ISSN 0207—642X

ИЫЛДЫЗ

3

1987

ДВАЖДЫ ГЕРОЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА
ЛАУРЕАТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРЕМИИ
ЗАСЛУЖЕННЫЙ ЛЕТЧИК-ИСПЫТАТЕЛЬ

АМЕТ-ХАН СУЛТАН

ЙЫЛДЫЗ

№ 3
1987

Майыс
Июнь

ОЗЬБЕКСТАН ССР
ЯЗЫДЖЫЛАРЫ
БИРЛИГИНИНЪ ОРГАНЫ

ЭКИ АЙЛЫКЪ ИЧТИМАИЙ-
СИЯСИЙ ВЕ ЭДЕБИЙ-БЕДИИЙ
ЖУРНАЛ

СЕКИЗИНДЖИ СЕНЕ ЧЫКЪУВЫ

МУНДЕРИДЖЕ

УЛУ ОКТЯБРЬНИНЪ 70 ЙЫЛЛЫГЪЫ АЛДЫНДАН

Языджыларымыз — Улу Октябрьнинъ 70 йыллыгъына 3
РИЗА ХАЛИД. Нева озенининъ ялысында 10
ЯЯ МУСТАФАЕВ. Къараманлыкъны лениндже анълав 19

■

ДЖЕВАИРЕ. Къартлыкъ мердивенинде. Ананынъ нагъмеси. Алгъыш. Теселля. Гуль осьтюрем. Шиирлер 22

■

ЭРВИН УМЕРОВ. Умют. Повесть 26

■

ЗОЯ ТУМАНОВА. Учмагъа истейлер. Баарь ве айрылыкъ. Менсиз. Къуруджылыкъта кузь. Шиирлер 68

■

ШАМИЛЬ АЛЯДИН. Бир перишан къуршундан 70
АДЖИАБЛА ЭМИРОВ, СЕРВЕР АРИФОВ. Енъиш ёлларындаки копюрлер. Весикъалы повесть 76

ЮСУФ АЛИЕВ. Огъузджан кягъытлар. Повесть 95

ГЪАФУР ГЪУЛАМ АДЫНА ЭДЕБИЙЯТ ВЕ САНЬАТ НЕШРИЯТЫ

КРЫМСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
БИБЛИОТЕКА

■

ИСА АБДУРАМАН. Эм къуванчым, эм кедерим... Сен олгъанда. Басамакъ устюнде. Шиирлер 113

■

МАХМУДДЖАН НУРМАТОВ, МУНАДЖАТХАН НУРМАТОВА. Озьбек классик шаирелеринынъ эстетикасы . . . 117

ЗЕМАНЕ ОЗЬБЕК ШИИРИЕТИНДЕН

РАУФ ПАРФИ. Энъ узун терджимейий алым. Асрет ананынъ айнеиси. Бернд Йенцшке ватан акъкъында мектюбим. Шиирлер 120

ДЖЕВДЕТ АМЕТОВ. Такъдир дёнюмлери. Икяе 125

САНЬАТ

РИЗА ФАЗЫЛ. Халкъ хызметинде 129

■

Шефлернен корюшюв 138

«Йырла, кедай!» 139

■

УСЕИН КУРКЧИ. Сёз бирикмелери 140

■

Авторларымыз акъкъында 144

Баш редактор: АЙДЕР ОСМАН.

Редколлегия: ШАМИЛЬ АЛЯДИН, СЕРВЕР АРИФОВ, АБЛЯЗИЗ ВЕЛИЕВ (месуль секретарь), АСКЪАД МУХТАР, БОРИС ТИХОМОЛОВ, ЗАРЕМА ТРАСИНОВА, НУЗЕТ УМЕРОВ, МИАД ХАКИМОВ, ЧЕРКЕЗ-АЛИ, УРИЕ ЭДЕМОВА.

© «Йылдыз», 1987

ЯЗЫДЖЫЛАРЫМЫЗ — УЛУ ОКТЯБРЬНИНЪ 70 ЙЫЛЛЫГЪЫНА

«ТЁГЕРЕК СТОЛ БАШЫНДА» КОРЮШЮВ

Бу сене март 19-да «Йылдыз» журналы редакциясында языджыларымызнен «тёгерек стол башында» корюшюв олып кечти. Корюшювде языджыларымыздан «Йылдыз» журналынынъ баш редакторы, Озьбекстан Языджылары бирлиги къырымтатар эдебияты Советининъ реиси Айдер Османов, «Ленин байрагъы» газетасынынъ редакторы Нузет Умеров, Решид Мурад, Джевдет Аметов, Ибраим Паши, «Йылдыз» журналы баш редакторынынъ муавини Черкез-Али, журналнынъ месуль секретары Аблязиз Велиев, поэзия болюгининъ мудири Риза Фазыл, Гъафур Гъулам адына нешриятнынъ къырымтатар эдебияты болюгининъ мудири Урие Эдемова, Озьбекстан Языджылары бирлигининъ къырымтатар эдебияты боюнджа консультанты Сафтер Нагаев, «Ленин байрагъы» газетасынынъ болюк мудирлери Рустем Алиев, Билял Мамбет, газетанынъ Самаркъанд области боюнджа махсус мухбири Шакир Селимов аркъадашлар иштирак эттилер.

Корюшювни ачаракъ, языджы **Айдер Османов** шойле деди:

— Къыйметли аркъадашлар, биз инсанлыкъ аятында янъы девирни башлагъан Улу Октябрь социалистик революциясынынъ 70 йыллыкъ байрамы арфесинде булунмакътамыз. Улу Октябрь — совет адамларынынъ битмез-тюкенмез гъурур менбаыдыр. Бу революция инсанлыкъ тарихындаки буюк котерилишнинъ башлангъычы олды. Улу Октябрьнинъ гъаелери бугуньки несильнинъ ишлеринде девам этмекте. Мемлекетимизде башлангъан ве кунь-куньден кенишлемекте олгъан гъайрыдан къурув процесси де Улу Октябрь гъаелерининъ узьвий девамы, амелий ифадесидир. Чюнки гъайрыдан къурув озюнинъ тамыр маиетинджде революцион процесстир.

КПСС XXVII съезди шимдики девирни лениндже терен талиль этти, озюнинъ къарарларында макъсадларынынъ улылыгъыны ве имкянларнынъ реаллигини косьтерди. Съезд гъает муим сиясий ве ахлякъый къыйметке малик акъикъат дерси олды. Партиянынъ лениндже позициясы — огге кетювимизге кедер эткен бутюн шейлерге ачыкъ къыймет кесювден ибарет. Бутюн къоджаман мемлекетимиз арекетке кельди. Джемиетимизде ахлякъый муит темизленмекте. Ашкярлыкъ ве акъикъат, тенкъид ве талапкярлыкъ куньделик аятымызнынъ даимий чизгилерине чевирильмекте. КПСС МКнинъ январь Пленумы партия ве халкъны гъайрыдан къурув назариесинен силяландырды, оларны даа терен исляатларгъа, джесаретли ишлерге давет этти.

Шимдики темизленюв девиринде партия ве халкъкъа коммунизм идеалларына сынъырсыз садыкълыкъ беслеген сиясий курешчилер керек. Совет языджылары озьлерини анджакъ бойле курешчилер эсап этерек, аятымыздаки буюк денъишювлерни эдебиятта акс эттириджилер оларакъ чалышмакъталар. Бу курешчилер сафында къырымтатар языджыларынынъ да озь ерлери, озь вазифелери бар. Алазырда бутюн эдиплеримиз мына шу янъылыкънен эскиликнинъ курешини косьтерюв, гъайрыдан къурув девири къараманларынынъ пишкин, парлакъ образларыны яратув устюнде чалышмакъталар. Меселелер, проблемалар чокъ, энъ муими, оларны къарыштырып, къураштырып йибермемек, аятымыздаки негатив алларнынъ устюни ачувнен сынъырланмамакъ, шойле алларны догъургъан себеплерни, муитни терен талиль этмек. Бу исе языджыдан ят акъикъатыны муфассал огренмекни, типиклештирмекни, конкрет образлар вастасынен косьтермек-

ни талап эте. Энди негатив алларнынъ устюни ачув вакъыты кельди деп, аяттан тек эксикликлер къыдырып юрьген языджыларымыз да ёкъ дегиллер. Бойле усулнен, макъсаднен язылгъан эсерлер гъайрыдан къурув процессине бир шей бермезлер. Эр анги эсернинъ биринджи ве даимий вазифеси — аят акъикъатыны объектив суретте акс эттирмектир.

Шахсен озюм акъкъымда айтаджакъ олсам, шимди мен «Чатышув» адлы повестълер джыйынтыгъы устюнде чалышам. Джыйынтыкъта секиз повесть оладжакъ. Мени зиядесиле турмуш меселелери раатсызлай. Яш къоранталарнынъ бозулув себеплери, инсанлар арасындаки мунасебетлерде мунафыкълыкъ, асетлик... Бойле къусурлар, эбет, догърудан-догъру истисал мунасебетлеринен де багъланалар. Тёметлерге, бефтанларгъа огърагъан адамлар озьлерини акъламакъ ичюн йылларнен вакъытларыны сарф этелер, сагълыкъларыны джоялар. Шимдики девирде бойле алларгъа нисбетен амансызлыкъ муити, умумхалкъ нефрети догъмакъта. Меним «Чатышув» повестимнинъ къараманы озюни къорчалап оламай эляк олды. Ама акъикъат гъалебе къазанды. Чюнки акъикъат ичюн куреште о адам янъгъыз дегиль эди. «Азбар къапы янындаки адамлар» повестинде айны шу мевзу башкъа муитте ве башкъа шекильде къойыла. Бу эсердеки чатышувда баш къараман енъе. Чюнки янъы девирнинъ рухуну хырсызлыкъ, хынзырлыкъ эсабына яшап алышкъанларнынъ богъазыны эп зияде сыкъмакъта.

Эбет, эр ким озюне якъын мевзуда яза. Лякин, менимдже, шу якъын ве анълайышлы мевзу земаневий олмакъ ве конфликтлер земане эдебияты огюнде тургъан вазифелер рухунда чезильмек керек. Бу фикир, эсердеки вакъиалар тек бугуньки куньде олып кечмек ве онынъ сонъу мытлакъа бахтлы олмакъ керек деген мананы анълатмай.

«Арзу», «Беклев», «Такъыр», «Меним достум Эрдан агъа», «Эгер ярдымгъа чагъырсалар» киби повестълерде де мен, элимден кельгенине коре, революцион янъыланув девири огюмизге къойгъан фааль меселелерни айдынлатмагъа арекет эттим.

Эдебиятнынъ корюв даиресиндеки муим меселелернинъ, проблемаларнынъ сайысы артмакъта. Илеридеки планларымда кене олардан бириси — памукътымар машиналарыны мукеммеллештирюв меселеси устюнде чалышмакъны козьде тутам.

Меним бир къараманым: «Инсан аяты сонъсыз курешлерден ибарет экен, — дей. — Адалет ичюн, акъикъат ичюн бир кере курешмек кяфи дегиль экен». Менимдже бу сёзлер эдебияткъа да аит. Эдебият ахлякъий паклик, айдын келеджек ичюн, чешит маниаларгъа къаршы курешмектен бир заман токътамамакъ керек.

РЕШИД МУРАД. Байрамлар байрамы келе...

Эр бир байрам — умумхалкъ мерасими, кутьлевий тедариклернен, юксек шадлыкънен къаршыланылып алына. Эр саанынъ эмекчи адамлары байрамлар шерефине дегерли эмек къазанчларыны багъышлайлар. Тюрлю иджадий ишлер муитлерининъ векиллери де озьлерининъ энъ эйи эдиелерини адайлар. Инсанларнынъ сербестлигине, янъы аят танъларына, янъы байрамлар шадиянесине кениш ёллар ачкъан Улу Октябрь байрамы исе, бутюн бу тантаналарнынъ башлангъычы! Бу шанлы Октябрь байрамынынъ 70 йыллыгъына — тарихий юбилейине алем азырлыгъы, чешит эмек бахшышлары алельхусус кениш, юдже, мубарек.

Мен де заферлер байрамы — Октябрьнинъ 70 йыл дёнюмине озь эдебий-иджадий эмегим семерелеринен кельмектем.

Къаршы къыртышларында Чопандаштлар бош чёллерини менимсеп, Пачкамар каналындан шу тарафкъа «Достлукъ» агъыны къурып кетирген, шу аланларда ильки «Янъы аят» къыртыш топракълар совхозынынъ ишкюзар адамлары акъкъында «Кок аланларда» повестини бу язда язып битиреджегим. Эсерде джики сёкюльмеген топракъларны янъы ильмий-техникий усулларнен менимсевни эп девам эттирген къыртышчы комсомол-яшлыкъ бригадаларынынъ ишлери, достлугъы ве севги аньлери де этрафлы тасвирлениле. Базы конфликтли аллар, совхоз омюрининъ вакъиалары косьтериле.

Айны заманда, иште бу эсер ве дигер земаневий мевзуда язылгъан «Шайлы къызлар» повестим ве он беш икяеден ибарет «Сенелер...» китабымны нешрияткъа бермек ичюн азырланам.

Орта несиль бестекярымыз Мемет Арслановнен берабер байрамлыкъ эстрада нагъмеси «Гузеллик» йырыны азырламакътамыз.

ДЖЕВДЕТ АМЕТОВ. Бу сене мемлекетимизде инсаниет тарихында янъы эра ачкъан Улу Октябрь социалистик революциясынынъ 70 йыллыгъы къайд олунмакъта.

Яни, бундан 70 йыл эвельси мейдангъа кельген Совет девлети дев адымларнен инкишаф этип, дюньяда энъ къудретли ве адалет менбаы олгъан девлетке чевирильди. Шай олса да, бугунь кене де земаневий инкишаф алдымызгъа чезильмеси зарур олгъан янъы-янъы проблемалар къоймакъта. Шимди халкъ ходжалыгъыны реконструкция япув, яни илериге догъру янъы революцион бурулыш башлагъан бир девирдир.

Партиянынъ совет халкъына Мураджаатында гъайрыдан къурув ишине эр

Ресимде: Редакцияда отькерильген «Тёгерек стол башында» корюшювнинъ иштиракчилери (солдан сагъгъа): Решид Мурад, Ибраим Паши, Рустем Алиев, Урие Эдемова, Риза Фазыл, Аблязиз Велиев, Айдер Османов, Нузет Умеров, Черкез-Али, Сафтер Нагаев, Джевдет Аметов ве Билял Мамбет.

З. ШЕРФЕДИНОВнынъ фотосы.

ким шахсен озь иссесини къошмакъ кереклиги къайд олуна. Шубесиз, языджыларымыз да бу муим тедбирлерни омюрге кечирмек ичюн гъайретнен чалышмакъ, совет омюр тарзыны акс эттирген мунасип эсерлер яратмакъ ниетинделер.

Шахсен мен озюм бу сене «Къуршуннен токътатылгъан йыр» адлы китабымны нешрияткъа теслим эттим. Мен озюм де бу йыл етмишке кирдим. Бизим несильге, яни къыркъынджы сенелернинъ яшларына, Ватанымызны фашизм вереминден къуртармакъ ичюн дёрт йыл амансыз дженклерде курешмек керек олды. Дженк бизим гъалебемизнен екюнленди, лякин енъишке ойле къолайлыкънен иришильмеди. Йигирми миллион джан шу амансыз дженк атеши ичинде эляк олды.

Мен де дженк иштиракчиси оларакъ, совет аскерлерининъ дженкте косьтерген мисильсиз къараманлыкъларынынъ шаты олдым. Шу себептен дженк мевзусы меним яратыджылыгъымда эсас мевзулардан бири олды. Даа пек чокъ семетдешлеримизнинъ кечкен дженкте косьтерген къараманлыкълары эдебиятымызда толусынен акс эттирильмеди. Лякин бугуньки бахтлы куньлеримиз ичюн, хусусан яшларгъа, урушларда джанларыны аямай курешкенлернинъ адларыны бильмек, оларнынъ хатраларыны эбедийлештирмек зарурдыр. Мына бойле къараманлыкълар косьтерген ве кокрегини чокътан-чокъ орденлер иле яраштырып, дженктен аман-сагъ къайтып кельген ве барышыкъ аятта да озь намуслы эмегинен нам къазангъан койдешим акъкъында весикъалы повесть язмакъны тюшюнем.

НУЗЕТ УМЕРОВ. Москвада окъуп юрьген вакъытларымда манъа Амет-Хан Султаннен бир къач кере корюшмек насип олды. Бу кесментик, чыдамлы, муляйим бакъышлы ве айны заманда кучьлю-къудретли олып корюнген адам меним гонълюмде шу вакъыттан берли терен теэссурат къалдырды. Советлер Бирлигининъ эки дефа Къараманы Амет-Хан Султан акъкъында чокъ язылды, кинолента лар чыкъарылды, эм даа языладжакъ. Мен де шу джумледен, бу къараман акъкъында бир эсер яратмакъ истейим.

Шимди мен памукътымар машиналарыны яратыджылар акъкъында эсер устюнде чалышам. Бу актуаль бир проблема. Онынъ тамырлары мемлекетимизнинъ бир чокъ шеэрлеринен багълянып кете. Бу эсерни якъын вакъытларда язып битиреджегим.

Бундан башкъа, мен балалар ичюн язувны да девам эттирем. Айны заманда композитор Эдем Налбандовнен бирликте бир оперетта яратмакъ арзусындамыз.

ИБРАИМ ПАШИ. Сонъки бир къач йыллар меним иджадымда махсулдар йыллар олды. Бир сыра икяелернен берабер «Симон агъадан хатыра», «Эски дивар лар» адлы повестлеримни яздым. Бу эсерлер «Йылдыз» журналында басылдылар. Айны заманда, икяе ве повестълерден ибарет «Алтын боялар» джыйынтыгъымны Гъ. Гъулам адына эдебият ве саньат нешриятына такъдим эттим.

Мен энди бир бучукъ йылдан берли «Учь агъа-къардаш» адлы романым устюнде чалышам. Эсер земане мевзусына багъышлана.

Язылгъан эсер насыл бир мевзугъа аит олмасын, о Улу Октябрьнинъ ольмез гъаелерининъ тесири алтында яратылмакъынен бир сырада эльде этильген къазанчларны пекитювге хызмет этмек ве тербие вастасы корьмек борджлудыр. Меним романым да бундан мустесна дегиль.

Мемлекетимизде партиянынъ XXVII съездинден сонъ пек чокъ денъишмелер олып кечти. Гъайрыдан къурув девири, социалистик демократиянынъ эр тарафлы инкишафы иджадий зиялылардан омюрни догъру акс эттирген акъикъий эсерлер талап эте. Бу денъишмелер «Учь агъа-къардаш» романында белли дереджеде озь ифадесини тападжакълар. Янъы романда замандашларымызнынъ бедиий образларында аятымызнынъ зарур ве муим вазифелери устюнде сёз кетмекте. Эсернинъ эсасыны совет адамларынынъ омюр тарзы ве такъдирлери, характерлерининъ шекилленюви тешкиль эте. Оларнынъ негизинде эмекке анълы мунасебет косьтерюв, видждан паклиги, ахлякъый бозгъунлыкъларнен къатты курес алып барув, принципиаллик меселелери турмакъта.

Бу ишлернен бир сырада кой аятына аит къоджаман меселелер мени раат бырақъмайлар. Земане совет койлюсининъ омюринден янъы бир эсер язмакъны озюме зарур вазифе оларакъ алдым. Шимди бу эсер ичюн материал топламакънен огърашам.

Буюк колемде эсерлернен берабер, икяе ве очерклер язмакъны да акъылдан чыкъармайым.

ЧЕРКЕЗ-АЛИ. Дюньяны темелинден сарсыткъан Улу Октябрь социалистик революциясынынъ ольмез гъаелери инсанлыкъ джемиетининъ аятий чокъраргъындан даима фышкъырып турмакъта. Бу гъаелер кунеш киби сёнмез кучькъудретке малик олып, халкъларгъа багъышлагъан рухий гъыдасынен кунькуньден миллионларнен инсаннынъ анъыны тазерте, козюни ача, гонълюни котере, севги ве урьметини къазана.

Бойле гъаелернен нефес аларакъ, мен чокъ йыллардан берли бир эсер устюнде мийимни ёрып кельмектем. Онынъ гъаевий тамырлары бираз теренге дала. Белли бир тарихий девирни къаплап алгъан бу-

тюн вакъиалар бир кичкене татар койчигинде олып кече. Энъ меракълысы шу ки, оларнынъ арасында ойле адамлар бар, узакъ ве чет ерде яшасалар да, дюнья вакъиаларындан кенарда къалмайлар, атта Наполеон дженкинде иштирак этелер.

Асырлар девамында ичтимаий тенъсизлик зорбалыкъларына къаршы куреште озь иссесини къошып кельген бу адамлар, оларнынъ несиллери, ниает, Улу Октябрьнинъ енъиши нетиджесинде озь акъ-укъукъларына наиль олып, адалетли яшайыш къуралар. Къыскъадан бойле. Лякин иш агъыр кете. Бунъа дюнья юзю корьсете бильсем окъуйыджыларым алдында борджлу къалмаз эдим беллейим.

РИЗА ФАЗЫЛ. Эпинъизге малюм ки, мен сонъки дёрт-беш йыл зарфында эсасен XVII асыр классик шаиримиз Ашыкъ Умернинъ эсерлерини топлав ве неширге азырлав ишинен мешгъуль эдим. Бу ишни бундан чокъ йыл эвельси мерхум шаиримиз Эшреф Шемьи-заде башлагъан эди. Лякин теэссюф ки, оны сонъуна чыкъарып етиштирамады. Бу муим ве гъает мурекеп ишни девам эттиререк, бир сыра аркъадашларнынъ ярдымынен классик шаирнинъ эсерлери джыйынтыгъыны екюнледик, о бу сене дюнья юзю кореджек. Зан этсем, бу китап Улу Октябрьнинъ 70 йыллыкъ юбилейи йылында бутюн окъуйыджылар ичюн ве умумен эдебиятымыз ичюн дегерли бахшыш оладжакътыр. Чюнки эр бир чешит миллет эдебиятларынынъ ве шу джумледен бизим кърымтатар совет эдебиятынынъ инкишафы ичюн эм де классик эдебиятымызны огренюв, талиль этюв ичюн анджакъ Улу Октябрь революциясындан сонъ кениш имкян ачылды.

Бу буюк юбилей мунасебетинен мен «Поэзиямызда Октябрь революциясы мевзусы» серлевалы макъале азырламакътам. Бунынъ киби де, халкълар достлугъыны акс эттирмек макъсадынен къардаш халкълар поэзиясындан нумюнелер терджиме этем.

РУСТЕМ АЛИЕВ. Шимди совет халкъы, бутюн прогрессив инсанлыкъ Улу Октябрь социалист революциясынынъ 70 йыллыгъыны дегерли къаршылап алмакъ тедаригини исрарлыкънен корьмекте олгъан бир вакъытта бизлер, эдебиятчылар да озь даиремизде тёгерек стол башына нафиле ерде топланмадыкъ, эльбет.

Улу Октябрьнинъ бу юбилейи КПССнинъ XXVII съезди бельгилеген тезлештирюв, гъайрыдан къурув, ашкярлыкъ бешйыллыгъы айдын аят къуруджылыгъында эп сурьат алгъан бир вакъыткъа догъру кельгени ве вакъиаларны хатырлаткъан ракъамларнынъ эр биринде 7 ракъамы текрарлангъаны себебинден зеинимде 1917 сенеси, XXVII съезд, Улу Октябрьнинъ 70 йыллыгъы киби тарихий ракъамлар озь-озьлюгинден джанландылар. Шу улу вакъиаларнынъ ракъамларында айны бир ракъамнынъ текрарланувы тесадуф олса да, анджакъ 1917 сенеси инсанлыкъ аятында кескин бурулыш олгъаныны, аман-аман шу дереджеде къыйметке малик даа бир бурулыш анджакъ КПССнинъ XXVII съездинден башлагъаныны ве бу вакъиа Улу Октябрьнинъ 70 йыллыгъына къызгъын азырлыкъ еткен бир вакъытта амеллештирилюви тесадуф олмагъаныны бу ерде кениш анълатмагъа зарурият олмаса керек.

Партия ве эмек ветеранларынен, эслибашлы адамларнен лаф эткенде, олар революциядан сонъки сенелердеки рухий котеринкилик, эмек джошкъунлыгъы, ватанперверлик, интернациональ достлукъ акъкъында авесликнен икяе этелер. Лякин, сонъра аятта олып кечкен ве серпиндиси аля даа девам эткен адиселерге кельгенде, оларнынъ кейфи бозула. Даа якъын кечмиште къарт коммунистнинъ фикирини сорасанъыз, о: «Шимди эвельки революцион козьачыкълыкъ ёкъ», — деп чоралана эди. Сонъра Озьбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ XVI пленумы шу анъылгъан революцион козьачыкълыкънынъ нумюнесини косьтерди. Бу вакъиа, ниает догъру ёлгъа чыкъаджакъмыз, деп улькедеки эксери чокълукъны севиндирди, рухландырды исе, бир талай унсурларны эгерден де, рухтан да тюшюрди. Шахсен манъа о ойле буюк тесир этти ки, мени ойле джанландырды ки, менде Улу Октябрьнинъ 70 йыллыгъына багъышлап «Бурулышта» адлы роман язмакъ фикири догъды ве шу макъсаднен элиме къалем алдым. Ильк куньлерде ойле дуюлды ки, санки шу эсерни учь-дёрт айда язып битиреджегим. Амма яйладан якъын корюнген дагъгъа тараф юрьген сайын ёл битмегени киби, роман да учь-дёрт айда язылмады. Бу эснада КПССнинъ XXVII съезди етип кельди ве тюшюнджелерим догъру ёлда олгъаныны косьтерип, мени даа зияде рухландырды. Йигирми дёрт ай дегенде романны къаралап битирдим. Шимди эсерни эм гъайрыдан ишлей ве темизге чекем, эм де бир баштан машинкадан басып чыкъарам. Роман даимий революцион козь ачыкълыкъкъа чагъыра, лениндже революцион инкишаф эр вакъыт коммунистлернинъ, бутюн совет адамларынынъ дикъкъат меркезинде олмалы, деген фикирни беян эте.

УРИЕ ЭДЕМОВА. Мен бу улу байрамгъа азырлыкъны чокътан корип башлагъан эдим. Шимди «Кой ёлларында» адлы повестимнинъ сонъки саифелери узеринде чалышмакътам. Эсернинъ баш къара-

маны койде яшагъан ве агроном олып чалышкъан яш къадындыр. Бу иш инсандан буюк кучь, сагъламлыкъ, чыдам ве ираде талап эте. Меним баш къараманым Эдиеде бу чизгилернинъ базылары етишмейлер... Лякин о даима къайнакъ эмек ве омюр ичинде булуна...

Бутюн буларнен бир сырада эсерде совет медицинасы сонъки йылларда инсаннынъ омюрини сакълап къалмакъ ичюн не киби енъишлер эльде этеяткъаны белли бир левхалар вастасынен косьтериле.

Асырымызнынъ бу улу ишлерини ялынъыз буюк ирадели, чыдамлы ве бильгили адамлар япа билелер. Бу иште олар озьлеринынъ къыйметли вакъытларыны, заметлерини атта джанларыны аджымайлар. Лякин бойле адамларнен берабер ян-янаша инсан сагълыгъыны «къорчалагъан» зенаатдашлары киби, акъ халат кийген, лякин акъ халат тюбюнде къара ниетлерини ташыгъан дигер адамлар да чалышалар. Эсер девамында баш къараманымыз Эдие озь омюринде оларнынъ не киби роль ойнагъанларыны ачыкъ айтмагъа ве косьтермеге тырыша...

Бу стол башында отургъан эр бир эдип етмиш йыллыкъкъа бир де-бир янъы эсернен кельгенини билемиз. Бу эсерлер бир сыра къалемдешлеримизнинъ исрарлы эмеги нетиджесинде яратылмакъта.

Биз, орта несиль эдиплери, озюмизден сонъки несиль векиллеринынъ иджады акъкъында да тюшюнмек борджлумыз. Мен беллесем, бу саада «Йылдыз» журналы буюк иш япа. Журналда оларнынъ эсерлери даимий суретте басылып турмакъта. Мен зан этем ки, бизим яшлыкъ да бу буюк байрамгъа озь бахшышларынен, дегерли эсерлеринен келир.

АБЛЯЗИЗ ВЕЛИЕВ. Бу куньлерде мен Гъафур Гъулам адына нешриятта «Ираде» адлы китабымнынъ дюнья юзю корьмесини беклеп турам. О, халкъымызнынъ мешур спортчыларына багъышланаракъ, Октябрь революциясы куньлеринден бугуньгедже — чешит девирлерде совет спортынынъ шерефи ичюн мемлекет, Авропа, дюнья ве Олимпия ярышларында иштирак эткен ве гъалебе къазангъан семетдешлеримиз акъкъындадыр.

Шимди «Эбедийликке дёньген саниелер» адлы весикъалы повесть устюнде чалышам ве окъуйыджылар бу эсеримнен журналымызда бу йыл таныш олурлар беллейим. Эсерде йигирминджи сенелердеки белли зиялы-маарифчилеримизден бири Яя Байбуртлы ве онынъ огълу — отузынджы сенелери «Енъи дюнья» газетасында чалышкъан, сонъра ВГИКнинъ режиссёр-операторлыкъ факультетини битирип, дженк йылларында арбий кинооператор-журналистлернен бирликте совет аскерлерининъ буюк къараманлыкъларыны кино плёнкасына алгъан, Гъалебеден сонъ онларнен аджайип фильмлер яраткъан, Ленин комсомолы мукяфатынынъ лауреаты, халкъара кинофестиваль лауреаты олгъан аджайип кинематограф Мансур Байбуртлы акъкъында икяе этиле. Айны вакъытта токъумаджылар омюрине багъышлангъан повесть устюнде де чалышмакъны козьде тутам.

БИЛЯЛ МАМБЕТ. Мен зан этсем, бизим эдебият джерьянымызда яш эвлятларгъа, балаларгъа, осьмюрлерге багъышланып язылгъан эсерлер белли бир ерни тешкиль эте. Сонъки вакъытларда бу мевзугъа аит бир къач китапчыкълар нешир этильсе де, менимдже бу етерлик дегиль. Буны козьде тутаракъ, мен шу бошлукъны бираз текмиллемек макъсадынен озюмнинъ иджадымдаки белли бир вакъытымны балалар эдебиятына багъышламакъ истейим. Эльбетте, бу къолай вазифе дегиль. Балалар ичюн эсер яратув, оны яш эвляднынъ анъына синъдирюв, онда баланынъ бутюн омюрине тесир эте биледжек тербиевий, ахлякъий, бугунь джемиетимизде талап олунгъан революцион рух ашлав шаирден буюк усталыкъ ве истидат талап эте. Буны козьде тутаракъ, шимди «Меним истегим» адлы шиирлер китабым устюнде чалышмакътам. Онда секизликлер, дёртлюклер ве уфакъ миниатюра шиирлер кирсетмек истейим. Оларнынъ бир чокъулары Ватан, ана севгиси, ахлякъий паклик, эмексеверликке багъышлана. Тезден кичкене достларыма «Сюйрюсенек мердане», «Торгъай», «Ким къоркъакъ?» адлы масаллар, бир сыра шиирлер, тапмаджалар, тез айтымлар такъдим этеджегим.

Шимди «Эдемнинъ учь йыры» адлы буюкче бир эсер устюнде чалышам. О учь къысымдан ибареттир. Болюклерге «Эриш Эдемнинъ бир куню», «Эдемчикнинъ бир айы» ве «Эдемнинъ бир йылы» адлары берильди.

Айны заманда «Тилькининъ тебессюми» адлы масал узеринде чалышам.

Тильки озюнинъ айнеджилигинен башта чокъ мувафакъиетлер эльде эте. Оны байрам куньлери минберге чыкъып макътагъанлар да чокъ ола. О бойле юксек сайгъыгъа озь этрафында дост-муаббет яшагъан айванларны бири-бирине къаршы къоюв, оларнынъ арасында иддалар, къавгъалар чыкъарув нетиджесинде ирише. Чюнки бойле арекет онынъ ичюн эльверишли эди. Лякин хурназлыкъ нетиджесинде эльде этильген бахт чокъ девам этмей. Куньлернинъ биринде колхознынъ тавукъ фермасы диварындан тюшкен тильки, ичеридеки тавукъларны къоркъутып, козьлерини фалташ киби этип, оларны бир кошеге къамалап, къайсы бирисинден башласам экен, деген киби ийлекяр тебессюмнен оларгъа бакъып тургъанда, умютсизден башына бир сопа

эне. Тильки юварлана ве эсини джоя. Бу онынъ сонъки йыкъылувы ола.

Бунынъле бирге кунюмизнинъ талабына сесленерек, янъы шиирлер язмакъны да козьде тутам.

САФТЕР НАГАЕВ. Бутюн совет халкълары киби бизим халкъымыз да Октябрь социалист революциясынынъ гъалебесине, онынъ къазанчларыны къорчалавда озюнинъ мунасип иссесини къошты. Эдебиятымызда тарихий революцион мевзу буюк ер тутмакъта. Оны огренюв, тедкъикъ этюв гъает месулиетли бир иштир. «Куреш йылларынынъ тасвири» деген кучюк бир макъалемде несиримизде революцион вакъиалар насыл айдынлатылгъаны акъкъында базы фикирлеримни беян эттим. Илериде бу мевзуны огренювни девам эттирюв ниетим де ёкъ дегиль.

Бу сене дердж этиледжек весикъалы повестьлер джыйынтыгъымны шанлы юбилейге кучюк бир эдие демек мумкюн, чюнки ондаки къараманлар мемлекетимиздеки социализм къуруджылыгъынынъ чешит девирлеринде джесюрлик нумюнелери косьтерген адамлардыр.

Отузынджы сенелери бутюн дюньяны айретлендирген «Челюскин» эпопеясынынъ иштиракчиси — мешур физик алим, профессор Ибраим Факидов, Улу Ватан дженкинде Аджымушкъай таш къобаларында душмангъа къаршы амансыз курешкен Идрис Ислямов, Асан Аширов, Абдульбасыр Къуртыханов, намлы къуруджы, СССР Девлет мукяфатынынъ лауреаты, КПСС XXVII съездининъ делегаты Сейяр Феттаевнинъ омюр ёлу юкъарыда анълыгъан джыйынтыгъымнынъ догъмасына эсас себепчи олдылар.

Революция аньанелеринининъ несильден несильге кечюви социализм енъишлеринден биридир. Бу аньане революция куньлеринден башлап, бугуньгедже олгъан буюк тарихий девирни къаплап ала. Бу хусуста ойлансам, ильк революционерлеримизден бири Бекир Аширов ве онынъ огълу Кямильнинъ омюр ёлуны хатырлайым. Совет акимиети ичюн шиддетли куреш мейданында 1919 сенеси эляк олгъан атешин революционер Бекир Ашировнынъ огълу шимди белли геолог алим, илим докторы, профессордыр. Онынъ илим саасындаки буюк хызметлери Ленин мукяфатынен, РСФСРде нам къазангъан илим эрбабы унванынен такъдирленди. Мен бундан бир къач йыл эвельси баба ве огъул Ашировлар акъкъында очерк язгъан эдим. Шимди «Баба мандаты иле» адлы документаль эсер яздым.

Эльбет, шимди биз эдиплер ичюн бугунь земаневий мевзуда халкъ сеадетини юксельтюв огърунда гъайретнен чалышкъан замандашларымызнынъ образларыны яратув эсас вазифедир. Онынъ ичюн де дарбедар эмегинен Ватанымызнынъ къудретини эп арттыраяткъан замандашларымыз акъкъында очерклер язмакъны козьде тутам.

ШАКИР СЕЛИМОВ. Совет языджыларынынъ Бириндже съездинде екюнлейиджи нуткънен чыкъышта булунгъан Алексей Максимович Горький: «Халкънынъ сайысы онынъ талантынынъ кейфиетине тесир этмей... Улу сёз устасы олмагъан ич бир кучюк миллет ёкътыр», — деген эди.

Эльбет де, Улу Октябрьнинъ зиясы озюнинъ тар къабугъында къыйналып омюр кечирген эр бир халкънынъ, миллетнинъ саньатыны, медениетини, эдебиятыны янъыдан догъурды. Демек, Улу Октябрьнен берабер янъы эдебиятымызнынъ догъгъанына да 70 йыл ола. Эгер шу кечильген ёлгъа дикъкъатнен козь ташласакъ, умумсовет эдебиятынынъ бир ирмагъы олгъан кърымтатар эдебиятында да бир сыра инкъилябий, дженкявер пафослы эсерлер яраткъан сималарны корьмек мумкюн. Улу Октябрь аньанелеринде оскен, мундеридже итибарынен социалистик, шекильдже миллий эдебият нумюнелери яраткъан о классиклеримизден бугунь биз, орта ве яш несиль, чокъ шейлер огренмек борджлумыз. Мусбет аньане девам этильмеген ерде осюв ёкъ, яшав ёкъ. 70 йыллыкъ тарихымыз буны ачыкъ-айдын косьтермекте.

Эр бир намуслы совет адамы улу байрамгъа мунасип бахшыш азырламакъны тюшюне. Элиме къалем алып кягъыт къаралап башлагъаныма 20 йыл олды. Гъает аз семерели иджадым бою ич бир вакъыт шимдикиси киби джошкъун ве юрекнен чалышкъанымны бильмейим. Омюримде, иджадымда янъы бир девир башлагъаныны дуйдым. Келеджекте айдын такъдиримизге ишанч, эдебиятымызнынъ гурьдели оседжегине умют ильхамыма ильхам къоша. Бойле вакъытта шахсий турмушынынъ уфакъ-тюфек уйгъунсызлыкъларына да къулакъ асмайсынъ.

Шимди янъы поэма узеринде чалышам. Онынъ эсас гъаеси; омюримизде расткельген маневий-ахлякъый эксикликлернинъ пейда олув себеплери ве оларны ёкъ этюв ичюн куреш. Бу поэма да публицистик рухта язылмакъта. Янъы поэмамны Улу Октябрьнинъ 70 йыллыгъына язып битирмек ниетинен яшайым. Кене бир джиддий иджадий ишим — терджиманлыкътыр. А. С. Пушкиннинъ «Евгений Онегин» романынынъ бириндже бабыны терджиме этип битирдим. Юбилей йылында бу ишимни де девам этеджегим.

Риза Халид

НЕВА ОЗЕНИНИНЪ ЯЛЫСЫНДА

Вакъытлар санки бир озен. Айлар артындан йыллар, санарсынъ онынъ сувлары дай акъып кетелер. Октябрь Революциясы эмекдар халкъларнынъ талийлеринде озюнинъ мисли корюнмез эмиетини кеттикче ачыкъ айдын косьтерип турмакъта.

«Улу Октябрь социалист революциясы, — дениле КПСС Программасынынъ янъы редакциясында, — джиан тарихынынъ бурулыш вакъиасы олды, дюнья инкишафынынъ баш догърулышыны ве эсас тенденцияларыны бельгиледи...» Октябрьнинъ тарихий гъалебесинде Владимир Ильич Ленин ёлбашчылыгъындаки большевиклер партиясы етекчилик рольни ойнады. Ленинград шеэри исе, Октябрь революциясынынъ бешиги олды.

Аятта ильки мустакъиль адым атып башлагъан янъы-янъы несиллер озьлерининъ хаял ве ниетлерини, ишлерини Улу Октябрьге ве онынъ улу ребери Владимир Ильич Ленинниинъ чызгъан планларына риает этип, омюрге кечирмеге тырышалар.

Эй, Октябрь! Бердинъ бизге
Мавы коклю шадлы куньлер.
Гурьлеп осе сенинъ сачкъан
Азаматлы филислеринъ.
Барсын даа ачыкъ-айдын
Уфукъларгъа ёнельсинлер
Сенинъ шанлы ве шуретли
Янъы-янъы несиллеринъ!

Октябрь ве Ленин, Ленин ве Революция. Терен ве кениш маналы бу сёзлер биринбиринен узюльмез йиплернен багълыдыр.

Ленин ве Октябрь дегенде, козьлеримиз огюнде улу даиймизнинъ сымасы ве Ленинград шеэри джанлана. Бу эфсаневий шеэрге ялынъыз ленинградлылар дегиль де, уджсыз-буджакъсыз улькемизнинъ бутюн кошелеринде яшагъан совет адамлары севги ве сайгъы беслейлер. Эджнебий мемлекетлерден кельгенлер исе, онъа сукъулана, айретте къалалар. Шеэр акъикъатен, дюльбер, къоджаман ве озюнинъ тарихий абиделеринен зийнетли. Онъа багъышлап нидже эсерлер язылды, нидже йырлар тизильди, нидже эйкеллер къурулды. Бу мевзу эбедий — онынъ башы бар, сонъу ёкъ...

Русие устюнде мас-мавы кок,
Кок мас-мавы Нева устюнде.
Ленинградым, санъа етер ёкъ
Гузелликте дюнья юзюнде!

В. Соловьев-Седой ве А. Фатьяновнынъ «Шеэримиз» адлы бу аджайип тюркюсини шеэрнинъ яшы ве къарты — эр кес йырлай.

Ленинград даа яш шеэр. Олгъаны-оладжагъы 284 яшында. Мында узакъ кечмишнинъ эйкеллери ёкъ. Лякин ачыкъ кок тюбюндеки шеэрнинъ озюне эйкеллер музейи демек мумкюн. Онынъ дос-догъру проспект ве сокъакълары, кениш, аба-

дан мейданлары чокътан-чокъ тарихий вакъиаларнынъ шаатыдырлар. Бу ерде шуны да къайд этмели ки, Ватанымызгъа силянен кельген душман бу шеэрге бир кере аякъ басып оламады.

Мен эр вакъыт достларыма риджанен шойле мураджаат этем:

Эй, достум, язда кель, истесенъ-къышта кель,
Копюрлер, сокъакълар боюндан кечейик.
Апрельде эскенде бет охшар серин ель,
Лениннен корюшкен ерлерни сечейик.

Озюнь де бегенир ве анълярсынъ, достум! Ленинград, орманлар ве къырлар арасындан шувулдап акъкъан кенъ ве къыскъа, лякин терен ве толкъунлы Нева озенининъ мермер ялыларында ярашып тура. Онынъ ичинден учь пытакълы Невадан гъайры, къыркъ эки аданы тешкиль эткен алтмыш беш озен ве канал акъмакъта. Шеэрнинъ сокъакълары ве мейданлары, раатлыкъ багъчалары, юзлернен фабрика ве заводлары, медениет эвлери ве музейлери, окъув юртлары ве мектеплери... алты юз элли квадрат километр мейданны тешкиль этелер.

Шеэр 1914 сенесине къадар Санкт-Петербург, 1914 сенесинден сонъ Петроград адыны ташыды. 1924 сенеси исе, Советлернинъ экинджи Бутюнсоюз Съезди, эмекдарларнынъ истеклерини козь огюне аларакъ, онъа Ленинниннъ адыны берди.

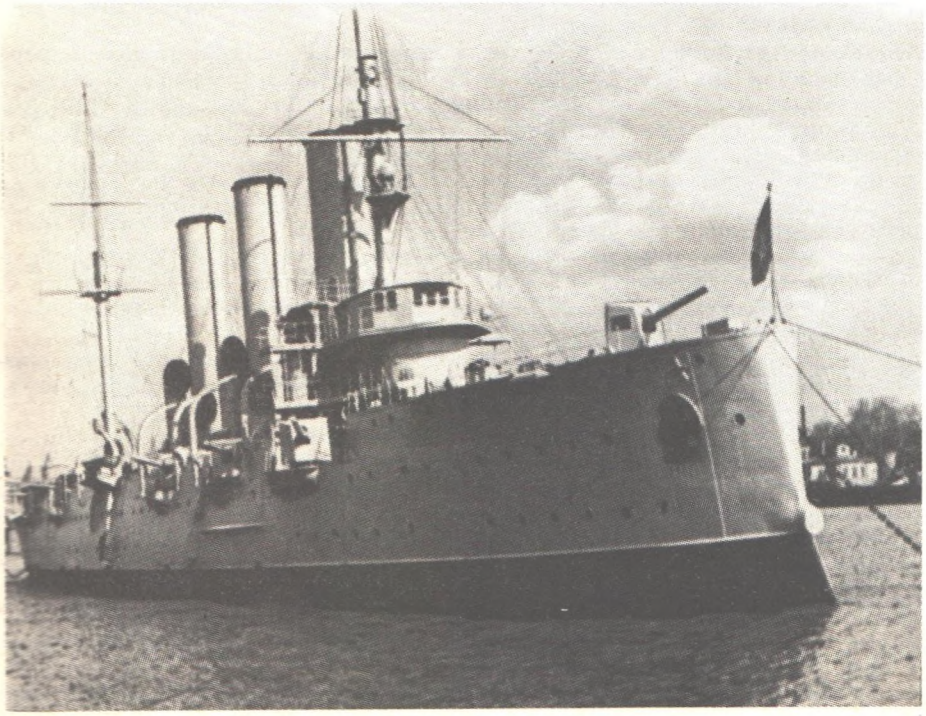
Тарихта терен ве силинмейджек излер къалдыргъан бинъ докъуз юз он единджи йыл.

Секиз кунь ве секиз гедже девам эткен Февраль революциясы енъди. Октябрь айында исе, партия Меркезий Комитети силялы исьян акъкъында тарихий къарар къабул этти. Ленин о вакъыт, Петрограднынъ шималь бетинде — Ланская демир ёл станциясы янындаки Сердобольск сокъагъындаки бир номерли эвде гизлене эди.

Октябрь 24-те Ленинниннъ косьтеришинен силялы исьян башлана. Акъшам даймиз исьянгъа догърудан-догъру ёлбашчылыкъ япмакъ ичюн, Эйно Рахьянен Смольныйге ёл ала. Онынъ устюнде эски пальто, башында парик ве кепка олып, тишлери агъыргъан адам киби, янагъыны явлукънен багълай. Олар базы ерлерде джаяв, базы ерлерде трамвайгъа минип кетелер.

В. И. Ленин ниает Смольныйге келип чыкъа, учюнджи къаткъа котериле. Арбий-революцион бюро одасына кирип, паригини чыкъара, янагъындан явлукъны чезип ташлай ве:

Шу арада къолгъа алып штурвалны,
Айдын, къатты эмирлерни берип башлай...

«Аврора» крейсери.

Октябрь 25-те гедже саат учьни отуз дакъкъа кечкенде, «Аврора» крейсери Николай (шимди лейтенент Шмидт) адына копюр янында ленгер бырақъа. Геминиңъ топлары ве прожекторлары копюрге тараф айланалар. Буны корьген юнкерлер копюрни ташлап къачалар.

Алынып барылгъан конкрет тедбирлер нетиджесинде октябрь 25-те (ноябрь 7-де) саба Нева ялыларыны багълагъан копюрлер, меркезий телефон станциясы, телеграф, вокзаллар, электрик станциялары, Девлет банкыны революцион къуветлер къолгъа кечирелер. Контрреволюцион Мувакъкъат укюмет ве онынъ премьери Керенскийнинъ къолунда тек Къышлыкъ сарай къала. Чокъкъа бармай Смольныйден «Аврора» когертесине пакет кетириле. Онда В. И. Лениннинъ «Русие гражданларына» адлы белли мураджаатнамеси бар эди. Крейсернинъ уйкен радиотелеграфисти:

— Эр кеске! Эр кеске! Эр кеске! — деп башлай ве тарихий мураджаатны эфирге ёллай. Петроградда ишчи ве аскер депутатлар Совети гъалебе къазангъаны бутюн алемге бильдириле.

Акъшам саат 9-ны 40 дакъикъа кечкенде Пётр-Павел къалесинден берильген сигналгъа риает этерек, «Аврора»нынъ комиссары А. В. Белышевнинъ эмирине бинаэн, крейсернинъ бурун къысымындаки топ Къышлыкъ сарайгъа тараф чевириле ве атеш ача. Бу муждели атымнынъ айдын ве гурьдели атеши Неваны айдынлатты, шеэр узеринде янъгъырап кетти. Ишчилер, аскерлер, денъизджилер Къышлыкъ сарайгъа сель киби уджюмге кечтилер. Бириндже министр Керенский шашмалады ве къадын урбасы кийип, джебэге тараф къачты, онынъ министрлери исе теслим олдылар.

Октябрь 26-да саба саат беште Смольныйдеки Актовый залда Экинджи Бутюнрусие Советлер съезди ачылды. Ленин язгъан декретлер беян этильди. Девлет Советлер къолуна кечкени бильдирильди. В. И. Ленин съездде яш Совет укюметининъ бириндже декретлери — Барышыкъ ве Топракъ акъкъында чыкъыш япты. Декретлер бир агъыздан къабул олунды. Бу тарихий дакъикъаларнынъ шааты Джон Рид, озюнинъ «Дюньяны сарсыткъан он кунь» адлы китабында шойле язды: «Башта чалбаш бир къарт аскер, бала киби, агълады. Александра Коллонтай козьяшыны яваштан силип алды. Къудретли гимн — Интернационал залны толдурып, пенджере ве къапылардан чыкъаракъ, сускъан кокке таба юкселип кетти. Меним къомшум яш ишчи эеджаннен: «Дженк битти! Дженк битти!» деп шадланып кульди...»

Съездде Халкъ Комиссарлар Совети тешкиль олунды. Владимир Ильич Ленин онъа реис сайланды.

Революциядан сонъ улу реберимиз Смольныйде 124 кунь яшады. Бундан эвель даймиз Петроградда чокъ керелер ве девамлы муддетлерде булунса да, онынъ темелли яшав кошеси ёкъ эди: анда-мында достлар ве танышларнынъ эвлеринде яшай, я да кирагъа ода тута эди...

Айны заманда Ленинградда ве онынъ четлеринде Лениннинъ ады ве революцион фаалиетинен багълы 275 хатирели ер бар. Оларнынъ арасында, эльбетте, къоджаман Смольный — Октябрь революциясынынъ штабы эсас ерни тута. Мында В. И. Лениннинъ бириндже иш кабинети ве яшагъан одасы бар. Оларны эр йыл юз бинълернен адамлар зиярет эте. Шимди Смольныйде Ленинград область ве Ленинград шеэр партия комитетлери чалышмакъта. Бинанынъ устюнде исе даима къызыл байракъ ельпиреп тура. Бу эфсаневий байракъ Совет укюметининъ махсус къарарынен граждан дженки йылларында тикленильген эди.

Совет халкъы ве дюнья прогрессив джемаатчылыгъы бу сене Улу Октябрьнинъ 70 йыллыгъыны тантаналы къайд этмекте. Бу девир ичинде совет мемлекети чокъ-тан-чокъ ички ве тышкъы душманларыны тар-мар этти. Бу гъалебелерде де Ленинград ве ленинградлыларнынъ буюк иссеси бар.

Лениннинъ адыны ташыгъан шеэр хусусан Улу Ватан дженки йылларында, Октябрьнинъ енъишлерини къорчалап, тарихта янъы къарамане ве шан-шуретли саифелер къалдырды.

1924 сенеси январь 26-дан Лениннинъ адыны ташып кельген, революцион ве шанлы эмек аньанелеринен гъает зенгин мезкюр шеэр немсе-фашистлернинъ зытыны пек къозгъай эди. Оларнынъ ниетлери Ленинград шеэрини дженкнинъ бириндже айларында запт этюв эди. Фюрер Къышлыкъ сарай мейданында арбий парад къабул этеджегини «Астория» мусафирханесинде исе банкет япаджагъыны бутюн алемге илян эткен эди. Гитлер озюнинъ нуткъларында, башта Ленинградны тутып алмакъ ве тек ондан сонъ Москвагъа уджюм башламакъ керек олгъаныны текрар-текрар къайд эте эди.

Фашистлер, Ленинград шеэрине къаршы къыркътан зияде дивизия, бинъден зияде танк, алты бинъ къадар топ къойдылар.

Бизим Ордумыз дешетли урушларда гитлерджилернинъ кучьлю къуветлерине дарбе эндиререк кери чекильгенде, шеэр эалиси гедже-куньдюз мудафаа ишлеринде къарамане чалышып, Ленинградны сарсылмаз къалеге чевирдилер.

1941 сенеси. Унутылмаз 8-нджи сентябрь куню. Шеэр душманнынъ челик алкъасынен сарылып алынды. Шеэр ве джебэ ичюн энъ агъыр, энъ дешетли куньлер кельди. Ачувларындан атеш пускюрген немселер эм къарадан, эм авадан, эм сувдан шеэрге къатты уджюм башладылар. Ама бизим аскерлеримиз ве шеэр эалиси оларгъа къаршы кокюс керип чыкъты, душманны дегерли джевапнен къаршылап алды ве чокъкъа бармай, онынъ маддесини къайтарды, джелькесини къырды. Гитлер юз етмиш бинъ генерал, офицер ве аскер гъайып эткен сонъ, уджюмни токътатмагъа меджбур олды. Лякин фашистлер буюк нефретнен, шеэрни чешит калибрли топларнен атувны, авадан бомбалавны девам эттирдилер. Шеэр де джебэге чевирильди. Къыш арфесинде ачлыкъ, ондан сонъ исе 41—42 дереджеде амансыз аяз укюм сюрди.

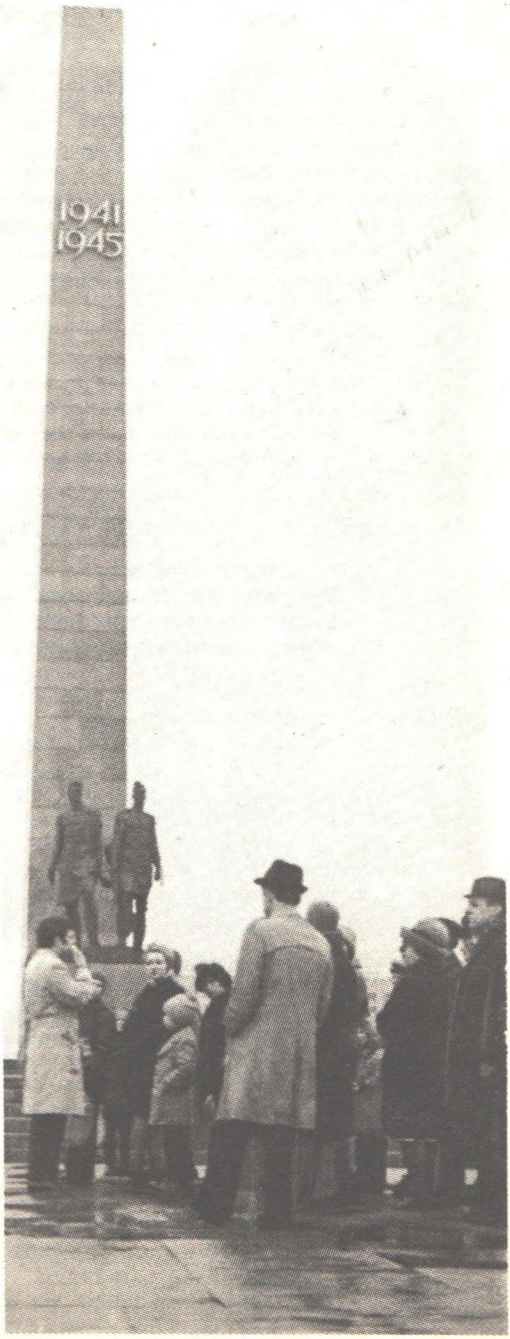
Лякин Ленинград янъгъыз къалмады. Партия ве укюметимиз, шеэрни силя ве ашайт иле темин этмек макъсадынен бир чокъ тедбирлер корьди. Самолётлар, гемилер ве баржалар шеэрни Буюк топракънен багълай эди. Ноябрь 22-де исе юклю автомобиллер Ладога голю бою арекет этмеге башладылар. Бу ёлгъа халкъ «Аят ёлу» адыны берди, о акъта эсерлер ве йырлар яратты. Ама, не олса да о, девирде Ленинградны демир ёл вастасы иле Буюк топракънен багъламакъ энъ эсас вазифелерден бири эди. Кеттикче бу иш де ерине кетирильди. 1943 сенеси Ленинград ве Волхов джебэлеринин аскерлери агъыр урушлар алып барды ве олар январь 18-де бирлештилер. Тезден демир ёл къурулды. Шеэрге эшелон артындан эшелон келе башлады. Бу исе Ленинград шеэрини душман алкъасындан азат этювде биринджи адым эди.

1944 сенеси январь 14-те аль этиджи экинджи адым атылды. Дешетли урушлар нетиджесинде душман алкъасы узюльди. Докъуз юз кунь, докъуз юз гедже девамында бекленильген къуванчлы бахтлы кунь кельди!

Октябрь революциясындан башлап совет халкъларынынъ къавийлешкен ве чечекленген самимий эм де сарсылмаз достлугъы иште Ленинградны къорчалав вакъытында даа зияде белли олды. Революция бешиги — шеэримизни хаин душмандан тар-мар этювде Ватанымызнынъ эр бир кошесинден ёлланылгъан дженкчилер иштирак эттилер.

Мында улу рус халкъынен бирликте бинълернен украин ве белорус, озьбек ве татар, къазакъ ве башкъырт, таджик ве гурджи, дигер миллетлернинъ эвлятлары омуз-омузгъа келип душманнен амансыз курешти ве оны енъди. Шусы да меракълы ки, о вакъыт «Ватанны къорчалавда» адына Ленинград джебэ газетасы рус, татар ве къазакъ тиллеринде чыкъа эди. Чюнки мында бу халкъларнынъ векиллери пек чокъ эдилер...

Белли ки, шеэрлер де, инсанлар киби къави ве садыкъ дост ола билелер. Анджакъ шу дешетли йылларда Ленинграднен Озьбекстан ве онынъ пайтахты Ташкент шеэри арасында агъа-къардашлыкъ, самимий достлукъ янъы баса-

Ленинград мудафааджыларынынъ шерефине тикленген абиде.

Л. Акоповнынъ фотолары.

макъларгъа котерильди. Бизим ичюн энъ агъыр 1942 сенеси Озьбекстан комсомоллары Нева ялысындаки шеэрге Къызыл байракъ алып кельдилер. Байракъ устюнде: «Ленинград шеэрининъ къарамане яшлыгъына онынъ дженкявер джесюрлиги ичюн» деген сыджакъ сёзлер язылгъан эди. Озьбекстанлылар алтмыш секиз вагон ашайт маллары кетирдилер. Бираз вакъыт кечкен сонъ, кене Озьбекстандан вагонларнен пирнич, алма, зердали, армут къурусы, юн къолчакълар, чораплар, шарфлар... келип чыкъты. Шеэрден кочюрилип кеткен бинълернен балалар ве къартлар, мединет эрбаплары Озьбекстанда, хусусан Ташкентте, озьлерине сыгъынмагъа коше таптылар. Бу исе, ялынъыз маддий ярдым дегиль, эм маневий ве рухий ярдым эди.

Озьбек халкъынынъ бинълернен эвлятлары къолларына силя алып, Октябрь шеэрини къорчалавда ве оны демир алкъасындан азат этювде озьлерининъ буюк исселерини къоштылар.

Эльбетте, миннетдар ленинградлылар Александр Матросовнынъ джесаретини текрарлагъан ве Советлер Бирлигининъ Къараманы унванының къазангъан комсомол азасы Тойчи Эрджигитовны, озюнинъ снайпер тюфегинен юз он дёрт гитлерджининъ башына еткен Ленин орденининъ кавалери, озьбек оджасы Т. Адыловны, Ленин орденинен мукяфатлангъан пулемётчылар сержант Камаловны ве адий аскер Темировны ич бир вакъыт унутмазлар!

Улу Октябрь шеэрини, Революциянынъ къазанчларыны къорчалавда кърымтатар халкъынынъ да чокъ векиллери иштирак эттилер.

Бириндже ранг капитаны Ибраим Рамазановнынъ ёлбашчылыгъында азырланып, денъизлер багърына ёлланылгъан сувалты къайыкълары душманнынъ йигирмиге якъын гемисини гъайып эттилер.

Далгъалар тюбюнде чокъ куньлер кечирген, —
Акъшамлар авушкъан ве танълар аткъан.
Бу къоллар ёллагъан амансыз атештен
Душманнынъ не къадар гемиси баткъан...

Бу гемилер узеринде бинълернен гитлерджи башкесерлер хызмет эте, чокътан-чокъ топлар ве башкъа силялар бар эди.

Я снайпер Сейтяяев — джедвелине
Бир шей яза ве азырлай тюфегини:
Етсе экен бир къач фашист эджелине! —
Мына онынъ эм илими, эм де фени.

Эльбетте, снайпер озюнинъ арзуларына наиль олды. Ленинград тюбюндеки батакълыкъларны чокъ керелер айланып чыкъты, душманнен козь-козьге корюшти, къыркъ еди гитлерджининъ башына етти, Шан-шурет ве Ватан дженки орденлеринининъ ве чокъ медаллернинъ кавалери олды.

Эфсаневий Къызыл Горка фортунда ерлешкен ялы батареясынынъ командири Р. Мустафаевнинъ косьтерген джесюрликлери акъкъында о вакъыт дефалярджа газета саифелеринде язылды ве ТАСС хаберлеринде анъылды.

Гъалебеден сонъ ёл къазасындан эляк олгъан пек мискин табиатлы уйкен лейтенант Азиз Фазылов ве капитан Зия Муединовнынъ зенит топ батареялары он дёрт фашист самолётыны урып тюшюрдилер.

Азизнинъ топлары гурьледи,
Ачаракъ коклернинъ пердесин,
Тютюнге, думангъа чевирди
Челиктен къыргъыйнынъ кевдесин...

«Аят ёлунынъ» бекчилери арасында окъчы Халиль Эмиров ве зенит топунынъ командири сержант Мемет Асанов, айдавджы Амет Салиев де бар эдилер. Мемет буз устюнде ве олгъаны-оладжагъы он секиз яшыны толдыргъан Амет исе буз тюбюнде эляк олдылар:

Шу аньде булутлар тюбюнден
Корюнди бир къара самолёт, —
Учаракъ колонна устюнден,
Бомбалар быракъты хиянет.
Чукъургъа чомулды машина
Достларнынъ козьлери огюнде...
Аметнинъ табуты — кабина,
Мезары терен голь тюбюнде!

Ленинград мудафаасында ве оны душман алкъасындан къуртарувда мерум шаиримиз Ремзи Бурнашнынъ ве несирджи Джевдет Аметовнынъ, полк штабы пар-

тия бюро секретары уйкен лейтенант Абдуреим Дереннинъ, джебэ радисти майор Рефат Усеиновнынъ ве «Светлана» заводынынъ сабыкъ ишчиси Абдураман Ибраимовнынъ, медицина хызметининъ капитаны Якъуб Усеиновнынъ ве махсус алякъа взводынынъ командири Таифе Асановнынъ саиль бою топчысы Лёман Эбазернинъ ве уйкен лейтенант Асан Къадыровнынъ, «Марат» линкорынынъ денъизджиси Лёман Усеиновнынъ ве денъизджи Дюбе Аметнинъ, «дагълар къарталы» намыны къазангъан партизан Абибулла Зекерьянынъ ве топчылар полкы командирининъ муавини Аджыльясовнынъ, айдавджы Мамут Абдурамановнынъ ве юзлернен дигер семетдешлеримизнинъ исселери буюктир.

Бундан гъайры, Ленинград мудафаасы музейи ве Ленинград кокюни къорчалав музейиндеки, эм де арбий къысымлар ве мектеплердеки Шан-шурет заллары ве одаларындаки материаллар да Улу Ватан дженки иштиракчилерининъ джесюрликлерини шуретлей ве эбедийлештирелер...

Эки буюк шеэр — Ленинград ве Ташкент арасында догъгъан ве омюрлик яшайджакъ достлукъ алеви дженктен сонъ да ич бир дакъикъа сёнгени ёкъ.

...1966 сенеси апрель айында амансыз зельзеледен эвлер, хастаханелер, мектеплер йыкъылды, я да зарарландылар... Ярдымгъа, совет халкъларынынъ векиллеринен бир сырада, ленинградлылар да кельдилер. Бизим къуруджылар Ташкентте юз бинъ квадрат метр эв, 1900 ерлик мектеп, 560 ерлик балалар эви, эки буюк тюкян ве дигер объектлер, Сергели массивинде исе, Ленинград арбий округынынъ ишкюзар аскерлери яшав ичюн онъайтлы, дюльбер бир къатлы биналар — коттеджлер къурдылар.

Оларнынъ алидженап ишлери ичюн бир къач ленинградлыгъа «Озьбекстанда нам къазангъан къуруджы» унваны берильди, эки юз он киши Озьбекстан Компартиясы Меркезий Комитети, Озьбекстан ССР Юкъары Совети Президиумы ве Министрлер Советининъ фахрий ярлыгъынен, 2154 киши исе «Ташкентни къуруджы» нишанынен мукяфатландылар.

Достлукъ кеткен сайын къавийлешти. О йыллары Ленинградкъа келип кеткен «Узгарыш» совхозынынъ директоры танышым Иван Трофимович Шакалов шойле деген эди: «Кузь маали эди. Апайым ве эки баламнен берабер Ленинградны зиярет эттик. Чокътан берли тиллерде дестан олгъан бу шеэрни корьмеге пек авес эте эдим. Самолёткъа минип, дос-догъру учып кельдик... Сизге телефон къакътым. Эвде ёкъ эдинъиз, сонъ анъладым ки, Къара денъиз ялысында раатлана экенсинъиз... Такси алып, бир къач мусафирханеге кирип-чыкътыкъ. Эписинде: «Ер ёкъ» деп язылгъан. Болдурдыкъ-талдыкъ. Энди кунеш де къонды. Ястыкъкъа таянмагъа зарурымыз буюк... Ниает «Октябрь» мусафирханесине келип чыкътыкъ. Мында да шу илян: Мен администраторгъа якъынлаштым ве сорадым...

— Сиз окъумагъа бильмейсизми? — деп, кене шу «Ер ёкъ»ны ишмар этип косьтерди. Не япмалы? Мен кене администраторгъа риджа эттим:

— Биз Ташкенттен учып кельдик. Балалар ёрулды. Раатланмагъа еримиз ёкъ! — дедим. Ташкент сёзюни эшиткенинен администраторнынъ чырайы бирден айдынланды:

— Шуны чокътан айтып бильдирмек керек эдинъиз даа! — деп, бизге яхшы бир номер берди...»

Малюм ки, Ташкент метросында ленинградлылар ташкентлилернен бир сырада чалышалар. Ташкентнинъ абадан Къызыл мейданыны яраштыргъан къоджаман Ленин эйкели Ленинградда къалыпкъа тёкюльген эди. Юнусабад массивиндеки телевидение къуллесини тиклевде де Ленинград усталары четте къалмадылар. Озьбекстанда чокътан-чокъ колхозлар, совхозлар, шеэр сокъакълары, мусафирханелер, пионер отрядлары... Революция шеэрининъ адыны ташыйлар...

Ленинград Улу Октябрь революциясындан сонъ мисли корюнмеген дередже-де чечекленди, яшарды, санарсынъ о янъыдан дюньягъа кельди. Шеэр шимди эп илери адымлай, турмай кенишлемекте. Онынъ умумий мейданы 1917 сенесине нисбетен алты кере артты. Тарихий бешйыллыкълар девамында Ленинград къудретли санайы ве медениет меркезине, ильмий-техникий прогресс шеэрине чевирильди...

Эр йыл ноябрь 7-де Ленинград арбий парад къабул эте. Ондан сонъ нумайыш башлай. Эр бир сантиметр ери тарихнен нефес алып тургъан Сарай мейданындан район артындан район колонналары рапорт берип кечелер. Нумайышчыларнынъ огюнде — байракъдарлар. Оларнынъ энъ илери сафында Ленинград шеэрининъ байрагъы ельпирей. Бу къызыл байракъны шеэрге 1919 сенеси декабрь 20-де Бутюнрусие Иджра Комитетининъ реиси Михаил Иванович Калинин такъдим эткен эди. Айны заманда шу ал къадифе байракънынъ устюнде Къараман шеэрнинъ Алтын Йылдызы ве эки дане Ленин ордени, бир номерли Октябрь Революциясы ордени, Дженкявер Къызыл Байракъ ордени ве «Ленинград мудафаасы ичюн» медали булунмакъта.

Смольный.

Ленинграднынъ Къызыл байрагъы бу сене ноябрь айынынъ едисинде — Улу Октябрьнинъ 70 йыллыкъ юбилейи кунюнде де, шеэр сокъакъларында ве Сарай мейданында «ялдайджакъ»...

Мемлекетимизде Ленинград санайысынынъ махсулаты дегерли ерни тута. Шеэримиз. Ватанымызнынъ пайтахты Москванен ярышлаша. Бу — эльбетте гъурурлы ал. Чюнки ярышдашлар эр джеэттен бири-бирине ляйыкълар!

Бугуньде ленинградлылар тарихий юбилейни къаршылаякъ, КПСС XXVII съездининъ къарарларыны вакъытындан эвель эда этмек ашкъында курешмектелер. Шеэр эалиси «Он экинджи бешйыллыкънынъ эки сенелик планыны Октябрь Революциясынынъ юбилейине къадар толдурырмыз!» деген шиарнен чалышалар.

КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары вазифесине сайлангъан Михаил Сергеевич Горбачев биринджи оларакъ Ленинград шеэрини зиярет этти. Бу корюшюв ленинградлыларны джоштурды ве янъы енъишлерге рухландырды...

Тезлештирюв! Ильмий-техникий прогресс! Бешйыллыкъкъа — къудретли тезлештирюв! Анджакъ мына бойле чокъ мундериджели ве маналы ибарелер ве шиарлар шеэрнинъ чалышув ритмини айдынлатып косьтерелер.

Шеэр санайысынынъ эсасы — санайы бирлешмелеридир. Онларнен заводлар озь махсулатларынен ялынъыз мемлекетимизде дегиль де, бутюн дюньягъа белли-дирлер.

Янъы бешйыллыкъта ве область санайысында бир сыра буюк автоматик донатмалар менимсенильмекте. Санайы роботларынынъ паркы эки кере артаджакъ ве секиз бинъге барып етеджек. Программанен идаре этиледжек машина, тезья ве механизмлернинъ сайысы 1,6 кере оседжек. Нетиджеде он экинджи бешйыллыкъта Ленинград санайысында бир бучукъ бинъге якъын янъы машиналар, тезьялар, алетлер... яратыладжакъ. Даа якъынларда къудретли бузкъыран атомоход Нева сувларына тюшюрильди. Шимди янъысы къурулмакъта. Онъа «Октябрь революциясы» ады берильди. Заводларнынъ къапыларындан чыкъкъан эфсаневий пельван К701М тракторы, къудретли газ ве электрик турбиналары озь ерлерине вакъытында барып етелер.

Нева ялысындаки шеэр чокъ ишлернинъ, бу джумледен эки-учь сменалы ишке кечювнинъ де тешеббюсчисидир. Бойле ал исе янъы машина ве механизмлерден аман-аман юз фаиз файдаланмагъа ве махсулдарлыкънынъ тез осьмесине имкянлар бере. Шеэрде энергетика, машинаяпыджылыкъ, тезьякъуруджылыкъ ве алеткъуруджылыкъ, гемияпыджылыкъ, радиоэлетроника ве химия санайылары кениш адымларнен инкишаф этмекте.

Ленинграднынъ комплексли инкишаф планларында шеэрни Фин корьфези ялыларына чыкъарув, этрафны сарып алгъан муитни сагъламлаштырув ве Ленинградны сув ташкъыны фелякетлеринден къорчалав тедбирлери де дегерли ерни тутмакъта.

Революцион Ленинград шеэри мемлекетимизнинъ илим ве медениет оджагъыдыр. Мында Илимлер академиясы ве Рессамлар академиясы, шан-шурет къазангъан окъув юртлары, китапханелер ве театрлер, музейлер халкъ бахтына чалышмакъталар. Анджакъ бу ерде радио, телевидение, кинематография тарихына биринджи адымлар атылды ве бу сааларда янъы-янъы мувафакъиетлер къазанылды.

Улу Октябрь Илимлер академиясынынъ тарихында янъы эра ачты. Халкъ ходжалыгъыны янъыдан котерювде, мемлекетни санайылаштырувда ве онынъ мудафаасыны къавийлештирювде Ленинград алимлерининъ исселери гъает буюктир. Академия, Нева ялыларындаки шеэрде эки асырдан зияде чалышты. 1934 сенеси онынъ президиумы ве бир талай институтлары Москвагъа кочюрильсе де, Ленинград озюнинъ илим меркези эмиетини гъайып эткени ёкъ...

Шеэримизде илим ве медениетнинъ чешит пытакъларынен багълы къыркъ докъуз музей бар. Оларнынъ арасында энъ-эвеля Ленин меркезий музейининъ филиалы, Октябрь Революциясы музейини, В. И. Лениннинъ Смольныйдеки мемориаль музей-одасыны ве кабинетини, Девлет Эрмитажыны къайд этмек лязимдир.

Улу Октябрь ве В. И. Лениннинъ омюри эм де революцион фаалиетинен сыкъы багълы музейлерни бинълернен ленинградлылар ве мусафирлер зиярет этелер. Октябрь революциясы эмекдарлар огюне мешур Эрмитажнынъ къапыларыны артынадже ачты. Совет укюмети девиринде бу медениет хазинесининъ коллекциялары учь кере артты. Шимди мында эки миллион еди юз бинъ экспонат бар. Базы бир мусафирлерден планларыны сорагъанда, «Уйлеге къадар Эрмитажны, ондан сонъ Пётр-Павел къалесини зиярет этеджекмиз» дейлер. Бойле мусафирлерге мына шуны да козьге алмакъ керек. Эрмитаж залларынынъ ве одаларынынъ эписине кирип-чыкъмакъ ичюн йигирми эки километр джаяв юрьмек, эр бир экспонат огюнде олгъаны-оладжагъы бирер дакъикъа токъталмакъ истесенъ, он беш йыл вакъытынъны сарф этмек керек оладжакъ!

Шеэрде эллиден зияде алий окъув юрту, етмиштен зияде ильмий-тедкъикъат институты, 2500 китапхане бар. Оларнынъ арасында энъ буюклери: Жданов адына университет, Салтыков-Щедрин адына китапхане ве Илимлер академиясынынъ китапханесидир. Сонъкиси юзден зияде мемлекетнинъ учь юзден зияде муэссисесинен алякъа тута.

С. М. Киров адына Буюк опера ве балет эм де Уфакъ опера театрлери, А. С. Пушкин ве А. М. Горький адына драма театрлери, Ленин комсомолы адына драма театри, Сатира, Комедия ве Яш темашаджылар театрлери, юзден зияде кинотеатрлер шеэрлилер ве мусафирлер огюнде озь къапыларыны эр вакъыт ачыкъ туталар.

Ленинград мусафирлерни ялынъыз озюнинъ эвель-эзельден къалгъан архитектура нумюнелеринен дегиль, Совет укюмети девиринде яратылгъан къуруджылыгъынен де айретте къалдыра. Ер юзюнде энъ барышыкъсевер зенаатнынъ адамлары — къуруджылар, Революциянынъ аман-аман экинджи куню ишке кириштилер.

1918 сенеси Шеэр къуруджылыкъ музейи пейда олды. Онынъ сачагъы тюбюнде архитекторлар, алимлер, тарихчылар ве языджылар коллективи шеэрнинъ къуруджылыкъ планларыны чызып башладылар. Оларнынъ ёлбашчылыгъы ве амелий иштирагинен ленинградлылар ичюн мукъаддес ер — Марс чёлю янъыдан къурулды, дюльберлешти. О вакъытлары бу ерге «Тозлу Сахара» дей эдилер...

1925—27 сенелери Трактор адлы сокъакъта яп-янъы, учь-дёрт къат верандалы ве кемер къапылы пек гузель эвлер котерильди, тереклер отуртылды, газонларда исе чечеклер ве гуллер сачылды. Бу сокъакъ Октябрь революциясындан сонъ, къурув нумюнелерининъ пионерлеринден биринджиси эди.

Кене шу йыллары башта А. М. Горький адына Медениет сарайы, сонъра шеэрнинъ эр бир районында бойле медениет меркезлери яратылды. Отузынджы сенелери бир къач массивлерде земаневий яшав эвлери, тюкянлар, бала багъчалары, базарлар пейда олды. Ялынъыз 1927 сенесинден 1941 сенесине къадар 243 умумтасиль окъув юртлары къурулды.

Языкъ ки, чокъкъа бармай, сюрип кельген фелякетли дженк бу муим ишлерни токътатмагъа меджбур этти...

Немсе фашистлери Ленинград диварлары тюбюнде тар-мар этильген сонъ, якъылгъан ве йыкъылгъан эвлер янъыдан куль ве ташлар тюбюнден котерильди. Шимди шеэр эзели сексен миллион квадрат метрден зияде янъы квартираларда яшай. Ленинградда эр кунь 160—170 квартира къурула. Демек, 160—170 къоранта янъы эвлерге авушув байрамыны отькерелер.

Шеэрде отуз дёрт мусафирхане чалыша, олардан йигирми алтысы Октябрь революциясындан сонъ къурулды.

Ер тюбюнден кунеш нурларыны анъдырып, меркезден четлерге узанып кеткен демир ёллар — Ленин адына Метрополитеннинъ 14 станциясы — шеэрнинъ чешит нокъталарыны бири-биринен багълай.

Ленинградны кенъ сокъакълар, проспектлер ве мейданларнен бирликте бир кереден дёрт бинъ киши къабул эткен «Октябрь» буюк концерт залы, алты бинъ адамлыкъ «Юбилей» спорт залы, В. И. Ленин адына спорт-концерт комплекси, С. М. Киров адына стадион, Яшлыкъ сарайы киби пек чокъ дюльбер комплекслер яраштырып турмакъта.

Ленинград аэропорты Авропада энъ земаневий аэропортлардан биридир. О, Ватанымызнынъ энъ узакъ кошелерини ве пек чокъ тыш мемлекетлер иле корюльмез йиплернен багълай.

Хусусан ленинградлылар шеэримиз яшав, раатланув ве чалышув джеэтинден мемлекетимизде энъ онъайтлы ве яхшы шараитлы шеэрлерден бирине чевирильгенини билелер. Ленинграднынъ ешиллик мейданлары 1917 сенесине нисбетен аман-аман он эки кере артты ве шимди он эки бинъ гектарны тешкиль эте. Бундан гъайры, Ленинград этрафында элли-алтмыш километр узунлыкъта шеэр чети ешиллик зонасы да юз элли бинъ гектарны къаплап ала. Мында раатлыкъ эвлери, санаторийлер, пансионатлар, пионер лагерлери ерлештилер.

Шеэр халкълары Ленинградны нумюневий коммунист шеэрине чевирмек ичюн курешелер. Мында да проблемалар аз дегиль, лякин олар яваш-яваш чезилелер...

Айны замында, шеэрни денъиз ялыларына чыкъарув проблемасы да тура. Буюк Нева ве корьфез ялысында янъы юксек эвлер, Васильевский адасында пек буюк денъиз лиманы, медениет нокъталары къурулды. О ерге метро ёлу да барып етти.

Ленинград ичюн бир муим проблема даа бар.

Меселе шунда ки, шеэрнинъ темелине биринджи таш къоюлгъан девирден башлап, бугуньге къадар оны сув ташкъынлары хырпалап кельмекте. Аман-аман эр йыл, кузьнинъ сонъки айларында, Фин корьфези тарафындан эскен кучьлю еллер нетиджесинде, къудретли далгъалар асыл олалар ве Нева озенининъ базы ерлеринде сув ялыдан чыкъып кете... Бойле фелякет шеэр ходжалыгъына буюк зиянлар кетире.

Сонъки йылларда табиат хышымынен курешмек макъсадында буюк комплекс иншаатлары къурулмакъта. Алимлер, инженерлер ве языджылар арасында бу мурекkеп ишке эм мусбет, эм менфий янашкъанлар бар. Бу меселе мени де гъает меракъландыра. Комплекснинъ биринджи невбет ишлерини бир къач кере зиярет эттим ве шойле бир фикирге кельдим: керекли иш! Буны исбат этмек мумкюн. Анджакъ 1986 сенеси ноябрь айында олып кечкен 169-нджы сув ташкъыны олгъанда даа къурулып битмеген комплекс иншааты озюнинъ чыдамлылыгъыны косьтерди. Къудретли далгъаларнынъ къанатларыны дамба кевдеси къырып-тинтип ташлады ве оларнынъ къуветли ынтылышларыны бираз тындырды.

Улу Октябрьнинъ 70-нджи басамагъына адымлаймыз.

Ленинград ве ленинградлылар байрамны дегерли къаршылап алмакъ ичюн буюк азырлыкъ корьмектелер.

Мермер сарай — В. И. Ленин музейи ве Октябрь Революциясы музейи тамир этилип, безетилип къойылды.

Ишкюзар усталарнынъ фырчылары чокътан-чокъ эвлерге, сокъакъларгъа, мейданларгъа дюльбер сыфатлар бермектелер...

Я Революция крейсери, эфсаневий «Аврора»?..

О 1984 сенеси, куньлерден биринде, эрте танъда, озь дурагъыны быракъып, А. А. Жданов адына гемияпыджылыкъ заводынынъ штапелине ялдап кельди. Чюнки Улу байрам мунасебетинен онъа да кийинмек, къушанмакъ, тамирленип безенмек, янъармакъ керек. Энди о 85 яшында! Эльбетте, сув ичинде бу къадар йыл кечирмек къолай шей дегиль!

Не олса да, расткелинген зорлукъларгъа бакъмадан, ишлер яхшы алынып барыла, крейсер кунь-куньден яшлыкъ шекилине кирмекте.

Тамир ве реставрация ишлеринен бир сырада, геми музейининъ зал ве одалары да азырлана. Экспонатларнынъ сайысы арта. Олар 760 квадрат метр мейданлыкъта ерлешеджеклер. 1917 сенеси олгъаны киби, денъизджи кубриги пейда оладжакъ. Крейсернинъ когертесинде прожекторлар, такелаж, Марс чапчагъы, шлюпкалар, дженкявер топлар, був катери къайтарылып къоюладжакъ...

Яшаргъан «Аврора» Буюк байрам арфесинде озюнинъ бетондан ясалгъан эбедий постаментине келип минеджек ве Еди ноябрьде Арбий Денъиз Къуветлеринининъ парадыны къабул этеджек.

Урьметли достум! Акъылынъда къалгъан олса, мен сени Ленинградкъа мусафирликке чагъыргъан эдим. Эгер чаре тапып кельсенъ, мен санъа етекчи олмагъа азырым. Сёз берем, парад биткен сонъ...

Чыкъармыз «Аврора» устюне, корерсинъ:
Мына бу крейсер залпынынъ ялыны
Огюнде ачылгъан уфукълар пердеси
Ве бизим омюрнинъ бугуни, ярыны!

Яя Мустафаев

КЪАРАМАНЛЫКЪНЫ ЛЕНИНДЖЕ АНЪЛАВ

(ОМЮРДЕ ВЕ САНЬАТТА КЪАРАМАНЛЫКЪ ЧИЗГИЛЕРИ)

Къараманлыкъ, джесюрлик, батырлыкъ — бу сёзлернен биз балалыкътан танышмыз. Совет адамларынынъ омюринде къараманлыкънынъ муим эмиети бар. Бизлер тек масалларда ве эфсанелердеки батырларнынъ къараманлыгъынен гъурурланмаймыз. Совет адамларынынъ бир чокъ несиллюри инкъиляб ве ватандашлар дженки къараманларынынъ, бириндзи бешйыллыкълар ве Улу Ватан дженки къараманларынынъ, къыртышчы батырларнынъ мисаллеринде тербие алдылар... Азырки девирде исе бизлер совет адамларынынъ къуруджылыкътаки къараманане ишлеринининъ шааты оламыз. Олар къоджаман гидроэлектростанциялар къуралар, Шималь, Тюмень, Сибирь, Узакъ Шаркънынъ буюк табиат зенгинликлерини менимсейлер, янъы шеэрлерни тиклейлер, Орта Асияда каналлар кечирелер. Биз БАМ къуруджыларынынъ, атом энергиясыны менимсеген алимлернинъ, кяинатны бойсундыргъанларнынъ адларынен акълы суретте гъурурланамыз. Эльбет, оларнынъ эписини сайып кечмек мумкюн дегиль. Лякин эсасы бунда дегиль. Эсасы исе, къараманларнынъ бизим омюримизде, бизим саньатта ташыгъан ичтимаий-сиясий, ахлякъий ве эстетик эмиетиндедир. Шунынъ ичюн бизлер эр йыл Улу Октябрь социалистик революциясы байрамыны, Гъалебе кунюни, Космонавтика куню ве дигер вакъиаларны къайд этювимиз бу тесадюфий шей дегиль. Онынъ ичюн совет адамларынынъ дженкявер ярарлыкълары Советлер Бирлигининъ Къараманы деген шерефли унваннен, эмекте косьтерген джесаретлери исе Социалистик Эмек Къараманы унванынен бельгилене. Айры шеэрлер де Къараман-шеэр адыны ташыйлар. Онынъ ичюн де бизим саньатымызда ойле бир жанр ёкъ ки, ангисинде къараманлыкъ мевзусына мураджаат этильмесин. Къараманлар къабири узерине къойылгъан йылдызлар да, Советлер Бирлигининъ гербинде, байрагъында, октябрятлар ве къараманларнынъ коксюндеки йылдызлар да къараманлыкъ ве джесарет темсилидир. Бизим совет халкъымыз асылында инсаниет тарихында янъы эраны ачкъан къараман халкътыр. Мемлекетимизде исе къараманлыкъ кутьлевий шекиль алды.

Къараманлыкъны, джесаретни марксча-лениндже насыл анълямалы? В. И. Ленин къараманлыкъны насыл анълай эди? Къараманлыкънынъ социаль-эстетик ве тербиевий эмиети неден ибарет? Къараманевий анълылыкъ ве къараманлыкъкъа азырлыкъ насыл шекилленмекте? Келинъиз, бу суаллерни талиль этейик.

Къараманлыкънынъ марксча-лениндже эсасландырылгъан темели олып, о озь менбасыны асыллы акъикъатта, омюрде, инсаннынъ рухий-амелий фаалиетинде, халкъ кутьлелерининъ, пролетариатнынъ инкъилябий курешинде, джемиетнинъ, бутюн инсаниетнинъ илери идеалларыны амельге кечирювге ынтылгъан адамларнынъ исрарлы эмегинде тапа. Айны заманда буржуа идеалист-алимлери къараманлыкънынъ менбасыны Абсолют, дин ве бунынъ киби гъаелерде корелер. Олар

къараманлыкънынъ асыл манасыны бозалар ве бундан модернист-рессамлар файдаланалар. Олар озь эсерлеринде акскъараманларны ве суперкъараманларны, бу джумледен, Фантомас, Джеймс Бонд ве ильхри киби суперменлерни ифаде этелер. Бу ал исе капиталист мемлекетлерде миллионларнен адамларнынъ анъыны бозаракъ, революция ве коммунистик рухкъа къаршы озь ролюни ойнайлар.

Совет алимлери къараманлыкъны ахлякъий-этик категория, эстетик категория деп анълайлар (категория бу ерде энъ умумий анълав). Бу исе къараманлыкънынъ асылы ве маиети хусусында давалар къозгъай, лякин къараманлыкъ категориясыны эстетик идеал нокътаи назарындан бакъсакъ, эльбетте, къараманлыкъ эстетик категория ола. Бу онынъ саньатта буюк ер туткъанынен тасдикълана. Къараманлыкъ категориясыны чокътан-чокъ совет эстетикаджылары: Ю. Б. Борев, Д. Д. Средний, Р. М. Абдуллаев, Р. И. Зеленковская ве дигерлери тедкъикъ эттилер. Демек, бизим анълавымызда къараманлыкъ — озюнинъ ичтимаий эмиетиндже инсан фаалиетине аит адиселерни акс эткен эстетика категориясыдыр. Бу адиселер федакярлыкъ, джесюрлик, къоркъубильмезлик, ираде киби аляметлернен бельгиленип, прогрессив ичтимаий-эстетик идеаллар ве макъсадларны амельге кечирювге догърултылалар. Къараманане арекетлер тарихий инкишафнынъ талапларына джевап берелер. Бунда шахснынъ, коллективнинъ, сыныфнынъ я да бутюн халкънынъ улу исрарлы ичтимаий яратыджылыкъ фаалиги акс олуна. Къараманлыкъны бойле земановий тарзда анълав бу категориянынъ лениндже анълавындан келип чыкъа. Ленин къараманлыкъ, джесюрлик проблемасына айрыджа дикъкъат айыра эди.

1919 сенеси язгъан «Улу башлангъыч» китабында о ишчилернинъ эр куньки кутьлевий ишлериндеки къараманлыкълар хусусында яза. «Олар яры ач, яры токъ чалышып, къыйналып, азгъын алда, ёргъун олгъанларына бакъмадан, «коммунистик джумаэртеликлери» тешкиль этелер, **ич бир тюрлю маашсыз** иштен сонъ да чалышалар ве эмек махсулдарлыгъыны муим **дереджеде юксельтмеге** наиль олалар. Бу улудан улу къараманлыкъ дегильми, аджеба?»[1] — деп яза В. И. Ленин.

Бойлеликнен, В. И. Ленин къараманлыкъны тек инкъилябнынъ зарур субъектив факторы дегиль де, этрафтаки муитни инкъилябий тарзда денъиштирген ве инсаннынъ озюни де денъиштирген бир кучь деп анълай эди. Шуны къайд этмели ки, инсаннынъ озь маиетини денъиштирюв — «озь джаиллигини енъюв» — бизим девирде, хусусан бу куньлерде муим эмиетке маликтир. Партия Программасында коммунистик джемиетнинъ къуруджысы олгъан ве эр тарафлы инкишаф эткен шахснынъ, янъы инсаннынъ шекилленюви эсас макъсадлардан бири оларакъ косьтерильди. Эгер маддий ве маневий зенгинликлер адамнынъ рухий теракъкъиятына хызмет этмесе, эгер инсан озю коммунистик идеаллар ашкъына денъишмесе, олар ич бир тюрлю эмиетке малик ола бильмейлер.

Къараманлыкънынъ чешит шекиллерини анълав да Лениннинъ адынен багълыдыр. Яратыджы, иджадий эмек месселерини, шу джумледен социалистик къуруджылыкъны огренерек, В. И. Ленин: «бу... вазифе къыйынджа... чюнки о ич де айры бир къараманлыкъ ынтылувынен чезиле бильмез, о энъ девамлы, энъ исрарлы, энъ къыйын кутьлевий ве **эр куньки** къараманане эмекни талап эте»[2],— деп яза. Бойлеликнен, къараманлыкънынъ эки къутуб шекили бар: бир кереден, бир аньда япылгъан къараманлыкъ ве эр куньки кутьлевий эмек къараманлыгъы. Сонъкиси хусусан бизим совет адамларымызнынъ земановий исрарлы яратыджылыкъ эмеги ичюн характерлидир.

В. И. Ленин къараманлыкънынъ федакярлыкъ, ватанперверлик, ахлякъ темизлиги, гъаевийлик, интернационализм киби анълавлар иле багъыны да коре бильди. Къараманлыкъны В. И. Ленин ватанперверликнинъ акс олунув шекили деп анълай эди. Чюнки Ватангъа севгининъ энъ алий ифадеси анджакъ къараманлыкътыр. Мемлекетнинъ къараманлыкъ кучь-къудрети, анджакъ совет адамларынынъ федакярлыгъы, оларнынъ коммунистик гъаелерге садыкълыгъы, мефкуреси, ватанперверлиги ве Ватангъа севгисинен бельгилене.

В. И. Ленин эдебият ве саньаткъа гъает буюк дикъкъат айыргъаны эр кеске малюм. О, оларда халкънынъ ирадесини бирдемлештирген, онынъ къараманлыкъ рухуны котерген, кутьлелерни бирлештирген ве оларнынъ анълылыгъыны юксельткен кучьни сезе эди. Саньат эсерлеринде В. И. Ленин даима къараманане ве атик характерлернинъ дюльберлигини, оларнынъ мундериджелилигини, абидевийлигини ве буюк тербиевий эмиетини къайд эте эди.

Партиямызнынъ съездлери ве конференцияларында саньатта «ишчи сыныфы-

[1] В. И. Ленин. Т. с. э. 39 т. 21 саифе.

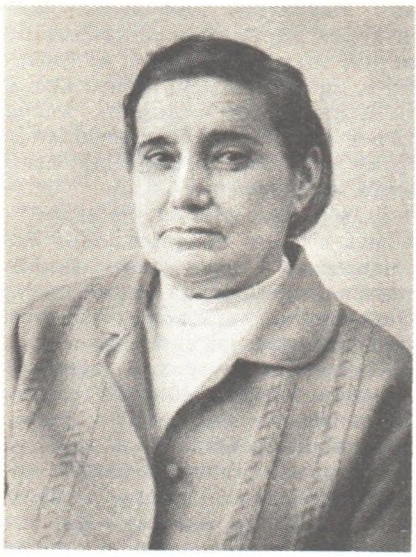
[2] В. И. Ленин. Т. с. э. 39 т., 17—18 саифелер.

нынъ куреш тарихындан къараманане адиселерни» акс этювнинъ эмиети акъкъында чокъ керелер айтылды. Тарих адамларда, хусусан яшларда, къараманларгъа бенъземеге ынтылув мисаллери иле толу. Ватандашлар дженкининъ, революциянынъ Чапаев, Котовский. Камо, Дзержинский киби ве даа чокъ къараманлар эдебият ве саньат эсерлеринде акс олунып, совет адамларына, хусусан, осеяткъан несильге, буюк ахлякъий-эстетик, тербиевий тесир яптылар ве аля япып кельмектелер. Саньатта Мересьевнинъ, Корчагиннинъ, краснодонлыларнынъ джесарети, Севастополь денъизджилеринъ, Керчь, Ленинград, Сталинград мудафааджыларынынъ, Дубосеково разъездинде панфиловджыларнынъ косьтерген къараманлыкълары озь дегерлерини таптылар ве тек совет адамларыны дегиль де, Асия, Африка ве Латин Америкасынынъ да азатлыкъ ичюн курешкен бинълернен адамларыны рухландырып кельмектелер.

Коммунистик тербие, къараманлыкъкъа азыр олувны шекиллендирюв киби мурекъкеп вазифе, саньат васталарынен аль этильмек мумкюн ве аль этильмек керек. Мында муим меселе шу ки, саньат эсерлеринде белли гъаевий ёнелиш, оларда прогрессив идеал, земаневий, къараманане характер олувы шарттыр. Земаневий мевзудаки эсерлерде къараманане характер проблемасы даа керек дереджеде толу бедиий ифадесини тапамады. Бизим омюримиз къараманлыкъ мисаллеринен толу, лякин саньатта етерлик севиеде косьтерильмейлер. Саньатымызда аля даа Чили, Вьетнам, Ангола, Куба коммунистлерининъ къараманлыгъы озь ифадесини тапып оламады. Саньатымызда Тюмень нефтьчилерининъ, Антарктиканы, кяинатны менимсейиджилерининъ къараманлыгъы кереги киби ифаде этильмеди. Ве бойле мисаллер даа ёкъ дегиллер.

Индстаннынъ улу мутефеккири ве джемаат эрбабы Вивекананда, адамны энъ адий бир арекетлер япкъанда козетмек керек, чюнки бу арекетлер онынъ акъикъий характерини косьтерелер,— деп къайд эткен эди. Акъикъий улу адам адий омюрде де улу ола. Бу меселенинъ мурекъкеплиги ве бизим саньатымызда земаневий къараманлыкъ характерининъ кереги киби чезильмегенининъ де себеплеринден бири бу олса керек. Бизлер, бизим языджыларымыз ве сёз усталарымыз инсаннынъ тынчлыкъ девирдеки адий омюрини керек дереджеде дикъкъатнен, сезгирликнен тедкъикъ этмеге ве онынъ эр куньки адий эмекте косьтерген къараманлыкъ чизгилерини корьмеге, тапмагъа даа огренмегенмиз. Хусусан бойле ал драматургия ве театр саньатында зияде сезильмекте. И. Дворецкийнинъ «Четтен кельген адам» пьесасында Чешков, Г. Бокарёвнынъ «Челик иритиджилер» эсеринде Лагутин, А. Салынскийнинъ «Мария» спектаклинде Мария киби къараманане характерлер екянедирлер ве олар да эр вакъыт къанаатлендириджи мисаль ола бильмейлер. Совет саньаткярлары огюнде акъикъатен земаневий къараман характерини аля дереджеде яратмакъ меселеси турмакъта. Ойле характер яратылмалы ки, онда девиримизнинъ улу прогрессив идеаллары аяткъа тедбикъ олунсынлар. Инсанда сакълы ички имкянларнынъ арекетке келюви, онынъ аятны атьта озь фаджиасы иле къорчаламагъа икътидарлы олувы къараманлыкънынъ озюдир. Къараманлыкъ адамны инсанлыкъ чизгилерининъ энъ алий басамакъларына котере ве инсан дюльберлигининъ ве рухий кучюнинъ ольмезлигини тасдикълай. Коммунистик джемиетининъ янъы адамыны тербиелев меселеси адамларда алидженаплыкъкъа мухтаджлыкъны, алий инсаниетликке ынтылувны тербиелемезден чезилип оламайджагъы белли ве бу джерьянда къараманевийлик саньаты ве къараманане характернинъ бедиий ифадеси бириндже дередже эмиетке маликтир.

Хусусан шимдики гъаевий куреште къараманлыкъ мевзусынынъ ве къараманане характернинъ бедиий ифаде олунувынынъ ролю айрыджа буюктир. Къараманлыкъны лениндже анълав, халкъчанлыкъ, сынфийлик, партиявийлик ве гъаевийлик киби лениндже принциплери эсасында осип етишкен социалистик реализм саньаты озюнинъ энъ яхшы нумюнелеринде совет адамларынынъ исрарлы эмек къараманлыгъыны ифаде этип, тек бизим мемлекетимизде дегиль, даа чокъ мемлекетлерде халкъ кутьлелерининъ дуйгъу ве фикирлерине тесир этип, оларнынъ дюньябакъышыны инкъилябийлештиререк, халкъларны бутюн дюньяда социаль теракъкъиятнынъ инкишафы ашкъына фааль тарихий иджаткъа чагъыра.

Джеваире

КЪАРТЛЫКЪ МЕРДИВЕНИНДЕ

Къарт къойнунда къалач бар,
Къармаласанъ комеч бар.
(Аталар сёзю)

Къыш авасы къар йыгъыны обалангъан,
Козь къамаша, кетен — беяз тёгерек якъ.
Бир къарт къадын пек тырбанлап ёлда къалгъан,
Къалтырагъан. Къолунда да чонтыкъ таякъ.

Мен де эслим, зорнен атам адымымны,
Лякин озюм тетик сандым назарымда.
Селям берип къолтукъладым бу къадынны,
Яваш-яваш етекледим азбарына.

Пек алгъышлап адымлады озь эвине,
Таягъынынъ бир уджунен къапы къакъты.
Эвге етип кельгенине пек севине,
Кене манъа тешеккюрнен кулип бакъты.

Къартлыкъ сырын энди чокътан эслеп алдым.
Пек сакъынып адымладым эвим бетке.
Чал тарихны саифелеп ойгъа далдым,
Ниджже къартлар иссе къоша урь эмекке.

Аля бугунь олар тетик, акъылдане,
Чин эмекнен чыныкъкъанлар та генчликтен.
Гурь яшлыкъны хатырламакъ бир эфсане,
Багъ-багъчалар нагъышладыкъ гуль-чечектен.

Медет олсун эслилернинъ сабырына,
Базы затлар утанмайып кин туталар.
Къошмай олар эслиликни озь йырына
Шу къыравлы келеджегин унуталар.

Сёзюм саде, анълашылыр акъылы баргъа,
Эр адымны бирер-бирер ольчемели.
Бизде даим иззет, урьмет иджаткяргъа,
Эр бир ишни еди ольчеп, сонъ бичмели.

АНАНЫНЪ НАГЪМЕСИ

Сакин гедже орталыкъкъа керди къанат,
Толгъун айнынъ кумюш нуры ерге эне.
Сукюнетте нефес ала бар кяинат,
Нечюн, яврум, юкъламайсынъ бугунь кене.

Еллер чокътан эркелене къыр артында,
Ялыларда парчалана эпкин далгъа.
Барышыкънынъ темель ташы урь юртумда,
Корьме, яврум, джефалетли уруш-къавгъа.

Эбедиен барышыкъта осип-бую,
Севиндирдим мерд несильге седжде этсенъ.
Истикъбальге фенер этип фикир-оюнъ,
Сейярелер алемине барып етсенъ.

Севиндирдим къыртышларнынъ
бошлугъында,
Тегизлесенъ девелернинъ къалгъан ызын.
Севиндирдим деликъанлы яшлыгъынъда
Сейир этсенъ сырт къутупнынъ кумюш
бузын.

Къуш къондырма азиз ана топрагъына,
Унутма ич, тувгъан мекян — козь бебегинъ.
Саифеле чал тарихнынъ япрагъыны,
Айдын уфукъ, парлакъ ёллар —
келеджегинъ.

АЛГЪЫШ

Эмиль Амитке

Ачкъанда китабынъ биринджи япрагъын,
Эеджаннен тикильдим алевли козьлерге.
Элимде ядикяр — бу «Сыгъын чокърагъы»
Юрегим яшарды автограф-сёзлерге.

Алгъышым, иззетим дагъларгъа тырмаша,
Гонълюмден фышкъыра тешеккюр юз кере.
Шу аньде хаялым эджда тнен чырмаша,
Бабанънен замандаш яшлыгъым сес бере.

Яшлыгъым сеслене санарсынъ гуль баарь,
Севинч толкъуны къальбимнинъ тёрюнде.
Бу манъа хатыра — эбедий ядикяр,
Гуя ки бир йылдыз нур олып тёкюле.

Инанынъ омрюмни беш сене яшартты,
Гъурурнен сесленем, сесленем саф дильден.
Юзюмде тебессюм, элимде кучь артты,
Бандероль кельгенде къардашым Эмильден.

Къанатлы арзулар узакъны сермеди,
Эдипнинъ гонълюни нагъышла сырла, деп.
Къырджыман къалемим тынчлыкъ бермеди,
Эйилик эшкъына алгъышнен йырла, деп.

Кягъыткъа сыгъармы сынъырсыз тилегим,
Ильхамынъ набызы сурьатнен ургъанда.
Несиллер эшкъына талмасын билегинъ
Эранынъ коксюне абиде къургъанда.

ТЕСЕЛЛЯ

Учма, бульбуль, къонма, бульбуль,
кираз далына.
Яшлыгъымны бермез эдим дюнья
малына.
(халкъ йыры).

Зеинде фикирлер сёнюккен вакъыт,
Къартлыкъкъа беденим конюккен вакъыт,
Бенъизим сарарып бурюшкен вакъыт,
Достларнен пек сийрек корюшкен вакъыт.

Къальбимни чешит ой-фикирлер эзе,
Умютим истикъбаль багъында кезе.
Къанатым берчийген, талпынсам талам,
Кене де ильхамны омюрден алам.

Омрюмнинъ акъымын эсаплап бакътым,
Шенъ аят далына мерджанлар такътым.
Арарет багъында чешмедай акътым,
Самимий достларнынъ къапысын къакътым.

Первасыз затларгъа деликтен бакътым,
Тельбевни пек тутып ачмадым сырымны.
Саф дильнен кельгенге къош чыракъ якътым,
Гонълюни сыйпалап иззетли йырымнен.

Къалсам да иджадий союзнынъ тышында,
Кусьмедим, омюрден адалет изледим.
Къанатлы хаяллар ялдады къыртышта,
Ыдрынып къафамны ёрмакътан безмедим.

Ольчедим аятнынъ энъишин, къырыны,
Мурекеп тырмашмакъ иджатнынъ орюне.
Сафдиллик ашкъынен создым мен йырымны
Откюзип достларны омюрнинъ тёрюне.

Эсимде ич кимге гъарезлик япмадым,
Къальбимде элем озь маршыны чалса да,
Асыл да мукяфат пешинден чапмадым,
Эсленмей кошеде къысылып къалсам да.

Пек дуям элимден кучь-къувет кеткенин,
Гъайрет ве ферасет кериге дёнгенин.
Козьлернинъ къарувы эксилип сёнгенин,
Табиат къануны бунъа да коньгенин.

Сурьатлы омюрге севинип бакъам мен,
Къальбиме истикъбаль фенери якъам мен.
Аягъым чаналай тырмашсам тик орьге,
Яш кедай, кель, буюр сен, энди бу тёрге.

Хаялым серсерий, отурам одамда,
Акъикъат ёллары долана багъымда.
Асыл да кучь-гъайрет эксильмез адамда,
Гонъюлинъ яш олса эслилик чагъында.

Ильхамым джоштура, иншалла токътамам
Омюрим тырмашып етсе де етмишке.
Къараны акъ дие асыл да макътамам,
О ерсиз макътавлар къалсынлар кечмиште.

Табиий эслилик укюмин сюрьгенде,
Кене де кучь берем ёрулгъан юрекке.
Тельмирем, севинем, достларны корьгенде,
Элемни-опькени фырлатып эрекке.

Такъдирни изледим сеферли ёллардан
Барышыкъ мекяны мукъаддес топракъта.
Къалемим зыргъалап тюшмеди къолумдан
Мудавмет сув ичтим гъыдалы чокъракътан.

Яшлыгъым асыл шай тез кечер демедим,
Омюрнинъ агъырын ташыдым елькемде.
Эш-достлар эшкъына гульчембер телледим,
Мазлумны кульдюрген шефкъатлы улькемде.

Къаранлыкъ геджелер куньдюзге дёнгенде,
Столнынъ башында къалемнен сырдаштым.
Танъ юзю агъарып йылдызлар сёнгенде,
Хаяллар чыбыршып къафама тырмашты.

Чайкъалам кене де иджадий ёлумда,
Гурьдели яшлыгъым тюшкенде эсиме.
Эслилик тельбеви сыкъкъанда къолумны,
Теселля зиль тута бу къарыкъ сесиме.

ГУЛЬ ОСЬТЮРЕМ

Гуль осьтюрем этрафымда,
Гульсиз омюр кечалмам.
Гуль осьмеген дерелерден
Эгилип сув ичалмам.

Эр кунь бакъып чересине,
Телькъин этем мен гульге.
Гуль ашкъына аэнкли йыр.
Сымарладым бульбульге.

Бульбуль йырлай гуль далында,
Къальп ашкъынен севинем.
Азиз юртнынъ къучагъында
Гуль осьтюрип девинем.

Къартлыгъынъда бу не керек?—
Деди манъа бир токъал.—
Эмектедир юрт байлыгъы,
Бар сен, осьтюр портакъал —

Дедим онъа насиатнен,
Джиддий бакъып козюне.
Эмек йырын мергин созсанъ,
Бахт тапарсынъ озюнъе.

Ильде, дильде эмек ашкъы
Культелене бурьлене.
Юрек оськюн, гонъюль джошкъун.
Эльбет, аят гурьлене.

Эрвин Умеров

УМЮТ

ПОВЕСТЬ

ВИКТОР — ВЕДУТНЫНЪ ИКЯЕСИ

Бу дюньянынъ ишлерине шаша, шаша да къаласынъ. Озюнъниньъ бир куньлик, я да омюрлик планларынъ ола, оларны омюрге кечирюв ёллары бинъ-бир кере ольчениле-бичиле, ама олмайджакъ бир тесадюф, тюшюнмей айтылгъан бир сёз бутюн ниетлеринъни дарма-дагъын эте, бутюн омюринъни тюбю-тамырындан боза биле экен. Буны мен озь теджрибемден билем.

Озь-озюнъе ялан айтмакъ не керек? Темелини, видждануны чокътан джойгъан, Гётенинъ къараманына бенъзер юрегини шейтангъа саткъан адамым. Эм керчегини айтаджакъ олсам, шейтаным дениледжек киби къудретли, буюк кучь-къуветке малик махлюкълардан дегиль: ишлеп тапкъанынъны бере, мий ёргъанынъа коре акъкъынъны одей. Иджат эттинъми — ал, этмединъми — 140 к. айлыгъынъны ал да, «азачыкъ ашым, раат башым» дее сюйрекленебер. Бунынъ ичюн де ишке 9.00 де кель, ёлбашчы агъанълар иле яхшы мунасебетте булун, джемаатчылыкъ ишлерине къошулып тур ве илляхри, ве саире!

Я мен башыма кельген бутюн белялярымны бунынъ ичюн корип-кечирдимми? Агъаларымны озюмден четлеттим, ана-бабамдан вазгечтим, озюмнинъ келеджегим хусусында къайгъырдым, озь-озюмни мисли корюльмеген бир математика вундеркинди беллеерек, «буюк, улу макъсадлар огърунда» не яландан, не юзьсизликтен, не де хырсызлыкътан къачындым. Ама нетиджеде не къазандым? Шиш. Ягъсыз, чантыр бир шиш. Бир къазанчым даа — шу кёр Юра олды. Аякъларыма беш — он пудлыкъ таш олып, асылды да къалды. Яхшы ки, анавы эки ороспу болмыш къадынларымнынъ баласы олмады, ёкъса ал бир йип де озь-озюнъни ас... Ойле алгъа етмек мумкюн эди. Шукюр, шимдигедже бойле тюшкюн рухкъа урулмадым.

Яшайыш, яхшы яшайыш ичюн курешмек керек. Бунъа бутюн кучь-къуветинъ, ираденъ иле янашмакъ борджлусынъ. Оларнынъ бир миллиграммы биле четке ишлетильмемели. Акс алда ишинъ мартавал.

Москвагъа нидже эзиетлерле келип чыкътым да, неге огърадым? Юраны расткетирдим. Ойле олды ки, бутюн планларым бозулды. Бу акъангъазы не ишлегенини озю бильмеден, меним туткъан ёлум янълыш экенини тасдикълады, мен исе, ахмакъ, онынъ дюльбер сёзлерине инандым. Мына, энди нетиджеси — чий, экши мейваларны гъарт-гъурт чайнайым. Ох олсун эшекке!

Учюнджи сыныфта окъуй эдим. Анам бир кунь мени озюнен базаргъа алып кетти. Къартоп, согъан, морковь, бибер, помидор, пирнич алдыкъ. Мен, эльбетте, анам нени къач кумюштен алгъаныны эслеп турдым. Эвге къайтаджакъта, анам не къадар акъчасы къалгъаныны саймакъ истеди.

Сонъу. Башы 2-нджи санда.

— Ана,— дедим мен,— сайып отурманъыз. Сатын алгъан шейлеримизге сиз етмиш секиз кумюш тёлединъиз. Демек, янынъызда къыркъ эки кумюш паранъыз даа бар. Анам агъызыны ачып, козьлерини тёгереклендирип манъа тикилип къалды. О менде бухгалтер, математик къабилиети барлыгъыны даа бильмей эди.

— Вай, балам, сен буны къайдан бильдинъ?— деди о ниает.

— Эсаплап бильдим,— дедим первасызлыкъле. (О дакъкъадан башлап бойнума агъыр таш аскъанымдан, эльбет, хаберим ёкъ эди).

Анам озю джаиль, ама бильгили, зиялы адамларны пек севген, урьмет эткен адам эди. Шунынъ ичюн де бабам къаба табиатлы, къолайлыкънен кульмез, къызматабан олгъанына бакъмадан, анам бичаре онъа эрге чыкъкъан. Себеби бабам бильгили, яни фининспектор эди.

Бу инсан джебэден къыркъ еди сенеси къайтты. Бизни къыдырып тапкъанджe чокъ зорлукълар чеккен. Келип тапкъан сонъ исе, бизге ойле запарта чекти ки, дерсинъ биз ондан аселет бойле узакъ ве сагъыр ерге гизленгенмиз. Азачыкъ бир шей гонъюлине ятмадымы: я шамар чекер, я сыртынъа тепме яндырыр. Анам, бичаре, онынъ къылыкъларына къатланмагъа тырышты. Нетиджеде о озюнинъ отуз алты яшында алтмыш яшлы къартийге бенъзеп къалды.

Мен исе, математика таланты саибим. Учь — дёрт саат дерсимни азырлагъан сонъ, бабам мени чешит бухгалтер эсапларынен огърашмагъа меджбур эте эди. Чалышкъан еринде — район финанс болюгинде не чокъ бухгалтер кягъытлары: олар анда бутюн район муэссиселеринден, колхозлардан, кой советлеринден ягъмур киби ягъып келе эдилер.

Бабашканынъ дегенини япма да бакъ, яхшы котек чекмектен гъайры, о сени куньлернен ач тутар, къаранлыкъ, сувукъ одагъа къапар. Мен, эльбет, ахмакъ олгъанымдан себеп, бабамнынъ эмирини яхшы эда этмеге тырыша эдим. Бельки, айны о заманлары даа темеллешмеген истидатым ве яхшы къатмагъан мийим иджаткярлыкъ негизлерини джойып, факъат эсапкъасап машинасына чевириле башлагъандыр!

Нетиджеде мен тезден районда «мешур» адамгъа чевирильдим. Мени атьта, область маариф хадимлерининъ конференциясына, «сийрек расткельген экспонат» сыфатында алып бара эдилер. «Мына бизде насыл пионер бар, бакъынъыз, сукъланынъыз! Элине къалем алмадан истеген ракъамларынъызны эм къоша, эм чыкъара, эм арттыра, эм такъсим эте!» Ондан сонъ мен, эльбет, озюмни «адий» адамлардан бир баш юксек сая башладым. Адамлар да: «Талант! Бу бала мытлакъ окъумакъ керек!» дее атешке керосин тёке эдилер. Я окъумагъа кетмеге манъа ким рухсет этеджек? Къомшу койге кетип кельсенъ, тыпкъы узакъ меркезге барып кельген киби оласынъ. Шай экен мен къайда окъувгъа кете билем?! Лякин дюньяда чареси тапылмагъан ич бир шей олмагъаныны да анълай эдим. Ана, иште, та секизинджи сыныфта экенде мен бу хусуста баш ёра башладым. Эвеля, русчаны гузель огренмеге бутюн кучь-къуветимнен берильдим.

Экинджиде, озь дерслеримни менимсемекнен берабер, кечкен дерслерни де текрарладым.

Учюнджиде, бабам кетирип тургъан къалын-къалын дебет-кредит дефтерлерини, джедвеллерини сабыр ве дикъкъатле огрендим.

Затен, мен лафазан ве шакъий инсаным. Ама чокъ лаф эткен адам илле ичиндеки сырынынъ бир къысымыны озю дуймадан тышары чыкъара бильгенини эрте анъладым. Бунъа бабамнынъ да тазирлери аз-бучукъ ярдым эткенлер, беллейим. О: «Инсаннынъ биринджи душманы — озь тилидир», деп мени даима огютлей эди. Иште, шу акъикъатны козьде тутаракъ, мен, дертюнджи сыныфтан кенди тилимни бек тутмагъа огрене башладым.

О сенелери бизим районда эки балалар эви бар эди. Яшы буюген йигитлер оларны терк эте. Ама бир де-бир ишнинъ башыны къавий тутмагъа ашыкъмай, район бойы тентиреп юре, алышверишчилик эте, танъры «ал къулым!» десе, кисеге дала, иште, яхшы-яман кунь кечире эдилер. Мен, келеджекте бельки керек олурлар дее, бешинджи сыныфтан шу «сербест акъайлар» иле багъ тута башладым.

Гришка Стоп-Сигнал, Бурхан Йымыртаджы, Ренат Индже-Пармакъ, Вадик Анахтарджы деген лагъаплы йигитлерге таба яваш-яваш озюме ёл ачтым. Оларнынъ лагъаплары ишлери эм де джисманий корюнишлерине гъает уйгъун келе эдилер. Меселя, Гришанынъ сол къулагъы астында автомобильнинъ стоп-сигналыны анъдыргъан бала юмругъы къадар сим-сия шишик бар эди. Ондан гъайры, достлары «ишнен» огърашкъанда, Гриша «стремя»да яни къаравуллыкъта тура, эгер хавфлы бир шей сезсе, сызгъырып «сигнал» бере.

Бурхан Йымыртаджы, умумен, алышверишчиликнен огъраша. О, районнынъ чет къышлакъларындан уджузгъа алынгъан йымырталарны пиширип, шеэрге барып сата. Онынъ къазанчы, эгер достлары о куньлери сумелеп юрьселер, умумий къазангъа тюше тургъан.

Ренатнынъ пармакълары акъикъатен пек индже ве ничюндир, даима асабийликле титреп тура эдилер. Ренат джеп хырсызы эди. О козюнъ огюнде джебинъе ойле дала ки, дуймай къаласынъ. Талант!

Вадик чешит алетлер вастасынен килит ачмагъа уста эди. Сёз келими, сюйрю буруны, чыкъыкъ манълайы, индже ве тар ченъгеси олгъан Вадикнинъ озюни де акъикъатен анахтаргъа бенъзете эдилер.

Бойледже, мен янъы достлар эльде эттим. Ама ойле эрифлернен достлашмакъ ичюн я оларнынъ «зенаатдашы», я да оларгъа бир файда кетирмек икътидарына малик оладжакъсынъ. Акс алда янларындан бош кечсенъ энъ аздан агъыз-бурунынъ къанар, къабургъаларынъ сынар.

Мен, эльбет, буны яхшы анълай эдим. Шунынъ ичюн ильк адымларны атмадан эвель, керек чарелерни корьдим. Бунъа меним математика къабилиетим ярдым этти. Юкъарыда бабам район финанс болюгинде чалышкъаныны, манъа чешит бухгалтер весикъалары ташып тургъаны хусусында айтып кечкен эдим. Иште, шу джан сыкъыджы ишнен огърашыр экеним, куньлернинъ биринде тааджипли бир шей кешф эттим. Колхоз бухгалтериясынынъ бир сыра кягъытлары дикъкъатымны джельп эттилер. Укюметтен алынгъан ве сарф этильген пара ве махсулатларнынъ микъдары чешит весикъаларда чешит ракъамлар иле косьтериле эди. Бельки хата къачкъандыр дее, бу материалларны янъыдан даа дикъкъатле бакъып чыкътым. Ёкъ, «хата» гъает бир тарзда текрарлана бере, яни математика къанунларына асыл риает этмей эди. Демек, мында бир гизли шей олмалы, деген къараргъа кельдим. Бабама индемедим. Эр шейни анълагъан сонъ айтырым, деп тюшюндим. Сонъра исе, элиме хурназлыкъларнынъ бутюн йиплери тюшкенинен озь-озюме: «Бу, къарт папазнынъ иши дегиль,— дедим.— Элиндеки имкяндан файдаланмакъны да бильмез, манъа да кедер этер», дее «ревизиямны» девам эттим.

О бекленильмеген нетиджелер берди. Мен гъает айнеджиликнен ишленген, гъает кениш даркъагъан афёранынъ тюбюнден чыкъкъаным. Не япмалы?

Бу суаль мени чокъ къыйнамады. Не япаджагъымны яхшы биле эдим. Куньлерден бир кунь Бурханны туттым. Онынъ кене сюмели вакъыты экен, автобус станциясы янында ерлешкен чайханеге алып кирдим, кебабнен сыйладым, бир чайник ракъы ичирдим. О заманлары чайханелерде ракъыны чайникке тёкип ичмек мот эди. Даа да догърусы, мот дегиль, шишени адамларгъа косьтермек айып сайыла эди. Андан-мындан лаф арасында эки маналы этип, Бурхангъа, гузель бир иш барлыгъыны дуйдырдым. Йымырта энди сархуш эди, ама сёзлеримни яхшы илип алгъан экен.

Эртеси куню, мектептен къайткъанда (мен энди онынджы сыныфны битирмек узрем), огюме Ренат Индже-Пармакъ чыкъты. Достларына нисбетен о баягъы зиялы ве акъыллы эди, шунынъ ичюн де, бесе-белли меселенинъ тюбюне чыкъмакъ вазифесини онъа юклегенлер.

Ренат меним планымнынъ асылына тез етти. Этрафлыджа лаф этмек ичюн чайханеге алып кирди. Отургъанымызнен: «Бабанъ бу иш хусуста билеми?» деп сорады. Эльбет, бабамнынъ къаерде чалышкъаны, мында кимсе ичюн сыр дегиль эди.

«Ёкъ,— дедим,— бабамнынъ бу иштен хабери ёкъ. Эм, олмагъаны яхшы. Ордугъа та отуз докъуз сенеси кеткен эди. Докъуз йылдан сонъ

къайтты. Онъа эвден узакъларда доланмакъ етер даа».

«Догъру айтасынъ,— баш саллады Ренат.— Я сен озюнъ не истейсинъ?»

«Мени акъча меселеси меракъландырмай,— джевапландым мен, ама Пармакънынъ чырайы сытылгъаныны корип, иляве эттим:— Эльбет, беш — он капик манъа да ташласанъыз, ёкъ демем. Акъча деген мараз эр кеске керек. Ама меним ичюн бу эсас дегиль. Эсасы, мен аттестат алгъанымнен, мындан деф олмакъ истейим. Ама, кетмеге имкяным ёкъ экенини сен яхшы билесинъ. Меним хызметиме джевап оларакъ, манъа шу ниетимни амельге кечирмек ичюн ярдымынъыз керек. Мен тапкъан иш — сизге йыл бою сют берген сыгъыр олур. Сагъ, акъай, сагъ!»

«Яхшы,— деп еринден турды Ренат.— Мен беллесем, теклифинъ къабул олуныр. Ама мен эп бир аркъадашларнен танышмакъ кереким. Сен исе созма, весикъаларны азырла, ильк-эвеля, къайсы къалын къурсакълынынъ кекиретине япышаджагъымызны бельгиле».

«Бутюни чокътан азыр эм белли».

«Аферин!— дее Индже-Пармакъ елькемни бабаларджасына таптады. Бакъ сен, районымызда насыл эрифлер бар экен! Башмы — баш! Бойле башкъа бир ксиво дегиль, учюни беририм. Менде о джылтлар бир десте ята. Истеген адынъа уйдурырмыз!»

Ильки «операция» гузель кечкен сонъ, йигитлер акъикъатен «сютлю сыгъыр» тапылгъаныны эмин олдылар. Эки — учь весикъанынъ башкъа кягъыткъа кочюрильген бир къач ракъам сырасы оларгъа он бинъ кумюш кетирди. Йигитлер онынъ бинъ кумюшини манъа айырдылар. Ама паспорт-маспорт бермеге ашыкъмадылар. Бу хусуста агъыз ачкъанымнен Индже-Пармакъ кульди:

«Я олян, сенсиз «фермамыз» къапаладжакъ да! Сен шу ферманынъ чобаны олсанъ, биз сют сагъыджылармыз. Сенсиз ферма ишлемейджегине акъылынъ етсе керек!»

«Етмеге ете, ама...— деп башладым мен, лякин сёзюмнинъ сонъуна чыкъмадан, тилимни тишледим. Эгер мен буларгъа, о «сыгъырларны» чокъ сагъа берселер, я бойнузына иледжеклерини яхуд тепеджеклерини айтсам, кене озь ёлумны озюм къапаткъандай оладжам. Шунынъ ичюн мен:— Биз бойле анълашмагъан эдик де гъалиба?» деп ташладым.

«Анълашмагъан эдик, догъру,— деди Индже-Пармакъ.— Лякин корип турасынъ, шараит денъишти. Сенинъ бизге гъает керек экенинъ анълашылды».

«Ёкъ, ойле ягъма олмаз,— кестирдим мен.— Ваденъизни эда этмесенъиз мен сизге ярдымджы дегилим. Истесенъиз башымны алынъыз. Билинъиз, меним сёзюм — сёздир».

Индже-Пармакъ тюшюнджеге далды.

«Мен, шахсен мен,— деди о бираздан,— сенинъ алынъны яхшы анълайым. Умумен сенинъ алынъа аджынам. Ама лячаре, бу ишни башлап, сен озь-озюнъни тузакъкъа тюшюрдинъ. Йигитлер энди сени эльден къачырмакъ истемейлер. Эм олар озьлеринджe акълылар. Элине озь-башына акъып кельген акъчаны ким къачырыр? Манъа къалса, бу ишни башламадан эвель, юзь рубле берген олсанъ, сени ксивонен теминлер эдим».

«Буны япмакъ, даа кеч дегиль, Ренат,— дедим мен олдыкъча самимийликле.— Мына, акъкъыны еринде одейим,— озьлеринден алгъан бинъ кумюшни чыкъарып джебине тыкътым.— Мен сени сонъундан да ынджытмам. Факъат манъа ярдым эт, Ренат».

«Мумкюн дегиль,— солдан-сагъгъа баш саллады Индже-Пармакъ.— Достлар бильсе, башымны алырлар».

«Бильмезлер, къайдан бильсинлер?! Мен исе сизни бир къучакъ весикъанен теминлеп кетерим. Сиз оларнен чувал-чувал акъча эльде этерсинъиз. Етмезми шу сизге?»

Индже-Пармакъ бу сёзлеримден сонъ шубеленди, джебинден эп къайтарып чыкъармакъ истеген парамны озь алына къалдырды.

«Шишманларны яхшы чельтеген сонъ мындан деф олурсынъыз,— девам эттим мен.— О къадар акъчанен къайда барсанъыз сайгъылы олур-

сынъыз. Сизге даа не керек?! Манъа исе, олгъаны-оладжагъы шу онъмайджакъ джылтны берсенъиз, етер».

«Айды, келиштик айсе. Ма, тут,— Ренат манъа элини узатты.— Ама олгъан иш, арамызда къалсын. Акъшам кино алдына паспорт ичюн суретинъни кетир. Ярын ксивонъ азыр олур. Лякин биль, оны меним къолумдан деми айткъан «бир къучакъ весикъаны» теслим эткен сонъ аладжакъсынъ. Анълаштыкъмы?»

«Анълашмагъанымыз не я? Меним истегим де тамам шу».

Ренатнынъ индже пармакъларыны кучьлю сыкътым да, къудретли къанатлар эльде эткен адам киби, эвге тараф учтым. Ренат берген къыскъа муддет ичинде ваде эткен кягъытларым азыр олмакъ борджлу! Имкяндан файдаланмасам, кеч ола биле.

Эр шей келишкенимиз киби олды. Кягъытларны бердим, «ксиво»ны алдым. Шу дакъкъадан мен Ведут Зубеирович Джантемиров дегиль де, Виктор Сергеевич Михеев оларакъ таныла башладым.

Шу акъшам эвельден азырлап къойгъан «балетка»мны алдым да, ёлгъа чыкътым. Биревге айтмакъ дегиль, кимсенен сагълыкълашмадым биле. Эльбет, анамны аджый, онынъ агълайджагъыны-сызлайджагъыны, балама не олды экен, дее, гедже-куньдюз къасеветленеджегини биле эдим, ама не чарем бар? Келеджегим хусусында озюм тюшюнмесем, ким тюшюнеджек? Дюньянынъ устюнде ерлешкен бир район меркезчигинде отурып, не эльде этеджегим? Агъаларым энди чокътан эвли-баркълы олдылар, балалары да бар, оларнынъ менимле ишлери ёкъ эди. Аксине, истидатым олгъанынданмы, яхуд эвде манъа чокъча дикъкъат этильгени ичюнми, олар манъа огей къардашына бакъкъан киби бакъа эдилер. Гъайып олгъаныма факъат къувансалар керек.

Эльбет, бабам осип келеяткъан яхшы бухгалтерни элинден къачыргъанына янар-якъылыр, ама эвден къачмакъны юрегиме синъдиргенине озю себепчи дегильми?

Къышлакътан тарла-тарладан юрип, чыкъып кеттим. Сонъра бир юк машинасына минип къомшу районгъа барып тюштим. Андан башкъасына авуштым. Баягъы ёл юрьдим. Геджени насылдыр бир тарла шипанында кечирдим.

Саба эрте сеяатымны девам эттим ве акъшамгъа Къокъанд шеэрине барып чыкътым.

О йыллары поездге билет алмакътан мушкюль шей ёкъ эди. Поезднинъ тёпесинде баягъы адамлар кезе тургъанлар. Мен де оларгъа къошулдым. Районымыздан олдыкъча узакъкъа весикъа косьтермеден кетсем де, къолгъа тюшмейджегиме эмин эдим. Ондан гъайры, ёл кирасындан да баягъы икътисад этеджегим. Чокътан берли топлап юрьген акъчачыгъым бар, ама алдымда мени даа нелер беклей, алла бильсин. Сенинъ беш — он капигинъден оладжакъ шей бармы?!

Эвден кеткенимнинъ докъузынджы куню Москвагъа келип чыкътым. Усть-башым баягъы ипранды, озюм кирлендим, гъает ёрулдым. Бу алда пайтахтта юрьмек олурмы?

Къазан вокзалынынъ аммалындан якъынджа амамнынъ адресини бильдим, догъру анда кеттим. Амамджынынъ элине учь кумюш туттырдым, «кейфленип париться» этеджегимни бильдирдим, «мени раатсызламанъыз», дедим. Сонъра айры бир болюмни забт эттим.

Кунь бойы де ювундым, де озь кошеме кирип бир — эки чырым алдым. Акъшам, «балетка»мдаки тазе урбамны чыкъарып кийдим, сачларыма, юзюме автоматтан одеколон септирдим де, акъай санъа, шеэрни кезмеге ёлландым.

Шеэр кезмек яхшы шей ама... бугунь къайда геджелейджегим? Вокзалдамы? Я ярын?..

Сокъакъларны доланыр экеним, эр шейге дикъкъат этем, дивар ве тель агъачларына япыштырылгъан илянларны да къачырмайым, эм эп талийим хусусында тюшюнем.

Меселенинъ энъ актуаль ве эсасы, шимди баш устюне сачакъ тапмакътыр. Олсун — бир геджеге, олсун — учь куньге, он куньге. Вокзал иши

мартавал, эки — учь кере геджелединъми, деръал козьге чалынырсынъ. Нетиджеде бираз къарыштырсалар, о якътан-бу якътан сораштырсалар, иш къартоп, къолгъа тюшкенинъни дуймай къаладжакъсынъ...

Бунъа асыл ёл бермек мумкюн дегиль. Бир де-бир чаре тапмакъ лязим. Чаресиз шей олмай дей тургъанлар. Десене ялан?

Яры геджеге къадар шеэрни долангъаным, ёл сипириджилернен агъыз арап субетлешкеним, илянларны къачырмадан окъугъаным — бутюни зая кетти. Ятакъ меселеси чезильмеди. Лячаре, тюшкюн, дюньяны корьмеге козюм ёкъ бир алда вокзалгъа къайтмагъа меджбур олдым.

Яхшы ки, ёл эзиетлери, агъыр тюшюнджелер, яры шеэрни джаяв долангъаным мени ойле ёрултккъанлар ки, он экиге он еди дакъкъа къалгъанда, (бу вакъытны омюр бою хатиримде сакълап къалсам керек!), вокзал залына келип кирдим. Учь — беш дакъкъа кечиккен олсам, талийим не оладжакъ эди, малюм дегиль. Ама мен, бильгендай, вокзалгъа тамам вакъытында кельгеним.

Узун сарылтым, артына ири арифлернен «МПС» деп язылы скемлелер бою бош ер арап бараркеним, башына къара шал багълагъан къартийнинъ этрафында учь — дёрт адам топлангъаныны корьдим. Не ола экен, деп янларында токъталдым, динълендим ве шу ань анъладым ки, къартанайчыкъ эвине геджелемеге муштери къыдыра экен. Эльбет, бедава дегиль, эм паалы. Лякин ятмагъа ер береджек! Мен деръал адамлар арасына сокъулдым.

— Биз, абитуриентлер, чокъ комфорт талап этмеймиз, битай, ятмагъа ер олса олды. Мени язынъыз джедвелинъизге!

Меним бу къылыгъым этрафтакилерни, эльбет де къувандырмады. Ама не япсынлар, озьлери де мусафирлер, эр кимнен къавгъа этеджек олсалар, макъсадларына барып етерлерми-ёкъмы? Олар индемедилер, факъат манъа терс-терс бакътылар. Манъа къалса, истесе парчалансынлар, озюмни сыкъмадым.

— Къана, истегенлерден даа ким бар?— деп эв саиби команданлыгъыны озь элиме алдым.

Бойлеликле, беш дакъкъа ичинде учь адам къартийнинъ артына такъылып, метрогъа тюштик, Курск вокзалына барып чыкътыкъ, андан электричкагъа миндик де битайнынъ шеэр дживарында ерлешкен эвине ёнедик.

Къартий, та падиша Николай заманларында къурулгъан эки къатлы агъач бинада яшай экен. Бинанынъ дёрт тарафында дёрт къапы оларакъ, эр бир къатта ерлешкен дёрт одада бирер аиле яшай экен. Ашхане, аякъёл — умумий, ванна-манна деген шей ёкъ, темизлик севсенъ, къолтугъынъа бир легенчик къыстыр да, амамгъа джоне. Ама бу шараит козюме дженнет олып корюнди. Айгиди сени, эгер ойле бир кошечигим олса, манъа башкъа ич бир шей керекмез эди!

Эвге кельгенимизнен аркъадашларым ятмагъа тедариклене башладылар. Олар саарьде вокзалгъа къайтаджакълар, билет огърунда амансыз курешлерини девам этеджеклер. Меним исе ашыкъмагъа ерим ёкъ. Имкян олса тёшектен бир — эки кунь турмаз эдим. Лякин къартий бизни факъат геджелемеге давет этти, даа къалайым десем, шубе догъура билем. Ама фырсат тапылдымы, къалмагъа тырышмакъ керек. Чаресини тапып ойле япмалы ки, кебаб да куймесин, шиш де янмасын...

— Истеген адам ашханеге кирип чай иче биле,— деп илян этти къартий.— Морковь чайы. Бир стаканы элли капик.

Аякъдашларым истемедилер, мен джан юректен разы олдым. Теклифнинъ текрарланыладжагъыны беклемеден, ашхане бетке юрьдим. Энди ичери адым атаджакъ эдим, назарым ашханенинъ пенджереси къаршысында ерлештирильген столчыкъ башында отургъан толу мучели, беяз бетли, сары сачлы, мавы козьлю бир дживангъа тюшти, къапы огюнде къадалдым къалдым. Дживан да мени корьгенинен манъа тикилип бакъа берди.

Бир тыныштан озюми эльге алдым, агъызымны керип ырджайдым да ичери атладым.

— Тааджипленменъиз, бир акъшамлыкъ къомшунъызым. Бизде эслибашлыларнынъ къолуны алмакъ адети бар, ама башкъа джемаат арасында

назик къадынларнынъ элини опьмек де адет экенини китаплардан биле эдим. Оны амельге кечирмек истедим.

Шай дедим де, догъру дживаннынъ алдына барып, элини алдым, дудакъларыма тийдирдим ве:

— Сиздай пери янында эбедий къомшу олмакъ арзусы эр кимде олса керек,— деп терен ах чектим.— Ама студент олмакъ истеген затнынъ исе, темелли бир ери олмай экен...

Сары сачлы йылмайды, элини элим арасындан истемеден яваштан чекип алды.

— Яхшы ки, морковь чайы ичмек истедим, ёкъса сизни корьмек насип олмайджакъ экен,— деп девам эттим мен весвесемни.

— Истесенъиз, менде акъикъий чай бар. Ама сувым биткен экен, азбаргъа чыкъмагъа эринип отура эдим...— деди дживан. Онынъ къулакъкъа хош эшитильген къарыкъча сеси бар эди.— Мария Петровнадан одюнч сорайджакътырым даа...

— Одюнч? Не керек одюнч! Истесенъиз, мен сизге бир цистерна сув кетиририм! Факъат...

— Я «факъаты» не?— козьлерини сюзди сары сачлы.

— Факъат, къоджанъыз баджакъларымны сындырып, элиме туттырмаса...

— Олмагъан къоджа, аякъларынъызны насыл сындырсын?

— Шай исе, къопкъанъызны беринъиз! Чешменинъ не ерде экенини де анълатынъыз.

— О бираз уйгъунсыз ерде. Тышарыда исе гъает къаранлыкъ, тапып оламазсынъыз. Эйиси, озюм де сизнен барайым.

Элимде къопкъа, янъы танышымле ёл къапыгъа чыкътыкъ. Къаршымызда меним шорбаджы къартийим пейда олды. Козьлерини тёгереклендирип манъа бакъып къалды.

— Битай, сагъ олунъыз, сизинъ ярдымынъызле эски танышымны таптым. Алла сизге юзь йыл омюр берсин.

Сары сачлы шакъылдап кулип йиберди.

— Айды етер, артист,— деди сонъра.— Сенинъ лафларынъ биткендже чешмеде сув къалмаз...

Шай этип, манъа сары сачлынынъ — Клеопатра-Клаванынъ одасында ятмагъа-турмагъа ер тапылды. Чокъ вакъыт кечмеден мен онъа эвлендим, язылдым, сонъра къуруджылыкъкъа ишке кирдим. Шимдилик институт-минститут деген ерге сокъулмакъ биле мумкюн дегиль эди. Менде, яни Виктор Сергеевич Михеевнинъ орта мектепни битиргени хусусында шеадетнаме ёкъ. Эльбет, акъшамки ишчи-яшлар мектебине кирмек ве онунджыны гъайрыдан битирип, весикъа алмакъ мумкюн. Ама бунынъ да къытыкълы ери бар: мектепке киреджек олсанъ, къач сыныф битиргенинъ хусусында илле справка талап этеджеклер. Я мен оны кимден, къайдан аладжагъым? Эйиси, ич бир ерге сокъулмадан, шимдилик тынч яшамакъ, танышлыкъ арттырмакъ керек. Сонъра чареси булуныр, эльбет. Чаресиз аллар олмагъаны энди малюм.

Бойлеликле, Михеевнинъ экинджи омюри башланды. Мени кимерде: «Шу Михеев насыл адам экен», деген фикир меракъландыра эди.

Мен бир къач йылдан сонъ районымызда нелер олып кечкенини эшиттим. Гришка Стоп-Сигналны клубта апансыздан асыл олгъан котек маалинде пычакълагъанлар. Йыкъылгъан еринде джан берген. Къатиль тапылмагъан. Бир къач куньден, гедже Ренат Индже-Пармакъны машина баскъан. Эльбет, къабаатлы айдавджы кене тапылмагъан. Бундан сонъ Вадик Анахтарнен Бурхан чар-чабик райондан деф олгъанлар...

Бу хабер манъа гъает агъыр тесир этти. Демек, мен кеткен сонъ, йигитлер ярамазлыкъны девам эттиреджек олгъанлар, озьлеринден бинъ керс айнеджи, хаин явузларгъа къаршы чыкъкъанларыны анъламагъанлар. Ильмаальде шашмалап, оларнынъ талапларыны эда эткен къалын къурсакълылар, бу ишнинъ сонъуна факъат олюм чыкъаджагъыны анълап, уджюмге кечкенлер.

Эльбет, шай олса, бичаре Ренат ве Гришанынъ олюминде меним де

къабаатым бар. Чюнки доландырыджы весикъаларны оларнынъ элине туттыргъан меним. Ама ойле япмагъа меджбур олдым да?! Ондан гъайры, оларнынъ ойле къолайлыкъле озьлерини таптап ташламагъа ёл къояджакъларыны ким бильген?! Акъыллыджа иш беджермекни бильмегенлер. Нетиджеде зевалгъа огърагъанлар.

Бу янъылыкъларны айткъан адамдан, (о мени зар-зорнен хатырлады), ана-бабамлар, агъаларым хусусында сораштырып отурмадым. Оларны да мени бильгени къадар биледир даа... Бельки де танымайдыр. Ойле олгъанда арткъач лаф кимге керек?

Куньлер артындан куньлер кечип кетти. Ишиме кеч къалмадан барам, биревлерден эвель къайтмамагъа тырышам, нормамны юзь фаиз эда этмеге тырышам, ама не япайым, юректен чалышып оламайым. Озюм билем, сезем, бир джорукъ къафам бар. О кереги киби ишлетильсе, ондан яхшы файдаланылса, эльбет, зембильде тула, къопкъада цемент ташымакътан эйидже, файдалыджа ишлер япмакъ икътидары бар. Ама о къафанынъ биревге кереклиги сезильмей. Кимерде бир де-бир ачыкъ мейдангъа чыкъып: «Токътанъыз, акъайлар, келинъиз, тюшюнип бакъайыкъ, бизге озь зенгинликлеримизден бойле ахмакъларджа файдаланмакъ кярмы-зарармы?» деп багъырмакъ истейсинъ, ама бизде бойле адет олмагъанындан омузларынъны къысып юре бересинъ.

Мен озюмни идеал саймайым, ама озьлерини ойле сайгъанлар агъызларына сув алгъан киби отургъанда, мен ничюн огге сокъулмакъ борджлым?! Тапкъансынъыз ахмакъны!

Бахтыма, Клава озю джаиль олса да, гъает шенъ, шакъа севген, мерametли, сафдиль дживан олып чыкъты. Яшайышымыз сербест, (етсе — бар, етмесе — ёкъ), шенъ-шерамет кете берди. Мени мында кетирген Мария Петровна къартийнен де яхшы достлаштыкъ. Къалгъан эки къомшумызнен де арамыз яман дегиль эди. Керексе — биз оларгъа чапамыз, керексе — олар бизге. Ашханеде, дигер умумий ерлеримизде къавгъа-шаматасыз мунасебетте булунамыз.

Клеопатра менден он бир яш уйкен экенини айтмагъан эдим, гъалиба. Базыда, хатириме тюшсе, шу ракъам мени зияде эзе эди. Малюм ки, къадын кишилер, адети узьре, эринен бир яшта олсалар да, эртедже къартаялар, акъайындан уйкен корюнелер. Я бу къоджасындан о къадар эсли сойы он беш — йигирми йылдан не олур, мен о вакъыт не япарым, деп къасеветлене эдим.

Мегер, Клава, буны дуя экен. Базыда, башымны багърына баса да, козьлериме тикилип:

— Не тюшюнесинъ я, Витя?— дей эди. Сонъра:— Козьлеринънинъ ичине далсам, сени асыл Витя — Виктор экенинъе инанмайым,— дей эди.— Козьлеринъде насылдыр анълашылмагъан чизгилер корем. Кедерми бу, гъаммы, окюнчми яхуд бутюни бир ерде къарышып, янъы ис асыл эткенлерми, анълап оламайым... Ама ким олсанъ да, мен сени севем, юрегинъде нелер олмасын — санъа озюмни къурбан этмеге азырым. Сен даа яшсынъ, буны анълайым, сенинъ талийинъ башкъа олмакъ керек эди, мен сенинъле тенъ дегилим, ама мени ташлап къачмагъа тырышма, джаным. Мен санъа даа кереким. Керек олмай башлагъанда исе, мен сени озюм терк этерим. Анъладынъмы? Кель, бир керечик даа козьлеринъе бакъайым. Мен шай япкъанда, базыда, дешетке тюшем, джаным, акъ сакъаллы тарихнынъ та астларына далгъан киби олам...

— Русиенинъ тарихы киби даа да акъ сакъаллысы бармы экен асыл?— дее шакъа этмеге тырыша эдим, юзюмни онынъ алтын сачлары арасында гизлеп.— Ама Пётр Биринджи о сакъалларны амансыз кесмеге бильди. Козьлеримде, бельки, шу вакъиаларнынъ акси къалгъандыр?

Акъикъатен, мунасебетимиз насыл екюнленеджегине акъылым етмей эди, даа да догърусы, мен ойле екюн келип чыкъаджагъындан биле сакъына башлагъан эдим. Чюнки о заманда Клаваны севип башлагъанымны озюм де дуймай къалгъан экеним.

Омюр эр чубалыкъны озю чезе, дейлер. Айтмагъа унуткъан олсам, анджакъ ери — Клава демирёл станциясында тиркевджи вазифесинде

чалыша эди. Ишининъ устасы. Онларнен тешеккюрнамелери бар, чокъ пара мукяфатлары алгъан адам. Ама къаза кельсе, сенинъ салмакълы эмек стажынъа, илери ишчи, яхшы адам экенинъе бакъып отурмай экен. Куньлернинъ биринде Клава ишинден эвге вакъытында къайтмады. Ничюндир, тарсыкъып башладым. Кечикеджек олса, илле айтып кете тургъан, не олды экен, дее, кийинип, энди къапыдан чыкъаджакъта, ичери Клаванен беребер ишлеген къарт уста Егор Федорович келип кирди. Чырайы ап-акъ кесильген, козьлери гъамлы, кедерли.

— Озюнъни тут, йигит,— деди о, сагъ элинен елькемни къучакълап.— Не эйлейим, санъа къара хабернен кельдим.

Этим-теним буз бузлады. Тилим тутулгъан киби олды, Клаванынъ олюми хусусында хаберни сес-солукъсыз динъледим. Эки вагонны бир-бирине тиркеген маалинде янълыш арекет япкъанмы, аягъы тайгъанмы, буферлер арасына йыкъылгъан, шу ерде джан берген...

Клаванынъ олюминден сонъ, дюнья козюме тар олып корюне башлады. Юрегимнинъ ичи бошады, къаным сувугъан киби олды. Озюмни къайда къояджагъымны бильмейим. Гъам-кедеримни кимге тёкейим! Дертлешмеге бир адамым бар эди, о да гъайып олды. Мына о заман мен ильк дефа тувгъанларымны, якъынларымны ташлап къачкъаныма пешман эттим. «Мен мында кельмекле не къазандым?— дедим озь-озюме.— Не эльде эттим?»

О заманда яныкъны насыл сёндюрелер? Эльбет, шише ханымнынъ ярдымынен. Къуруджылыкъта чалышкъан адам, истемесе де, севмесе де бу маразгъа яваш-яваш огрене экен. Аякъдашларынъдан четте къалсанъ, инсан сафындан чыкъарып атыласынъ, къартлар дегени киби, «беяз къаргъа»гъа чевирилесинъ. Шунынъ ичюн истер-истемез «марка» тутасынъ. Асылында, ичкини севмейим, яман къабул этем, ичкен кунюмнинъ эртеси, зияде чекишем, хасталанам. Ама о куньлери башкъа таянч тапалмагъанымдан себеп, бу белягъа зияде урулгъаным. Саба тургъанымнен тюкянгъа кетем. Тюкяндан къайткъан сонъ догъру ашханеге кирем, «тедавийленмекни» башлайым. Одамызнынъ дёрт дивары мени зияде сыкъа, таваны башым устюне энген киби ола. Ашханеде исе, патта-сатта къомшулар пейда олалар, сёз къаталар, яхшы зорласам — къаршыма отурып, янъгъызлыгъымнен пайлашалар.

Бир — эки стакан шараптан сонъ, тюшкюн кейфиетим дагъылгъан киби ола, мийимни токътавсыз ёргъан ойлар, арткъа чекильгенге бенъзей. Кимерде: «Клава бу ишни мени азат эйлемек ичюн, озю япмадымы экен?» дее тюшюнем ве бу мени турмадан къыйнай эди. Клава апансыздан юклю олгъанда, манъа айтмадан баланы тюшюрткен. Мен онъа: «Я ничюн шай эттинъ?» деп сорагъанда, о: «Бала олса бойнунъа таш олып асылыр эди. Мен исе сенинъ эль-аягъынъны багълап къоймакъ истемейим. Сенинъ парлакъ келеджегинъ бар. Онъа зиян кетирмеге меним ич акъкъым ёкъ»,— деп джеваплангъаныны хатырлайым ве шубеме шубе къошула эди...

Шарабымнынъ учюнджи — дёртюнджи стаканы мени гъамдан арынтырып, келеджекке, озь кучюме, икътидарыма инандыра ве вуджудымны дагъ-ташларны тозгъа чевире биледжек къудрет иле толдыргъан киби ола эди.

«Тедавийленмекнинъ» нетиджесинде чочкъа алына келе эдим. Бойле вазиетте не дегенимни, не япкъанымны бильмей, оны сонъундан да хатырлап оламай эдим. Эгер къомушлардан бириси одама кирсетип яткъызмаса, столгъа башымны къоя да хурылдап къала эдим.

Ашханеде ана шойле «раатлангъан» вакъытларымдан биринде неденди̇р уяныр, башымны котердим. Бакъсам не корейим, къаршымда мен танымагъан бир йигит тура. Узун бойлу. Сачлары бираз къувурчыкъ. Козьлери мавымты. Омузлары кениш, спортчы экени бес-белли. Череси ачыкъ. Буруны да баягъы салмакълы.

Йигит манъа тикилип, тилини чыкъылдатты, чукюндир башыны саллады. Онынъ бу арекетлери мени, сархуш адамны, шубесиз, зияде акъаретледилер.

— Деф ол мындан!— деп фышкъырдым.— Шимди мен сени...

— Но-но-но!— деди йигит.

Онынъ бойле муамелеси мени даа зияде къутуртты.

— Мен сенинъ динингни, мессебингни!..— деп столда тургъан шишени къапкъачлап алып, огге атылдым.

Йигитнинъ козьлери тепси киби тёгереклендилер. Сонъундан анълагъаныма коре, бу къоркъудан олмагъан, (о меним элимдеки шишени къолайлыкънен чекип алды, озюмни исе енгиль сильтевнен ериме отуртты), ёкъ, оны тааджиплендирген башкъа шей: меним агъызымдан чыкъкъан сёзлер, эм оларнынъ манасы дегиль де, темиз кърымтатарджа айтылгъаны экен.

— Олян, йигитлер, бакъсанъыз, мында насыл афакъанлы эрифлер бар экен!—багъырды йигит шенъ давушле артына чевирилип.

Мен де о тарафкъа назар ташладым. Къапы огюнде онынъ киби къувурчыкъ сачлы, онынъ киби де салмакълы бурунлы даа экиси турмакъта. Оларнынъ да юзюнде корюльмез тааджипли аляметлер язылы эди, санки оглеринде инсан баласы дегиль де, чокъ миллион йыллар эвельси гъайып олгъан насылдыр бир ихтиозавр киби махлюкъ пейда олгъан.

— Озю де семетдешлеримизден экен! Бакъса сен бу тесадюфке!— девам этти йигит.— Котек севген батырларымыздан олса керек. Лякин къыяфетини джойгъан, озюни джибереберген...

Шай этип, эвден къачкъан сонъ, ана тилинде беш сёз айткъанымле, къолгъа тюштим. Озю де кимнинъ къолуна? Юранынъ! Уфакъ бир тесадюф, (Юраны да аркъадашларынен бирге Мария Петровна геджелемеге алып кельген экен), бу ал талийимни кене темелинден деньиштирмеге меджбур этти...

Худжур танышувымызнынъ эртеси куню, сабадан йигитлер мени сессиз-солукъсыз етекледи де амамгъа алып кеттилер. Мария Петровна меним акъкъымда оларгъа йипинден-йинесинедже беян эткен. Дейджегим, олар мени бутюн кунь де амамгъа айдап, де буз киби сувгъа далдырып баягъы джанымны ерине кетирдилер, сонъра эвге къайтарып, къоюн этинден къойы шорба пиширдилер, яхшы биберлеп терлете-терлете ашаттылар да тёшекке яткъыздылар.

Саба уяндым, озюмни тендирист сезем. Ракъы-шарапны хатырламакъ биле истемейим. Ама бунъа бакъмадан, йигитлер бир рюкзак одыр-будыр такъыштырып, мени шеэр дживарларына, орманлыкъкъа алып кеттилер. Анда орман къоруйыджысынынъ къоджаман эвинде ятып турдыкъ, куньлернен балыкъ туттыкъ, саатлернен гузель манзараларны сейир этип доландыкъ, сырдаштыкъ...

Лакъырдыларындан анъладым ки, Юранынъ эки аркъадашы сой-соплары къыдырып Уралдан Орта Асиягъа кете экенлер. Юра исе «Бутюнсоюз староста»сынынъ узурына кельген, къабул этильмесини беклеп юре экен. Йигитнинъ айткъанына коре, М. И. Калинин онынъ бабасыны та дженктен эвель яхшы биле экен, эгер онынъле корюшип макъсадыны анълатса, ярдым этеджегине эмин экен. Лаф шунда ки, эвакуация олгъанда, Юралар учь козьлю квартираларыны бош къалдырып кеткенлер. Дженкнинъ сонъунда къомшуларнынъ мектюплеринден, кимлердир оларнынъ квартирасыны, эв-баркъыны забт эткенини анълайлар. Ара тапылгъанынен, Юра «разведкагъа» келе. Акъикъатен, биревлер оларнынъ эвинде яшагъанларыны коре, йигитни босагъадан ичери биле кирсетмегенлер. Сокъакъта къалгъан сонъ, достларыны озгъармагъа Къазан вокзалына баргъан. Йигитлер, эльбет, бир кереден билет тапалмагъанлар. Къаерде геджелейджекмиз, деп тургъанда, алдларына Мария Петровна келип чыкъкъан...

Къач дефа ниетленсем де, озюм хусуста бар акъикъатны айтып оламадым. Бабам джебэде эляк олды, дедим, анам исе къыркъ дёрт сенесининъ яз айларында исал хасталыгъындан вефат этти, башкъа сой-соплярым да ёкъ, дедим. Мында къалб паспортнен кельгенимни гизледим, адамларнынъ манъа «Виктор», деп мураджаат эткенлерини адымнынъ худжурлыгъы иле багъладым.

Эрифлер манъа инандылар. Я инанмамагъа не аджет?..

Мына энди Юранен танышкъанымызгъа къач йыллар кечти. Мен акъшамлыкъ орта мектепни битирдим. Юранен берабер Бауман адына алий техника билим юртунда окъудыкъ... Ама махсулсыз мейва тереги отуртканымызны, озь-озьлеримизни Маниловларгъа бенъзёр, ер юзю корьмейджек ниет ве умютлернен алдаткъанымызны анълай башладым. Чюнки о ильки корюшювимизден сонъ нидже йыллар кечти, нидже вакъиаларны башымыздан корип-кечирдик, ама халкъымыз, ватанымыз огърунда чалыша биледжек истидатларнынъ кыймети осьмек дегиль, эп эксиле берди. Эр топлашувда минберге чыкъмагъа азыр багъыравукълар, сой-сопы, таныш-билиши, джеби къалын олгъанлар эр ерде огге сюрюле бердилер. Биз Юранен озюмизнинъ кешфиятымызле четке сюрюльдик. Бизге бенъзегенлер чокъ эдилер. Оларнынъ иджатлары я тамамы иле къапатылды яхуд салмакълы «соавторлар» къошулгъан сонъ омюр корьди...

Биз бойле «имкяндан» файдаланмакъ истемедик, даа догърусы, Юра бунъа разылыкъ бермеди. Нетиджеде, техникий ярдымджыларымыз бизни ташлап къачтылар, кешфиятымыз даа догъып битмеден олип, солып башлады...

Керчегини айтаджакъ олсам, Юра бойле тюшюнмей, о кешфиятымызнынъ келеджеги парлакъ экенине, истеги сонъуна чыкъаджагъына эминлик беслей. Худжур инсан, идеалистлернинъ идеалистлеринден, насыл

алгъа тюшмесин, акъикъат илле енъер, деп тирелип тургъанлардан! Шай дей де, куньлеримиз кечкенини, омюримиз яваш-яваш сонъуна джылышып бараяткъанына асыл эмиет бермек истемей...

Шахсен озюм, энди тамамиле ёрулдым. Эр шейден тёнъюльдим. Ич бир шейге ишанчым къалмады. Эндиден сонъ тынч яшайыш истейим. Бир яхшы квартирачыкъ, бир джорукъ айлыкъ берселер, весселям. «Истидатым», деерек корьген азапларым етер. Мен де инсаным. Бираз инсан киби яшамакъ истейим. Ойле бир чарелер догъаятыр, гъалиба, къаттий теклиф этселер, ёкъ демейджегим...

МУЭЛЛИФТЕН

Ягъмур эп ягъмакъта. Юра стол башындан турып, пенджере къаршысына кечти. Корьмеген козьлерини къайдадыр тикеркен, баягъы вакъыт ягъмурнынъ шувултысына динъленип турды. Одадаки сюкюнетни телефоннынъ чанъы бозды.

Юра ашыкъмадан барып, онынъ дестесини котерди.

— Алло, динълейим.

— Юра, мераба. Бу меним, Павлик.

— Олян, Павел Григорьевич! Сен де дюньяда бар экенсинъ!

— Шукюр, даа бармыз. Дюгюнинъе чагъырмагъан сонъ, айды шу эрифни догъгъан кунюнен, телефонда тебриклеп къояйым, дедим. Манъа аля даа джанынъ агъыртамы шу?

— Сагъ ол, унутмагъансынъ, Паша. Чагъырмагъанымнынъ себеби исе — мен омюримде бир керечик биле ойле шаматалы дюгюн япкъаным ёкъ. Мен ойле кениш юбилей япмакъ ичюн ким олгъаным. Якъынларым, догъгъан кунюмде «ачыкъ къапылар куню» илян эткенимни билелер. Истеген вакъытында келе, истегени къадар отура, истеген вакъытында даркъала билелер.

— О, демократия, десе!

— Демократия деп! Къолайлыкъ догъурам. Озюме де, адамларгъа да. Кельдинъ-кельмединъ, деген джан агъыртысы олмасын, бирев-биревни беклеп отурмасын, деп тырышам. Санъа нисбетен джан агъырув меселесине кечеджек олсакъ, керчектен де сен мени тааджиплендиресинъ, акъай. Санъа ничюн джаным агъыртаджакъ экен, айт бакъайым. Ёкъса копегимни урдынъмы, богъдай заныма сыгъырынъ тюштюми?

— Мен институтны быракъкъан сонъ, сизге файдам тиймей къалды. Демек, ишинъизге кедер кетирген мен олдым.

— Э, акъай, бизде: «Эр къоюн озь баджагъынен асыла», деген аталар сёзю бар. Омюр ойле, эр кес озюнинъ къайдыны чеке. Буны анъламамакъ олмаз. Ондан гъайры, инсаннынъ эр бир арекетининъ темелине, социаль темелине бакъмакъ керек.

— Къана энди, Юра, эр кес сен киби фикир юрьсетсе экен...

— Кульме. Мен догъру фикирлер айтмакътан къоркъмайым... Сонъ, ишлеринъ насыл? Къайда чалышасынъ, эп телеательедеми?

— Ёкъ, андан энди чокътан кеттим. Япон радиоаппаратурасы тамирлеген устаханедем. Бойле техниканы яхшы анълагъан усталар чокъ дегиль. Къыйметимиз еринде. Айлыгъы учь юзьге бара. Адамлар бозукъ аппаратларыны эвге де кетирелер. Бичарелерни кери къайтармакъ истемейим, нетиджеде къолгъа кене юзь элли — эки юзь тюшип тура.

— Машалланъ бар, акъай. Аман-аман учь ильмий хадимнинъ айлыгъыны къазана экенсинъ.

— Я мен институттан айны шунынъ ичюн кеттим де. Махсулдар, башлы хадимлер озь истидатларына бакъмадан капиклер алалар. Ич бир шей япмадан эгерге минип етиштирген къалын къурсакълылар исе, араба-араба! Эм озьлери де даима башкъаларынынъ ёлуны къапатмакънен огърашалар. Э, буны санъа айтып отургъаным не я, санки озюнъ бильмейсинъ...

— Билем, эльбет. Ама бильгенинъден бойнузларынъ осип чыкъаджакъмы?

— Курешмек керек. Ачыкъ бир шейлер япалмасанъ, явашча къаршылыкъ косьтермек керек.

— Токъта, токъта, дегенинъ не я? Бу янъы бир шей...

— Бир аризачыкъ къаралайсынъ да, «институт» денильген диярнынъ кечитлерини терк этесинъ. Озюнъе сыджачыкъ бир ерчик тапасынъ. Зенаатынънен алып-береджеги олмаса биле. Тек яхшы пара берсинлер.

— Аризачыкъ язмасам да ола. Мени энди институттан озгъаргъанлары чокътан. Матвей Федорович вефат эткенинен ушкюттилер.

— Демесе! Кальнинш ольдими ёкъса?

— Чокътан.

— Яткъан ери пуф олсун. Яхшы адам эди, заваллы. Янъы ёлбашчы Гарбузов, онынъ тырнагъына бенъземей. Барем Матвей Федоровичнинъ ерине о... Я сен, акъай, энди ненен огърашасынъ?

— Эвде отурам.

— Арджынъа коре иш тапалмадынъмы ёкъса? Айтмайсынъмы, ярдым этер эдик. Шукюр, багъларымыз къавий... Козьлерим корьмей, демек кимсеге керекмейим, деп беллеме. Сени къапкъачлап аладжакъ затлар чокъ тапылыр. Референт шекилинде дейсинъми, ярдымджы-секретарь ве бильмем даа нелер... Я насыл яшайсынъ шимди?

— Пенсия алам. О манъа ете, чокъ олмаса да. Базыда ильмий ве ильмий-кутьлевий матбуатта макъалечиклерим басыла. Йылда учь — дёрт талебени институткъа кирмеге азырлайым. Кириш имтианларында даа бири йыкъылгъаны ёкъ.

— Ойле экенине асыл шубеленмейим. Я ничюн факъат учь — дёрт адамчыкъ? Ачкъайдынъ, яхшы бир группа, ана о заман...

— О заман ишим иш дегиль де, халтура сайылыр эди...

— Мен сени нафиле ерде «меляике» деп адландырмагъан эдим, Юра. Асыл денъишмегенсинъ. Тайга къануны иле яшамасанъ тапталаджагъынъа шубе ёкъ. Акс алда «къалкъан балыгъынъыз»гъа чокъ пыртланмаздан, бир корюмли «соавтор» алыр эдинъ. Иш де еринден кочер эди.

— Мен онынъ акъчасыны да, шуретини де... тюшюнмейим. Янъгъыз инсанлыкъ хусусиетлеримни бозмакъ истемейим.

— Занымджа, инсан базыда компромисске кетмеге де бильмек борджлы. Бом-бош принциплер огърунда дегиль де, гузель ниетлерни омюрге кечирмек ичюн.

— Шай дейсинъ, ама бир де-бир компромисске кеттинъми, онынъ сонъу олмай, омюр шай...

— Айды, битирейик. Сенинъле давалашкъанда сонъуна чыкъылмагъаныны унуткъаным. Сен манъа факъат бир шейни айт: шу «балыгъынъыз»нынъ артындан аля даа юресинъми?

— Юрем. Эм оны эп мукеммелештирмек огърунда чалышам. Чюнки кибернетика, электроника еринде турмай, кунь сайын инкишаф эте. Илим енъишлеринден файдаланмамакъ олмаз. Олар «балыгъымыз»гъа янъы-янъы имкянлар догъуралар.

— Асыл бир шей чыкъаджакъкъа бенъзейми шу?

— Бильмейим, акъай. Новосибирск илимлер академиясына мураджаат эткен эдим. Баягъы вакъыт кечти ама, олардан даа хабер-тебер ёкъ.

— Алла санъа сабыр берсин. Акъча-макъча киби шейге икътияджынъ олса, тартынма, мураджаат эт. Ябанджы адамлар дегильмиз де гъалиба... Сабыкъ институтдашлар, ишдешлермиз.

— Сагъ ол, тартынмам. Э, керчек, ярдым дегенде, магнитофончыгъымны бакъып берсенъ яхшы олур эди. Ничюндир акъсакълап башлады.

— Баш устюнде, ничюн япмайыкъ! Япон махсулатымы?

— Ё-окъ, джаным, озюмизнинъки. Импорт шейлери артындан олип йыкъылгъанлардан дегилим де, озюнъ билесинъ... Эм бу меним джебимнинъ арджы дегиль.

— Не олса да, алып кель. Истеген вакъытынъда. Яп-янъы этип беририм.

— Шимди барсам — вакъытынъ недай? Бугунь ойле кунь ки, эвде мытлакъа музыка олмалы. Бир «къайтарма» чалдырмасам гонъюлим котерильмей.

— Э, несини айтасынъ шу?! Аппаратынъны ал да, джувур. Мен эвдем. Адресимни билесинъми?

— Цюрюпа сокъагъы...

— Стоп, стоп. Андан кочькеним чокътан. Кунцевода кооператив къурдым. Учь козылю. Холлы бар, йигирми дёрт квадрат метр, атьта танцагъа тюшмек мумкюн. Адресимни яз...

Юра язы столы янына барып, элине бизь киби уджлы къалемини алды, достунынъ адресини язды. Сонъра кене телефон этип такси сымарлады. Тышарыда ягъмур шувулдап ягъа эди.

— Дерсинъ, кокнинъ пердеси тешильген, — мыдырданды Юра, ачыкъ пенджере къаршысында турып.

Ярым сааттен о, магнитофоны котерип, ашагъы тюшти. Лифтчи Дуся аптеге анахтарыны къалдырды ве: «Мени сорап кельгенлер олса, берирсинъиз. Риджа этем. Мен тезден къайтырым», — деп оны беклеп тургъан таксиге минди де, Павел Григорьевичнинъ узурына ёнеди.

ЭЛЬПИДЕНИНЪ АДЫНДАН

Къачынджы сенеси хатиримде ёкъ, ама айны бу куню Юра мына шу къапыны йигирми дёрт саат девамында ачыкъ туткъаныны яхшы хатырлайым. Истегенге — стол донатылгъан, ама онынъ башына къурулып отурмагъа истемегенлер, яхуд вакъытлары сыкълет олып, ашыкъкъан аркъадашлар кениш ашханеге кире, истегени киби къапына, истегенини иче, безгенде чыкъып кете биле эдилер. Кельгенлер якъын достларымы, къолум-къомшумы, сой-сопымы, шойле ошлы дюгюнни эшитип кирген адаммы... эр бири истесе тантана саибини тебриклей, истесе онъа озь юрегини эзген ой-фикирлеринен, къасеветлеринен пайлаша биле эдилер. Бойле озь-озюни сыйламакъны келишиксиз сайгъан киши кечитте столчыкъ устюнде яткъан дефтерчикке тебригиними, тешеккюриними язып, деф ола биле эди.

О куннинъ эсас етекчилеринден бири мен эдим. Юранынъ анасы, огълуна сербестлик яратмакъ ниетинде Мариупольде яшагъан аптесине озюнинъ невбеттеки «командировкасыны» тешкилятладыргъан эди. Каркаслы антердем (антернинъ этеги тельден ишленген каркас устюне ерлештириле эди), башым «хала» денильген причёска иле яраштырылгъан. Аякъларымда «мыхчыкълар» — пошналары акъикъий мыхтан къалын олмагъан аякъкъап. Яшым. Гузелим. Эй, эй, къач яшында эдим шу куню я?! Ольдюр, хатырлап оламайым! Шимди бунынъ, эльбет, эмиети ёкъ. Эсасы, о куню Юра манъа озь севгисини беян этти. Атьта къучакълап опеджек де эди гъалиба, ама опюп оламады. Бунъа каркаслы антерим кедер этти. Сонъра куле-куле: «Бельки бир куню бу «душмансыз» келирсинъ?» деп мынавы анахтарны элиме туттыргъан эди. Мына о, ешерип башлагъан, бираз къараргъан джезден ишленген анахтар. Шимди бойлелерини япмайлар, мен оны энди керекмеген дигер чешит анахтарлар ичинден къолайлыкъле тапып чыкъардым.

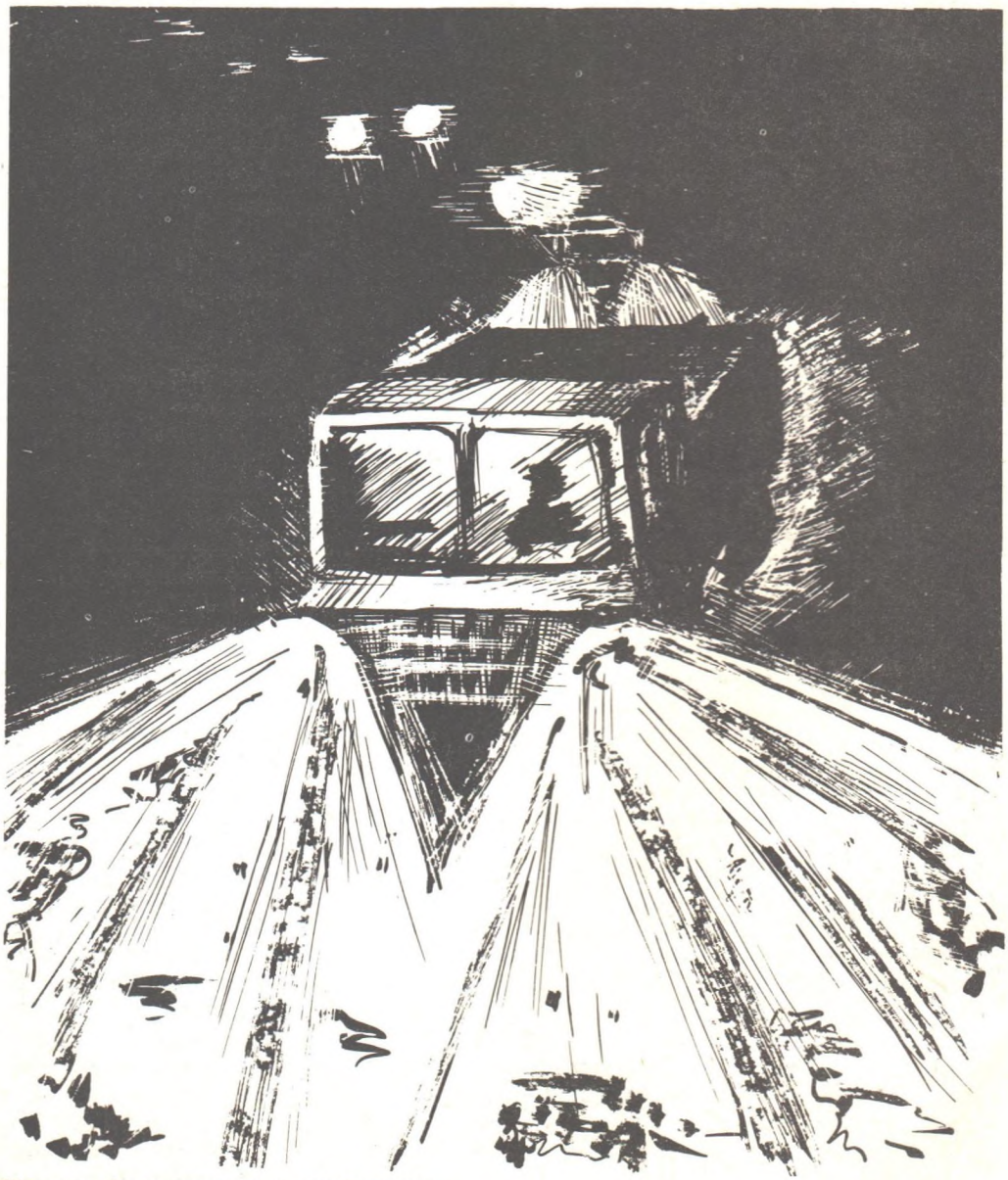
Эй, эгер Юра анълап олса экен — мен бу джез парчасыны энъ азиз, мукъаддес шей киби кокюсиме такъып юрер эдим. Бугунь догъгъан куню экенини хатырладым да кельдим. Бельки, о манъа нефрет беслейдир. Ойле исе асыл тааджипленмем. Бельки мени йыландан да титис зат саядыр. Ама нейлейим, умют дюньясы! Бельки севгимизни аля даа унутып оламайдыр, бельки, кёр-сокъур, кимсесиз о меним афу соравымны дегиль, бир агъыз сыджакъ сёзюме мухтадж юредир?! Эльбет о: «Бугунь-гедже къаерде эдинъ?» дее биле. Бунъа не дерим? «Бильген еринъде. Не адресим денъишти, не телефоным. Ама сенден, янъылып биле, ич бир тюрлю сес-седа чыкъмады...»

Эй, не къадар яланджы, козьбоямаджы олып къалгъан экеним. Атьта озь-озюме де ялан айтып, мий ёруп башладым, э, тьфу!

Пис, мараз, къанджыкъ, бармагъа ерим, беклемеге адамым, тёшегимде ятмагъа истеген ахмакъ тапылмай башлагъаны ичюн сени, Юраны, хатырладым, эски демир-тирсек ичинден анахтарынъны тапып чыкъардым да догъгъан кунюнъни хайырлап кельдим, дее озь-озюнъе икърар ол!

Бойле куню къапынъ дост, душман, ябаний — эр кес ичюн ачыкъ экенини, бугунь сен кимсеге бир терс сёз айтмайджагъынъны биле-биле кельдим де!

Бакъ сен, квартирасындан дерсинъ тюневин чыкъып кеткеним. Бир шей денъишмеген. Мусафирлерни къаршылап алмагъа азыр столны, ашханедеки бутербродларны, ичимликлерни козь огюне алмасанъ кене шу, асырнынъ башында чыкъарылгъан эски телефон аппараты кечитте асылы тура; шу кровать, шу тёгерек стол; диварда Чарли Чаплиннинъ эстампы, та дженктен эвель дедеси ишлеген килим, ана-бабасынынъ, тизесининъ буюльтильген фотосуретлери асувлы. Козю корьмеген сонъ аджеба, оларны ничюн диваргъа аскъан экен?..

Инесса Джетереninъ ресимлери.

Эр шей озь еринде. Факъат эв сабысы ёкъ. Мусафирлери де. Десене оны эр кес терк этти, бойле куньде къапысындан «селям», деп кирген бир адамы ёкъ? Бунъа бенъзей. Гъарип Юра. Шунынъ ичюн де, бесе-белли, бир озю эвде отурып оламагъан, къайдадыр чыкъып кеткен. Магнитофоныны тамирлейджек эмиш, санки оны эвельдже тамирлемек мумкюн

дегиль эди! Якъындаки устаханеге кир, йигитлерден бирине учь рубле туттыр, аппаратынъны элинъден тартып алып, шу ань япып берирлер! Ама, зан этсем, бизим бичаре Юра темиз сумелеген. Шунынъ ичюн де магнитофоныны танышына, Пашагъа алып кеткен, гъалиба. Ойле ашыкъкъан ки, атьта «ачыкъ къапылар» къануныны да унуткъан.

Эльбет, о, бала оюны эди. Энди Юрагъа ойле шейлерни бырақъмакъ керек. Эр шей озь еринде, озь вакъытында гузель. Эгер о мени инсан киби къабул этсе, кечмишни чокъ къарыштырмаса, мени чокъуп отурмайджагъыны бильдирсе — мен онынъ яшайышыны ёлуна къоярым.

Эвеля... О ильмий хадим (ишлемесе де, весикъалары бар), инвалид. Демек, мескен эвде онъа арткъач квадрат метр бермек борджлылар. Мегер биз онынъ квартирасынен менимкисини къошып денъиштирсек, учь козьлю ювачыкъ эльде эте билемиз. О вакъыт эльбет, бу кровать, стол, килим, ашхане донатмасы — долой, олар энди эскирип джартылашып къалгъанлар, биревлернинъ алдында утандырмакътан башкъа шейге ярамайлар. Ерине — модерн эв эшьясы.

Мен Юранен та догъгъан кунюнден танышым десем оладжакъ. Юра о заман эки яшында экен. Баба-аналарымыз къомшу олып, пек дост экенлер. Биз Юранен, олар шимальден къайтып кельген сонъ янъыдан достлаштыкъ, романларда денильгени киби, «севги къурбаны олдыкъ». Дейджегим, Юраны мен: башы — баш, деп билем. О, илле инсан киби бир иш тапар. Эльбет, мен де арекетсиз отурмам. Бойледже, къавий бир аиле мейдангъа келир.

Э-э, бу джарты мараз даа ишлей экен де! Бакъса, бутюн оданы янъгъыратты, ичине буюк бир кильсенинъ чанъыны аскъанлармы, не?!

— Алло, мен сизни динълейим.

— Багъышланъыз, манъа Юрий Меметович керек эди.

— Юра эвде ёкъ. Айтаберинъиз, кельсе мен онъа телефон эткенинъизни сёйлерим.

— Ойле олса, Юраны бизим журналымызнынъ редакциясы ве шахсен меним адымдан тебриклеменъизни риджа этем...

— Я адынъыз не?

— Герман Степанович Титов.

— Насыл Герман Степанович? Белли космонавтнынъ адынен ойле шакъа этмек олурмы?

— Алло, бу Юрий Меметович Меметовнынъ квартирасымы? Мен кимнен лаф этем?

Ва-ай, керчектен де Титовнынъ давушы. Космонавт Герман Степанович телевизорда косьтерюв алып баргъанда манъа оны сейир этмек сырасы кельген эди, энди хатырладым, давушыны да таныдым...

Шаштым. Эль-аягъым тутылды, тилим курмекленди. Бакъса сен, бутюн дюньягъа мешур космонавт озь элинен бизим «бичаре» Юрагъа телефон эте! Я мен, акъикъатен, мен кимим бу эвде? Не япам мен мында?

— Алё, мен беллесем, — дедим тутукъланып, — эльбет, багъышланъыз, сиз башкъа номерге тюшкенсинъиз...

— Я сиз шимдичик: «Юра эвде...»

Чабикликнен телефон къулагъыны ерине къойдым. Арам оль, хиянет, къарт зыр-зоп. Чанъынъ сынсын! Адамны ойле масхара этедирлер даа?!.

Шу Юра, бизим Юрагъа, анам ниджа керелери: «Ыргъат баласы ыргъат олып къалыр», «Шу мамий агъыз нелерге ирише биледжек?» деген Юрий Меметовичке мешур космонавтлардан бириси озь элинен телефон эте. Бакъса сен дюньянынъ худжурлыгъына! Тюшюнъде корьсенъ биле инанаджакъ шей дегиль.

Хатырлайым, Юра, та студентлик девиринде насылдыр бир кешфият устюнде баш ёрып юре эди. Десене о шейни яхшы къабул эттилер? Бельки онъа нам ве унван насылдыр мукяфатлар да такъдим эткендирлер?!

Ё-окъ, шай олса биз илле эшитир эдик, бизде, мында ойле шей къачырылмай. Ильк эвеля урьметли аначыгъым эшитир, «Сен, ахмакъ, о йигитни не ичюн эльден къачырдынъ?» деп тазирлер эди къарт обыр. Дюньягъа

кельмеге етмегейди пезевенк. Бабам ольген сенеси манъа янъы «баба» кетирди. Сонъ... акъыл-балигъ олгъандже баягъы «бабалыкъ» корьдим. Бири якъут, бири эстон, бири рус, бири чингене, бири гурджи... Кениш джогърафия. Семетдешлеримиз ичюн къапымыз къапалы. Кельселер, «лаф чыкъа биле» эмиш. Эйиси, «оларнен» къатнашмагъанымыз яхшы эмиш... Я ким «олар», бичарелер неге кедер этеджеклер, нени тартып аладжакълар? Асыл бу дюньяда: «Сой-сопынъны таныма, ондан къачын, бунынъле корюшме», деген адам адаммы? Аслында, бойле оюнларны сен киби къарт папаз уйдурмадымы? Бабанъ балабан мырза олгъаны ичюн ватаныны ташлап къачкъан сенинъ киби кяхпелер дегиль эдими? Бабам гъарип де санъа такъылып кетеберген. Ама о, сонъундан озь топрагъына садыкълыгъыны, ерге тёкюльген къанынен тасдикълады. Я сен, чокъмилметли къоджаларнынъ бир йыллыкъ къадыны, недайын къазанчларынъле эр кес кеткен ерге бараджакъсынъ? Мени де озюнъ киби тербиелединъ...

Ама мен эндиден сонъ эсимни джыярым, Юранынъ огюнде тиз чёкерим, бутюн къабаатларымны бойнума алырым, (эм, керчек, мен онынъ алдында чокъ хаинликлер яптым), озюме янъы ёл, янъы омюр ачарым, янъы адам олурым...

Мына сёзлеримнинъ ачыкъ манасы. Юра, бичаре, козьлери корьмесе де, ниджe йыллар кечсе де, столы устюнде рамкагъа ерлештирильген фотосуретимни тута экен. Сабыкъ аначыгъым, билесинъми, о мени аля даа севе экен. Меним де юрегимде онъа нисбетен дуйгъуларым сёнгени ёкъ. Юра бол юрекли йигиттир. О эр шейни анълар. Меним янълышкъанымны да... Эр алда, о озь файдасыны бильмек борджлы. Мадам ки, мен янына къайтып кельдим, энди онынъ янъгъызлыгъы, фукъаре яшайышы битти, демек мумкюн. Энди янъы омюр башлайджакъ. Йигит факъат озюнинъ файдасыны танымагъа тырышсын. Эм меним хаинлигимде къысмен озю де къабаатлы экенини унутмасын!..

О заман, Юра дженаплары апансыздан Орта Асиягъа, насылдыр чёллик ортасында янъы шеэр къуруджылыгъына кетмек истегинен алевленди. Мен оны бу ниетинден вазгечтирмеге чокъ тырыштым, сени сагъынырым, сенсиз мен мында насыл яшарым, манъа къыйын олур, дедим, агъладым, сызладым. Ама бизим демир-бетон къараманымыз сёзлерими сюртмеди биле. Чыкъты кетти.

Онынъ озгъарув акъшамыны менде отькердик. Бу къонушувгъа Юранынъ ве меним учер — дёртер достларымызны давет эттик. Софрамыз бол-сал, шенълик де етерлик олды. Радиолагъа бир-бири артындан мот плёнкалар къойылды. О заман озь джебине чалышкъан усталар музыканы рентген плёнкаларына язып сата эдилер. Шунынъ ичюн, дейик, Юра «буги-вуги» ойнамакъ истесе: «Акъыз, «Балдыр кемигини», яхуд Рок-н-ролл истесе: «Къафа тасыны» къойса», дей эди.

Дейджегим, бойле шакъа-къората акъшамда мени о йыллары гъает мешур киноартист Сергей Гурзогъа бенъзеген Т. Козинский оюнгъа давет этти. Мен де онынъле истекнен ойнадым. Не десенъ де, пезевенк оюнгъа уста эди. Балабан бабанынъ баласы: къундакътан рояль чалмагъа, йырламагъа, ойнамагъа, алий затларгъа аит субетлер япмагъа, озюни бегендирмекни яхшы огренген. Табий ки, о бутюн топлангъанлар арасында айрылып тура, эр кесни озюне джельп эте, эр кеске озюни динълете эди. Фокус косьтермесе — анекдот айта, анекдот айтмаса — гитара чала, йырлай, йырламаса, эки эли устюне турып «Барыня»ны ойнай... Гизлемеге не керек, о менден эксик олмагъан къызлар тургъанда, манъа айрыджа дикъкъат эткени, юрегиме хош кельди. Юрада куньджилик адети олмагъаныны бильгенимден, шунъа бираз назланайым, ухажёрлыкъ яптырайым, деп тюшюндим, иште. Сёз сырасы, Юранынъ да джаны агъыртмады: ара таптыкъмы, ванна одасына къапаламыз, козьлеримизни туман баскъандже опюшемиз...

Юра Янъы-Ерине джонеген сонъ, эки — учь куньден анам Балтыкъ бойына раатланмагъа кетти. Эвде мен янъгъыз озюм къалдым. Акъшам телевизор бакъып отура эдим (бузда фигуралы таюв энди модагъа кирген мааль дегильми, бир ярышны къачырмадан бакъа тургъаным), бирден

къапынынъ чанъы янъгъырады. «Ким экен бу, келеджек адам ёкъ эди де гъалиба?» дее барып, къапыны ачсам, кимни корейим? Бир элинде гуль десте, дигеринде нелернен бильмем рыкъма-рыкъ толу мавы спорт сумка: Козинский тура. Агъызы та къулакъларына барып еткендже ырджаймакъта, бираз кейфи де олгъангъа бенъзей.

— Мусафир къабул этесинъми? — деди ичери кирип.

Онынъ «сен» деп башлагъаны манъа бираз терс кельди, ама индемедим: бельки анавы озгъарув акъшамында сенсирешип башлагъандырмыз, деп тюшюндим.

Бекленильмеген мусафир манъа гуль дестесини такъдим этти, незакетле элимни опьти.

— Романтик къараманыны озгъаргъан къыраличелер къан агълай тургъанлар, — девам этти Козинский. — Шай исе, барып шу бичаренинъ юрегини котерейим дедим. Достлар бойле дакъикъаларда ярдымгъа кельмеселер, къачан келеджеклер?!

«Достымыз» сумкасыны толдырып сервелат колбаса, къызыл ве къара хавъяр, пенир, деликатес консервалар, шампан шарабы эм «КВ» коньягы ве бильмем даа нелер кетирген.

— Моссоветнинъ озь хадимлерине хызмет эткен тюкянгъа далдым, — гъурурыны гизлемеге тырышкъан тарзда хабер этти Козинский. — Айды, дедим, бираз эфкярымызны дагъытайыкъ. Сенинъ романтигинъ ташлап къачкъан олса, меним де озюме аит кедерлерим бар...

Иште, ашадыкъ, ичтик, ойнадыкъ. Янъгъызлыгъым, айрылыкъ гъамы, Юрагъа беслеген окем-элемим, ачувым — эписи бир олды, ярын дюньянынъ ахыры келеджек киби, къутурып «буги» эм «рок» тёшедим. Озюмни Козинскийнинъ арекетлери эп джесюрлешип, белли мананы анълатып баргъаныны сезмегенге салдым. Сонъра... сонъра оладжакъ иш олды.

Козинский дивангъа отурды, сигарет якъты. Мен онынъ чыр-чыплакъ, юню темизленген ферикнинъ кокрегини анъдыргъан кокюсине бакъып, бирден айындым. Бутюн вуджудымны тасвирлеп битирильмейджек джиренч бир дуйгъу къаплап алды. Манъа ве Юрагъа «дост» деп юрьген бу махлюкъкъа ойле бир нефретим къозгъады ки, озюмни туталмадан, окюрип-окюрип, титреп-титреп агълай башладым. Албу исе, онынъ къабааты бармы асыл, мегер кендим буюк бир азырлыкъ эм къолайлыкъле къойнуна далгъан экеним.

— Ана санъа акъыл! — тааджипленди Козинский. — Деми спортчылар бузда окюре эдилер, (биз даа стол башында отургъанда о «ревю» сёзюни русча «реветь» сёзюне чевирип, «спортчылар ревут на льду», дее шакъа эткен эди), энди сен башладынъ. Быракъ шуны, не олгъан экен? Биз ятып-тургъанымыздан дюнья янмады, кок де чатламады. Земаневий адамлармыз, бойле шейлерге прагматик козьлернен бакъмалымыз.

Шу аньгъадже манъа тынчлыкъ бермеден раатсызлагъан, энъсемни бурав киби тешип тургъан не экенини анълямадан теляшлана эдим, Козинский «козьлер» сёзюни анъгъаны иле, тезликле артыма чевирилип бакътым да, эписини анъладым... Сачларым тозлангъан, чыплакъ елькелериме бурюшюк чаршаф орьтюли, онынъ ашасында баджакъларым эки беяз таякъ киби созылып чыкъкъан алымда отурам... Юра тикилип бакъа эди. Ёкъ, эльбет, онынъ озю дегиль, онынъ рамкагъа ерлештирильген, сервантта тургъан фотосурети бакъа эди. Фотосурети олса да, демек Юра эр шейни корьди, хаинлигимнинъ шааты олды!

Озюмни туталмадан, багъырып йибердим, юзюмни эллеримнен авучладым.

Козинский, мени не азаплагъаныны шу ань анълады. Ашыкъмадан еринден къалкъты, себатле барып, фотосуретни алды... Мен агъызымны биле ачып етиштирмедим. Рамка ашагъы учты, полгъа урулды, джамы, дерсинъ, сув бардагъы киби патлады, парчалары чевре-четке атылдылар.

— Сен не япасынъ, айван? — дедим ве окюрип огге атылдым. Ама энди кеч олгъан эди. Козинский гъыйчырдатып аякъабынен рамканынъ устюне басты, оны бир — эки о якъкъа-бу якъкъа итекледи.

— Бакъ, сени, озю олса, биревнинъ аякъабы алтында бойле итааткяр-

лыкъле ятар эдими? — деп шакъылдап кульди Козинский мени тирсегинен четлетерек. — Сени де, мени де динимизни-иманымызны айдар эди. Ама мына о джесюр йигитни коресинъми, индемеден ята!

Агъыр табанлар алтында кене джам гъыйчырдады. Мен сонъундан анъладым. Буны манъа Юранынъ яхшы бир психолог досты айтты. О бу къылыкъларыле мени де, Юраны де алчакълаткъан. Алчакълатылгъан, тиз чёктирильген адам исе не десенъ оны япаджагъыны яхшы биле экен, паразит! Дейджегим, мен даянып оламадым, столдан ярысы бошагъан шампан шишесини къапкъачлап алдым да, онынъ ферик башыны козьлеп фырлаттым.

Эйат, деръал онынъ спортчы реакциясы ишледи, башыны сакълап къачты, шише барып трюмогъа урулды, кене тюфек давушы киби гудюрди къопты.

— Вазиет граждан дженкине чевирильмезден мен деф олам, — деп Козинский аякъкъа турды. — Бираз озюнъе кель, тотайчыкъ. Мен сонъ келирим. Сен гъамлы вакъытынъда тёшек ичинде бойлесинъ, хошнут вакъытынъда нелер япа биледжегинъни тасавур этип оламайым. Шунынъ ичюн де «эльвида» демейим, янтычыгъым. Пока. Ауфвидерзейин.

Бу махлюкъ бир даа козюме корюнсе онъа ким бильсин нелер япарым, деп тюшюндим. Меним янъгъызлыгъымдан, чаресизлигимден файдаланды, явуз огълу явуз. Меним саф, мукъаддес севгиме панджа салды, севгилим огюнде хаинге чевирди. Буны асыл багъышламакъ олурмы? Юра кельсе, айтсам, бу шамекнинъ быламыгъыны чыкъарыр.

Эки куньден Козинский бир оба шей котерип, кене кельди. Къана меним еминлерим? Онъа айтаджакъ адджы, тикенли сёзлерим, башына ягъдыраджакъ къаргъышларым къайда деф олды?!

Анам Балтыкъ боюнда эки айдан зияде булунды. Бу вакъытнынъ ичинде Козинский манъа сыкъ-сыкъ къатнады. Сонъра, анам къайткъаны иле, озюм онынъ алдына чапып бара башладым. Мен энди Юра севген пак-темиз Эльпиде — Эльвира дегиль де, тотлу шагъа ярамагъан пис къанджыкъ эдим.

Анам насылдыр ёлларнен меним Козинскийле мунасебетим хусусында бильген. Урды, сёгди, масхара этти беллейсинъизми. Аксине, машалла къызыма, деди, акъылынъ еринде экен, къачан не япаджагъынъны биле экенсинъ, деп макътады.

Козинский менден даа безмесе керек, о мени юреклендирип, рагъбетлендирип юрьди. Буларнынъ эписининъ тесири алтында олса керек, Юрагъа мектюп яздым. Бойле вакъытта не дениле? Мен сени севе эдим, ама фелян-фесмекян, багъышлап олсанъ багъышла, шай олды иште, дюнья ойле къурулгъан экен ве саире, ве иляхри.

Юрадан ачув, кинае толу мектюп беклеп, къоркъып юрьген экеним. Ама о бир сатыр биле язып ёлламады. Бундан манъа енгиль дегиль, даа зияде агъыр олды. Чюнки Юранынъ индемейип юрюви, даима башым устюнде индже йипте асылы тургъан балтаны анъдыра эди.

Вакъыт кечти. Козинский энди менден къачакълап башлады. Дертли копек киби айгъа бакъып увулдайджакъ вакъытларым кельди. Увулдадым. Геджелеринен ястыгъымны тишлей-тишлей дельме-тешик эм де козьяшларымле сым-сылакъ эткен мааллерим аз олмады. Энъ элем эткен шейи, о мени бырақъкъаны ичюн дегиль де, шу асабаны деп, Юрадан марум къалгъаным ичюн.

Кене хатириме аначыгъымнынъ огютлери тюшти. «Юра дегенинъ ким о: темельсиз, адсыз-намсыз къарабаджакъларнынъ несили. Мадам ки, о санъа юрек берген экен, къылыкъларынъа даянмакъ борджлы. Сен не десенъ, «Оп, мырзам», дее къапмалы. Къабаатынъ олса да, озюнъни акълы киби тут. Шу алда аранъызда нелер олып кечмесин, пармагъынънен ишмар эттинъми, алдынъа емелеклеп келир», дей эди о, даа биз Юранен гъает къавий дост олгъан мааллеримизде.

Шимди бу меслеатлардан файдаланмакънынъ айны вакъыты, гъалиба. Эльбет, оларны бираз шараиткъа уйдурмакъ зарур.

Юрагъа кене мектюп яздым. «Халкъта: «Эгильген башны къылыч

кесмез», деген аталар сёзю бар. Мына, сайгъылы Юра, алдынъда баш эгип мектюп язам. Сен зийрек адамсынъ ве шунынъ ичюн де, озюмден эвель, меним насыл янълышлыкъ эткенимни анълагъандырсынъ. Мен озюм исе бу акъикъаткъа факъат энди еттим. Акъайымдан айырылдым: сенсиз ер юзю манъа ярыкъ корюнмей, къаранлыкъ къабирни анъдыра. Элинъден кельсе, мени багъышла. Аякъларынъны ювып, сувуны ичмеге, аякъларынъ баскъан топракъны опьмеге азырым».

Бу сёзлерден сонъ, озюмни акъикъатен гъарип, гъает акълы, хорлангъан къабаатсыз меляике тасавур эткеним, бесе-белли. Мен актив позициягъа кечерек: «Я сен не ичюн манъа джевап язмайсынъ? — деп девам эттим. — Инсан янълыша биле. Сен исе таштан, демирден ясалгъан адам экенсинъ. Факъат акъ-къараны билесинъ. Кендинъни ким бильсин не этип косьтермек истейсинъ. Албу исе, сен де эр кес кибисинъ. Эвден кеткенинъе ниджe вакъыт олды, шу девир ичинде ич бир этекке илишмедим, десенъ, адамлар сени я ахмакъ, я да къып-къырмызы яланджы этерлер».

Не къадар илишмейим, къытыкъламайым, Юрадан кене сес-солукъ чыкъмады. Эм агълайым, эм озь-озюмни къаргъайым, эм Юраны лянетлейим, Козинскийге нефретим, гъазабым ташып кете. Затен о бираз йымшакъча бакъкъан киби олса, артындан тазы копеги киби такъыла кетем. Я не олгъан, мен де инсан баласым! Мен де сыджакълыкъ, эркеликке мухтаджым. О романтик нерелердедир тентиреп юре, озюни де мени де бахтсыз этти, энди онъа олып кендимде инсан сыфатыны джоймакъ борджлыммы?!

Бойлеликле, вакъыт эп кечип кетти. Куньлерден бир кунь Юра да келип чыкъты. О, насылдыр шеэрлер къургъан, къыртыш топракъларны менимсеген. Тайга-тундраларда нелернидир къыдырып юрьген, сонъ медений яшайышны сагъынса керек, окъув юртуна кирмеге ниетленген. Институткъа весикъаларыны теслим эткенининъ экинджи куню имтиангъа кирди, алгъан билетине азырланмадан «беш»ке джевап берип чыкъты. Мен онынъ «башы-баш», дегенде инанмай эдилер. Мына энди корьсинлер. Беш имтианны де арды-сыра «беш»ке теслим этти, Бауман адына алий техника окъув юртуна кирди. Бойле япмакъ эр кеснинъ къолундан кельмей.

Эм Юра озюнинъ ташюрек олмагъаныны тасдикълады. Бир куню мени узурына чагъырды. Бардым. О мени къучакълады, козьлерини юмды, терен-терен кокюс кечирди ве: «Олгъан-кечкен меселелер акъкъында о адам хусусында артыкъ эшитмейим, яхшымы?» деди. Бахытым манъа ниаетсиз корюнди. «Сен не дейсинъ шу?! — хытап эттим мен. — О адам мен ичюн энди олю, дюньяда ёкъ».

О дакъкъалары айткъан сёзлериме озюм де къатиен инана эдим. Бельки бу ишанч акъикъаткъа да чевириле эди, ама, эгер... эгер бу махлюкъ, Козинский, мени озь панджасында къартал чипчени туткъан киби тутмагъан олса. Лаф шунда ки, онынъле берабер олгъан мааллеримизде о гизлиден мени чешит алларда фотосуретке алгъан экен. «Истеген вакъытымда меннен корюшмесенъ, дегенимни япмасанъ, буларнынъ бутюни севгилинънинъ къолуна тюшер, — деп мени къоркъузды. — Севгилинъ назик юрекли романтикдир. Бойле шейлерни корьсе, асыл унутып оламаз. Бу, бир. Экинджиде, кеткенининъ экинджи куню башкъасынен яни меннен яткъанынъны, ич бир тюрлю къоджагъа чыкъмагъанынъны, ялан уфюрткенинъни бильсе, юзюнъе тюкюрир. Ана шай, янтычыгъым. Акъылынъны топла да, дегенимден чыкъма. Ёкъса, ишлеринъ харап».

Мен не япа биле эдим? Чаресиз алда къалдым. Тек бир ёл къалды, о да олса ал анавы йипни де, такъ бойнунъа. Меним исе бунъа, теэссюф ки, ирадем етмеди. Бойлеликле, не япайым... «эки джебэге» ишлеп башладым. Ах сени къанджыкъ, кяхпе, ер ярылмады да — ерге кирмедим, кок де ернен сарсылып къарышмады. Ойле куньлер олды ки, Юранынъ тёшеги дая сувумадан, Козинскийнинъкине далдым. Ойле экен, насыл этейим де, Юранынъ: «Айды энди багъымызны ресмийлештирейик», — дегенине разылыкъ берейим? Эки кере юклю къалдым. Кене Юранынъ: «Баланы

къалдырмакъ керек», дегенине разы оламадым. Я о баланы кимден олгъаныны озюм бильмесем, насыл къалдырайым?!

Чешит маначыкълар тапып, Юранынъ козюни боядым. Дегенимни япып кельдим. Эм Юра бир шей дуймай беллей эдим...

Эйат, янъыла экеним, янъыла. Юра меним эки къальпли яшайышымны мисаллернен тасдикълап оламаса да, юректен дуйса керек. Куньлерден бир кунь апансыздан чемоданыны алды да кене къайдаларгъадыр чыкъты кетти!

Бу кетювден сонъ, козьлеринден сакъатланып къайтты. Не къадар япышсам да, о менден къачына башлады. Сокъурлашкъаны себебинден манъа арткъач юк олмакъ истемейдир, деп тюшюндим.

Ама янълышкъаным. Бойле адамларны зийрек, сезгир олгъанларыны чокъ керелер эшиткен эдим.

Бизим эвде отура эдик. Мен столгъа акъшамлыкъ емек такъыштырмакънен огърашам. Юра сервант огюнде тура, нелердир элине ала да сыйпап тутып бакъа. Апансыздан элине рамкагъа ерлештирильген фотосурети илишти. Мен оны чокъ вакъыт столнынъ чекмеджесинде туткъан эдим, ахмакъ, ничюндир чыкъарып къойгъан экеним!

«Я бунынъ джамы къайда?»

Бу суальден сескенип кеттим. Дерсинъ, адджы къамчы ашадым. Козюм огюнде Козинскийнинъ бу суретни аякъапларынен насыл баскъаны, таптагъаны джанланды. Элимдеки тарелка полгъа тюшип, чиль-парча олды.

— Ерге... тюшип... сынгъан эди... — дедим тутукъланып. — Башкъа джам къойдырмагъа асыл къолум тиймеди...

«Хм-м...» деди Юра, суретни ерине къойып. Артыкъ бир сёз айтмады. Сонъ... сонъ насыл о куню чыкъып кетти, эвиме бир даа кельмеди. Мени де янына къоймады... Бугунь, иште, бутюн джесаретимни топлап, эвине озюм кельдим. Не дер экен, бакъайыкъ.

Вай, бу адам мында къайдан пейда олды? Мен къапыны ичериден беклеген эдим де гъалиба?!

— Ой, сиз кимсинъиз? Эвге насыл кирдинъиз?

Худжур йигит, дев киби мазаллы, къып-къырмызы юзьлю, башы исе бем-беяз, чаларгъанмы, озюнинъ тюсюми, анълямакъ кучь.

— Багъышланъыз, — деди чалбаш йигит. — Мында бирев бармы шу? Юра мына буны ашагъы ташлап кеткен экен.

Йигит элиндеки анахтарны косьтерди. Шубесиз, о Юранынъки эди.

— Токътанъ, мен шимдичик...

Ашыкъчанлыкъле кузьгю къаршысына кечтим. Козьлерим къып-къырмызы, къатиль козьлерине бенъзейлер. Мен ахмакъкъа о къадар агъламагъа не керек эди?! Козьлеримнинъ четлери кирли графит излеринден былашты. Сачларым исе, кузь айлары азбарда обаланып къалгъан чёр-чёпликни анъдыра. Ах, бу мордадан не къадар тёнъюльгенимни кимсе бильмей! О менде нефрет догъура. Къана энди бир чарелеп янъысыны тапмакъ имкяны олса! Бир дакъкъа биле шубеленмей авушыр эдим бам-башкъа адамгъа — Эльпиде-Эльвирагъа чевирилир эдим!

Озюмни бираз инсан сыфатына кетирип, мусафирге тараф чевирильдим. О аля даа оданынъ ортасында тура эди. Устюнде мавы, кенъ ёлакълы костюм. Онынъ модадан чыкъкъанына къач бешйыллыкълар кечкенини анълямакъ кучь, ама паалыдан-паалы экени бес-белли. Бем-беяз нейлон кольмегининъ астындан къызыл майкасы корюне, гуя онынъ кокреги пишкен тула.

Йигитнинъ элинде эки дане балабан пакет. Анълашылды. Демек, о да Юранынъ догъгъан кунюни хатырлап кельген, эмдже баласымы, дайы огълумы, алла биле. Бельки, йыллыкъ эмек дарбелеринден ёруларакъ «дженюп инджилеринден» биринде раатланмагъа кетеяткъан танышларындан биридир. Юрада ойлелери де чокъ. Бир — эки кунь геджелер, шеэрни доланыр — тюкянларны сюзер, ресторанларны къокъланыр ве илякри.

— Отурынъыз, не турасынъыз?

— Сагъ олунъыз.

Йигит пакетлерини къайда къояджагъыны бильмеден о якъкъа-бу якъкъа бакъты, сонъра алды да полгъа, кроватьнынъ аягъына таяндырып къойды. Курьсюнинъ четчигине отурды. Курек киби балабан эллерини тизлери устюне къавуштырды, тавангъа тешкериджи назар ташлады, дудакъларыны ялады, сонъра баягъы вакъыт люстрагъа тикилип турды. Зан этсем, бу эвде люстра дегиль, умумен чыракъ асылы олгъаны оны тааджиплендирсе керек. «Бу зинзортлы шей мында не япа экен? Юра озю корьмеген сонъ, лампа якъмагъа биле аджет бармы асыл?» деп тюшюнедир.

Туш къутучыгъымны, козь боягъан къалемимни чантама ташладым, сонъра стол къатындаки курьсюлерден бирини аягъымле чекип отурдым, назарымны башы «Столичная» ракъысынынъ беяз тапасыны анъдыргъан йигиткe тиктим. Бу эриф ичимликни фена севсе керек, деген фикирге кельдим.

— Сонъ, сагъ-эсен юресинъизми? — деди чалбаш ве отургъан еринде къыбырданып алды. Гъает тербиели асаба экен, бу тапа.

— Шукюрлер олсун! Юремиз! — дедим мыскъылнен.

— Сизинъ адынъыз Эльпиде, шаймы?

Тааджиплендим. Бу чалбаш мени къайдан биле экен?

— Мен сизни чокътан билем, — девам этти йигит. О энди озюни баягъы сербест тута башлады. — Бир вакъытлары Юра сизинъ акъкъынъызда чокъ сёйлей эди.

— Демесенъиз! Сиз Юраны къайдан билесинъиз?

— Биз онынъле берабер Бухара — Урал газ ёлагъынынъ къуруджылыгъында чалышкъан эдик.

— Ойле олса, достунъызны чокътан корьмегендирсинъиз...

— Ёкъ, былтыр корьген эдим.

— Я-а?

— Мен онынъ догъгъан кунюни къайд этмек ичюн эр йыл келем. Э, анълайым, дейджек адам киби йылмаймагъа тырышам, баш саллайым. Мен о вакъытлары Юрагъа келип оламадым, пек сыкълет ишлерим бар эди, демек истейим. Сонъра, бирден айланып, чантамдан сигарет къутусыны чыкъарам. Ама о бом-бош. Къутуны авучым ичинде эзип, стол устюне ташлайым. Тамагъыма недир келип тыкъыла. Эйиси индемемек, бир сёз айттыммы, къиямет къопарып агълап йибереджегим, сезип турам.

О беяз башлы папирос къутусыны чыкъарды.

— Сигарынъыз ёкъмы? — дедим мен.

— Ёкъ, мен сигар деген шейнен асыл да достлашып оламадым. Факъат «Любительские» папиросыны ичем. Алынъыз, менде даа чокъ.

Йигит элиндеки къутуны манъа берди, арт джебинден дигерини чыкъарды. Бир папирос алып якътым. Агъызым шу ань аджджы, датсыз сюлекейге толды. Папирос деген шейни, хусусан бойле индже мараз, сасыкъ сойларыны севмейим, ама башкъасы олмагъан сонъ, не чаре...

— Адынъыз не?

— Наиль, — джевапланды чалбаш къыскъадан ве кене сусты.

Не индемей отурабере шу тапа, лаф этсе не олджакъ экен?

— Манъа Юранен насыл танышкъанынъызны айтсанъыз... Сиз даима онынъле берабер чалыштынъызмы?

— Ёкъ, танышкъан вакъытымызда мен трактордже, Юра къуруджы эди. Мырзачёльде. Янъы-Ерде таныш олдыкъ.

— Айтынъыз, насыл таныштынъыз? Бу мени гъает меракъландыра. Керчек, оларнынъ насыл танышкъанларына тюкюргеним, ама манъа шимди ничюндир бу беязбашлынынъ сёйленип тургъаны керек. Не акъта олса олсун, ама сёйлесин. Не отурасынъ шу, сёкюльсе я!..

— Айтсанъыз... — дедим ниает.

— Янъы-Ерден къарар эсабы юз километр узакълыкъта чалыша эдим. Бойле шеэр акъкъында эшиттинъизми?

— Ёкъ, эшитмедим. Девам этинъиз...

— Иште, къыш маали эди. О йылы Орта Асия ичюн бекленильмеген

сувукъ къыш кельген эди. Бригадамызнен медений сеферге чыкътыкъ. Янъы-Ерге келип кунь бою пивоханеде отурдыкъ, акъшам къуруджылар клубына ёнедик. Анда бир балабан котек чыкъарайздыкъ. Сонъра Юра мени мотоциклде чёльдеки дурагъымызгъа алып кетти. Анда тракторларымыз, машиналарымыз къалгъан эди... Бундан сонъ биз Юранен агъакъардаш киби олдыкъ.

— Эписи шумы?

— Шу, даа не керек? — чалбаш ойле деди де еринден турды, яп-янъы аякъкъапларыны гъыйчырдатаберип, аякъёл тарафкъа догърулды.

Мен кене шу индже папироснынъ бирини якътым. Чевре-четиме бакъындым. Эр шей ерли-еринде. Учь йыл, беш йыл эвель насыл олса, ойле. Факъат мен мында — еримде дегилим, ябанджым. Энъ эйиси, яваш еримден турып, чантачыгъымны къолтыкълап, мындан деф олмакъ керекким. Ама турмагъа, арекет этмек дегиль, къыбырдамагъа биле меджалым ёкъ. Козьлериме кене яш толып-ташып келе башлады...

Наиль аякъёлда гурюльдетип сув акъызды. Сонъ сув муслугъы шырылдады. Бу йигит насыл къаарь-къасеветтен ойле чаларгъан экен, аджеба?

— Мен мында бир шейлер кетирген эдим, — деди чалбаш, одада пейда олуркен. — Бельки керек олур, — дедим.

Полда тургъан пакетлерни столгъа алып къойды. Пакетлерден беш килогъа якъын къыргъызлар азырлагъан къазы колбасасы, ярым кесек голланд пенири, беш къуту шпрот, учь къуту къызыл ве къара хавъяр, эки литрлик банкада исе тузлангъан хыяр ве алты шише шампан шарабы чыкъты.

— Буны тузлы хыярнен ичеджексинъизми?!— дедим мен кене мыскъылнен.

— Мен бу шейлерни яхшы анълямайым, — деди Наиль меним мыскъылнен айтылгъан сёзлеримни сезмегенден олып. — Ама биз керек сойына керек ашайыт тапармыз. Шампангъа не керек я?

— Портакъал яхуд апельсин. Алма да гузель келише, шоколад да.

— Айса, мен барып келейим. Мында, якъынчыкъта тюкянчыкъ бар экен. Пенджересинден корьдим. Ичи портакъал толу. Сиз отурынъыз, мен зувайым. Тезден Юра да кельсе керек...

НАИЛЬНИНЪ АДЫНДАН

Мен бу къадынны бегенмедим, пек бегенмедим. Козьлери къоянынъкидай къып-къызыл, бедени къатмер-къатмер, сёзлери де худжур. «Айтынъыз», «сёйленъиз», дее ойле япышты ки, санки мен сымарыш муджиби чыкъышта булунгъан радио яхуд телевизорым. Севгилинъ не ерлерде олгъанынен, кимлернен достлашкъанынен пек меракъланса-нъ, озюнден сора даа, манъа не япышасынъ?! Эвге кирип етиштирмедим, манъа бинъ бир суаль ягъдырды: кимсинъ, къайдансынъ, кимнен, къаерде ишлединъ, фелян-фесмекян, о-ля-ан, динимни айдады. Отур да, эсабат бер онъа. Мен сендайларны чокътан корьгеним! Токъта сен, Юра мамийагъыз эрифлерден дегиль, о сенинъ къач капик экенинъни эрте-кеч анълар. Сонъ чекеджегинъ бар. О кёр, ич бир шей корьмей, сезмей беллеме. Янъыласынъ ханийим. Пек янъыласынъ!

Мен сенден яхшы къачып къуртулдым. Ашыкъма, Юра да тыпкъы ойле япар. Бакъ сен оны, прокурордан бетер, э. Дерсинъ, о дюнья озеги, къалгъанлары исе онынъ этрафында айланмакъ борджлылар. Дерсинъ, дигерлери онынъ тырнагъына да ярамайлар. Айгиди сени, медениетни къуйругъындан анълагъан сары хыяр! Не гузель яптым э, шимди барып келейим, дедим де, табана къувет бердим. Мен маладес эрифим, эйиси меннен тутушма...

Ашагъы тюшсем, бана манъа анахтар берген къартийчик аля даа курьсючигинде отура. Яз олгъанына бакъмадан валенка кийген, аякъларынынъ тюбюнде картон парчасы.

— Сен не отурасынъ шу мында? — дедим онъа. — Анахтарынъны джойдынъмы ёкъса, биташка?

Къартийчик шенъ затлардан экен, агъызыны тёпеге котерип ойле

шакъылдап кульди ки, корьмелисинъ. Пенджерелер титреп кетти. Онъа бакътым-бакътым да, озюм де къатып-сиярып къалдым кулькюден. Ничюн десенъиз, къартийнинъ шакъылдысындан озюмни Райкин, Петросян киби ис эттим. Кимнинъ юрегине хош кельмез бойле тасавур?

— Эй, ахмакъ йигит, — деди къартий кулип тойгъан сонъ. — Я корьмейсинъми, мен лихтны къорыйым.

— Эй, акъаретлеме, къартийм, — сертейдим мен. — Бунынъ ичюн он беш сутка берелер. Ама бу лифтни къорумакъ не керек экен, аджеба? Десене оны мындан сувурып алып кетерлер?

— Сендайын артистлерден не десенъ беклемек мумкюн, ха-ха-ха! Хо-хо-хо!

Аджайип къартийчик. Сенинъ Эльпиденъдай эр кесни къызыл козьлеринен дельгенлерден дегиль. Юрегине ятамы — куле, ятмаса ойле бир ушкютир, корьмелисинъ. Яхуд валенкасыны чыкъарып къафанъа ойле бир эндирир ки, тилинъ курьмекленир...

— Э-э, — дедим, — къартийчигим, бу лифт дегенинъни пек макътайлар. Зыр-р эттире, сание ичинде истеген къатынъа чыкъара ташлай, дейлер. Ама манъа онъа минмек сырасы кельмеди. Къачан расткельмесин, я тамирде, я да бозулып къатлар арасында къатып къалгъан ола.

Къартий кене бираз хахылдап юрегини бошатты да, сонъра:

— Шай исе, Насредин оджа, лихтке мин де бираз кейфлен, — деди.

— Я не ичюн минмейджегим? — дедим мен. — Бойле кейфни къундакъ чагъымдан берли арзу этем.

Кузьгюли кабина ичине кирдим, сонъки къатнынъ дёгмесини бастым. Лифт гъыджыр-гъудыр тёпеге сюйрекленип кетти. О гъает къарт аппарат экен, къаравулындан да эслидже олса керек. Единджи къаттан ашагъы ёнельдим. Шай, тёпеге-ашагъы беш — он кере котерилип энгендирим. Бир мааль бакъсам, къартийим янында он — он беш адам топлангъан.

— Бу гражданин лифттен къачан чыкъаджакъ шу? — деп къаарьленелер. — Оюнмы бу ёкъса?

Къартий исе озюни сыкъмай.

— Насыл оюнны, айтасынъыз? — деп тааджиплене. — Бу Мосторгнынъ устасы. Донатманы тешкере, сизлернинъ къайдынъызны чеке, сиз исе... Истесенъиз, шимди «Тамир», деп язылгъан тахтачыкъны асарым, юкъарыгъа джаяв котерилирсинъиз.

Буны эшитерек, мен къартийге козь къымам да, лифтни кене тёпеге айдайым. Къартий исе кене кулькюсинден къатып къала. Мировой биташка экен, пек бегендим. Лифти де яхшы экен, тездже юрьсе даа яхшы олур эди.

Тышарыда ягъмур аля даа ягъа экен. Беш адамлыкъ зерзеват тюкянына барып еткендже шыр-сув олдым. Кичкене одачыкъ ичинде рыкъма-рыкъ адам толу. Бир-бирине сыйыкъып туралар. Эсасен къадын-къызлар, къартийчиклер. Тек бир сатыджы. Озю де ишлегенде юкъусырагъан сойларындан. Муштерилер исе бинъ бир тюрлю шей алалар, озю де юзер — эки юзь граммдан, факъат къартопны сумкаларына яхшы басалар. Айды, дедим, невбет деген шейни кореджек козюм ёкъ исе де, ашыкъкъан ерим де ёкъ. Турсам турайым даа.

Турдым. Эки шишман къадын арасында къалгъаным. Эки тарафтан ойле сыкъалар ки, тезден сылакъ урбамдан дым котериле башлады. Сатыджынынъ арекетлери къаплыбакъанынъкинден де бетер, эки чукюндирни он дакъкъа чеке. Бундан да башкъа онынъ янына де директор, де мудир, де юк ташыйыджы келип, баш кутелер. Бойле бир сатыджы чалышкъан тюкянда о къадар арамтамакъ оладыр даа?! Адамлар исе терледи-пышнадылар, бир-бирине тирельген, бичарелер сабырнен туралар.

Озь-озьлюгимден азапландым. Эписи иштен къайтсалар керек, даа эвге кельмек, аш пиширмек, башкъа одыр-будыр ишлер де япмакъ кереклер. Ама олар керегини тез алып, эвине джувурмакъ ерине, мында ады къуруйджакъ невбетте къадалып къалгъанлар. Не азапланалар, не ачувланалар. Не де бол юрекли миллетмиз биз. Не ердедир, анги диярдадыр къыйналгъан кимсени корьсек, сонъки штанымызны чыкъарып бермеге азырмыз.

Къыйнайыджыгъа нефрет догъурамыз, озюмизге кельгенде исе, тырнагъымызгъа биле ярамагъан иблис насыл къылынмасын, не киби осаллыкълар косьтермесин, индемеймиз, къатланамыз, дерсин, шай олмакъ керек.

— Сиз невбет тутып турынъыз, — дедим къалын къомшуларыма мураджаат этерек. — Мен мында бираз тертип чекмесем олмайджакъ, гъалиба.

Мазаллылар бу сёзлеримден сонъ, манъа тамамиле башкъа козьлернен бакътылар, урьметле баш салладылар. Мен себатле «Хызметчилер сырасы, четтен кирмек ясакъ этиле» денильген кечитке кирдим, сонъра дос-догъру барып, директор кабинетининъ къапысыны ачтым.

Шорбаджы телефонда лакъырды этмекте, ама меним сытыкъ чырайыма назар ташлагъанынен, ишлер фена экенини анълады, отурынъыз, мен шимди... деген киби къаршысындаки креслогъа ишмар этти.

Аякъ къавуштырып креслогъа ясландым, папирос якътым. Токъта сен, ишкузар эриф, санъа бир шей кесейим, корьмелисинъ. Къартайгъанда торунларынъа икяе этерсинъ!

— Мен сизни динълейим, — деди ниает директор, манъа чевирилип.

— Халкъ контроли, — деерек озюмни таныттым онъа.

Давушым серт, гъает джиддий эди. Эгер мен шу ань ялан уфюртип, бу арамтамакъны къоркъызмакъ истеди, деп тюшюнсенъиз, янъыласынъыз. Ёкъ, мен бу эрифлерге иш кеседжек олгъанда, акъикъатен, алдларына халкъ векили оларакъ кирмек, ничюн бойле худжур чалышкъанларынынъ себебини сорамакъ эди. Мадам ки, агъызымдан «халкъ контроли» деген сёзлер чыкъты, мен алгъан ролюмнинъ сонъуна чыкъмакъ истедим.

— Тюкянынъызнынъ штат джедвелини косьтерчинъиз манъа.

— О да неге керек я?.. Багъышланъыз, адынъызны хатырлап оламайым.

— Эм хатырлап оламазсынъыз, тырышманъыз. Мен сизнен джиддий лаф этмек ниетиндем.

— Не олды шу, анълатсанъыз... Комиссия келеджеги хусусында идареден хабер кельмеген эди, гъалиба...

— Биз сизинъ идаренъизге бойсунмаймыз. Ондан гъайры, о насыл комиссия, эгер онынъ келеджеги хусусында сизге эвельден хабер этселер?

— Бу иште сиз янъы адам олсанъыз керек. Билесинъизми, эр саанынъ озь къаиде-къанунлары бар...

— Къанун эр кес ичюн бир. Штат джедвелинъизни сорагъан эдим мен.

— Я о да не керек сизге?

— Бир сатыджы башында къач башлыкъ тургъаныны бильмек истейим. Тюкянынъыз, корюне ки, бир кумес къадар, ама директоры, мудири, экспедиторы ве бильмем даа кимлери бар... Айлыкъ алгъан чокъ, чалышкъан ёкъ. Муштерилернинъ джыйылышкъаныны корьмейсинъизми?

— А, сиз бу акътамы? Шимди Мариянынъ янына бир адам даа къоярмыз. Сиз асыл тарсыкъманъыз. Озюнъизге не керек? Мен шимди айтырым...

— Раатсызланманъыз. Мен керегимни эр кес киби невбетте турып аладжагъым. Истегенде ишни насыл уйгъун тешкилятландыра бильгенинъизни четтен корьмек истейим.

— Риджа этем. Бакъынъыз. Факъат тешеккюр айтырсынъыз.

Бираздан залда иш ойле къайнады ки, корьмелисинъ. Юкъусырагъан Мария да «уянды», эли-элине тиймей. Кокюслери халатынынъ астына сыгъмагъан мудире де шу ань ярдымгъа кельди ве терлеп-пышнап чалышып башлады. Юк ташыйыджы исе, токътамадан ящиклерни ачып бере, янъыларыны кетире. Дакъкъа сайын шорбаджы да залгъа чыкъа, гизлиден манъа назар ташлай да сатыджыларнынъ ишини козьэте, бир шейлерни сюрте, еринден алып, башкъа ерге къоя, ишсиз отурмагъаныны нумайыш эте. О бу залчыкъта, бу тюкянда озюнинъ умумен арткъач адам экенини яхшы анъласа керек. Ама о бунъа асыл икърар олурмы? Ольдюрсенъ де олмаз. Чюнки о ягълы ашамагъа алышкъан арамтамакъ.

Айды, бу хусуста етер. Тёнъюльгенинъ сайын афакъанынъ къозгъала берир. Бизим синъирлер исе, ипрангъан, сигар кягъыты киби инджерип

къалгъанлар. Анавы кягъытны къайда къойгъан эдим шу? А-а, мына: «Москва, козь хасталыкълары клиникасы...» Ярын мытлакъа анда бараджагъым. Саба тургъанымнен. Газетада окъудым, онынъ алимлери аджайип ишлер япа экенлер. Хусусан шу, Юранынъ хасталыгъы кибилерни де тедавийлеп башлагъанлар. Десене Юра о макъалени корьмеди? Озю корьмесе, достлары, танышлары, сойы-сопы, къомшулары да корьмегенми экен? Я корьселер, келип эрифке айтмагъанлары не? Кене шу эр шейге первасызлыгъымызнынъ акъибетими? Кене шу эр кес озь-озюнинъ къайдыны чекюв нетиджесими? Я адамлар, Юра, Юра Меметов, озю кёр-сокъур олатурып сизинъ къайдынъызны чеке де! Кене мендай бирев къазагъа огърап козьсиз къалмасын, дее, «къалкъан балыгъы» устюнде чалыша!

Бир кельгенде, Юранен бу хусуста лаф олгъан эди. Мен: «Акъай, санъа бу иш устюнде ойле тырышмакъ не керек я?» дегенде, Юра: «Мен озь ишимнен огърашам. Эминим ки, къаердедир, насылдыр бир йигит де мендай кёрларгъа имдат тапмакъ огърунда чекишедир. Ойле олмамасы мумкюн дегиль. Инсаниет бир-биринен козьге корюнмеген йиплернен багълы. Мени ана шу йиплер чалыштыралар, достум...»

Айгиди сени дюнья! Дигерлернинъ къазагъа огърап мыргъасы чыкъа, козюне бир шей олмай, ама Юранынъ беденине бир шей олмады, башы азачыкъ урулгъаны нетиджесинде кёр олды къалды. Къазадан ярым йыл эвель...

Мына, кене нерваланып башладым. Бу хусуста хатырладыммы, нервам къозгъала. Нерваланма бакъайым...

Беш машинада кете эдик. Юра биринджи машинада, мен сонъунда. Япониядан алтынгъа сатын алынгъан, нефть оджакъларында ишлетиледжек дизеллерни алып кетемиз. Огде мен кетейим, деп, чокъ айттым, ама йигитлер разы олмадылар. Дава этип оламадым: эльбет, теджрибеси, усталыгъы джеэтинден Юра эпимизден устюн. О бойле месулиетли рейслерде чокъ иштирак эткен, ёлларны да яхшы бильген айдавджы.

Иште, кетемиз. Энъ хавфлы ерлерни яхшы-яхшы кечтик, мензилимизге де аз къалды. Апансыздан колоннанынъ башында гудюрди къопты, «А-а-а!» деген сада къулакъларны ярды.

Деръал машиналарны токътатып, кабиналарымыздан секирип тюштик де, огге чаптыкъ. Бакъсакъ — не корейик: Юранынъ «МАЗ»ы копчеклери тёпеге тикленген, учурым астында ята, кабинанынъ пенджересинден исе Юранынъ аягъы корюне, сынгъан, бесе-белли, табаны арткъа бурулып къалгъан.

Бизлер, Юрадан айырылдыкъ деп тюшюндик. Ама апансыздан кабинадаки аякъ арекетке кельди, акъырын-акъырын джылышып, ичериде гъайып олды. Сагъ, демек, Юра, сагъ!

Биз даа да чабик ювурдыкъ. Кабинанынъ къапылары пекишип къалгъан экенлер. Парлап ачтыкъ. Юранынъ башы-юзю къан.

— Ёлнынъ чети омрап тюшкен... Устюнде къар обасы... Къабаатлым, корьмедим, сезмедим... — инъледи Юра. — Бираз арткъа къайтып, солгъа кеткен «тирсек»ле ёлны девам этмели... Сен, Наиль, о ёлны билесинъ... Етекчилик эт. Эм машинанъ да артта...

Юра бу ёлнен базагъа къач дефалар чешит юклер, мурекеп донатмалар, ашайыт маллары кетирген эди. Бу кереси исе, биз онынъ озюни алып къайттыкъ...

Биз онынъ аягъы хусусында къасеветленген эдик, ёкъ, аягъы тезден тюзельди кетти, ама козьлери — акъылымызгъа биле кельмеген шей! — кет-кете эп зайыфлаша башладылар, сонъра бус-бутюн корьмей къалдылар...

Эх, достым Юраджан, айгиди, козьлеринъ азачыкъ корьселер — барсын энъ къалын, энъ кучьлю козьлюк вастасыле, мен санъа оны ер астындан да тапып кетирир эдим! Мындан чыкъар кетер эдик, озюмизнинъ ёл ве сокъакъларымызны гъайрыдан доланыр, нелер ишледик — бакъар, нелерге къолумыз тиймеди — янар, куер эдик, сонъра кене бир меракълы ишлерге урулыр эдик! Шу Эльпиде — Эльвирасы, машинанынъ стоп-сигналы киби къып-къырмызы козьлериле бабамнынъ артындан кетсин! Хатиринъ-

деми, нидже ханийлер бойнунъа асыла, сен исе оларны бир капикке биле алмай эдинъ?! Я сеннен Янъы-Ерде беяз антерде ойнагъан къыз хатиринъдеми? Биз экимиз ильки кере шу куню корюшкен эдик. Хусусан, котек де шу гузель ичюн чыкъаязгъан эди гъалиба!..

Бу «хатырлав» деген шей бармы асыл!.. Юрегинъни эзе де эзе, занымджа, инсан дюньяда истеген шейинден къуртулмасы мумкюн, ама хатырлавлардан... асыл.

Юра, достум, сен о куньден башлап омюриме ойле темелли кирип къалдынъ. Эм агъам, эм достум, эм бабам еринде олдынъ. О акъшам махкемеден къуртаргъан олсанъ, сонъундан мени олюмден къуртардынъ. Буларны асыл унутмакъ мумкюнми?!.

Бакъ сен буларны, не гузель чалышып башладылар. Невбетте адам баягъы эксильди. Эм агъызларындан да бал тамлай: «Риджа этем», «Сагъ олунъыз», «Даа келинъиз»...

Ягъмур исе эп къуя. Токътамакъ бильмейджек, гъалиба...

Дейджегим, о куню медений сеяткъа чыкътыкъ. Устю брезентле къапалы ГАЗ-51-де юз километр къадар ёл юрьдик, Янъы-Ерге келип чыкътыкъ, буфетке толуштыкъ. Ярым куньден зияде анда яйрадыкъ, сонъра секиз сакъаллы, кирли, ягълы-майлы комбинезонларда, эзильген-ёгъурулгъан къалпакъларда, кирза чызмаларда (тюблеринде бирер пуд чамур) къуруджылар клубына бардыкъ. Ойнагъанларны незакетле четке сюрип, залнынъ арт кошесине кечтик. Даире асыл этерек, папиросларны думанлаттыкъ. Биз, эльбет, штансыз къалгъанлардан дегильмиз. Къазанчымыз гузель, истеген яхшы шейлерни ала биле эдик. Факъат чёллерде омюр кечире берип, баягъы кийиклешкенмиз, иште. Мындаки кийинген-къушангъан йигитлер эльбет, зытымызгъа тийди. Я бизим олардан не еримиз эксик?!

— И-их, йигитлер, мында насыл лафа, бакъсанъыз! Сергей Александрович Пушкин дегендай, трактордан балгъа келип тюшкенмиз!

— Эм бутюн зал стиляга ве пижонларнен толу!

— Бизден гъайры мында ишчи кемиги ёкъ гъалиба!

— Наиль, анавыгъа бакъчы! — тюртти мени «ГАЗ»игимизнинъ айдавджысы Ваня Гулыга. — Не де келишкен шей э? Бизни масхара этме, джаным, бар шунынънен бир ойначы... Буги-мугини яхшы беджере тургъансынъ. Яныидаки къара костюмлинен ишинъ олмасын: мыркъ этсе башыны чюрюк джевиз киби парлармыз. Ханийи насыл бакъышлар этмесин, бизим насырлы юмрукъларымызны корьгенинен озюни чалылар ичине ташлар.

Мен озюм де оларны чокътан сечкен эдим. Къыз узун беяз антерде, алтын сачларыны яйдырып, елькеси устюне тюшюрген. Йигит исе къара костюм, беяз кольмек кийген, бойнунда шай да къара, кобелек шекилинде галстук. Сукъланыладжакъ чифт: къыз, эльбет, незакети, юзюнинъ гузеллиги, козьлеринин мавылыгъы, ирилигинен дикъкъатынъны озюне джельп этсе, йигит де мытлакъ келишкен. Бираз къамбурджа буруны исе онынъ чырайыны харапламай, аксине яраштыра, магърур къарталгъа бенъзете. Эрменими, гурджими, не мараз, дедим озь-озюме. Кърымлыгъа асыл бенъзетмедим, гъафлетте къалгъанымнынъ да себеби шунда. Йигит озюни сербест, енгиль тута, мот кийими онынъ арекетлерине кедер этмек дегиль де, ярдым эте эди.

Мен онъа эм сукълана, эм ачувлана эдим. Къызнынъ исе онъа терен мана ве севги толу назарнен бакъувы юрегимде куньджилик ислери уянта эди, дерсинъ о меним ярем яхуд тувгъан къардашым. Мени къутурткъан даа бир шей олса, о да йигит къызнынъ бакъувларына дикъкъат этмегени эди. Дерсинъ, къыз оны севмек борджлы, ама йигитнинъ бунъа азачыкъ да олса дикъкъат этмеге акъкъы бар. Сонъундан бильдим, Юра тамам о куньлери севимлиси Эльпидеден къоджагъа чыкъкъаны хусусында мектюп алгъан экен...

Ама мен буны о заман къайдан билейим? Юра козьлериме пижон, стиляга, дюньяда танца-манцадан гъайры башкъа шей бильмеген шахс оларакъ корюне. Озюм исе смокингде дегиль де, брезент комбинезонындам, меляикедай гузель къызнен ойнамакъ ерине, бир топар озюм киби кирли, майлы, сачлы-сакъаллы сархуш азаматларнен тургъаным, омюримде

даа манъа кимсе бойле севги толу назар иле бакъмагъаны юрегимни тельчелей, ачувым къозгъала эди. Ничюндир о дакъкъалары бельки бу экиси де бутюн кунь чалышкъандыр, бельки тула ташыгъандыр, дивар къалагъандыр, янъы бинанынъ темелини къойгъандыр, деген фикир башыма кельмеди.

— Токъта сен, — дедим мен агъызыма бир «Прибой»чыкъ тыкъып. — Бир — эки айланып алсын шу, беллесем, кунь бою костюмини утюлеген, сачыны тарагъан, галстук-палстук такъкъан... Тырышувлары зая кетмесин бичаренинъ, азачыкъ секириклеп алсын...

Дегеним киби, бираз вакъыт токътап турдым, сонъра, оюн даа битмеген олса да, догъру барып, эки пармагъымле йигитнинъ енъинден туттым да четке итедим:

— Етер энди санъа, йигитчик. Къана, айда, мындан.

Йигит силькинип, енъини къутарды.

— Элинъни чек, — деди сертликле.

— Эй, сен, кимге лаф къайтарасынъ? — Бизни меним йигитлерим сарып алдылар.

— Наиль, э Наиль, — деди Ваня Гулыга, огге сокъулып, — сен чокътан «джевиз парламагъан» эдинъ, шаймы?

— Парламагъан эдим, не олды я?

— Я бу эрифчикнинъ башы джевиз олмай не? — Гулыганынъ элинде салмакълы анахтар пейда олды. Оны къайдан мараздан чыкъарды билъмейим.

Ама Ваня оны башы узьре котерип биле етиштирмеди, ченъгесине тюшкен юмрукътан узакъкъа атылып кетти де, ерге гурс этип йыкъылды. Анахтар исе, дерсинъ насылдыр тылсым нетиджесинде, къара костюмлининъ элинде пейда олды. Ана санъа фокус-покус! Бизни исе шу ань къарарнен йигирми — отуз къадар ерли йигит сарып алды. Чалгъы токътады.

— Яхшы, — дедим мен, элимни котерип, — лаф этмек истесенъиз, айды тышары чыкъайыкъ. Эй, маэстро, чалдыр шарманканъны, бизнен ишинъ олмасын.

Къапы огюнде эр эки группа да токъталып къалды. Экиси де бириндже ким чыкъаджагъыны беклей эди. Ама Ваня Гулыга кимсеге бакъмады, башыны омузлары арасына сыкъаракъ къанлы ченъгесини авучлап, озюни къапыгъа урды, сычан десенъ сычан, маразнынъ баласы, табана ойле къувет берди ки, корьмелисинъ!

Къапынынъ экинджи къанатыны ачтыкъ, кечитке тёкюлип чыкътыкъ. Шу ань азбарда машина моторынынъ гудюрдиси эшитильди. Пенджерелерде кучьлю фараларнынъ ярыгъы балкъылдап алды.

Биз бир-биримизге бакъынып алдыкъ.

— Къачты, иблиснинъ баласы... — деди кимдир.

— Наиль, э Наиль...

— Агъызынъны къапат.

Бузлы, яхшы тапталгъан къар устюнде машина ягъынынъ балабан лекеси къалгъан. Бу ерде «газ»игимиз тура эди. Столбада асылы электрик чырагъынынъ шавлелери алтында ягъ лекеси чешит ренклерде йылтырай эди.

— Наиль, дедим де, санъа...

— Не зырылдай бересинъ шу, гайканъ тутмаса, къач, сен де къач!

— Ёкъ, мен башкъа шей айтаджакъ олам... Радиаторларнынъ сувыны акъызмагъанмыз...

— Не-не?

— Радиаторланынъ сувыны, дейим, акъызмагъа унуткъанмыз да я!

Меним «къараманларым» къуйрукълары баягъы къысылып, бизни сарып алгъан ерли йигитлерге сакъынып бакъа эдилер. Бириндже, оларнынъ бу къадар бирлик экенлерини ким бильген? Экинджиде, нелер дей шу адам?..

Ниает, онынъ сёзлери меним де думанлы башыма кирип къалды. Дуракъта тургъан машиналарнынъ радиаторларындан сувны бошатмагъа унуткъанмыз. Аяз исе отуз дереджеден кечкендир, о эп кучьлешмекте...

Сёгюне-сёгюне сокъакъкъа атылдым. Пис-мараз Гулыганынъ энди намы-нишаны къалмагъан, факъат узакъ-узакъларда, занымджа чёль ичинде, эки къызыл чырачыкъ парылдай. Кок къап-къара, этраф да шойле къаранлыкъкъа баткъан.

Къалпагъымны башымдан тартып алдым да, ерге урдым ве гурс этип тизлерим устюне йыкъылдым, бузлы ерни юмрукълап башладым, козьлеримден чыбыргъан яшларны туталмадым, багъырдым:

— Къачты, иблис, сатты, йылан, якъты-йыкъты пис къоркъакъ!

Эр эки группа арасында да сукюнет укюм сюре эди. Бизим йигитлернинъ юзюнде исе дешет язылы.

— О сволочь дуракъкъа къайтмаз, деди кимдир. — Энди оны тапсанъ ал!..

— Ишимиз къартоп, достлар, — иляве этти дигери. — Аяз йигирми машинаны динамит киби парча-кесек этер...

Аякълар астында къар гъыйчырдай. Агъыз-бурунлардан къою дым чыкъа. Сувукъ, урбанънынъ эр бир делигинден кечип, беденинъе ине киби санчыла.

Котекке азырлангъан ерли йигитлер, не ишлейджеклерини бильмеден, аякъларыны бир-бирине ураракъ, бири-бирине бакъышалар. Олар да, эльбет, энди бизим вазиетимизни анълагъан эдилер.

— Сонъ, къараманлар, бельки ярдым керектир? — дее къара костюмли манъа тикильди.

— Бар танцагъа, елькенъни ойнат! — дедим ачувнен. — Къабаатлы къабаатына коре ляйыкъ джезасыны алыр. Сизинъ ишинъиз дегиль. Ураджакъ олсанъыз, давранынъыз, не агъызларынъызны ачып турасынъыз? Беллеменъиз, бакъып турарлар, элимизден кельген джевапны берирмиз. Бизге энди эп бир: котек ичюн ятмасакъ, девлет мулькюни хараплагъанымыз ичюн ятарыкъ апске...

Къара костюмли бу сёзлеримден сонъ бир аньде янымда пейда олды, елькемден тутып, кескинликле озю тарафкъа чевирди:

— Сен мында чокъ хоразланма, йигит. Ураджакъ олсакъ, биз энди сизнинъ агъыз-бурнынъызны чокътан къанатыр эдик. Айт, машиналарынъыз узакътамы?

Елькемни бошатаджакъ олып силькиндим, ама нафиле замет! Йигитнинъ эллери, дерсинъ, челиктен ясалгъанлар, елькемни кельпеден киби тута эдилер.

— Юзь километрден зияде, анъладынъми?! — дедим ырджайып. — Чёллик, бошлыкъ бою айдамалы. Ёл ёкъ. Къар, буз, къум истегенинъ къадар!

Давушым энъ юксек аэнкке котерилип, узюльгендай олды. Манъа даа демичик козюме ракъибим оларакъ корюнген бу йигитнинъ инсанджасына мунасебети, адджы шамардан да бетер кельди.

— Багъырыкълама, ахмакъ, — деди Юра (Анълагъан олсанъыз керек, къара костюмли йигит о эди), къолтугъымдан тутты, бизни сарып тургъан даиреден чыкъа башлады. — Сен меннен кетерсинъ. Къалгъанлары мында олурлар, эгер, бизим йигитлер оларны милициягъа теслим этмек истемеселер. Айды, давран.

Иште, ёлгъа тюштик. Эки сессиз-солукъсыз къара кольге. Огде, къулакъларыны аяздан къыскъа пальтосынынъ якъасы артында сакъламагъа тырышып Юра кете, артындан — мен. Кетем ама, юрегимде худжур бир бошлыкъ. Козьлерим огюнде демир пармакълыкъ, милиционер фуражкалары, майышкъан-бурюшкен радиаторлар доланмакъталар...

— Анахтар ёкъ, — деди Юра, насылдыр учь къатлы бина янына келип чыкъкъан сонъ. Мен онынъ къапысы устюнде язылы тахтачыкъны сечип етиштирдим: «СМУ-Знинъ ятакъханеси». — Къапыны парлап ачмакъ керек оладжакъ. Айды, мен ярын инструкторгъа эр шейни анълатырым. Не десе дейджектир даа...

Экимиз, чокътан бойле ишлернен огърашкъан гангстерлер киби, гараж ерине къулланылгъан магъазчыкънынъ килитини урып тюшюрдик. Юра ичериден джарты бир «ИЖ — 49» мотоциклини етеклеп чыкъарды. Сонъ-

ра озю кийимлерини денъиштирмек ичюн ятакъханеге чапты, мен исе моторны кочюрип, къыздырып турдым.

Мына мотоцикл, къырыджы самолётдай гудюрди къопарып, къаранлыкъ ве сувукъкъа баткъан шеэрчикнинъ сокъакълары бою учып кетти. Кучьлю фаранынъ аявсыз ярыгъы, къаранлыкъкъа сачыла, чевре-четте яйылы къар устюнде миллионларнен йылдызчыкъларны парылдатып ала.

Мотоцикл чукъурларны, юксекликлерни, чалыларны секирип кечерек, сурьатыны эп арттырып кете.

— Яхшы тут, йыкъылма! — багъыра Юра, артына чевирилип.

Аджджы, амансыз ель юзюнъе бинъ бир инедай санчыла, козьлеринъден яшны сыкъып чыкъара. Мен къалпагъымны башыма даа зияде басам, Юраны, тувгъан агъам яхуд къардашым киби къучакълайым.

Бу аддий ишчи «ИЖ» мотоциклини спорт машинасына чевирген гъалиба. Онынъ не къанатлары, не йымшакъ арт отургъычы, не де глушителлери бар. Шунынъ ичюн де о самолёт киби гудюрдей экен.

Кетемиз. Сурьатымыз юзьден арткъач. Сувукъ даянылмайджакъ дереджеге котерильгендай дуюла, ана-мына дарма-дагъын оладжакъмыз. Манъа шай келе. Ама тезден шойле ола ки, мен ич бир шейни — не сувукъны, не мотоциклнинъ ичеклеринъни узеджекдай къакъувларыны ис этмей башлайым.

— Эй, дост, етер энди, бер дюмен башына мен отурайым. Юра индемеден тормозгъа баса. Ерлеримизни денъиштиремиз.

— Айда... — дей Юра, тиши-тишине тиймеден. — Ама... бакъ... сакът ол-л...

Баш саллайым, газгъа басам. Эльбет, мен сакът олурым, бузлап къалгъан эллеримден дюмен сыптырылып чыкъмаса олгъан. Ама сурьатны эксильтмеге акъкъым ёкъ. Бир борджым олса, о да тездже айдамакътыр...

Кетемиз. Мен энди чокътан сувукъны да, дюменнинъ секириклегенини де дуймайым. Ёл ёкъ, копчеклер чалылар арасындан атылып, чукъурлардан учып кечелер, кескин бурулышларда исе, чана киби тайып, о якъкъа-бу якъкъа сюйрелелер.

Апансыздан мотоцикл мени устюнден къакъып ата, къайдадыр къаранлыкъ ичине учып кетем... Къулакъларым тына, козьлеримнинъ огюни къара перде къапата.:.

Нидже вакъыт эссиз яткъанымны бильмейим. Мийим бираз айдынлашкъанынен кимнинъдир инълегени, сонъра къатты-къатты сёгюнгенини эшитем. Ёлдашым! Сёгюне, джинабет, демек эписи еринде. Бир ери сынгъан, эзильген адам бойле тизиштирип сёгюнип оламаз, эбет...

— Сагъсынъмы, йигит?

— Сагъым шу, сагъ, — джеваплана Юра ве еринден турып манъа якъынлаша. — Не мараз олды шу, юкълап къалдынъмы?

— Сечип етиштиралмагъаным. Къаршымда къар астында къалгъан балабан бир таш бар экен.

— Эшексинъ сен, Наиль, анъладынъмы? — дей йигит.

Бакъса бу адам адымны да хатырлап къалгъан экен! О акъсакълап, сёнюк яткъан мотоцикл тарафкъа ёнеле. Мен индемейим, не айтайым, эльбет эшеким, эшек олмасам ойле ташкъа урулып йыкъылыр эдимми, бойле алларгъа къалыр эдимми асыл?!

Мотоцикл, шукюрлер олсун, бутюн корюне. Юра оны турсата, стартёрнынъ баскъычыны догъурта, ама шу ань яваштан инълеп, аягъыны ашагъы тюшюре.

— Кель, озюнъ кочюр, аягъым...

Стартёрны тепем. Мотор бираз гудюрдеп ала да, кене сёне къала. Кене, кене.

— Газыны зиядедже бер, — дей Юра ве къолчакъларыны чыкъарып джебине дала. Мен сёзсиз онынъ не япаджагъыны анълайым.

— Манъа да бир данечик берсе, — дейим.

Аркъамызны аджджы ельге чевирип, терен-терен тартып, сигар ичемиз. Базыда бир-биримизге бакъып аламыз. Апансыздан юрегимде сыджакъ бир дуйгъу пейда ола, ама бир саниеден онынъ ерине аязлы ельден де бе-

тер ис къаплап ала. Юзюмни къан баса. Юра догъру айтты, мен акъмакъым, эшеким ве бильмем даа кимим! Я бир саат эвельси бу йигитни акъаретлеген, алчакълатмагъа тырышкъан ким эди?

— Сен, йигит, анавы... — дейим сёз тапалмадан. — Бана клубта олгъан...

— Айды, етер, чокъ мызмызланма, — джеваплана Юра сёзюмни болюп. — Эйиси анавы тасырдавукъны кочюрмеге тырыш.

— Шимди... Шимди биз онынъ акъкъындан келирмиз. Мензильге энди аз къалды.

Бир — эки акъсырып алгъан сонъ, мотор гудюрдеп башлай.

— Бер озюм отурайым. — Юра, дудагъыны тишлеп, яваштан аягъыны котере, абайлап эгерге ерлеше ве мотоцикл кене чырагъынен къаранлыкъны ярып, огге атыла. Тезден агъарып тургъан уфукъта къара дёрт кошелер корюне башлайлар. Бизим машиналарымыз!

— Эписи еринде, достум! — деп багъырам мен, даа токътамагъан мотоциклден секирип тюшерек, чылдыргъан адам киби дурагъымыз бетке чапам, чапам...

Ана шай, Эльпиде — Эльвира ханым, бу шейлерни санъа Юра, озю икяе этмеген олса, бекле, ахыр замангъадже бекле, мен санъа шиш айтырым. Юра киби инсанны, акъикъий дост-аркъадашны омюрде бир кере расткетиресинъ...

Стоп. Не деди шу къадын? А-а, невбетим кельген экен. Не къадар аладжагъымны сорап отургъанынъ не я, чек иште яхшыджа!

— Беш кило портакъал, беш кило апельсин, — дедим сатыджыгъа. Джебимден сеткамны чыкъардым...

Сокъакъкъа чыкътым, ягъмур энди сепелемекте эди. Хаялгъа далып токъталдым. Къайда кетмели? Юранынъ эвине бармагъа гонъюлим асыл тартмай. Анавы къызыл козьлюнен берабер олмакъ, айлакъ эзиетли. Юра къайттымы, ёкъмы, ким биле. Эйиси шеэрни бираз доланайым, Юранынъ къайткъан вакъытыны онъайтып келирим...

Светофор янына барып токътадым. Асфальт сылакъ олувы, сокъакъ чыракълары даа янмагъаны себебинден, онда машиналарнынъ кичкене къызыл чыракълары акс олуна эди. Къайсы сыранынъ артындан бакъма, эки дегиль де, дёрт чыракъ корюне: экиси машиналарнынъ устюнде, экиси — асфальтте. Гъает дюльбер манзара...

Учь — дёрт адым узакълыкъта такси келип токътады. Ичинден эки адам чыкъты. Мен таксиджиге эль салладым, айды шуны бираз шеэрни айланайым, джаяв тентиреп юрьгенде не бар, деп тюшюндим.

— Къайсы вокзалгъа? — деди айдавджы, портакъал-апельсин толу сеткама назар ташлап.

— Манъа вокзал керекмей, — джевапландым отургъычкъа гузельдже ерлешип. — Догъру кетебер.

— Я сизге къайда бармакъ керек?

— Ич бир якъкъа, дос-догъру кетебер дедим де. Керек олгъанда айтырым, мени кене шу алгъан еринъе къайтарып кетирип ташларсынъ. Анълаштыкъмы?

Таксиджи омузыны къысты, ама индемеди, машинасыны кочюрди. Экинджи сырагъа кечкен сонъ сурьатны арттырды. Энди бизде деми мен сукъланып бакъкъан якъут тюслю сыралар арасында вызылдап кете башладыкъ.

Эх, не гузель я! Машинанынъ копчеклери сувлы асфальтта ойле фышылдайлар ки, дерсинъ къалын агъачнен сувны кеседжек олалар. Юксек, къара олып корюнген биналарнынъ базы пенджерелеринде ярыкъ янгъан, шеэр исе умумен даа янъы бастырып келеяткъан къаранлыкъ багърында. Къоджаман шеэр къаранлыкъ баскъанда адамнынъ козюне титис корюне экен: юрегинъде анълашылмагъан раатсызлыкъ, къоркъу уянта, дерсинъ, бутюн барлыкъ насылдыр бахтсызлыкъ беклей, ана-мына къулакъ кесиджи багъырувлар, агълав-сызлав къопаджакъ, дюнья астын-устюн оладжакъ... Бундан да гъайры машинамыз апансыздан къаранлыкъ туннель ичине учып кирди, къалпазан таксиджи кучюк чыракъларыны якъып биле отурмады.

Юрегимни дешет, къоркъу къаплады, оны, дерсинъ, насылдыр бир юньлю ве тикенли махлюкъ челик панджалары арасына алып сыкъа башлады...

Туннельни саниелер девамында кечип битирдик, ама манъа бу да арткъачынен етти: сувукъ терге баттым, аякъларым йиберильди, эллерим титреп башлады. Эвель чокъ дефалар юкъудан шойле алда уяна эдим. Эп о труба тюшюме келе эди. Онынъ тар ёлагъына тыкъылгъаным, эп огге ынтылмагъа сюрюльмеге тырышам, ама бир сантиметр биле еримден джылышып оламайым... Багъырыкълап, еримден сычрап турам. Яхшы ки, о вакъытлары чыракъны сёндюрмеден ятатургъаным, озь одамда экенимни, таныш шейлеримни корип озюме келе, сувукъ сув иче, папирос думанлата да бираз тынчлана эдим...

Шимди де чабикликнен папирос къутусыны чыкъардым... Фена ураяткъан юрегимни авучлап алдым. Пезевенк таксиджи, ГАИ хадимлери акъкъынъдан кельсин, праванъдан марум этсинлер. Ойле де шакъа оладыр даа — туннельге фараларынъны якъып кирмейсинъми, ахмакъ?! Къаидени бильмесенъ.. янынъда отургъан адамларны тюшюн, олар, бельки, къаранлыкъ бир тар ерге киргендже четте къалтырап турмагъа разыдырлар.

Иште, эки — учь сание девам эткен бу эхвал мени кене кечмишке «къайтарып котерип атты»...

О куньлери учь сутка юкъламагъан эдим. Чюнки демирёлджуларнынъ къабаатынен газ ёлагъынынъ къуруджылыгъында трубалар етишмей башлагъан эди. Сваркаджылар да, биз де бир къач кунь ишсиз тентиреп юрьдик. Сонъра «давай, давай!» башланды. Сваркаджыларны ишнен теминлемек керек, акс алда ярын иш кене токътайджакъ, график бозуладжакъ, план эда этильмейджек, демек, нетиджеде ишчилер де, къуруджылыкъ да зарар кореджеклер...

Ташы, акъай, ташыдым. Дигерлери де шай чалыштылар, шу джумледен Юра да. Ама шимди мен озюм акъкъымда айтам, чюнки о белягъа огърагъан дигерлери дегиль, шахсен мен олдым. Дейджегим, учь кунь — учь гедже кабинадан тюшмедим, чокъ олса эки — учь саатчик козь юмгъандырым. Кеттикче козьлерим озь-озьлюгинден юмула башлады, дерсинъ ичине къум сепкенлер, аякъларым баскъан ери исе дерсинъ чукъур, сархуш киби тентирейим. Ятып юкълайджагъым ама, (эсас иш энди япылып битирильген эди), къана талда олгъан бир ерчик тапылса! Километрлернен месафеде бир джарты чалы корюнмей, козюнъ къайда тюшмесин — эр ерде къум, къум, къум... Кунеш исе мартен собасы киби пишире, мийинъни къайнатаджакъ. Не япмалы?

Кетирген трубаларымызны биз бир-бири устюне къалап, ёлакъ кечеджек ёл бою уюп-уюп ташлай эдик. Чаресизликтен, иште, чокъ тюшюнмеден, шу трубаларнынъ бириси ичине зар-зорнен кирдим де, козьлеримни юмдым. Шу ань агъачдай къатып къалдым, сен, десем, исте къулакъларым тюбюнде топ ат, бомба патлат — уянмам.

Бу юкъу деген шей не де татлы экен. Онынъ дердинден дюньяда нидже фаджиалар, тарихий акъсыз вакъиалар ола. Сайып чыкъмакъ биле кучь...

Ама инсан не къадар ёрулмасын, не къадар юкъламагъа истемесин о эрте-кеч раатланып тоя, юкъудан уяна. Уяна ве яткъан еринден турмакъ истей. Аддий шей. О къадар аддий ки, биз омюримизде бу акъта тюшюнмеймиз биле. О куньгедже мен де тюшюнмей эдим.

Узун лафнынъ къыскъасы, нидже вакъыт юкълагъанымны бильмейим, ама ахыр-сонъу уяндым, козьлеримни ачсам — чым-чырт къаранлыкъта ятам. Тюшюмдеми, эсимдеми? Козьлеримни ачтым, къаранлыкъ. Десене, гедже ойле къаранлыкъ ки, йылдызлар да корюнмейлер? Авасы да тунчыкъ, бираз сасыкъча, насылдыр куюк къокъу да келе. Не маразнынъ шейи, ёкъса козьлерим кёр олдымы?

Эллеримни юзюме якъын кетирдим. Оларны корьмедим, ама козьлерим огюнде экенлерини сездим. Юрегим тарсыкъты, насылдыр белягъа огърагъанымны дуя башладым. Секирип еримден тураджакъ олдым — башым данъгъырдап демирге урулды, тап козьлеримден къыгъылчымлар сачылды.

«Бельки йигитлер шакъа эткендирлер? — тюшюндим эйи умютле, ери-

ме йыкъыларакъ. — Бираз кулерлер, иште, сонъ оюнларындан вазгечерлер».

— Етер, айды! Эр шакъанынъ ери ве сонъу бардыр!

Давушым богъукъ, озюмнинъки киби дегиль. «Токъта, Наиль, — дедим озь-озюме. — Яхшы хатырлап бакъ. Акъшам... яни яткъан маалинъде не олгъан эди? Не ерде яткъан эдинъ?»

Хатырлайым. Обалап къоюлгъан трубаларнынъ бириси ичине кирип яткъан эдим. Шаймы?

Шай. Эллерим тёгерек трубанынъ четлерини сыйпайлар ве уфакъ демир парчачыкъларыны ис этелер. Тамачыгъыма тикенли бир шей келип тыкъыла...

Неге огърагъанымны анълап башлагъанымле, озь-озюме инанмагъа истемегенимден, дёрт аякълап, трубанынъ тёгерек четлеринде тайып-сюйрелип огге атылам!..

Яхшы билем — озюм ташыгъан трубалар! Оларнынъ эр бири он беш метр. Мен исе мына энди ниджe вакъыт огге ынтылам, ама трубанынъ сонъу корюнмей! Десене олар мени мында... сваркалап ташладылар?! Десене олар мени бу демир, бинъ километрлерге созылып кеткен къабир ичинде къапап ташладылар?! Асыл оладжакъ шейми бу?!

Мен трубанынъ четлерини сыйпай-сыйпай огге сюрюлем. Ниает эллерим трубаны къушакъ киби сарып алгъан къуравлы ёлагъыны ис этелер. Сварка изи.

Бутюн барлыгъымнен неге огърагъанымны анълайым, сасыкъ ве эп къызып кетеяткъан челик устюне йыкъылам, агълап башлайым...

Бу — омюримде ильки агълагъаным эди. Сёз келими, буны «агъладым», демек янълыштыр. Адам баласы агълагъанда козьлеринден аддий тузлу сув тамчылай. Мен агълагъанда исе эр тамчы козьяшым — ичимден акъып чыкъаяткъан умютим, къаным, джаным эди. Бу агълав — озюмнинъ чиркин, титис олюмим ичюн агъламакъ эди. Бойле олюмни душмангъа биле тилемезсинъ. Не эттигим бар экен де, танърым манъа бойле олюм насип эткен?!

Эгер сени аддий къабирге тири комьселер, сен онынъ ичинде истесенъ къыбырдамадан, истесенъ эр эки тарафынъа чевирилип-чевирилип, истесенъ чалкъа тюшип, истесенъ юзюкъююн ятабилесинъ. Меним къабиримде исе шараит кенишче. Юкъарыда анъылгъан арекетлерден гъайры сен огге яхуд арткъа да джылыша билесинъ. Истеген тарафынъа. Ама онынъ сонъу олур да тышары чыкъмакъ насип этер, деп тюшюнме.

Йылдызлардан, темиз авадан, кунеш ярыгъындан, адамлардан — омюрден сени олгъан-оладжагъы беш миллиметр къалынлыкъта челик айырып тура, беш миллиметр! Ама парла да, оны теш де чыкъ бакъайым, инсан баласы! Сен гъает къудретлисинъ, акъыллысынъ, ама бу дюньяда сенден де зайыф, сенден де назик махлюкъ олмаса керек!

Бойле алгъа къалсанъ, сонъунъны гъает ачыкъ-айдын тасавур эте экенсинъ. Бутюн яшап кечирген омюринъ исе йылдырым балкъылдагъандай ола экен.

Адам оледжекте, кино корьген киби, бутюн омюрини кадр артындан кадр коре эмиш, дейлер. Ялан лаф. Ич бир кино-мино ёкъ. Омюринъ козьлеринъ огюнде башындан сонъунадже джанланаракъ, сен онъа факъат бир нокътаи назардан дикъкъат этесинъ: мен бу дюньяда насыл яшадым, адамларгъа нелер яптым ки, олар мени унутмасынлар, бу инсан къайдаларда гъайып олгъан экен, деерек мени къыдырып чыкъсынлар?

Эльбет, адам факъат кендини бильген, кендини тюшюнген олса, факъат озю ичюн яшагъан олса, дост-эш арттырмагъан олса, къыдырмакъ дегиль, онынъ гъайып олгъаныны биле кимсе эшитмез, адыны да анъмазлар.

Шойле тюшюнерек, гъает аз яхшылыкълар, эйиликлер япкъанымны анъладым. Адамлар бутюн ишлерини быракъып, мени къыдырмакъ ичюн етерлик эйиликлер япмагъаным. Япкъанларым да козюме уфачыкъ олып корюндилер. Манъа бу дуйгъу дёрт тарафымдан мени къаплап тургъан челик трубадан да дешетли олып корюнди. Чюнки мен эсас АКЪИКЪАТНЫ анълагъан эдим. Труба ичине мен тесадюфий тюштим. Ама адамлар мени

къуртармакъ ичюн къыдырмасалар — бу энди тесадюфий шей олмайджакътыр!

Инсан ичюн озюне бойле укюм чыкъармакътан агъыр шей бармы экен, аджеба?

Къана энди азачыкъ ярыкъ корюнсе, азачыкъ умют пейда олса эди!..

«Ярыкъ» дегенде мийиме балкъылдап фикир кельди. Серник! О манъа гуя олюмден къуртулмакъ ёлуны косьтереджек. Джебимдан аджеле серник къутусыны чыкъардым. Бирини черттим. Дигерини. Серник зайыф яна, эм тез сёне эди. Ама энди бу атеш кесечиги манъа олдукъча башкъа мана тарифлей башлады. Бу кучючик атеш апансыздан инсан яшайышынынъ манасы, онынъ ынтылувларынынъ темели, негизине чевирильди.

Атеш бар экен — аят да, яшайышкъа ишанч да, умют де бар. Бу — эм нефес алмакъ ичюн ава, эм мавы кок, эм сув, эм адамлар. Этрафынъ къапалы къаранлыкъ исе: «Бу дюньяда насыл яшадынъ, не яхшылыкълар яптынъ, ненен гъурурлана, нелерден кедерлене билесинъ?» киби суаллер догъура. Анавы къызыл козьлю кибилери озьлерине асыл бу суаллерни бере экенлерми? Берселер, джевабыны къыдырмагъа тырыша экенлерми, аджеба? Э-э, алдынъ сен, агъызынъны ач да, бекле.

Оладжакъ иш олды. Озь-озюмни эльге алмагъа тырыштым. «Айды, Наиль, — дедим, — къаранлыкъ олса къаранлыкътыр даа, тек ава етишсин. Кучюк баласынъмы шу, къаранлыкътан къоркъмагъа? Арекет этмек керек, арекет!

Насыл этмели де адамларны ярдымгъа чагъырмалы!!! Ирадесизликле ятып, олюм беклемектен худжур шей бармы асыл?!»

Эльбет, арекет этмек керек. Ама къайсы тарафкъа ёнемели? Арткъамы, алдгъамы? Мына меселе къайда!

Башым къайсы тарафкъа догърулгъан, алла биле. Бельки Урал, бельки Бухара беткедир...

Эгер, бахтыма трассанынъ арекети бою яни Урал тарафкъа кетсем, даа къуртулмакъ умюти бар. Мен «раатлангъан» вакъыт ичинде ёлакъ энъ чокъусы отуз — къыркъ километр узанса керек. Инсан баласы пек тырышса бойле месафени хаста яхуд яралы алында да кече биле. Ама Бухара тарафкъа ёнесем, демек, ишлер къартоп...

Ана санъа меселенинъ меселеси!

Айды, тюшюне берсенъ, мийинъ къатыкъкъа чевирилир, эм бир иш япамазсынъ. Арекет этмек керек. Эм кетеджек олсанъ, арткъа дегиль де, факъат огге кетмели. Къаплыбакъалар сыртынен озюне ёл ачсынлар, мен инсан баласым, огге кетеджегим. Кетеджегим эм трубаны токътамадан акъылдатаджагъым. Бир де-бир кимсе эшитмек борджлы. Илле...

Бир кунь кетерим, эки кунь, учь... кучюм еткени къадар кетерим, файдасыз ёл кечсем де эллеримни къавуштырып олюмни беклемегенимден хошнут олурым. Айды, Наиль, айды, достум, давран, акъай...

«Ёнедим». Дёртаякълап тырышкъанымдан тирсеклерим, тизлерим, эллерим къанады, эзильди, шиштилер. Даянылмайджакъ тунчыкъ сыджакъ тосат-тосат сувукъле денъишкениден мен куньдюзни, геджени анълай башладым. Эки дефа эсим кетип серилип къалгъаным. Башым яра толды, чюнки не ерде экенимни унутып, чокъ керелер аякъкъа къалкъмакъ истегенимден, башым демирге урулгъаныны дуймай къалдым. Юзюмни тузлу тер суву юва, козьлеримни аджыта эди. Дудакъларым патлагъан-чатлагъан, агъызым къуругъан-къакъшагъан, тилим шишип, ярылып, агъызыма сыгъмай башлагъан мааль кельди. Эль-аякъларымнынъ агъырысы эксильген киби олды, даа да догърусы, мен оларны энди сезмей башладым. Ачлыкъ да о къадар къыйнамай. Энъ фенасы, даянылмайджагъы — сувсызлыкъ ве аванынъ етишмегени эди...

Баргъан сайын алым феналаша, эсимни джоям. Базыда умютсизлик забт эткен аллярда, юзюкъоюн йыкъыла, окюрип-окюрип агълайым. Сувсызлыкътан не къадар чекишсем де, козьлеримден бол-сал яш акъкъанына тааджипленем.

Юрегимни бошатып, кене тишлеримни сыкъып, огге сюйреклене баш-

лайым. Эп огге... Чюнки ятып сонъки дакъкъамны беклемеге бутюн барлыгъымнен къаршы тура эдим.

Сонъра сандыракълавлар башланды. Огде ярыкъ корюнген киби келе, о эп якъынлаша, эп айдынлаша, эп юкселе. Мен онъа догъру чапам, нелердир мыдырданып эп чапам. Мына, ниает, онъа еттим, деп секирип еримден турам, башым данъгъырдап демирге урула, козьлеримден атеш фышкъыра огге давет эткен ярыкъ исе бирден сёне, бар кучюм гъайып ола, ерге йыкъылам...

Озюме келерек, чалкъа ятам, анахтарымны чыкъарам да, сонъ кучюмни топлап, труба демирине урам... Такъ-такъ-такъ...

Ана ойле мааллерден биринде, башым устюнде дерсинъ бомбалар, гранаталар патлады. Яткъан еримде агъач киби къатып къалдым, сонъра, нелердир багъыра-багъыра огге атылдым. Гудюрди исе, асыл да эшитильмегендай, бир даа текрарланмады. Кене сукюнет, кене къаранлыкъ. Тамагъым, тапа тыкъалгъандай, къапалды, козьлеримден адждждыы къанлы яш акъа башлады. Ёкъ. Ич бир гудюрди эшитильмеди манъа. О кене башым айлангъанындан олса керек. Бирев кене трубаны такъылдаткъан киби кельди, гъалиба. Чылдырып башласам керек. Энди эписи битти. Не яшамакъ истеги къалды, не курешмек, не умют...

Шу ань башым узьре кене гудюрди къопты. Мен зайыф арекетлернен онъа джевап бердим...

Мени эшиткенлерини бильдирип, кене трубаны такъылдаттылар. Мен кене джевап бердим. Сонъра чалкъа тюшип яттым да, къаранлыкъ къую тюбюне баттым.

Козь къамаштырыджы ярыкътан козьлеримни ачтым. Меним къабиримни, автоген аппаратынынъ алтын къылычы, тёгерек ёлакъле экиге боле эди...

Дуракъкъа кетиргенлеринен хастаханеге ёллайджакъ олдылар, мен ахмакъ, разылыкъ бермедим. Сонъундан пешман этеджегимни къайдан билейим?! Эки — учь кунь раатлансам етер, дедим, озюме келирим.

Ара таптым, кузьгю къаршысына кечем, бем-беяз агъаргъан сачларыма тикилем де, озь-озюме тилимни косьтерем:

— Сачларынъны ненен бояладынъ я, мырзам?

Чокъусы мени анавыдай... чылдыргъан беллеп башладылар. Эльбет, эгер Юра къыдырып тапмагъан олса, алым не оладжагъыны тасавур этмек кучь эди. Мен огге дегиль де, арткъа, яни Бухара тарафкъа кеткен экеним. Бу мензильге исе, бинълернен километр месафе. Оны тасавур эткенинъле «шариклеринъ» дарма-дагъын олып кетмеси бир шей дегиль... Мен исе чаларгъаным... подумаешь!

Чалышып башладым, ама не къадар тырышмайым, геджелери юкълап оламайым. Яткъан ерим, илле ярыкъ олмакъ керек. Шай исе де, геджесинен эки — учь кере еримден сычрап турам. Чюнки юкъугъа далгъанымнен, анавы труба ичинде экеним тюшюме келе, багъырыкълап уянам.

Эй, энди кезинтилерим бунынъле биткен олса! Бизим башлыгъымыз, Анохин деген адам, бизнен эвель де чеккелешип юре эди. Чюнки биз Юранен оны къач дефалар: «Ишчилернинъ яшайышына керекли шараит яратмайсынъ», деп къабаатлагъан эдик. Талабымыз да о къадар зинзортлы дегиль эди. Ятып-тургъан вагончыкъларымыз артта къалып кетмесин де, къарарнен кунь кечтикче биз булунаджакъ ерге барып турсын. «Оларны ким ташыйджакъ? — дей Анохин. — Шай да транспорт эм ишчи кучю етишмей». Чёлликте чалышамыз, тазе сув, сыджакъ аш, зерзеват корьмеймиз. Инсан бир консерванен яшап олурмы? дегенде, о: «Бельки сизни — назик тамакълыларны бакъмакъ ичюн махсус самолёт, яхуд вертолёт сымарламакъ керектир? — дей. — О сизге газлы сувчыкъ, хыярпомидор, чешит тазе зерзеват ташыр? Даа бир шейлер истемейсинъизми?! Сиз мында курорт олмагъаныны, мында чалышмакъ, чалышмакъ, чалышмакъ кереклигини бильмейсинъизми?! Менден сизнинъ къайда ятып-тургъанынъызны дегиль, план, план сорайлар!» Яхшы яшайыш шараити яратылгъан адамлар о планны ойнай-ойнай эда этеджеклерини десене анълямакъ мумкюн дегиль?!

Анълямадылар. Нетиджеде мен труба ичине тыкъылып къалдым.

Гъайып олгъанымле, Анохин не лаф чыкъаргъан? «Сенинъ достунъ, сабыкъ комсомол Наиль Алишин дарбедар къуруджылыгъымыздан къачты! — деген Юрагъа. — Энди сенинъ невбетинъ, браток! Асырымызнынъ къараманане къуруджылыкъларында иштирак этмек сиз кибилери ичюн дегиль».

Юра гъарип бунъа не джевап берсин? Меним къайда деф олып кеткенимни бильмеген сонъ, эльбет, тили къысылгъан. Индемеден трактор-рына мине де, труба ташымагъа кете. Ёл бою мени де араштыра. Эм юреги дуйса керек, эп янъы тёшельген труба ёлагъы бою: юре. О, эльбет, мени къачкъандыр беллемей. «Бу йигит бир де-бир белягъа огърамагъайды», деп гъает тарсыкъа. Бундан гъайры оны, ишчилернинъ бир къысымы Анохиннинъ сафсатасына бериле башлагъаны да азаплай. «Адамны сёгмек дегиль де, къыдырмакъ керек, — демеден таймай Юра. — О къабаатлымы ёкъмы, факъат озю тапылгъан сонъ исбатланыр!»

Адамлар кунь бою чалышалар, Алишин джойылды деп, ишни ким токътатыр? Сонъра тракторларгъа, машиналаргъа минип, чёльни доланалар. Этрафтаки шеэр ве койлерге радиограммалар ёллана, ама олар джевапсыз къалалар.

Ниает эр кес умютини кесе. Анохин: «Мен акълы дегиль экенимми?» деп башлагъанда, Юра мени тапа. Къачакъ олмагъаным тасдикъланды. Бунъа, эм сагъ къалгъаныма къуванмакъ керек, шаймы? Анълашыла ки, бу алда шорбаджымыз озь къабаатыны бойнуна алгъан сайыладжакъ. Шунынъ ичюн о кене меним озюмни къаралап чыкъмагъа тырышты.

О коллективимизнинъ умумий топлашувында мени трубагъа зиль сархуш алында кирип юкълап къалгъан, деп къабаатлады. Ишчи адамнынъ ятып раатланмагъа ери олмагъан сонъ, хыяр озюнинъ башына патлайджагъыны яхшы анълай эди, пезевенк. Топлашувда, вакъианы эшитип идареден кельген башлыкълар да бар эдилер. Ама онынъ бу ийлекярлыгъы кечмеди. Анохин баягъы адамларымызны топлашувдан эвель яхшы ялдызласа да, Юранынъ ве меним — акъикъатнынъ тарафдарлары чокъча эдилер. Къуруджылыгъымызда энди чокътан «тамакъ къурулыгъы» къануны укюм сюрьгенини, ичмеге пек истеген адам биле бир грамм спиртли ичимлик тапалмайджагъы исбатланды. Вакъиадан учь кунь эвель, мен насыл чалышкъаным, къач кубометр труба ташыгъаным, планымны учь юзь къыркъ еди процент эда эткеним, бунынъле ичкиджиликнен огърашмагъаным тасдикъланды. Нетиджеде, Анохин къуйругъыны къысмагъа меджбур олды. Чокъкъа бармадан оны ёлбашчылыкътан азат эттилер, аддий ишчи вазифесине кечирдилер. «Къана энди бакъайыкъ, эр кеснен бир сырада насыл чалышыр экенсинъ?!» Ама Анохин озюни чокъ къыйнап отурмады, ара тапкъанынен табана къувет берди. Къачакълыкъ неден ибарет олгъаныны озю исбатлап косьтерди.

Мени меджбурий суретте медицина комиссиясы кечмеге ёлладылар. Экимлер мени яхшы тешкерген сонъ, мытлакъа отпуска алып, синъирлеримни тедавийлемек кереклигини айттылар. Санаторийге путёвка да бермек истедилер. Лякин мен бу теклифни ред эттим. Эйиси, эвимизге, Каттаёлгъа кетерим, дедим. Анам, татам янында булунырым, эски достларымнен корюширим. Бу манъа энъ гузель санаторийден де, энъ кучьлю илядждардан да эйи тесир этер.

Каттаёлгъа Юранен берабер кеттик. Онынъ меним янымда булунмасыны коллективимиз истегенини сонъундан бильдим. «Сен онынъле кет, иш меселесинде къасеветленме, — дегенлер Юрагъа. — Биз озюмизнинъ де сенинъ де норманъны эда этермиз. Эки йыллыкъ отпусканъдан файдаланмагъан экенсинъ, ана, иште, бирини алмагъа тамам вакъыты».

Юра бизим тарафларны корьмеге чокътан авес эте эди. Мен онъа койдешим Селямет Таймазов ве оларнынъ къорантасы хусусында чокъ икяе эткен эдим. Мына энди фырсат догъып, Юрагъа оларнен танышмакъ имкяны пейда олды.

Областта озьбек, кърымтатар достларым чокъ. Юраны Фергъана вадийси бойлап баягъы доландырдым. Буюк Фергъана каналында ювун-

дыкъ, балыкъ туттыкъ, къавун байрамына бардыкъ, къомшумызнынъ «Москвич»инде, Юра истеген ерлерни айландыкъ. Шахимарданда бир афта къадар яшадыкъ. Къыскъасы, яхшы кейф чаттыкъ. Юра пек мемнюн олды. Мен де озюмни баягъы яхшы дуя башладым. Геджелери раат юкълайым, анавы онъмайджакъ трубаны артыкъ тюшюмде корьмейим, багъырыкълап уянмайым, иштаам гузель, кейфим еринде. Инсан баласына даа не керек?!

Отпускамызнынъ сонъуна бир афта къалгъанда, Юра: «Айды, етер кезингенимиз, — деди. — Анавы Маргъылангъа баргъанда бир адамчыкънен таныш олгъан эдик, хатиринъдеми? Сергей Диндариди. Урум эрифи. Керексе, истегенинъиз къадар шифер тапып беририм, деген эди о. Шу шиферни алып келип, Селяметлернинъ эвининъ тёпесини орьтейик. Биз сеннен заманымызнынъ баягъы мешур къуруджылыкъларында иштирак эттик, ама шу Таймазовларнынъ эвине бираз ярдым этмесек, бу аятта зая яшагъанлардан сайылырмыз. Сен бунъа не дейсинъ? Эминим ки, бизни транспортнен Назим ве Баттал агъалар теминлерлер».

Селяметлер энди эвининъ диварларыны къалап чыкъкъан, таван агъачларыны да ерлештирген, устюне, эв ичерисине ягъмур ягъмасын, тозлу ель уфюрмесин, кунеш урмасын, деп вакъытынджа тёль тёшеген экенлер. Лакъырдымызнынъ биринде Селямет бу ишни кузьге, озюнинъ отпускасы ве Исанынъ колхоздан йыллыкъ иш акъкъыны аладжакъ маалине къалдыргъаныны айтып ташлагъан эди. Иште, биз оны тезлештирмек истедик.

Эльбет, Таймазовлар бизим дегенимизге «хоп» деп бир кереден разы олмадылар. Оларны коньдирмек ичюн баягъы тешвикъат ишлери алып бармакъ керек олды. Малюм ки, фукъаренинъ гъуруры озюнден огде чапа. Хусусан Иса пельван тирелип алды. Ниает, Юра агъа-къардашны четке чыкъарып, банаки сёзлерни текрарламагъа меджбур олды, оларнынъ инатлыкъ къалкъаныны сындырды...

Сёз келими, Юранен Селямет ойле тез достлашаджакълары меним акъылыма биле кельмеген эди. Бунынъ себебини сонъундан анъладым. Оларнынъ эр экиси бири-бирининъ омюр ёлуна сукълана эдилер. Чюнки, дейик, Селямет ниджe йыллар Мырзачёль къыртышларыны менимсемек арзусынен яшагъан, ама оны омюрге кечирип оламагъан эди. Шимди, бу ишни хаялда дегиль, омюрде япкъан адамнен къонушмакъ, достлашмакъ онынъ юрегине хош кельсе керек.

Юра Таймазовларнынъ бирлигине, садакъат ве федакярлыкъларына сукълана, дерсинъ, оларнынъ энергиясы, келеджекке умют, ишанч иле озюнинъ насылдыр тылсымлы аккумуляторыны кучь-къуветке толдыра эди...

Бойле шейлерни анавы къызыл козьлю кибилери асыл анъларлармы? Эй, токътачы, шу къалпазан таксиджи мени къаерлерге алып кельди.

— Эй, дост, — дедим онъа, — етер энди кезгенимиз. Айда, кельген еримизге.

— Мен сизни юкълап къалдынъыз белледим, — деди таксиджи.

— Э, мен шимди тамам юкълайджакъ алдам...

Такси кери чевирилип, сокъакълары энди куньдюз киби ярыкълангъан шеэр бойлап кетти.

НИНАНЫНЪ АДЫНДАН

Мен Юранынъ эвине та ильки кере кельгенде онынъ фотосуретини корьген, бу гузель онынъ юрегининъ сабысы экенини анълагъан эдим. Ким о, ады не, не ерде яшай, деерек сораштырмакътан тартындым. Эм бойле тефтиш этмеге не акъкъым бар?

Айды, дедим, вакъты келир корерим, танырым, бельки де, корюшкенде ондан яхшы запарта ашарым да сыртыма тюшкен тепмеден къайда барып тюшкенимни анъламам, деп тюшюндим.

Чокъ олмаса да, патта-сатта Юрагъа келе башладым. Базыда эв ишлерине ярдым этем, базыда Юрагъа газета-журнал, онынъ ишине дегер-

ли махсус эдебият окъуп берем. Бу макъалелерден бир шей анълама-сам да, оларны окъумакъле Юрагъа текяранчыкъ файдам тийгенине къувана эдим.

Бойлеликле, баягъы вакъыт кечти. Ама Юрагъа нидже керелер кельмейим, анда о гузельни ич де расткетирмедим. Асыл бу ханийнинъ озю дюньяда бармы, дее шубелене башладым. Дейик Юра фотоны эйбетлеп сакълай, я шай исе ничюн ондан бир керечик сес-седа чыкъмады?

Ама буны Юранынъ озюнден сорамагъа кене сакъындым. Керекмеген ерге бурнынъны сокъма, ахмакъ, дее сёгер, деп къоркътым. Эльбет, бойле шейлернен меракъланмакъ ичюн мен Юрагъа ким олгъаным? Къардашы дегилим, севгилиси дегилим, ойнашы да дегилим. Тесадюфий вакъиа себебинен, йигитнинъ огюне къайдандыр сюмсюкленип чыкъкъан затым. Шай экен, озь еримни бильмек борджлым. Аля даа ушкютмегенлерине бинъ шукюрлер этмек кереким...

Белли ки, дюньяда «сыр» деген шей бармы, о инсанны озюне магнит киби чеке. Хусусан апай миллетинен багълы сыр. Шунынъ ичюн анълайышлы ки, мен не къадар озюмни фотосуреттеки гузельге бенъзетип тутмагъа тырышмайым, заметлерим нафиле кетти. О ханий акъкъында тюшюне бердим. О ким, сагъмы озю — ёкъмы? О, Юранынъ омюринде насыл ерни тута ве иляхри ве саире.

Куньлерден бир кунь Юранынъ язы столыны джыйыштыра эдим. Озю эвде ёкъ эди. Фотосурет ерлештирильген рамканынъ тозуны сюрткенде оны андан алып бакъмакъ истедим. Чокъ тюшюнмеден, къаш макъасчыгъымнен мукъайтлыкъле джам ве картон арасындан ресимни чыкъардым. Юзюмни къан басты, юрегим дюкюльдеп ура башлады. Фотонынъ артында: «Бирден-бир севимлиме эбедий хатире оларакъ», дее язылы эди. Язылар-нынъ астында исе ханийнинъ ады: «Эльпиде». Фамилиясы имза шекилинде язылгъан, арифлери чубалыкъ эди, ама баягъы чекишкен сонъ мен оны да окъуп олдым: «Къуртвелиева».

Бу шейлерни элиме тюшкенине къувангъанымны корьсе эдинъиз! Гъает мурекеп джинаетнинъ уджуны тапкъан тефтишчи киби къувандым. Эм, анълагъаныма коре, энди шу гузельни тапмакъ бир капиклик иш эди. Шеэримиз не къадар буюк олмасын, онда Эльпиде деген адлар Нина яхуд Маня киби толуп ятмайдыр. Фамилиясы да, Къуртвелиева! Кърымлыларнынъ озюнде биле о къадар сыкъ расткельмесе керек!

Малюмат бюросында яшы, догъма адыны айталмасам да, ярым сааттен адресини язып элиме туттырдылар. Эм энъ меракълысы шунда ки, Эльпиде ханым мен яшагъан сокъакътан он дакъкъалыкъ месафе узакълыгъында яшай экен. Къомшу!

Насыл этерсинъ де, онынъ яшагъан эвини барып бакъмакъ истегинден къуртулырсынъ? Не къадар озь-озюмни тутмайым, сёгмейим, огютлемейим, ашшаламайым, файда бермеди. Бир кунь, ара тапып, ёлгъа чыкътым...

Мен насыл арекет этеджегимни яхшы биле эдим. «Эльпиде» операциясында манъа къачандыр, къаердедир эшиткен анекдотым ярдымджы оладжагъына ишанчым къавий эди. Командировкаларда даимий суретте булунгъан акъай къадынынынъ садыкълыгъында ёкъ, ёкъ да, илле шубеленип башлай. Эриф не япсын да акъикъатны бильсин? Америкалы миллионер киби шахсий козетиджи тутып оламаса, япон эрбабыдай козьге корюнмеген радиоаппаратурадан файдаланып оламаса, насыл тедбирлер къуллана билирсинъ? Чокъ тюшюнип-ташынгъан сонъ, бунынъ да къолай ёлуны тапа.

Командировкадан къайтаракъ, эр вакъыттаки киби эвине кирип кетмеге ашыкъмай да, подъезд огюндеки скемледе тизилишип отургъан къартийлер янында токътай.

— А-а, къахпелер киби эп отурасынъызмы мында?— дей.

Бу сёзлерден къарт ошекчилернинъ юреги тамакъларына келип тыкъыла.

— Э-э-эй, ким къахпе экенини сен бильмей экенсинъ, матюв!— чивильдешелер къартийлер.— Ама бильмек истесенъ, биль: районымызда бир номерли къахпе олса, о да сенинъ къадынынъдыр. Салы куню о Иваннен ятты, джумаакъшамы — Петронен, джумаэртеси — Сидорнен...

Шай этип, къартийлер бутюн акъикъатны бичаре къоджанынъ огюне тёкелер. Мен де, иште шу усулны къулланмакъ истедим.

Эльпиде ханымнынъ подъезди огюнде отургъан адамларгъа озюмни ЖЭКнинъ янъы хадими оларакъ таныттым. Манъа ойле шикяетлер ягъып башлады ки, корьмелисинъ. «Подъездге чешит махлюкълар кирип, «ресторант» тешкилятландыралар, сёгюшелер, котеклешелер, къаш къараргъаныннен эвинъден башынъны чыкъармагъа сакъынасынъ; ЖЭКинъизнинъ чиленгирлери айлакъ инсафларыны джойдылар: бир джарты кран къоймакъ ичюн беш рубле сыдыралар, бунынъле къанаатленмей эскисини де алып кетелер. Демек, оны тамирлеп, кене биревден беш рубле даа къымыраджакълар; чёплюк къутулары не о: истеген ичине сасыгъан ашайыт къалымтыларыны ташлай, истеген сыныкъ чанакъ-чёльмегини, истеген эски чул-чубурыны... Э-эй, сайып сонъуна чыкъамазсынъ! Бу иште низам-тертип деген шей оладжакъмы, ёкъмы?..»

Баягъы отургъан сонъ, лафны зорнен озюмни меракъландыргъан мевзугъа бурам. «Эвинъизде арамтамакълар, ичкиджилер, хулиганлар ве шунъа бенъзер джемиетимизге зыт адамлар бармы?» дедим. Эм шу ань заметим зая кетмегенини анъладым. Чешит джемиет унсурларынен бир сырада Эльпиде ханымнынъ да ады тильге алынды. Яшайышы хусусында йипинден инесинедже икяе этильди. Онынъ анги ерде чалышкъаны, къарарнен къач кумюш айлыкъ алгъаны, не ашагъаны, не кийгенинден башлап, бутюн эркек танышларыны да тарифлеп бердилер. Эксериетининъ ады, зенааты ве адресини де айттылар.

«Мен мантарым дединъми — кир сепетке!» деген аталар сёзю бар. Бу — бир ишни башладынъмы, сонъуна чыкъмакъ керек демектир. Истек бар, вакъытым чокъ. Эльпиденинъ омюрини, танышлыкъ даиресини огренмекни, козетмекни девам эттим. Нетиджеде, мен бильмем ким тасавур эткен, бельки мен онынъ тырнагъы биле этмейджегим деген ханий мелякe дегиль де, аддий, уфачыкъ къанджыкъ экенини анъладым.

Бу шейлер мени къувандырмады, ёкъ, аксине, хорлады, юрегимни аджытты. Юра бичарени даа зияде аджып башладым. Ама озюне бу хусуста бир сёз айтмадым. Чюнки Юранынъ гъурурына токъунсам оны эбедий джояджагъымны яхшы анълай эдим. Мен исе, буны асыл истемейим. Чюнки... чюнки мен энди Юраны корьмесем, сесини эшитмесем яшап оламай эдим... Эльбет, озюнинъ бундан хабери ёкъ эди.

Къыш куньлеринден бири. Юра не ишнендир, институтына бармагъа ниетленди. Къар чокъ ягъды, сокъакълар тайгъакъ — мен оны янъгъыз йибермек истемедим, берабер кеттим.

Юранынъ иши тез битеджек киби эди, институт ичине кирмеге истемедим, догърусы утандым, «сени мында беклерим», деп азбарда къалдым.

Юра тез чыкъмады. Аяз исе кескинлеше берди. Аякъларым, къулакъларым буз-бузладылар. Ичери кирмегениме бинъ пешман эттим, ама энди башкъа чарем ёкъ, аякъларымны бир-бирине урам, эллеримни ышкъалайым, о якъкъа-бу якъкъа юрем. Ай-ай бундан бир файда олса! Тишлерим тишлериме тиймей дыр-дыр къалтырайым.

Ниает, къаш къараргъанда Юра институт бинасынынъ къапысында корюнди. Яваш-яваш таягъынен къармаланып, ёлуны арай башлады. Чырайындан анъладым: ишлери юрьмеген. Шай оладжагъыны мен эвельден дуйгъан эдим. Бу бинада онынъ достундан душманы чокъ, имкян тапсалар «къалкъан балыгъы»нынъ проектини дегиль, Юранынъ озюни де ер юзюнден гъайып этер эдилер. Чюнки, Юра бу проектле оларгъа тынч яшав бермей, озьлерининъ омюри емишсиз терек киби кечкенини оларгъа анъа бере. Эминим ки, эллеринден кельсе, Юранынъ эвине бомба къойып патлатыр эдилер, езитлер!

Басамакълардан чапып чыкъып, Юранынъ элинден туттым.

— Акъыз, сен аля даа мындасынъмы?—шашты Юра,— Я мен «беклемесин», деп бирисинен айттыргъан эдим де, айтмадымы?

Айттыргъан олса да, кимсени корьмегенимни онъа айтмакъ истемедим. Уфачыкъ риджасыны эда этмегенлери, Юранынъ джаныны агъырттыра биле. «Шу кёрнинъ дегенини япсам, не файда кореджегим шу?!» дейлер.

— Сени янъгъыз къалдырмакъ истемедим.

— Я бузлагъансынъ да, акъыз! Ичери киргейдинъ даа, анда сени ашамаз эдилер.

Шу сёзлернен о омузларымдан тутып, мени озюне тараф чевирди, сонъра юзюмни эллери арасына алды, янакъларымны ышкъалап башлады. Юрегим узюльгендай олды, сувукъ къайдадыр гъайып оларакъ, бутюн беденимни араретли толкъунлар къаплап алдылар. Озюмни Юранынъ багърына атмагъа аз къалдым. Гуя меним ичимден: «Сыйпа даа, сыйпа, ич олмагъанда эллеринънен меним къадын киши экенимни дуй, ойле пек чиркин олмагъанымны сез!» деген седа чыкъаджакъдай эди.

Бильмейим, бу фикирлерим Юранынъ анъына не киби сырлы ёлларнен барып урулдылар, ёкъса хаялына нелердир кельдими — онынъ пармакъларыны юзюмден агъыр сув тамчыларыдай тайып тюштилер...

— Айды, акъай, кеттик, — деди Юра, эски достларджа елькемни къакъып.— Шимди эвге барып къызынырмыз. Даян бираз даа.

Мен, эльбет, Юранынъ тенъдеши дегилим. Онынъ таныш-билишлериндекидай бильгим де, медениетим де ёкъ, адамларны шашыртып кийинмеге де бильмейим. Затен ойле кийинмеге урбам да ёкъ! Чешит акъыллы лафлар уйдурмагъа да бильмейим. Ама мен сагълам, видждanлы адамым, къадын кишим. Юрегимде масраф этильмеген бир дюнья араретим бар. Я ничюн Юра буны сезмей, яхуд сезмек истемей?!

Эльпиденинъ ахлякъыны, занымджа, Юранынъ озю де яхшы биле. Онынъле мунасебет къурмайджагъы белли. Ойле олгъанда ничюн о озюни къабирге тири тыкъмакъ истей? Десене шу пусюрни аля даа севе?! Ничюн мен онынъ артындан копечик киби такъылып юрьгенимнинъ манасыны анъламай? Ёкъса биревлернинъ алдында борджлу олмакъ истемейми?

Бильсе эди: манъа ондан ич бир шей керек дегиль. Факъат менim къадын киши экенимни корьсин, сезсин, онынъ ичюн бутюн барлыгъымны такъдим этмеге азыр экенимни бильсин... Ама арамызда корюнмеген къалын эм юксек дивар тургъандай. Ах, нелер япайым да шу диварны дарма-дагъын этип ташлайым...

Бугунь бир иш яптым ама, бунынънен Юраны бир тамам джоймасам дейим.

Иштен чыкъкъанымнен чапа-чапа Юрагъа кельдим. Пенджереси ярыкъ олгъаны ичюн, оны эвде белледим.

Къапы чанъынынъ дёгмесини бастым. Ичериден аякъ давушлары эшитильди. Къапы ачылды. Къаршымда суньий муляйим тебессюм иле... Эльпиде ханым пейда олды. Шаштым къалдым. О мында не ичюн кельген, не истей, онъа не керек? Башымда бинъ-бир фикир пейда олды...

Эльбет, бу эвде мен озюм де ябанджы адамым, мында сабылыкъ япмагъа зерре къадар акъкъым ёкъ. Лякин мен мында, достумнынъ эвине кельген экеним, десене бу алчакъ шахстан рухсет сорап ичери киреджегим? Кимни-кимни, ама мен онынъ фияты къач ша экенини яхшы билем!

Дживанны четке итеп, ичери адымладым. Эльпиде неге огърагъаныны даа анъламаса керек, къапыны ичериден къапатып, артымдан одагъа кирди.

— Таныш дегильмиз ама, сизни бир ерлерде корьген адамыма бенъзетем. Ойле де оладыр даа?— деди о.

— Ола биле. Сиз мени такси токътагъан ерлерде, метрода, «Арагви», «Узбекистан», «Арбат», ресторанларында, «Лира», «Авджы», «Сакля» кафелеринде ве даа бильмем не ерлерде корьгендирсинъиз.

Ханым, агъызы ве козьлерини кениш ачып, манъа тикилип къалды.

— Тааджипленменъиз, девам эттим.— Мен баягъы вакъыт сизинъ кольгенъизнинъ ролюни ойнадым. Артынъыздан, бир адымынъызны биле къачырмадан юрьдим. Не ашайсынъыз-ичесинъиз, не киесинъиз, кимлернен къаерлерде булунасынъыз... шенъ вакъыт кечиргенде, къаерлерде геджелейсинъиз — эписини яхшы огрендим. Эльбет, бу иш менден аз-бучукъ вакъыт ве мынгъыр[1] талап этмеди. Лякин не япаджакъсынъ, алимлер адий

[1] Мынгъыр — бу ерде пара, акъча манасында.

бир ашератнынъ яшайышыны тедкъикъ этмек ичюн биле, аз сермия ве замет къоймайлар, шаймы? Бу ерде исе, меселе инсан талийинен багълы эди...

— Демек сен меним артымдан шпионлыкъ этип юрьдинъ, ойлеми?

— Ойле демек де мумкюн. Ама бунынъле акъ къара олмаз, къара да акъ...

— Мен сербест адамым. Кимсе огюнде борджлы дегилим. Истегеним киби яшайым.

— Риджа этемиз. Яшай беринъиз. Лякин о яшайышынъызле бу диярґъа не къыдырып кельдинъиз аджеба?

— Мен не япкъаным, даа нелер япаджагъым хусусында эсабат берген адамлардан дегилим.

— Билемиз. Ама мында сизден ойле эсабат беклегенлер тапылмайджагъына эминим.— «Башынъдан къалсын шу эсабатынъ», деп сёзюмни екюнлейджек эдим ама, кене озюмни туттым.

Эльпиденинъ азырджевап экенини яхшы биле эдим, шимди келиштирип саплар, деп бекледим, ама янълышкъаным. О баягъы вакъыт сёз тапалмагъан адам киби, сусып турды, сонъра сёнюк давушнен:

— Мен Юраны балалыкъ чагъымдан билем,— деди.

Бунынъле онынъ не демек истегенини анълямадым. Сен Юраны бельки бир — эки йыл биледирсинъ, мен исе оны омюр бою таныйым, демек, меним онъа акъкъым санъа нисбетен зиядедже, демек истедими, башкъа шейми, бильмейим. Эр алда о къавгъа дегиль де, барышыкъ истегенини косьтермеге тырышты. Мен онынъ «беяз байрагъыны» къабул этмедим.

— Я сонъ не олгъан?— деерек омузларымны къыса къойдым.

Эльпиде индемеди. Титреген эллеринен столда яткъан къутудан папирос чыкъарып къапты, къутуны манъа узатты. Мен башымны онъдан солгъа салладым.

Сабырлы адымларнен барып, пенджере огюндеки курсюге отурдым. Тышарыда ягъмур эп къуймакъта эди. Авасы баягъы сувугъан гъалиба. Отургъанымнен беденим чимирдеди.

Эльпиде серник чертип, папиросыны якъты, тютюнини бир къач кере ичине тартты, сонъра девамлы суретте тышары уфюрди. Шу ань онынъ козьлери астындаки бир чокъ уфакъ бурюшиклерни сездим. Юрегимде насылдыр анълашылмагъан адджы пейда олды. Аслы да мен не япам шу? Аслы да меним япкъан шейлеримни япмагъа, айткъан сёзлеримни айтмагъа акъкъым бармы, бунынънен кимге яхшылыкъ этем, кимге яманлыкъ?

Бир бакъкъанда, Юра акъкъында къайгъыргъан киби корюнем, аслында исе, озюмнинъ къайдымны чекерек курешке атылдым дегильми? Меним тырышувларым озюмден гъайры, биревге керекми? Юранынъ бунъа мухтаджлыгъы бармы?

Бир-биримизге бакъмадан баягъы вакъыт сусып отурдыкъ. Эльпиде экинджи папиросыны якъты. Сукюнет кеттикче агъырлашып, къойылашып бара эди. О бираз даа девам этсе, экевимизни де мазут киби япышкъакъ, озюнинъ къара акъымында гъаркъ этеджекдай дуюла башлады.

Бахтымызгъа телефон чынъылдады. Секирип еримден турдым, кечитке ашыкътым. Эльпиде къыбырдамады биле. Демек о озюни, мында, сербест дуймакъны даа эрте сая. Бикеликни шимдилик манъа къалдыра.

Чанъ къакъкъан Виктор-Ведут экен. Эвеля онынъ давушыны эшитип къувандым, сонъундан лафларыны динълеген сонъ лянетлер окъудым. Ёкъ, о акъта нелер тюшюнгенимни ичимден дегиль де, юзюне айттым. Бар сесимнен. Ич бир шейден сакъынмадан. Айткъанларымны анавы ханий де эшитсин, деп тырыштым.

— Сенинъ алчакъ инсан экенинъни дуя эдим,— дедим Викторґъа.— Эльверишли иш чыкъкъанынен достунъны, умумий ишинъизни быракъып къачасынъ, демек сен хаинсинъ, саткъынсынъ! Сенинъ кибилерини ер насыл котергенине шашам!..

«Акъыз, шашмалама! Сен нелер дейсинъ шу?— токътатаджакъ олды мени Ведут.— Мен кимге хаинлик япкъаным? Кимни саткъаным? Агъызынъдан чыкъкъан сёзлерни тюшюнип айтасынъмы асыл, ёкъмы? Озь омю-

римни инсан киби къурмакъ истегеним ичюн къабаатламакъ олурмы? Меним эр кес киби яшамагъа акъкъым ёкъ экенми? Шуны истедим, биревге душман олдым къалдыммы? Эй сенинъ фельсефенъни... Языкъ, телефонгъа сен кельдинъ, мурадымны Юранынъ озюне айткъан олсам, о сендайын алып чапмадан, мени анъламагъа тырышыр эди!»

— Эльбет, Юра эр кесни анълар. Ама оны анълагъан ёкъ! Онынъ дертини пайлашкъан ёкъ. Озьлери къаарь-къасеветсиз яшасалар, татлы ашасалар-ичселер, йымшакъ ятсалар-юкъласалар даа не керек? Тьфу, Юра кибилерине, олар омюр-билля ярыкъ корьмеселер не олгъан? Демек, баш язылары шойле экен, танърысына агъланмсынлар, шай дегильми?

Виктор манъа джевап бермеден, телефон къулакълыгъыны ташлады. Ташлагъанынен, билем, мени яхшы сёггендир, юрегини бошаткъандыр. Бирев онынъ алдына чыкъмасын, якъар-йыкъар ве ёлуны девам эте берир.

Яхшы иш теклиф эткен, квартира берген эмишлер. Эриф Ригагъа кочькенини айтып Юраны къувандыраджакъ олгъан! Ой бахшышынъ башынъдан къалсын! Бу япкъанынъ ерде серилип яткъан алсыз адамгъа тепме эндирмеден не фаркъы бар? Десене бу адам сизге нисбетен не къадар хор яшагъаныны сезмей, корьмей, бильмейсинъиз?! Юраны дегиль де, сизинъ кибилерге кёр демек керек экен, сизинъ кибилерге!!!

Одагъа киргенде, дыр-дыр къалтырай эдим. Эльпиде папирос къалымтысыны куллюкке тыкъты, отургъан еринде къыбырданып алды. Мына ведутларнынъ даа бириси! Къурулгъан отура. Озюндже Юрагъа бир араба бахт котерип кетирген. Эр алда о шай беллей. Шорбаджы кельгенинен аякълары астына тёкип ташлайджакъ. Ал, къуван, бахтлы ол!— деп.

Чырайымда нелер язылы экени пек ачыкъ корюльсе керек, Эльпиде еринден къалкъты.

— Айды, мен кетейим энди...

— Кетинъиз, кет, бир даа мында кельменъиз... Бу, кимсеге эйилик кетирмейджегини анъланъыз...

О манъа нелердир айтаджакъ олды, айтмады, юткъынып алды да, козьлеринден чыбырып башлагъан яшларыны гизлемек ичюн кери чевирильди, чантачыгъыны къолтугъына къысып, дакъыр-дукъыр чыкъып кетти. Мен исе озюмни курсюге ташладым, адджы-адджы агълай башладым...

Бу алда не къадар отургъанымны бильмейим. Апансыздан:

— Акъыз, санъа не олды шу?— деген сес янъгъырады.

Башымны котерсем, Наиль тура! Ах сени къарт чалбаш! Март бораны, сен къайдан келип чыкътынъ?! Эвельдже кельмейсинъми, мени бу азаплардан къуртармайсынъмы?!

— Анавы къызыл козьлю ханийнен къавгъа эттинъми шу?— деди Наиль.— Къувдынъмы шуны? Яхшы эткенсинъ. Козьлеринъни сюрт. Къана кульмеге, кульмеге тырыш. Ана шай. Козьяшлы кулькю эп бир дюльбер агълавдан яхшы. Энди тышарыгъа бир назар ташла. Коресинъми, ягъмур токътады. Кокте ай корюнди. Толу дюльбер ай. Геджени ярыкъландырды, къаранлыкъкъа сед чекти. Омюр озю ойле. Сонъсыз ич бир шей олмай. Гедженинъ де, къаранлыкънынъ да, къаарь-къасеветнинъ де, бахтсызлыкънынъ да сонъу ола. Факъат онынъ бойле оладжагъына ишанч керек. Къавий ишанч. Биз Юрадан ишанчле яшамакъны огренмелимиз. О шимди келир. Биз оны кулер юзьнен къаршылап алмакъ керекмиз. Ана шай. О буны КОРЕР.

Москва. 1985—1986 с.

ЗОЯ ТУМАНОВА 60 ЯШЫНДА

Озьбекстанлы белли языджы Зоя Туманова 1927 сенеси Ташкентте догъды. В. И. Ленин адына Ташкент девлет университетини битирди. «Правда Востока» газетасында, «Звезда Востока» журналында чалышты. «Къарылгъач» адлы бириндж икяелер джыйынтыгъы 1959 сенеси чыкъты. Бундан сонъ онынъ онларнен икяелер джыйынтыкълары, повестьлери, романлары дердж этильди. Зоя Туманова белли озьбек языджы ве шаирлерининъ эсерлерини рус тилине терджиме этюв саасында да чокъ хызметлер этти.

Биз языджыны 60 йыллыгъынен самимиетле хайырлаймыз ве онъа даа чокъ иджадий мувафакъиетлер истеймиз.

Зоя Туманова

УЧМАГЪА ИСТЕЙЛЕР

Эр шейнинъ сонъу бар, япракъларнынъ да...
Къуртулды тепренип тургъан далындан.
Омюри пек тез кечеркен дюньяда,
О истей сонъ кере учмагъа бир ань.

Ашыкъмай фырланып тёкюле олар,
Ич истемейлер ки, тюшмеге ерге.
Табиат къануны: сонъки дакъкъалар
Толып-таша экен чокъ истеклерге.

Эр бири топракъкъа тюше салланып,
Эбедий раатлыкъ... Сарара, сёне.
Трамвай вызылдап кечкенде джанланып,
Артындан учуша япракълар кене.

Бу не я? Атта демир рельс де куле,
Лякин, олар ич аяттан кусьмейлер.
Тёкюльген япракълар инатлыкъ иле,
Бир ань олса да, учмагъа истейлер.

БААРЬ ВЕ АЙРЫЛЫКЪ

Кунеш ашыкъып нур сача,
Ер ренклене-ренклене.
Сокъагъымда чечек ача,
Гульгуллене, гуллене.

Корюнюшин тюрлендире
Чинарлыкъ ве юкелик.
Селям берип безендире
Хош ешиллик-ешиллик.

Арыкълар да эзги созып,
Яраштыра эр якъны.
Санки къайтараджакъ озып,
Кечкен узакъ-узакъны.

Умютинъни алып къолгъа,
Ишанч иле бельсенип,
Чыкътынъ ширин булутларгъа
Чечекленип-гулленип.

Беяз ве ал ренклер эплеп,
Кунюмизни безете.
Амма, ёкъсынъ, ёкъсынъ, сен эп,
Гонълюм сени арз эте.

Терджиме эткен ЧЕРКЕЗ-АЛИ

МЕНСИЗ

Мукъаддес ер бош турмаз.
(Рус аталар сёзю).

Я барып да ольсем? Керчектен шай дейим:
Къабирим къазылса ягъмурлы кузьлерде...
Асыл не денъишир дюньяда, бильмейим,
Къыдырма ич бошлукъ тапмазсынъ бир ерде.
Кузь куню тёкюльген япракълар ичинде
Бир япракъ недир о — асыл ич дуюлмаз.
Меним рухым сёнер, башкъасы кучь берип
кучюне,
Даа бир басамакъ юкселир — аят ич токътамаз.
Къарынджалар боюнджагъын баарь такъар,
Чечек ачар, яраданны отчыкъ дуяр.
Догъар янъы козьяшлар, фикирлер догъар,
Башкъа-башкъа сатырлар къальбинъден акъар.
Догъар джиддий ривает, масал къанымда
Ферасетчюн аят сыры чокъ олмаз.
Манъа севда олгъанларнынъ янында
Севгининъ мукъаддес ери бош олмаз.

КЪУРУДЖЫЛЫКЪТА КУЗЬ

Чамур дерсинъ сабынлы, тюше аякъ оюнгъа.
Гуя далам озенге, комюлем мен ягъмургъа.
Бизлер ялдап кетемиз, сагълыкънен къал, деп
шакъа
Эте шофер. Самосвал копчеги бош айлана
Келеджекте ёл оладжакъ копюкленген батакъта.
Эчки киби атлай ягъмур, бала киби тавлана.
Котлован да сувгъа тола.
Бырakъ бугунь лириканы.
Ишимизнинъ арарети сувумасын ягъмурда.
Сылакъ зирафедайын
кран эп саллай башыны.
Ягъ, ягъмурым, ягъа бер,
Ташкентте осе эвлер.
Бизге аким дегиль кузь.
Биз шекерден дегильмиз, бизге дерлер-къуруджы.
Къавийликке сына, къыш!
Бизге дерлер-къуруджы.

Терджиме эткен
Ю. КАНДЫМОВ.

Шамиль Алядин

БИР ПЕРИШАН КЪУРШУНДАН...

Шамиль Алядин. 1941 с.

Чызмалар астындаки балчыкътан ве инсан къанындан былашкъан бетонлы тёшеме устюнде еди олю адам ята. Еди арбий адам... чешит рутбели. Алтысы — алман. Бириси — русиели. Кимерсининъ автоматы устюне конделен тюшкен, кимериси автоматыны эки къолунен кучьлю сыкъып, джан берген. Русиелиде автомат ёкъ... о сагъ элинен тюфегининъ къундагъындан туткъан, ялпакъ сюнгюсининъ уджу сол аягъынынъ тобугъына таянгъан, сол къолу четке, бир шейге узангъан, етип аламай, ерге тюшкен.

Фаджиа он секиз дакъикъа эвельси олды. Докъуз алман бир русиели офицерге автоматтан атеш ачты, русиели докъуз алман иле урушты. Алтысыны сюнгю иле санчып, джаныны алды. Озю... русиели, кърымчакъ огълу, Якъуб Чапичев, Бреславльде бир перишан къуршундан эляк олды. Кърымчакъ огълу...

* * *

Эки яз, эки къыш... дженк ичюн аз вакъыт дегиль. Къач къыш, къач яз даа кореджекмиз, бильмейим. Алманлар Владикавказны запт этмек ичюн Гизельде буюк кучьлер топлады, эки куньден сонъ уджюмни башлайджакъ эдилер. Совет командалыгъы буны сезди, Гизельдеки азырлыкъны эки кунь эвель урып дагъытты. Ондан сонъ сагъ къалгъан душман арбий къысымлары кери чекиле башладылар.

Бизим дӧкъузынджы орду алманларны къувалап, Терек ялысына чыкъты, Эльхотовоны душмандан азат этти. Аулнынъ ёллары обалы-чукъурлы, эвлер атеш ичинде. Къадынлар ве эркеклер тирилер ичюн севинип, ольдюрильгенлер ичюн ферьяд этип, козьяшлар тёкмектелер. Этрафта серт, чалыкъ эмирлер бериле. Мина патлавлары. Эр кес асабиетли, эр кес ашыкъа. Ёлнынъ дигер четинде козюме Якъуб Чапичев чалынды. Даима шенъ, алидженап, котеринги рухлы, эски достум. Башында папах, устюнде бурка. Узун мыйыкълы. Мени корьди... таныды.

— Къайсы полктасынъ?— деп къычырды узакътан.

— Юз отузынджыдам,— дедим мен.— Я сен?

— Хусусий окъчылар батальонындам.— Лакъырды этмеге вакъыт ёкъ эди. Уджюм кетмекте. Чапичев планшетини ачты, ичинден озюнинъ суретини алып, аркъасында нелердир язды, чапып яныма кельди,—Ма, достум! Эр ихтималгъа къаршы!— деди басыкъ давушнен.— Бундан сонъра ёлунъыз къайсы якъкъа?

— Урухны азат этмеге борджлумыз,— дедим мен.

Якъубнынъ якъасында бир шпала... Уйкен сиясий реъбер. Менимкисинде эки кубик. Арбчи лейтенантым.

— Мен кеттим!— деди Чапичев. Бур-

касынынъ омузлары устюндеки йиплерни багълады, папахыны кавказджа дегиль, казакилердже кийди.— Мен поэзияны пек севем, лякин такъдирим не юксек рутбели арбий ве не де шуретли шаир олувым ичюн имкян бермеди. Дженктен сонъ, бир муджизе олып, эвге сагъ-селямет къайтып барсам, китап язаджагъым. Шиир дегиль... Несирий эсер. Анда озюмни ве менимле берабер деъшетли чатышувларда девлетни къорчалагъан достларымны тасвир этеджегим. Эгер сагъ къалсам! Ама душман къуршуны хатир-гонъюль бакъмай.— О, буркасы астында, ашагъы салынып къалгъан пистолетини бираз юкъары котерди, къушагъыны да бир деликлик сыкъты. Мен онынъ, озюнден эки рутбе ашагъы офицерге, яъни манъа, теменна бермеге тедарикленгенини сезип, ондан эвель аякъ устюнде чыракъ киби созулдым, сагъ къолумны, сагъ къашым севиесинде тутып, теменна бердим ве сол аягъымны ерге кучьлюдже урдым, шпорларым шаркъылдап алдылар. Якъуб меслекчи арбий киши сыфатында, меним теменна берювимни бегенди.— Къырмызы казаклар полкында корьген тербиенъ бошкъа кетмеген!— деп ташлады.

Чапичев аралыкъ ичиндеки танклар арасындан кечип, кенъ ёлгъа чыкъты, юк машинасынынъ кабинасына минип, Нальчик бетке джонеди.

Мен пармакъларым арасында къысылы суретке козь эттим. О якъында чыкъарылгъан сурет эди. Аркъа якъында: «Къыйметли, достум! Бу менден сенинъ ичюн эбедий хатире олсун! Унутма мени! Якъуб Чапичев. 1942 сенеси...»— деп язылгъан.

* * *

Баарьде Махачкъала госпиталинде тедавий олунып, Тбилисиге кельдим. Ильки кунюмнинъ уйле маалинде Авлабар джаддесинде Эммануил Фейгин иле корюштик. Экимиз де бу раскелиштен озьлеримизни ойле мемнун, ойле саадетли ис эттик ки, къонушмакъ ичюн хусусий уйгъунлыкъ къыдырып отурмай, корюшкен еримизде лаваш тюкяны къаршысындаки скемлеге отурдыкъ.

Фейгин дженктен эвель Кърымда яшай эди. Менден, озюнинъ Кърым Языджылары бирлигинде рус эдебияты боюнджа консультант вазифесине къабул олунмасыны риджа эткен, мен оны консультант вазифесине алгъан эдим. Фейгин бу иште эки йылдан зияде ишледи. Сонъра дженк башлады. Адамларнынъ аяты чыгъырдан чыкъты.

Шимди Фейгин Тбилисиде, бу аджаип шеэрде яшай. Духанлар къокъулы шараплардан, семиз кебаплардан инълейлер. Руставели проспектинде харикуляде кийимли, джулялы, эфсаневий яш къадынлар кезинелер. Гуя бизим девлетте топлар атылмай, адамлар телеф олмайлар?! Фейгиннинъ омузларындаки погонларында дёрт йылдыз! Устю-башы темиз, чызмалары балкъылдайлар.

Мен гизлиден озь штаныма бакъам. Адий аскернинъ штаны. Манъа онынъ къач тюрлюсини кийип-ипратмакъ керек олды? Балакъларына Шульгада япышкъан окоп балчыгъы къурып-къатып къалгъан. Чызмаларым эски. Кокюсимде, кольмегим устюнде терден Исвечре джогърафия харитасы шекилинде лекелер асыл олгъанлар. Башымда эски къулакълы къалпакъ... Якъамда учь ешиль кубик.

Эки ай госпитальде олдым. Госпитальге насыл кийимде келип кирген олсам, о кийимде чыкъып кеттим. Къанун ойле. Эгер чыкъып кетмек къысмет олса! Мен госпитальге кельгенде, Совет Ордусында погонлар ёкъ эди. Олар ордугъа сонъундан берильди.

Озь полкума къайтып барсам, манъа да берирлер. Эммануил Фейгин меним къыяфетиме ихтиятле козь этип алды. Меним де онынъ шаханий корюнишине назарым тюшкенини сезди.

— Къайдан кельдинъ..? Къайда кетесинъ?— деп сорады Фейгин.

— Госпитальде эдим.— дедим мен,— шимди отпускадам. Биткен сонъ Шималий Кавказ джебэси штабынынъ узурына бараджагъым. Сонъ кене джебэ. Бир афтам къалды.

— Ничюн ойле тез?

— Йигирми кунь берильген эди. Бакуда зиядедже булундым,— дедим мен.— Достларым йибермедилер. Озюнъ?— Фейгинден сорадым.— Озюнъ не ишнен мешгъульсинъ?

— Закавказье арбий округы газетасында... эдебий хадим,— шай деп, сусты, нелердир хусусында талгъын чехре иле эппи тюшюнип отурды. Сукюнет оны, гъалиба, эзди, хорлады. Эгилип:— Джебэде, тесадюфен, Чапичевке раскельмединъми?— деп сорады.

— Раскельдим!— дедим.

— Мен керчектен сорайым!

— Мен де, керчектен джевап берем!— дедим джиддиетле.— Еди ай эвельси... Терек ялысында корюштик. Буюк уджюм куньлеринде. Тафсилятлы лакъырды ичюн вакъытымыз олмады. Якъуб хусусий окъчылар батальон командирининъ муавини. Эки дефа яралангъан... тюзельген. Менимнен корюшкен вакъытында дедиль эди. Якъуб — догъма дженкчи.

— Орду газеталарында кимерде онынъ джесарети акъкъында эфсаневий хаберлер окъуйым. Айретте къалам. О, санъа озь адресини бермедими?

— Ёкъ!— «Аз къалды... адресини бермедй, лякин суретини багъышлады» дие яздым, сонъра эсимни топладым, мен Фейгинни билем, башыма мусаллат олур, суретини алмагъанджа якъамны къуртар-

маз! Къайтарып да бермез!— Сен къайсы ерде догъдынъ, Моня?

— Джанкойде... догъдым.

— Якъуб Чапичев... о да Джанкойде догъдымы?

— Якъуб...?— Фейгин меним суалиме джевап ичюн эсаслы сёзлер къыдыргъан олып, козьлерини Кура ялысына тикледи, фикирсиз, манасыз бакъып отурды, сонъра къафасындаки фикирлерини Чапичев хусусында джевап ичюн етерлик танып, деди:— Якъуб Чапичев Парижде догъды.— О, башыны эки эли арасына алып, ашагъы эгильди, озь-озюнен къонушты.— Мен буны къайдан бильдим? Энди хатирлемек де кучь. Токъта! Бир кунь...— бу пек чокътан олгъан шей.— Бир кунь мен ишнен Чапичевлернинъ эвине баргъан эдим. Оларда къоранта буюк. Ялынъыз Якъубнынъ озю докъузынджы огъул. Къызлар, ана-баба... эписи озьлеринынъ кърымтатар тилинде лакъырды этелер. Кимерде франсызджа да къарыштыралар. Мен бир шей анъламайым. Ялынъыз Якъуб, озюнинъ тилинден башкъа, русча да огренди. Мен бу къорантанынъ тарихыны кимден бильдим, аджеба? Якъубданмы, ёкъса, бабасынынъ озюнденми? Эбет, бабасындан.

Якъуб — фукъаре кърымчакъ аилесинде докъузынджы огълан. Бабасы 1907 сенесинде, озю киби фукъаре бир къызгъа эвлене, саадет шербетини ичмеге истеп, узакъ Америкагъа кете. Ничюн, бильмем, океаннынъ о бир ялысына барып чыкъалмай, Парижде отурып къала. Балаларынынъ эписи Парижде Латынь кварталында догъалар. Лякин аят уймай. Чапичевлернинъ аилеси Симферопольде яшагъан сой-сопларынынъ ёллагъан акъчасына 1923 сенеси Кърымгъа къайтып келе. Якъын кишилери, Чапичевлер аилесини корьгенде, акъылдан маърум къалаязалар. «Бу къадар чокъ ачтамакъ! Деъшет! Олар эпимизни чайнамай ютарлар!»— дей эмджеси.

Лякин Чапичевлерде фукъаре адамгъа хас незакет ве видждан бар эди... Олар Парижге акъча ёллап, ватангъа къайтмагъа ярдым эткен догъмушларындан гъает миннетдар эдилер. О себептен меръаметли кишилерни заметке къоймагъа истемедилер. Чапичевлер бир талай вакъыт Севастопольде яшадылар, ама буюк шеэрде бойле бичаре къорантагъа аят кечирмек четин олды. Чёль экмегинден маъмюр Джанкойге кочип кельдилер.

— Джанкойде, аят башкъа,— деген фикирге кельди Якъуб,— сют, къавун, къарпыз... экмек истегенинъ къадар. Яшай бер, тек ольме! Керчек, кийим меселеси масалджа. Аякъкъап ёкъ. Аптелерим ялынаякъ юрелер, келеяткъан къыш. Оларгъа мектепке бармакъ керек, аякъкъапсыз насыл барсынлар?

Советлер Бирлигининъ Къарамany Я. Чапичев. Фотонынъ артына шойле сёзлер язылгъан: «Севимли достум Шамильге Яков Чапичевден. Достунъны унутма. 4.IX.43 с.»

— Бабанъ аякъкъапчы. Къызларына аякъкъап тиксин!

— Аякъкъапчы...— Якъуб тюшкюн чехре иле кулюмсиреди.— Мал? Астар, тюпчик къайда? Олар бедава берильмей. Сатын алмакъ ичюн акъча керек. Бабам аякъкъап тикмеге бильмей. Уфакъ-тюфек таъмирлер къолундан келе. Йыртыкъны ямай, сёкюкни тике. Ама аякъкъап ясамакъ... онынъ арджы дегиль.

Бу ишлерни Якъуб озю япар эди, ама даа пек яш. Ветросовнынъ берберханесинде, тамакъ токълугъына «Чыракъ»[1] олып ишлей. Устюнде ун чувалындан тикильген штан, онъ балагъында бухар дегирмени кираджысы Крутоярский ады силинмез къара боянен тамгъа басылгъан. «Чыракъ, сыджакъ сув бер! Чыракъ, пешкир кетир! Чыракъ, анда! Чыракъ, мында!» Якъуб эписини япып етиштире, атъта бош вакъыты къала. Бош вакъыты къалгъанда, къапы янына келип, тыштаки адамларнынъ ве ат-арабаларнынъ арекетини сейир эте. Зенаатны тездже огренмек керек.

Бир дефа креслода отургъан муштеринынъ дикъкъатыны Якъубнынъ къыяфети джельп этти.

— Бу чингене баласыны къайдан таптынъ?— деп сорады муштери Ветросовтан ве шах-шах этип кульди.— Бойле союны сифте корем!

---

[1] Хызметкяр бала.

— Чингене дегиль о... татар!— деди бербер.— Бираз кечкен сонъ иляве этти,— татар да дегиль, франсыз!

Муштери даа зияде хахылдады.

— Франсыз! Сен акълынъдан тайдынъмы? Бойле франсыз оламы?

— Ничюн олмасын? Олар да, башкъа миллетлер киби, чешит-чешит!— деди уста.

Якъуб мектеп... элифбе корьмеди. Насыл корьсин оны? Аиле ачлыкътан ольмесе, шукюр этеджеклер. Бабасы сабадан акъшамгъа къадар базарда аякъкъапчылыкъ япып, бир кумюш акъча къазана, эвде исе учь кумюш сарф этиле. Эв бала толу, окъугъан кимсе ёкъ. Якъубнынъ озю бир муджизе. Талебе достларынен мунасебет багълап, элифбени менимседи, зиялы адамларгъа хызмет эткенде, оларнынъ алиджеанаплыгъындан файдаланып, окъувненязувнен таныш олды. Окъув-язув огренген вакъытында озюнде нефис эдебиятка, хусусан шииретке, юксек авеслик сезди. Пушкиннинъ ве Есенининнинъ эсерлерини сыкъ-сыкъ окъуды, пек чокъларыны эзберледи. Берберханеге кельген муштерилер, баладаки бу истидатны дуйгъан сонъ, онъа шиирлер окъутып, алдына беш-он капиклер атты, Якъуб куннинъ сонъунда оларны топлап, анасына такъдим эте эди.

Якъуб осьти-буюди. Къызыл Ордугъа арбий хызметке кетмек истеди, яшы кучюк деп, ордугъа алмадылар. Бабасынынъ бир таныш фининспекторы оны Харьков бетлердеки демир ёл муэндисине ёллады. Муэндис Якъубны демир ёл къуруджылыгъы ишине алды. Бундан сонъ Якъуб айлыкъ алып, къурсагъыны тойдырды, эвдеки анасына-бабасына, къыз-къардашы ве аптелерине аз-чокъ акъча ёллап башлады. Ве ич бир тюрлю имкянны къачырмай, окъувны девам этти.

1931 сенеси Чапичев Совет Ордусына арбий хызметке чагъырылды. Ордуда кендже сиясий реъберлер курсыны битирген сонъ сиясий хадим олып ордуда къалды. 1939 сенеси девлет нешриятында ильки шиирлер джыйынтыгъы нешир олунды. Команданлыкъ, бу яш сиясий хадимде бедиий эдебият истидады барлыгъыны анълап, оны дивизиянынъ чокънусхалы газетасына эдебиятчы-инструктор вазифесине таин этти. Чапичев бу газетада бир йылдан зияде чалышты.

* * *

Эльхотово аулында корюшювимизден бир йыл сонъра, Айдары станциясында умютсизден Чапичевке бир даа раскельдим. Полкумызнынъ ишинен Ворошиловградкъа кете эдим. Яз мевсими. Перронда сыныкъ скемле устюнде отурып лакъырды эттик. «Санъа бир тюркючик айтайыммы?— деди о, ялварыр киби.— Тюневин батальонда ускютли эсли аскерден ишиттим! Озюмизнинъ тюркюлеримизни айтып ве ишитип къалмасакъ, оларны бир даа ишитирмизми? Ишитмемизми? Алла бильсин?»

Оба да башы фуртана да,
Ойна да, джаным, къартана!
Сен ойнасанъ, ярашыр да,
Чёльде чобанлар къарашыр!

Тузлы пенир аш̀адым да,
Тонума чекмен ташладым.
Джандан севген бир яремни
Эллере багъышладым.

Якъуб джошкъун алда йырлап башлагъан эди, поезд пышылдады, сонъра индемей коче къойды. Якъубдан афу истеп, еримден турдым. Якъуб да турды. Менимле вагонгъа къадар кельди. Къолумны эеджанлы сыкъты.

— Сагълыкънен къал, достум!—деди майор Чапичев... «Сагълыкънен къал?!» мен тааджиплендим. Чапичев станцияда къала. Мен Ворошиловградкъа кетем. Ойле олса да, Якъуб манъа: «Сагълыкънен къал!» дей. Ничюн, аджеба? Сонъра о, чехремдеки шашкъынлыкъны сезди:— Ярын Къалпакъчынынъ полкуна кетем!

— Къалпакъчынынъ..? Ничюн мытлакъ онынъ полкуна? Бизим джебэде санъа ляйыкъ башкъа полк... полковник ёкъмы?

— Бар, шубэсиз! Къалпакъчы, эр алда, озюмизнинъ къардаштан. Онынънен ишлемек къолай олур!

— Къалпакъчы... кърымтатары ола биле!— дедим онъа.

— Ола биле,— деди Чапичев.— Ама бу кърымчакъ!

— Ойле исе, сагълыкънен бар! Мукъаддес хызметинъде мувафакъиет истейим!

Поезд артыкъ кочькен эди. Чапып, басамакъкъа сычрадым. Эки куньден сонъ озь полкумызгъа къайтып кельдим.

Дженк битти. Йыллар кечти. Якъуб Къалпакъчынынъ полкуна барып еттими? Ишлери насыл олды? Ич бир шей билип оламадым. Якъубнынъ дженкявер фаалиетини тасдыкълайыджы архив весикъалары узеринде полковник Къалпакъчынынъ адыны корьмедим. Дженк вакъытында Къалпакъчы — мухтебер, шерефли полк командири эди. Иътимал, бизим Якъуб онынъ полкуна барып еткендже, Къалпакъчы генерал-майор олып, дивизиягъа кечкендир? Бельки, Чапичев асыл да Къалпакъчынынъ дегиль де, башкъасынынъ полкуна тюшкендир! Ким бильсин! Ким бильсин!

Онынъ орду ве къызыл аскер аяты иле темелли таныш, истидатлы шаир экенини бильген Хабаровск китап нешрияты Къызыл Орду акъкъында шиирлер джыйынтыгъы азырлап бермесини риджа эткен эди. Чапичев бу китап устюнде ишлеген вакъытта Улу Ватан дженки башлады. Китапнынъ чыкъмасына мани олды. Су-

вукъ кузь вакъытында Чапичевнинъ дивизиясы Ленинград мудафаасына джонеди, бу джебэде вазиет гъает агъыр эди. Шаир даима танклар уджюмини акс эттириджи очерклер язув иле мешгъуль олды. Ондан сонъра дивизия командалыгъы Якъубны мувакъкъат оларакъ танклар батальоны командирининъ сиясий ишлер боюнджа муавини вазифесине таин этти.

«Ватан огърундаки дженклерде» адлы орду газетасы идаресинде, Чапичев джесур сиясий реъбер — шаир экени билинген сонъ, оны текрар журналист ишине чагъырып алдылар. Бу девирде Чапичевнинъ истидады там манасыле юксельди, эсерлерини аскерлер бегенип окъудылар.

Якъуб Чапичев, журналист хызметинде булунса да, даима дженк мейданына ынтыла, разведкаджылар озь вазифелерини эда ичюн кеткенде, Чапичев де мытлакъ оларнен берабер кете, автоматчыларнен атакагъа ювура, ойлеликле, танкчыларнынъ, топчыларнынъ ве саперларнынъ озь адамы эсап этиле эди.

Бир дефа Якъуб Чапичев газета идаресининъ авалесине бинаэн, окъчылар полку штабына джонеди. Штабкъа баргъан сонъ, деръал автоматчылар взводына къошулды. Взвод исе разведкагъа кетмеге азырланмакъта эди. Чапичев оларнен берабер уджюмге кетти. Фашистлер взводыны корьген сонъ, афатлы атеш ачтылар. Бизим автоматчыларымыз ерге пустылар, Чапичев урулып-сындырылып, бош быракъылгъан душман танкы янына сюйрелип барды, ичине кирди. Андан тышкъа козь этип, душман топчуларынынъ атеш ачыджы нокъталарынынъ эписини сечти. Албуки, оларны, о атеш нокъталарыны, бизимкилерге дагъ аркъасындан корьмек мумкюн олмай экен. Чапичев бизим разведкаджы топчумызны озюне чагъырды, экевлешип, совет командалыгъына душман топлары тургъан ерлерни анълаттылар. Тезден бизим топчулар душман батареясыны дарма-дагъын эттилер.

Сонъра даа да худжур вакъиа олды. Фашистлер сыныкъ алман танкы ичинде бизим эки совет разведчигимиз барлыгъыны бильген сонъ, илекярлыкъкъа урдылар. Бир машина кетирип, танкны онъа такъып, бизимкилерни алып кеттилер. Душманнынъ мерамы — совет дженкчилерини тирилей къолгъа алув эди. Чапичевде лимон шекилли граната бар эди. Танк дагънынъ четинден кечеяткъанда, Якъуб танкнынъ къапагъыны ачып, гранатаны, алманларнынъ устюне ташлады. Алман автоматчыларынынъ эзмеси чыкъкъан арада, Чапичев иле топчу танк къуллесинден ерге сычрады. Дагъ ичине кирдилер. Якъуб элинден яраланды. Топчунынъ да аякъларына бир ал олды, юралмай къалды. Чапичев бир элинен топчунынъ белинден тутып, озьлеринининъ позициясына сюйреклеп кетирди.

О газета идаресининъ авалесине бинаэн, бир дефа сапёрлар ротасынынъ ишлеринен таныш олмагъа кетти. Бизим аскерлеримиз якъындаки койни запт эте бильмелери ичюн, озендеки тыйнакъны миналардан азат этмек керек. Миналанылгъан чёльнинъ этрафындан айланып бармакъ истедилер. Снаряд урып, ярысы сынып ерге тюшкен ири чам тереги артында ерлешкен душман пулемётчысы токътамай бизим аскерлерге атеш ачып турмакъта. Пулемётчыны исе тындырманынъ чареси ёкъ.

Бизим Чапичев озюни, душман тарафына кечмек истеген мунафыкъ къыяфетине кетирди, шинелининъ бир енъи ичине эки граната къойып, дигер элине беяз байракъ тутып, алман пулемётчысына догъру чапты. Душман окопы янына баргъанда, Чапичев энкъастан сюрюнди, йыкъыла язды. Енъи ичиндеки эки гранатанынъ бириси душман устюне атылып кетти. О ерге тиер-тиймез, экинджи граната да учты. Гранаталар патлагъан сонъ, бизим сапёрларнынъ окопларындан «Ура» садасы котерильди, бизимкилер алель-аджеле душманнынъ окопларыны запт эттилер.

Бу вакъиадан эки кунь кечкен сонъ Якъуб текрар яраланды, госпитальге тюшти, Совет Ордусы алманны энди кунь-батыгъа къуваламакъта, Якъуб исе мында, госпитальде, даянып отуралмай, тез-тез тюзелип чыкъып, озь полкуна къайтып барып, дженкнинъ ниаетини тезлештирмек истей. Онынъ макъсады — дженкни тек бизим гъалебемиз иле битирип, кениш маъналы шиирлер язмакъ, ондан сонъ, озюнинъ, яъни кърымчакъ шаирининъ совет Ватаныны мудафаа этювде корип-кечирген деъшетли вакъиаларыны тертипке кетирип, буюк эсер язып, нешир этмек. Якъуб Чапичев — шаир эди. Лякин орду яхуд джебэ газетасында чалышмады. Элинде автоматы, джебэнинъ даима къайнакъ нокъталарында булунмагъа севген батальон комиссары эди.

Дженк совет девлети сынъырларындан тышкъа чыкъкъан вакъытта Якъуб кене госпитальде эди. О, ярасы текмиль тюзельмегени алда, джебэге джонеди. Чапичев Алмания топрагъына, батальон комиссары рутбесинде аякъ басты ве шу саатында вазифесининъ эдасына киришти. Чапичев хызмет эткен полк Бреславльнинъ куньдогъуш дживарында шеэр кварталында булуна эди. Чапичев ят эльдеки буюк шеэрде дженкявер вазифелер эда этювде де беджериклик ве эрлик нумюнеси косьтерди. О, бизим снайперге, душман пулемётчылары шеэрнинъ не ерлеринде экенини тапувны огретти ве пулемётчыларны деръаль тындырмагъа ярдым этти. Сонъра экиси пу-

лемётчылар къамачавындан чыкъып, батальон штабына къайткъанда, душман минаджыларыны эльге тюшюрип, оларны ёкъ эттилер, чюнки бизим уджюм этиджи аскерлеримизнинъ ёлуны къапатмакъ ичюн, яры йыкъыкъ бинанынъ дивар-лары арасына патлайыджы мадделер къоювнен мешгъуль эдилер.

Дженк... аятта энъ дешетли зевал. Дёрт йылдан бери эр кунь, эр гедже, эр саат атыш... бири-биринъни ольдюрмек, бири-биринъни къырмакъ. Биз душманны дёрт йыл къырдыкъ. Дёрт йыл къырылдыкъ. Душманны енъдик. Насыл эзиет, истирап иле енъдик? Шимди дженк хусусында лакъырды олса, эвеля «йигирми миллионны» хатырлаймыз. Ама 1942 сенеси июньде Купянсктен башлап, бир уджу Сталинградкъа, дигер уджу Алагирге барып токътагъан мудхиш вакъиа акъкъында агъыз ачылмай. Бельки, шимди о вакъиалар хусусында лакъырды мевсими дегильдир! Ама Купянск лакъырдысы илериде мытлакъа олур.

Мен, Купянск куньлерининъ биринде, патлавлар ичинден эки санитар плащпалатка устюнде бир яралы кишини алып кетеяткъанларыны корьдим. Адамнынъ башы, юзю, кокюси, бутюн кевдеси багълы, эр ери къанлы. Лякин оны деръаль танып, аттан тюштим, янына бардым. «Васфий, достум! Неден яраландынъ? Къайсы ордудасынъ? Не хызметтесинъ? — деп сорадым. Васфий суаллариме джевап бермеди.— Бу адамнынъ ичинде джан бармы? — санитаргъа ачувландым,— Ничюн индемейсинъиз».

— Биз эким дегильмиз, лейтенант!— деди санитар.— Бизим вазифемиз — яралыны санбат машинасына алып-кетип къоймакъ. Яралынынъ нефеси чыкъа, демек, джаны ичинде!

Меним токътамагъа акъкъым ве вакъытым ёкъ эди. Аткъа минип, полкнынъ артындан чаптырып кеттим. Васфийнинъ фамилиясыны унуттым. Озю гъурзуфлы. Кърым укъукъ халкъ комиссарлыгъында ишлер, озю аджайип йигит эди. Шимди сагъмы-селяметми, бильмейим. Бу раскелюв 1941 сенеси кузьде Ногайск къасабасы янларында олды.

Чапичевнинъ полку Бреславльнинъ (шимди лупкалылар онъа Врацлав дейлер) Куньдогъушында эди. Шеэр аскерлери ичюн таныш дегиль. Олар джадделерде ола биледжек агъыр дженклер усулыны огренелер. Буны оларгъа Чапичев огрете, О, бу иште де чевиклик ве эрлик нумюнеси.

Якъуб совет снайперине, душман пулемётчысыны насыл танып, насыл ёкъ эткмек кереклигини де анълатты. Снайпернен берабер батальон штабына къайткъанда, душман минаджыларына раскельдилер. Снайпер аман тюфегини оларгъа тиклеген эди, Чапичев рухсет этмеди. «Олар эвни патлатмакъ истедилер. Лякин даа патлаткъанлары ёкъ. Къолларындаки патлайыджы мадделерни ве патлатыджы алетлерни тутып алды, озьлерининъ йымшакъ ерлерине бирер тепме урып, йиберди. Минаджыларнынъ макъсады яры-йыкъыкъ эвни патлатып, бизим аскерлеримизнинъ ёлуны къапатып, ёлларда ордумызнынъ арекетини къыйынлаштырмакъ ве бу арекет къыйынлыгъында бизимкилерни пулемёт атешине тутмакъ эди.

Гитлерджилер бу ерде бир буюк бинаны тюрлю демир ве бетон васыталарынен пекитип, къальагъа чевиргенлер. Пенджереден, аралыкътан атеш ачып, бизим аскерлеримизге сокъакъта адым атмагъа имкян бермедилер. Чапичев бу эвнинъ къапысына бири-бири артындан эки граната фырлатты, аскер Шерстияковны янына алып, эвге чапты. Олар экинджи къаткъа чыкътылар. Де автоматлардан атеш ачылды, де къоллардаки сунгюлер арекетке кельди. Якъубнынъ чатышув фаалиети ве огюндеки душмангъа ачувы ойле юксек севиеге котерильди ки, урмакъ, ольдюрмек, эзмек интикъамы бутюн сабыр умютлерини ашты. Онынъ анъында шимди ялынъыз бир гъае къалды: санычмакъ, ольдюрмек! Шунынъ ичюн аякъкъап вакси, инсан тери, сийдик сасыгъан бу кучюк казарма ичиндеки алманларнынъ эписини ольдюрип битирмегендже озюне келип оламады. Алтынджысынынъ бедениндан сунгюни чекип чыкъаргъан вакъытта, къапысы аралыкъ къомшу ода ичинде кимдир къыбырданды. Чапичев юзюни къапыгъа чевирип етиштирамады, автомат гурсюльдеди. Перишан къуршун комиссарны кести, букледи... Сувукъ бетон устюне серип ташлады.

* * *

Чызмалар астындаки балчыкътан ве инсан къанындан былашкъан бетонлы тёшеме устюнде еди олю адам ята. Еди арбий адам... чешит рутбели. Алтысы алман. Бириси русиели. Кимерсининъ автоматы кокюси устюне конделен тюшкен, кимериси автоматыны эки къолунен кучълю сыкъып джан берген. Русиелиде автомат ёкъ... о сагъ элинен къыскъа тюфегининъ къундагъындан туткъан, ялпакъ сунгюсининъ уджу сол аягъынынъ тобугъына таянгъан. Сол къолу четке бир шейге узангъан, етип оламай, ерге тюше. Русиели кърымчакъ огълу!

Дженкчи достлары Якъуб Чапичевни Вроцлав шеэринде арбий ытирам иле дефн эттилер. Эртеси куню онъа Советлер Бирлиги Къараманы унваны берильгени хусусында укюметнинъ ферманы чыкъты.

1987 с.

Аджиабла Эмиров,
Сервер Арифов

ЕНЪИШ ЁЛЛАРЫНДАКИ КОПЮРЛЕР

(ВЕСИКЪАЛЫ ПОВЕСТЬ)

— Акъыз, Муневер, бу къараманынъ корюнмей де. Ёкъса онынъ Ташкентте аль олунаджакъ ишлери биттими?— деди козьлеринде шенъ къыгъылчымлар ойнагъан къыз.

— Етер энди, Сабрие. Шу учь куньден берли джанымны якътынъ,— деп джевапланды Муневер.— Совхоздаки ишлери богъурдакътан олгъаныны билесинъ де. Аджеле бир шей чыкъкъандыр даа.

— Неси джанынъны якъты шу? Олгъан шейни айтам иште. Учь куньден берли кельмей. Эки афта девамында эр кунь кельген адам оппадакътан ёкъ олып кетмез. Асылында, мен беллесем, онынъ Ташкентте айтыладжакъ киби иши де ёкъ. О мында сенинъ ичюн келе. Буны эр кес биле. Бунъа чюкюндир киби къызармакъ не керек, айт бакъайым?

Советлер Бирлигининъ Къараманы Узеир Абдураманов.

Акъикъатен, Узеир энди учь куньдир ки, почта болюгине кельмей къалды. Эм догърусыны айткъанда, бу ал Муневерни раатсызлай башлады. Ишини быракъып кельмеге вакъыт тапалмаймы, ёкъса бунъа дигер бир себеп бармы? Муневерни сонъки вакъытларда, Узеирнинъ аман-аман эр акъшам почтагъа япкъан зияретлери къувандыра эди. Эм, кимни къувандырмаз? Намлы батыр, джесюр къараман. Атик Сабриечик догъру айтты: Узеир мында Муневерни корьмек, оны эвине къадар озгъармакъ ичюн келе.

Шимди бирден, «келе» сёзюнинъ манасыны догъру къулланмагъаны, онынъ мийине барып урды. «Келе» дегиль, «келе эди» догъруджа олур. Я барып да Муневернинъ айткъаны онынъ джаныны агъырткъан олса?.. Ёкъ, олмайджакъ шей, о, ойле адам дегиль.

Бу арада гъыйкъылдап къапы ачылды ве ичери, устюнде кунеш нурларындан агъаргъан арбий кители олгъан, Узеир кирди.

— Акъшам шерефлер хайырлы олсун!

— Узеир агъа, хайыр ола, учь куньден берли къайда къалдынъыз я? Муневер пенджереге бакъа-бакъа козьлери дёрт олды,— деп «тасырдай» башлады Сабрие, селямгъа джевап бермеден.— Бир къаза олдымы ёкъса, Ташкенттеки профсоюз реберлери «Нарпай»гъа кочип кельдилерми, оларны энди арамайсынъыз?

— Сен, Сабрие, чокъ мырылдай берме, шимди шакъа вакъыты дегиль. Иш богъаздан, ишчи къолу исе етишмей. Бухарагъа барып кельмек керек олды. Онынъ ичюн де кирип оламадым.

— Я Бухарадан Ташкентке телефон этсенъиз олмаз эдими? О ерден бу

ишни япмакъ къолайджа олур эди.— деп санчты Сабрие.

— Тыпкъы сенинъ айткъанынъ киби де яптым, къасеветленме,— деди Узеир оны такълид этип.

— О якъыны айтмасынъыз олур, нетиджесини озюмиз де билемиз. Абонентинъиз джевап бермегендир.

— Э, джевап бермеди,— Узеир сертейди.— Сен не демек истейсинъ шу? Не къадар керек олса, о къадар телефон этерим.

— Эльбет, къакъа беринъ, бизлер къаршы дегильмиз.

— Айса, манъа тек сизлернинъ къаршы олгъанынъыз етишмей эди. Къана, алып берчи, Ташкентни.

— Бу ишнен Муневер огъраша. Меним ишим — почта,— Сабрие кулюмсиреп, огюндеки кягъытларны къарыштырып башлады.

— Почта... Ойле исе озь ишинъни япа бер, къалгъаныны сенсиз де чезермиз. Ана санъа бир меслеатчы даа,— мыдырданды Узеир ве Муневерге айланып:— Муневер, кене бир урунып бакъса. Сизлерни де бездирдим ама, я не япайым? Иш зарур,— деди тамамиле тюрленген сеснен.

— Номери денъишмедими, Узеир?

— Ёкъ, ёкъ. Кене о номер.

— Айса отурынъыз, ана о ерчикке. Беклемек керек оладжагъыны билесинъиз де,— Муневер дивар янындаки скемлени косьтерди.

— Билем, билем,— деп сомурданды Узеир, узун отургъычкъа ерлешерек.— Керек олгъан сонъ беклейджексинъ эбет.

Ташкенттеки телефон бугунь де джевап бермеди. Бу акъикъатен худжур бир иш олды, о къадар вакъытган берли, телефон бир кере джевап бермеди.

— Бельки чалышмайдыр, Узеир, биз исе мында чекишип отурамыз.

— Ёкъ, о мытлакъ чалышмакъ керек, мен билем.

Муневер сымарышны Ташкенттеки телефонджы къызгъа эп текрарлай берди...

Тавандаки сары лампочкачыкъ мына-мына сёнеджек киби липильдеп башлагъанда Муневернинъ къулакълыгъында кене «Джевап бермей» деген сес эшитильди.

— Бугунь де олмады, Узеир. Сменамыз да сонъуна етти,— деди о.

— Айды, не япаджакъсынъ, бельки ярын ишимиз онъуна юрер,— деди Узеир ве козь къыйыгъындан Сабриеге бакъып алды. Къыз йылмайып стол устюнден бир шейлерни джыйыштыра эди. Узеир къабаат ишлеген адам киби еринден турды ве къызларны умумий одадан айырды этип тургъан болюм янына барды.

Телефон этмек ичюн кельген куньлери Узеир Муневерни эвине къадар озгъара тургъан. Шимди де «одур-будырынъны джыйыштыр да кетейик» дер киби беклеп турды.

— Узеир, сиз телефон этмек ичюн акъикъатен Бухарагъа барып кельдинъизми?— деп сорады Муневер, олар тышкъа чыкъкъандан сонъ.— Пек зарур ишинъиз олса керек?

— Догърусы, Бухарагъа дегиль — Керминеге барып кельдим. Эм тамамиле башкъа иш боюнджа.

— Сырмы?

— Не ичюн сыр олсун? Сыр дегиль. Лякин бу узун вакъиа... та къыркъ бирде башлады.

— Къадыннен багълымы?

— Насыл къадын шу? Сизлер не ичюндир эр бир меселени къадыннен багъламакъ истейсинъиз.

— Дарылманъыз, Узеир. Сиз манъа дженктеки аятынъыз акъкъында икяе этмекни не ичюндир, сакъынасынъыз, гъалиба. Истемесенъиз, сёйлеменъиз, мен сизден буны талап этмейим де,— ынджынды Муневер.— Керчек, талап этмек ичюн акъкъым да ёкъ.

— Бу вакъиада акъикъатен де ич бир тюрлю сыр ёкъ. Лякин меним омюримде о силинмез из къалдырды. Меселе бойле олгъан эди: Мен къыркъ бирнинъ язында яраландым. Дженкте бу сийрек расткельген ал дегиль,

эльбет. Мени медсанбаткъа алып кельдилер. Яралылар чокъ, кими агъыр, кими енгильдже. Догърусы, яралы аскернинъ агълагъаныны-инълегенини бу вакъыткъа къадар даа корьмеген эдим. Мында яш бир яралы аскер окюр-окюр агълап ята эди. Бир къач еринден снаряд парчаларынен яралангъан, бир аджувсыз сою исе, къурсагъына ургъан. Эксери алларда бу — олюм демек. Ама агъламакъ... О гъарип, экимлерге къолларыны узатып:

— Доктор, къуртарынъыз, ялварам, къуртарынъыз,— деген сесни эшиткенде юрегинъ парчалана.

Янымдаки енгиль яралы сержант ерге тюкюрип дигер тарафкъа айланды да:

— Озюнъни о къадар йибермек мумкюнми? Ич олмагъанда зерре къадар акъайлыкъ гъуруры олмакъ керек даа,— деп ташлады.

Лякин этрафтакилер онъа къолтутмадылар. Эмшире исе, къаба сеснен:

— Дженкчи аркъадаш, чадыргъа кечинъиз, яранъызны багъламакъ керек,— деп онъа мураджаат этти.

Банаки агъыр яралы эп агъламсырап экимге ялвара. Бети сиягъан эким де:

— Эр шей еринде олур, солдат. Мына, шимди операция япармыз. Ойле тамирлермиз ки, даа юз йыл яшарсынъ,— деп дженкчининъ гонъюлини котермеге тырышса да, яралы озь вазиетини пек яхшы анъласа керек, ялварувны эп текрарлай бере.

Меним ярамны багъылагъан вакъытта эмширеден:— Анавы дженкчиге не олды шу?— деп сорадым.

— Яшамагъа истейдир,— деп сёз къошты банаки сержант,— санки анда, бу дакъкъаларда, джаныны феда этеяткъан адамлар яшамагъа истемейлер,— деп джебэ ёлагъына тараф ишмар этти.

— Бу къадар мераметсиз олмакъ мумкюнми, дженкчи аркъадаш?— деди эмшире.

— Мераметли?.. Анда бинълернен инсанлар гъайып олалар. Онынъ ичюн де онъа дженк дейлер. Эр ким бу яралыгъа ошап сюмюклерини акъызса, къадынларны, яш балаларны ким къорчалайджакъ?

— О заваллыны да, мына бу суаль эзиетлей. Мен ольген сонъ, баламны ким къорчалар деп яныкълай,— деди яваштан эмшире.

— Бала, тек онда бармы? Башкъаларнынъ балалары бала дегильми ёкъса?— деди сержант озюни туталмайып.

— Догъру, эльбет. Лякин бирден бир догъмушынъны ич бир кимсесиз, ярдымсыз бу дюньяда къалдырып кетмек де къолай шей дегиль. Анавы сокъакъта тургъан яш баланы корьдинъизми. Иште о, шу дженкчининъ огълу.

Мени бу ерге алып кельген вакъытта козюме биринджи олып шу огъланчыкъ илишти,— деп девам этти Узеир.— Эки бучукъ — учь яш къарарындаки балачыкъ бир шейлер кемирип отура эди. «Бу джеэннем ичинде бала не япа экен?» деп тюшюндим. Шимди исе меселе анълашылды...

— Иште, о дженкчининъ огълу,— деп анълата эди эмшире.— Бабасы озь къысымы эркянында кери чекилюви вакъытында баласыны тапкъан экен. Меселе бойле олгъан. Бу дженкчи хызмет эткен къысымнынъ кери чекилюв ёлу дженкчининъ тувгъан коюнден кече экен. Дженкчи эвлери тургъан ерде буюк бир чукъур коре. Чукъур янындаки оба-тёпелер ичинде пысып къалгъан огълуны расткетире. Балачыкъ ич бир шей анълатып оламаса да, бабасы бир бакъыштан эр шейни анълагъан. Бесе-белли эвлерине бомба тюшкен вакъытта, бала тышарыда олса керек. Къалгъанлары эляк олгъанлар. Бабасы огълуны озюнен берабер алып кете. Ама экинджи куню озю де яралана. Заваллы сагъ къалмайджагъыны биле. Оксюз къаладжакъ огъулчыгъынынъ такъдирини тюшюнип агълай. Сержант аркъадаш, бунынъ ич бир тюрлю утаныладжакъ ери ёкъ.

Эмшире сусты. Сержант да не дейджегини бильмей къалды.

Тышарыгъа чыкъкъан вакъытымда, дигер бир эмшире балачыкъны къолуна алып бир ерлерге кетмеге тырышкъаныны корьдим. Огъланчыкъ эм агълай, эм де:

— Бабачыгъым, мен сеннен къаладжагъым! Енгеме айт, мени йибер-

син, мен сеннен къаладжагъым, бабачыгъым!— деп къычыра.

Эмшире де агълап, баланы манълайындан, козьлеринден, бурунчыгъындан, яначыкъларындан опип, оны бу ерден алып кетмеге тырыша.

— Бабачыгъым, ярдым эт, быракъма мени, бабачыгъым, быракъма!

Баланынъ котерген фигъаны этрафтакилернинъ юреклерини йыртаязды. Меним де богъазыма бир шейлер къадалып къалды. Баланынъ бабасы яткъан ерге бакътым. Дженкчи кечинген. Тартышып къалгъан бетинде олюм азабы къатып къалгъан. Ачыкъ козьлеринде насылдыр ынджынув. Козьяшлары даа къурумагъан. Гуя онынъ козьлеринден «Меним тосунчыгъым, сен энди не япарсынъ, эль къолунда хорланып юреджексинъми?» деген яныкълы суальни окъумакъ мумкюн эди.

Юрегим шувулдады. Чадыргъа чапып барып эмширенинъ адыны-фамилиясыны сорадым.

— Оны не япаджакъсынъыз?— деди о айретте къаларакъ.

— Баланынъ эндиден сонъки такъдирини бильмек истейим, бу хусуста сизле мектюплешеджем,— дедим.

— Бала мында къалмаз, эльбетте. Бир де-бир балалар эвине ерлештиримиз.

— Мен сизден о балалар эвининъ номерини хатиринъизде тутманъызны риджа этем.

— Яхшы, яхшы, о къадар эеджанланманъыз. Эр шей еринде олур.

Бу вакъиадан сонъ, мен о эмширени не къадар къыдырсам да, файда бермеди. Дженк ойле шей. Ким биле, сагъ къалдымы, эляк олдымы? Не де олса, шу эмширенен берабер балачыкъ да джойылды. Лякин хатиримде эр даим яшай. Онынъ ве онъа ошагъан балаларнынъ такъдири эр вакъыт раатсызлай. Мен эминим, бала мерametли адамларгъа тюшип сагъ къалгъандыр. Лякин, эляк олгъан бабасынынъ козьлеринде къатып къалгъан ынджынув, эр вакъыт меним пешимден юре. Оксюз баланы корьсем, о козьлерни хатырлайым, оларгъа къолумдан кельген ярдымны бермеге тырышам.

Узеир сусты. Оны дикъкъатнен динълеп тургъан Муневер де ойланып къалды.

— Узеир, совхозымызда да оксюз балалар ёкъ дегиль.

— Догъру, баягъы барлар. Ондан да башкъа аиле башы джебэде олгъан чокъ балалы къоранталар да етерлик. Заваллы къадынлар гедже-куньдюз чалышсалар да, эвлятларыны етерлик дереджеде кечиндирип оламайлар. Иште Керминеге бармакътан макъсадым да бу балаларнынъ меселесини чезмек эди. Эписини бир арабагъа юклеп, андаки балалар эвине алып бардым. Энди балачыкълар сагъ къаладжакъларына эмин олмакъ мумкюн.

— Мерametли адам экенсинъиз, Узеир.

— Ёл бою баягъы кейф алдым, десем, ялан олмаз,— деди Узеир, Муневернинъ сёзлерини эшитмеген киби олып.— Балалар ойле бир меракълы шейлер айталар ки, эшитмелисинъ. Бильмеген шейлери ёкъ. Берген суаллеринынъ де арды узюльмей. «Къайда дженклештинъ? Къач немсе ольдюрдинъ, «Катюша»дан аттынъмы? Гитлерни корьдинъми?» ве илляхри. Озьлери де чокъ шейлер корип кечиргенлер. Олюм де корьгенлер, ачлыкъ да чеккенлер...

Оларнынъ арасында Мемет деген огъланчыкъ да бар эди. Лафтан болдурып эр кес сусып къалгъан вакъытта о, насылдыр бир аджыныкълы тюркю айтып башлады. Эм ойле бир тесирли йырлады ки, тап этим-теним чимирдеди. Музыкагъа авеслиги бар экен...

— Кельмегенимнинъ себеби иште будыр. Сен исе, «къадын» дейсинъ.

Баарь авасы салкъын. Куньдюз ягъып кечкен ягъмур этрафны тазертти. Токътамай эсип тургъан ель, урбамызгъа даа зияде сарылмагъа меджбур эте.

— Мына буны омузынъа ташла, авасы салкъын,— деп Узеир Муневерге озь кителини узатты.

— Не ичюн чыкъардынъыз? Сувукъланырсынъыз, Узеир. Меним устюмдеки урбам етерлик.

Узеир Муневернинъ айткъанларына къулакъ асмадан, кительни онынъ

устюне озю кийдирди, къолу исе къызнынъ омузында шай да къалды. Яш вуджутнынъ сыджагъыны сакълап тургъан китель устюнден онынъ къолуны ис этмек о къадар яхшы ве тесирли эди ки, Муневер огъланнынъ бу арекетине къаршы чыкъмагъа джесарет этип оламады.

— Сувукъланырсынъыз. О да не демек? Буз киби сув ичинде саатлернен чалышкъан сапёргъа сувукъланырсынъ демек олурмы?

Узеир былтыр кузьде «Нарпай» совхозына кельген вакъытта, онынъ кокрегинде Советлер Бирлиги Къараманынынъ Алтын Йылдызы парылдай эди. Муневер совхоздаки ишчилер комитетининъ реиси олып тайинленген къараманнынъ дженк вакъытында мисильсиз джесюрлик косьтергенини эшиткен олса да, о акъта тафсилятлы ич бир шей бильмекнинъ имкяны олмады. Ниает, олар топлашувнынъ биринде якъындан таныш олдылар. Бундан сонъ оларнынъ «почта романы» башланды. Лякин Узеир дженк хатырлавларыны Муневернен бир кере биле пайлашмады.

— Узеир, не ичюн джебэдеки омюринъиз акъкъында манъа ич бир шей айтмайсынъыз я?— текрар сорады Муневер.

— Эвленейик де, айтырым, о вакъыт имкянымыз олур,— деп кульди Узеир.

Бу лакъырдыны о чокътан берли беклей. Ама Муневер «Эвленмекни гъалебеден сонъ тюшюнирмиз» демектен къалмай. Бугунь Узеир бу месележи аль этмек къарарында эди.

— Муневер, анълатса, сен не ичюн разылыкъ бермейсинъ? Ёкъса, бир де-бир ерим келишмейми? Дигерлерден эксиклигим олмаса керек, беллейим. Джебэде де ярамай дженклешмедим, билесинъ.

— Узеир, мени догъру анълангъыз,— джиддийлешти Муневер.— Мен айтаджакъ шейлер сизге бельки юксек сёзлер олып корюнир. Лякин мен акъикъатен де шай тюшюнем: къоджаман мемлекетимизнинъ бутюн халкъы явуз душмангъа къаршы бутюн къуветини топлап курешкенде, шахсий бахтынъны къайгъырмакъ айыптыр. Бойле вакъытта эм беля, эм къуванч эр кимнинъки бир олмакъ керек. Бир даа айтам, мени догъру анълангъыз, лаф сизде дегиль. Халкъ сиз киби адам иле фералана, сиз халкънынъ гъурурысынъыз. Лякин шимди тойгъа разылыкъ берип оламам. Бойле вакъытта къуванчымыз да къуванч олмаз. Мен исе бу вакъиа мытлакъ къуванчлы олмасыны омюр-билля хаялландым.

Къызнынъ айткъанлары Узеирни бираз къолайсыз алгъа къойды. Месележенинъ бу тарафы онынъ акълына кельмеди.

— Догъру айтасынъ, Муневер. Мен, матюв, бу акъта тюшюнмедим, ама тюшюнмек керек эдим. Лякин месележи эп бир бугунь чезмек керек. Бугуньки лафымызны сёз кесюв демек мумкюнми, ёкъмы, не дейсинъ? Бу ишке разылыгъынъ бармы?

— Разылыгъым олмаса, шимди сизнен берабер кетмез эдим,— деди Муневер яваштан.

— Айса, эвдекилерине айт, Гъалебе куню къудаларны беклесинлер... Чокъ беклемек керек олмаз беллейим. Энди телефонджы къызны да эр кунь чекиштирмемиз.

— Я Ташкентке айтыладжакъ аджеле ишинъиз?..

— О энди аль олунды. Янъчыкъ чездик.

— Демек, энди почтагъа кельмейджексинъизми?

— Эм насыл келеджегим. Энди оладжакъ акъайынъ сыфатында.

Узеир Абдураманов омюр аркъадашы Муневернен.

1945 сенесининъ майыс 9-нда Муневерлернинъ эвине, Узеирнинъ айткъаны киби, къудалар кельдилер. Бир афтадан сонъ исе, Узеирнен Муневер эвлендилер.

II

Кунеш саба нурларыны Джагъа-Мемиш коюне сачкъан вакъытта, койнинъ сакинлери энди арекетте эдилер. Де андан, де мындан хоразларнынъ сеслери, сыгъырларнынъ монъравы эшитиле. Ёл бою эки адам келе. Лакъырды джиддий олса керек.

— Кене айтам санъа, Абдураман, бу акъта лаф башлама, баланы да ёлдан чыкъарма. Сенинъ не демек истегенинъни мен пек яхшы анълайым, лякин сен де мени анъла, окъумыш адамсынъ, оджасынъ. Мен беш баланы бир озюм насыл бакъарым? Сание хастаджан апай олгъаныны билесинъ. Шимди Узеир де шеэрге кетсе, мындаки ишлернинъ астындан бир озюм чыкъалмам.

Шай этип атбакъар Абдураман Къульведин досту ве аддашы Абдураман Аблязизовкъа озюнинъ вазиетини анълата эди.

— Олян, огълунъ окъумакъ керек. Окъуп чыкъкъан сонъ къорантанъа кетиреджек ярдымы он кере, юз кере зияде олур. Сен буны анълайсынъмы? Мында исе бир озюнъ къалмазсынъ. Кой джемааты ярдым этер.

Эбет, Абдураман Къульведин буны яхшы анълай эди. Джемаат ярдым этер ама, тек бу ярдымгъа да бакъып отурмакъ олурмы? Кечкен агъыр вакъытлардан сонъ адамлар мына-мына аякъкъа турып башладылар. О вакъытлары исе санки тюневин кечкен киби Абдураманнынъ козю огюнде туралар. Врангель кельген сонъ койлерде эр кунь адамларны атып башладылар. Джезалайыджылар шевкъат не олгъаныны бильмей эдилер: эм эркек, эм къадын, эм балаларны аттылар. Большевик къыдырмагъан тешиклери къалмады. Большевиклерге гонъюльдешлик косьтергенлерни де айны шу джеза беклей эди. О куньлери дагъда сакъланып юрьгени де, Саниенинъ къолундаки сабий огълан Узеирнен берабер эвимизни якъманъыз, деп врангельджи офицерге ялваргъаны да — эписи акъылында. Врангель тармар олунгъан сонъ чокътан берли умют этильген топракъ койлюлерге берильди. Лякин о топракъкъа сачмакъ ичюн не урлукъ, не де топракъны ишлемек ичюн керек кедиклер, бир шей ёкъ эди. Абдураман эвинде олгъан шейнинъ аман-аман эписини сатып, эки ат сатын алды ве арабаджылыкъкъа урунды. Кой янындаки таш оджагъындан таш чыкъарып, Симферопольге алып барып сатты. Иште онынънен де кечине эдилер. Аллагъа шукюр, шимди икътисадий вазиетлери баягъы яхшы олды. Эр алда балалар ач дегиллер. Узеир хызметчи олып етишкенде исе Абдураман оджасы оны шеэрге окъумагъа ёллайыкъ, тирнекли бала, окъувгъа къабилиети бар, дей. Къабилиети бельки де бардыр, эльбет, оджа буны менден яхшы биледир. Я еди йыл кой мектебинде окъугъаны етерлик дегильми? Бизлер о къадар тасильни къайда корьдик? Лякин, дигер тарафтан шимди инсан ичюн эр бир ёл ачыкъ олгъандан сонъ, баланы джаиль къалдырмагъа акъкъым бар экенми, аджеба?

— Не тюшюнип къалдынъ, аддаш? — деп сорады Аблязизов.

— Э-э, Абдураман. Догърусыны айткъанда бу окъувгъа разылыкъ берсем биле, баланынъ устюне киймеге бир шейи биле ёкъ.

— Олян, иш тек бунда олса, мен ярдым этерим. Андаки ашы-суву исе бедава.

Бойлеликле, 1931 сенеси Узеир Абдураманов Симферопольдеки ашчылар ФЗУ-сында окъумагъа башлады. Абдураман Аблязизовнынъ айткъанлары догъру чыкъты. Узеирнинъ окъувгъа акъикъатен къабилиети бар экен. Дерслерге авесликнен къатнай эди, раатлыкъ куньлери исе, имкяны олгъанда, койге келе тургъан.

Бойле куньлерден биринде Узеир азбар къапыны ачып киргенде этрафны энди къаранлыкъ баскъан эди. Азбарда ишнен огърашып юрьген анасы:

— Вай, ба-алам, бойле кеч кельгенинъ де не я? Сени беклей-беклей сабырымыз тюкенди, — деди манълайындан опип. — Хайырлымы шу, огълум, не олды я?

— Бир шей олгъаны ёкъ, ана, къасеветленменъиз. Бизде бугунь джумаэртелик отькердилер. Одаларны ювдыкъ, бина огюндеки мейданлыкъны темизледик, тереклер отурттыкъ, аранларны тертипке кетирдик. Иште, акъшамгъадже, зорнен етиштирдик. Онынъ ичюн кеч кельдим.

— Айды, кир эвге. Аш да энди сувып къалды.

— Зарар ёкъ, ана, бизлерни иштен сонъ ашаттылар, мен токъым.

Абдураман агъа сет устюнде ясланып раатлана эди.

— Кир, кир, огълум. Бу маальгедже не ерлерде эгленип юресинъ?

— Чалыштыкъ, баба. ФЗУ-да джумаэртелик отькердик, — деп Узеир кягъыткъа сарылы бир богъчаны сет устюне къойды да, юкълап къалгъан къардашларына бакъып:

— Буны Зулейханен Васфиеге кетирген эдим, — деди.

— О да не я? Джумаэртеликте яхшы чалышкъанларгъа мукяфатмы ёкъса? — деп кульди бабасы.

Теджрибе мешгъулиетлеринде пишырген къурабьелеримиз.

— Ойле исе, биз де дадыны бакъайыкъ, — деп Абдураман агъа арекетке кельди. — Сание, бир чай къайнатчы.

Оданынъ кенарында дерслерини бакъып отургъан ве шимдигедже сеси чыкъмагъан Лукъман:

— Агъа, буларны озюнъ пиширдинъми? — деп сорады бабасы ачаяткъан богъчадан козюни алмайып.

— Озюм пиширген сойлары да бар! — деди Узеир гъурурнен.

Къурабьелерни эр кес бегенди.

— Мына, Сание, олмаса отьмек, ашарым чиберек, дегенлери киби, сен де энди отьмек ерине къурабье ашайджакъкъа ошайсынъ, — деп кульди Абдураман агъа ве бираздан Узеирге айланып:

— Шакъа этем, огълум. Къурабьелеринъ пек лезетли олгъанлар. Машалла. Энъ эсасы, къолунъа зенаат алгъансынъ.

— Даа кереги киби алгъаным ёкъ, баба, лякин мытлакъ алырым, шубеленменъиз.

— Къолунъда зенаатынъ олса, ич бир вакъыт ач къалмазсынъ. Дюньяда эр бир шейнинъ эсасы эмектир. Эмекчи — энъ урьметли, энъ шерефли адамдыр. Дюньяда олгъан эр бир шей онынъ къолу астындан чыкъты. Девлетимиз де эмекчилер мемлекетидир.

Софра башындаки лакъырды яваш-яваш койде олып кечеяткъан денъишмелерге авушты.

— Баба, коюмизде колхоз тешкиль олунгъаны догърумы? Бизде чешит тюрлю лакъырдылар юре, къайсы бирине инанаджагъынъны бильмейсинъ, — деп сорады Узеир козьлерини йылтыратып.

— Догъру, колхоз тешкиль олунды. Бизлер де онынъ бириндже азаларындан олдыкъ.

— Атчыкъларымыздан да марум къалдыкъ, — деп агъламсырай башлады Сание апте. — Не керек эди, бакъайым, бириндже олып сокъулмагъа? Сабыр этейдик, не олып, не къаладжагъыны корьгейдик башта. Санки бирев ашыкътырды.

— Сание, бу акъта дава биткендир, деп юрьсем, сен аля даа яна экенсинъ. Бунынъ несине янасынъ шу? — деп къызышты бабасы. — Санъа къач керелер айттым, айванчыкъларынъа бир шей олгъаны ёкъ, дигер атларнен бир ерде яшайлар, иште. Эм яхшы шараитте яшайлар. Бунъа озюм шаатым, нафиле ерде атбакъар олып ишке кирмедим. Колхознынъ койлюлерге береджек файдасыны даа корьмелисинъ.

Узеирнинъ ФЗУ-да окъугъанына энди бир йылдан зияде вакъыт кечкен эди. Бу вакъыт ичинде койлеринде колхоз къурулды, онъа бириндже Абдураман Къульведин аза олып кирди. Атларымдан айырылмайым, деп атбакъарлыкъны бойнуна алды. Абдураманнынъ ёлбашчылыгъында яхшы джыныслы атларнынъ сайысы эп арта берди.

Узеир эр кельгенде мытлакъ бабасы чалышкъан ерге бара, саатлернен атларнен огъраша. Оларгъа сув бере, астларыны темизлей, ювундырмагъа алып бара. Бойле вакъытта бабасы:

— Санъа асылында ашчы дегиль де, атбакъыджы зенаатыны сечип

алмакъ керек эди. Анавы Абдураман оджанъ, балагъа окъумакъ керек, деп инатланды, — дей тургъан.

— Атбакъув меселесинде бир шей деп оламайым, лякин ордугъа хызметке аладжакъта, мытлакъ атлылар къысымына ёлламаларыны риджа этерим.

— Сенден чыкъкъан атлыны корейим, ха-ха-ха.

Узеир айланып бакъса, дивар янында ырджайып Хаяли тура. Хаялинен берабер олар мектепте окъугъан эдилер. О йыллары Хаялини мына бу къылыкъсыз табиаты ичюн сыкъ-сыкъ ура эдилер. Хаяли арыкъ ве сырыкъ киби узун. О боюнынъ «юксеклигинден» алчакъ бойлу, арекетчен Узеирге насылдыр менменлик иле бакъа тургъан.

— Сенинъ киби къыскъа баджакъны атлылар къысымына якъын йибермезлер. Анда сельби киби узун бойлу, эр джеэттен келишкен йигитлер керек. Сенинъ кибилери исе оларгъа тек аш пиширмеге ярар...

— Котек ашамагъа истемесенъ, сус, Хаяли. Дженкте эсас шей адамнынъ бою дегиль, онынъ табиатыдыр. Къараман олмакъ ичюн бой-пост керекмей. Эсасы — Ватанынъны севмек керек.

Узеир бу сёзлерни айткъан вакъытта бир къач йылдан сонъ сёйледиклерини амелиятта тасдикъламакъ керек оладжагъыны озю де бильмей эди.

III

Тамам дженк арфесинде Узеир Абдураманов хызмет эткен арбий къысым Полтава областындаки Лубны шеэринде ерлешкен эди. Эр йыл майыс айында къысымнынъ шахсий эркяны арбий лагерьлерге кочюриле.

1941 сенесининъ июнь айында къысымнынъ роталарында инспекция тешкерювине азырлыкъ кете. Эм роталарда, эм штабда, эм устаханелерде — бутюн арбий коллективде бу тешкерювнинъ екюнлеринде эр ким менфаатдар эди. Тешкерюв ве ондан сонъ кечмек керек олгъан тактика манёврлары нетиджесинде командирлернинъ бир къысымында артты-рылгъан месулиет, дигерлеринде ярышлашув дуйгъусыны къозгъай. Къызыл аскерлер бу тешкерювлерге буюк умют багълайлар. Чюнки о мувафакъиетли кечсе, къыскъа муддетли отпускагъа, я да ич олмагъанда шеэрге невбеттен тыщ кезинтиге, я да, ниает, узун, агъыр имтиан кергинлигинден сонъ раатланмагъа акъ къазанаджакълар. Шимдилик исе кергинлик юкъарыдан ашагъы баргъандже кунь-куньден арта. Уйкен командирлер ярдымджыларына «зорлайлар», сонъкилери исе кучюклерни айдаштыралар. Олып кечкен бутюн партия ве комсомол топлашувларында, тешкерюв оладжагъы хусусында айтылды; дивизия газетасы онынъ муимлиги, онъа насыл азырлыкъ кеткени акъкъында эр бир номеринде язды.

Плацта, сабадан акъшамгъадже, аскерлер группа-группа олып, маршнен адымлайлар, мешгъулиет кечелер. Бу айры деталлерге ве парчаларгъа айырылгъан буюк бир машинаны хатырлата.

Эки къызыл аскер гимнастёркаларыны чыкъарып козьден кечирювни откереджек реберлер ичюн, минберни мавы тюсте бояламакъталар. Иш арасындаки тенефюслер вакъытында олар, сигарларыны якъып, ашагъыда адымлайяткъан аркъадашларына шакъа этелер.

— Дженкчи Долгонос, аягъынъны юксекче котер!

Олар озьлерининъ айрыджа бир алларындан лезет аларакъ, хахылдап кулюшелер.

Сержантлар плац артындаки, топракъ диварлы узун бир коридорда, къаранлыкъ тюшкенине къадар аскерлерге мергин атувны огретелер. Огде, атеш мензилинден эки юз метр авлакъта фанерден япылгъан ешиль тюслю мишеньлер «ялдап» кечмектелер. Мензильде яткъан окъчылар бу ялпакъ, тайып кетеяткъан мишеньлерге догъру аталар.

«Ашыкъма...», «Даа да ашагъы ал!», «Эр бир арекетинъни тюшюнип-ташынып яп», «Тюшюн, дейим санъа!..», «Атеш ач!» — деп командирлер артындан узьмей сабырлы сеснен командаларны текрарлайлар.

Бу арада лагерь биналарынынъ базы бир ерлеринде сылав ишлери кете, диварларны бояйлар, пенджерелерни ювалар. Старшиналар казарма-

лар дюльбер олмасы ичюн тырышалар.

Ниает, тешкерюв куню де кельди. Къысым тизильди. Плацта озь командирлеринен берабер дёрт коше шекилинде роталар туралар. Эр ким силясынен берабер. Сагъ тарафтан махфазадан азат олунгъан байракъ корюне. О, сыджакъ, ельсиз авада дирегинде асылы тура. Бираз солда штаб эркяны ерлешти. Ондан эки адым кенарда — оркестр. Санки шимди бутюн арбий шеэрчикте аят токътап къалды, Казармалардан ве оларнынъ араларындаки сары къумнен сепильген ёлчыкъларда сес-солукъ эшитильмей. Тек ашханенинъ пенджерелери артындан, бираз гъайрет этип бакъылса, ашчыларнынъ джамларгъа япышкъан ялпакъ бетлерини ве медпунктнынъ къапылары арасында корюнген санитарларнынъ беяз халатларыны сечмек мумкюн...

Полк дивизия командирини къаршылап алмакъ ичюн сырагъа тизильди. Янъы урбалар кийген, силялангъан, геометрик суретте дос-догъру тизильген полк, беклевнинъ бу сонъки дакъкъаларында айретке далгъан киби къатып къалды.

Къысым командири офицерлер арасында плац бетке келеяткъан генералны корип, сафкъа тараф айланды, къолларыны беденине тиреди, сырагъа козь ташлады ве команда берди:

— Смир-р-но!..

Роталарнынъ сыралары бир къыбырданып алдылар ве кене къатып къалдылар. Майор къатты адымларнен келиджилерге догърулды...

Мусафирлер плацнынъ кенарындаки ёлчыкънынъ башында токътадылар. Тек дивизия командири юрювини токътатмады. О сафкъа теменна этерек, саф сыралары огюнден сербест адымларнен кетти.

Сержантнынъ артында тургъан къызыл аскер Узеир Абдураманов таш кесильди. Оны бу алдан энди янъы эмирден гъайры ич бир тюрлю кучь алып чыкъып оламаз эди. Онынъ бутюн вуджуды дикъкъат ве бойсунмакъ ичюн азыр эди. Шимди о озюни кенди ротасындан айырды ис эталмай. Шу себептен онынъ гъайретлери де тек озю ичюн дегиль, бутюн рота ичюндир. Шимди онынъ юзюнде тек козьлери джанлы. Олар чевречетни садыкълыкънен козетмектелер. Къысым командири рапорт берди, дивизия командири исе бу рапортны къабул этти. Генерал шахсий эркяннен селямлашты. Къызыл аскерлер бир агъыздан инсанны сагъыр этеджек гудюрди котерип:

— Сагъ олунъыз, генерал аркъадаш! — деп джевап бердилер.

Узеир енгиль нефес алды. Бойле бирдемли джевап комдивде мусбет теэссурат къалдырмамакъ мумкюн дегиль... Сада бирден башлагъаны киби, бирден токътады, санки козьге корюльмеген бир дирижёр таячыгъынен ишмар этти. Этрафны тынчлыкъ сарып алды. Генерал шахсий эркянны инспектор тешкерювининъ башланмасынен хайырлады. Бунъа джевап оларакъ аскерлернинъ къоджаман садасы текрар янъгъырады. Эр кеснен берабер «ура», деп багъыргъан Узеир озюнде акъикъий зевкъ ис этти. «Ура» садасы денъиз далгъасы киби ротадан ротагъа кечип, тынды. Гъайретинден тап козюни юмгъан Узеирге, шимди плац санки кенишледи ве ондаки адамларнынъ сайысы эки кере артты.

Сонъра эр шей уставгъа ве адий тертипке риает этильген тарзда кечти. Командирлер плацнынъ о бир тарафындаки ал къумачнен сарылгъан мавы минберге котерильдилер. Кене полк командирининъ сеси эшитильди. О, аскерлернинъ «ура»сындан сонъ пек яваш янъгъырады.

— Тантаналы мерасимге!...

Рота командирлери эписи бир вакъытта сырадан чыкъып, озь аскерлерининъ огюнде турдылар. Трубалары йылтырагъан оркестр парадны къабул этеджек дивизия командирине таба айланды.

— Марш!

Шу дакъкъасы оркестр чалмагъа башлады.

Узеирни эеджан сарып алды, санки тенини чимирдеткен серин ель эсти. Къысымнынъ байрагъы ельпиреп башлагъанда авада къырмызы бир акъым джайрагъан киби кельди...

Узеир шимди ойле тура эди ки, маршнынъ насыл башлангъаныны

корьмеди. Арекетке азырланып, о сонъки кере озь ротасынынъ сыралары козьден кечирди. Онынъ бакъышында: Недай дюльбер балалар!.. Недай яхшы!..» деген мана бар эди.

Минберде де азырлыкъ корюле. Комдив честь беререк: «Къана, нелерни косьтереджексинъиз, шимди бакъармыз» деген киби аскерлерге тикильди. Буны джиддий ве эмиетли бир тарзда дигерлери де яптылар.

Роталар бири-бири артындан ерлеринден кочьти ве сыраларда тюзгюнлик сакълаяракъ, минбер огюнден кечип башладылар. Аскер ве офицерлернинъ бутюн вуджутлары кергинлешти. Олар минберге якъынлашкъанда къолларындаки силяны даа зияде сыкъты, сыралар араларындаки месафени текмиль сакълап кеттилер.

Генералнен берабер кельгенлер озьара бир шейлер фысылдашалар. Оларнынъ эписи чокътан берли хызмет этип кельген, озь вазифелеринынъ бутюн инджеликлерини бильген арбий мутехассыслардыр. Шимди олар сыраларнынъ кетювини ве аскерлернинъ адий арекетлерини козетерек, бир ротаны дигеринен къыяс этип, къыймет кесмектелер.

Акъикъатен, шахсий эркян месафени яхшы кечти, бунынънен разылашмамакъ мумкюн дегиль. Полк командири яваш-яваш тынчланып башлады. Озь ишини темелинден бильген талапчан мусафирлер къысым аскерлерининъ маршына яхшы къыймет кестилер. Лякин, комдив нечюндир сусмакъта эди. Полк командири онъа раатсызланып бакъты ве айретте къалды. Себеби, генералнынъ эля козьлеринде айдын бала къуванчынынъ акси бар эди.

— Роталар аля дереджеде! — деп ташлады о, полк командирине айланып.

...Энди тек зайыфлашаяткъан аякъ тасырдысы эшитильмекте — роталар минберден узакълашмакъталар.

— Ах, дюльберчиклер! Гъурурле кечтилер! — деди генерал самимиет иле. — Шимди оларгъа «Уджюмге!» деп эмир берсенъ, эр шейни сипирип ташларлар.

Роталар марштан сонъ кене сырагъа тизильдилер. Командирлер озь аскерлерини быракъып, кенаргъа чекильдилер. Комиссиянынъ азалары аскерлерде насыл шикяетлер олгъаныны сорап башладылар. Шикяетлер олмады. Комдив къысым командири ве къысымнынъ дигер офицерлеринен казармаларны бакъмагъа кетти.

Роталар боюнджа невбетчи сержантлар дивизия командирине бир минсиз рапортлар бердилер. Софаларда, канцелярия одаларында, Ленин одаларында... эр ерде эр шей еринде. Полларда бир чёпчик биле тапмакъ мумкюн дегиль, тёшеклер — койкалар ерли-еринде. Невбетчилер плакатлардаки къызыл аскерлер киби озь ерлеринде туралар...

Комдив мемнюн къалды. Акъшам устю клубда къысым авескярларынынъ концерти берильди. Концерт башламаздан эвель дивизия командирининъ муавини чыкъышта булунды. О, тертипнинъ муимлиги, къызыл аскернинъ боюн-борджу хусусында айтты, сонъ тарихкъа мураджаат этип, биринджи джиан ве граждан дженкини хатырлады. Озюнинъ биринджи чарпышмасы акъкъында тафсилятлы икяе этти.

— Биз пулемёт янында ятамыз. Этраф тасырды, шамата, урушнынъ къызгъын вакъыты, мен исе санки агъачтан ясалгъан киби къатып къалдым. Догъру бизге къаршы эллиге къадар, бельки ондан да зияде австриялылар чапмакъталар, мен исе оларгъа къаршы атмакъ керек олгъаныны текмиль унуткъаным. Энди бетлерини де сечем: къырмызы, агъызлары ачыкъ — багъыралар. Мен исе ненидир беклейим, оларгъа бакъам да беклейим. Биринджи олып ярдымджым озюне кельди. О кийик сеснен: «Атеш ач! Атеш ач! Юкълап къалдынъмы?» — деп багъырды ве юмругъынен белиме яндырды. Мен сескенип «Максимка«гъа япыштым. Пулемёт лентасыны сонъки къуршунынадже масраф эттим!.. Бир де-бирини ерге сердимми — ёкъмы, бильмейм. Лякин австриялыларны санки ель учурды — эписи ерге ятып артларына сюйрекленип башладылар. Бу арада, аркъадашлар, мен аскер ичюн муим олгъан бир шейни анъладым: ич бир вакъыт душмандан къоркъма, душман сенден къоркъкъаныны акъылынъда тут. Мына бойле.

Полковник джебини къармалап бем-беяз пошусыны чыкъарды ве шыр-сув олгъан бетини сильди.

— Чарпышмада, аркъадашлар, хусусан биринджи чарпышмада агъыр дакъкъалар ола, бутюн къуршунлар санъа къаршы учып кельген киби дуюла. Чарпышма вакъытында не ерге козюнъ тюшмесин, андан санъа олюм бакъа. Яшамагъа да пек истейсинъ, ойле истейсинъ ки, къафанъда тек бир фикир айлана: къайда сакъланмалы, къайсы деликке кирмели? Лякин, сиз манъа инанынъыз, достларым, бу къоркъу аскер ичюн телюкели бите биле. Сизге муим бир сыр даа ачайым, — комдив муавинининъ сеси эп кергинлешти. — Душманнынъ узеринден гъалебе къазанмакъ, оны ёкъ этмек — чарпышмада къорчаланувнынъ, озюнъни сакълап къалувнынъ энъ ишанчлы усулыдыр. Джесюрден къуршун да къоркъа, деп нафиле айтмагъанлар...

Къызыл аскерлер чокъ шейлерни корьген полковникни дикъкъатнен динъледилер. О сёзюни битирген сонъ девамлы эльчырптылар.

Концерттен сонъ, роталар акъшамлыкъ кезинювге чыкътылар. Джыллы геджеде аскерлернинъ джошкъун йыры эшитильди.

IV

Дженк...

Айдын, кунешли саба. Фашист самолётлары тынч казармаларны, язлыкъ лагерьнинъ чадырларыны къуршунладылар.

Къызыл аскерлер юкъу серсемлигинде чапып чыкъкъан тар сокъачыкъкъа эки бомба тюшти. Патлавнынъ далгъасы Узеирни ерге йыкъаязды, лякин о йыкъылмады. Янында, къан ичинде булгъаланып яткъан болюк командирини ве эки аскерни корьди.

Булар, Узеирнинъ корьген биринджи къурбанлары эди. О, вуджудында зайыфлыкъ ис этерек, бу дешетли вакъианы музакере этеяткъан аркъадашлары янына барды. Базылары аля даа бир хата-къазагъа огърагъандырлар, деп беллей эдилер.

— Насыл хата, дженк дейим санъа!

— Провокация олмалы. Онъа къапылмамакъ керекмиз.

— Этрафынъа бакъ, этрафынъа. Бойле хаталар олмай, — деп багъыра аскерлерден бириси.

— Сафкъа тизилинъ, — деген эмир даваларны кести. — Эмир кельгендже беклейджекмиз, аркъадашлар, — деди рота командири сафкъа тизильген аскерлерге мураджаат этерек, — Эр ким эр итималгъа азыр олмалы.

Къаранлыкъ тюшти. Немселер бираз ял алмакъ истеселер керек, уджюмни токътаттылар. Арткъа чекильмек эмири кельди.

Рота батакълыкълар ве орманлар ичинден арткъа чекильмеге башлады. Ёл агъыр. Тек яралылар дегиль, дигер аскерлернинъ де кучьлери тюкенди. Бундан да башкъа оларгъа ачлыкъ азабы да къошулды. Олар энди аман-аман бир суткадан берли агъызларына ич бир шей къапкъанлары ёкъ. Кунь ярыкъланып башлагъан вакъытта къызыл аскерлер озен боюна чыкътылар. Яралыларны носилкада котерип, озенден кечмек керек эди. Сув адамларнынъ кокюсинден келе. Сувукъ сувдан оларнынъ нефеси токътап-токътап къала. Ялыгъа чыкъкъан сонъ эр кес ушюгенинден къалтырап башлады. Кийимлер сувгъа шишелип тенге япыша. Къызынмакъ ичюн тез-тез юрьмеге арекет этелер.

Серин ельчик эсип башлады. Булутларнен къаплы кок, къара ве серт олып корюне. Командир бираз раатланмагъа изин берди. Агъыр юкъусыз ёлдан болдургъан аскерлер ерге йыкъылып, шу ань юкълап къала эдилер. Вакъыты-вакъытынен тек бир де-бир яралынынъ ынъранувы эшитиле. Ягъмур сепелеп башлады. Ама аскерлер буны сезмейлер, эп юкълайлар.

Чалы янында отургъан Узеир де юкъламагъа арекет этти. Лякин юкълап оламады. Оны баш агърысы туткъан эди.

Бираздан эсип башлагъан ель, булутларны бир тамам дагъытты. Этраф айдынланды. Узеир отлар устюнде отурып, чызмаларыны чыкъарды, ичинден сувны тёкти, чылгъавларыны сыкъты. Вакъыты-вакъытынен топларнынъ сеси эшитильмекте. Тёпеде агъыр бомбалайыджы самолётлар

«улуп» кечелер. Бу улувдан ер инълей. Самолётларнынъ джамлы бурунлары, къанатларындаки къара хачлары ачыкъ-айдын корюне. Бираздан, олар кеткен тарафтан агъыр «гух, гух, гу-ух» сеслери эшитиле. Олар артларына енгиллешкен алда къайтмакъталар, дерсинъ, араретлерини къаннен къандырып келелер. Учуджылар, Гитлернинъ: «Сенде юрек ве джан ёкъ, дженкте олар керекмей. Озюнъде мерамет дуйгъусыны ёкъ эт, эр бир рус, совет адамыны ольдюр, огюнъде къарт я да къадын, бала-чагъа олгъаны сени токътатмасын. Ольдюр!..» деген чагъырувындан саргъушланып учмакъталар.

Рота экинджи куню ёлуны кене девам этти. Чегерликлер арасындан кечкенде олар бир сыра адамларны расткетирдилер. Булар — гитлерджилерден къуртулмагъа тырышкъан якъын койнинъ сакинлери эдилер. Къадынларнынъ къолларында богъчачыкълары. Адамларнен берабер сыгъырлар ве атлар да кетмектелер. Гуя олар да этрафта не олып кечкенини анълайлар. Анда-мында адам ве айван джеседлери ятмакъта.

— Ярабби, ярабби! — деген къадын сеси эшитильди. — Къайда кетемиз шу? Къайда кеткенимизни бильсейдик баре. Олар бу ерге де келе билирми, аджеба? Бельки, бизимкилери йибермезлер?

Къарт къадыннынъ козьлери къоркъу толу. О бугунь саба бир олюмден къуртулды. Къырыджылар тарафындан къамачавгъа алынгъан койден къачып чыкъты.

Бираздан аскерлер чалылар ичинде сакълангъан балалар сюрюсини расткетирдилер. Силялангъан адамларны корип, балалар аман ерлеринден атылып турдылар. Олардан энъ уйкени, хастаджан, узун аякъларынынъ базы бир ерлери сыдырылгъан къызчыкъ, къардашыны къолуна алды ве оны къорчаламагъа азыр тургъан киби кокюсине басты. Янындаки томалакъ козьлю къызчыкъ:

— А-н-а! А-н-а! — деп къычырды.

О юзю-къоюн ерге йыкъылып, къалтырап башлады. Уфачыкъ, кирли юмручыкъларыны ерге ура берди.

— Балалар, къоркъманъыз. Биз — озюмизнинъкилер, къызыл аскерлермиз де.

— Булар, бизимкилер, — деди уйкен огъланчыкъ. Шимди онынъ сеси ойле чыкъты ки, санки о муим бир шейни кешф этти.

— Я ана- бабаларынъыз къайда? — деп сорады рота командири.

Балалар эки куньден берли бир озьлери орман ичинде юрьгенлерини ве озюмизнинъкилерини тапамагъанларыны анълаттылар. Олар буюк бир орман ичинде къаранлыкъ ве янъгъызлыкътан къоркъмайлар, ама оларнынъ уфакъ юречиклеринде гитлерджилер огюнде къоркъу яшай. Тек оларны расткетирмектен къоркъалар.

Къолунда къардашыны туткъан къызчыкъ буюк адам киби шикяетленмеге башлады:

— Мына бунынънен чекишем, — деди о къолундаки къардашыны косьтерип. — О даа бала. Анамыз исе ёкъ... Оны якътылар.

Балалар партизанларны къыдырып тапмагъа озьара анълашкъанлар, къоркъунчлы олмамасы ичюн исе, берабер юре экенлер.

Дженкчилер балаларны да озьлеринен алып кеттилер.

— Шимдилик бизнен барарсынъыз, — деди рота командири. — Сонъра бир шейлер тюшюнип тапармыз.

Акъшам устю токътамагъа меджбур олдылар. Аскерлер бир тамам ёрулды, талдылар.

Фуртуна якъынлаша эди. Этраф къаранлыкълашты. Вакъыты-вакъытынен узакътан гурюльти эшитиле. Ярым саат кечер-кечмез кок булутларнен къапланды. Олар ойле алчакъ ялдай эдилер ки, дерсинъ тереклернинъ тёпелерине илишип кечелер.

Рота командири геджелемек ичюн чалашлар япмакъ эмирини берди. Адамлар ёргъунлыкъны енъерек, ишке кириштилер. Орман сес-шамата толды.

Бираздан ель тынды.

Салкъын ягъмур ягъып башлагъанынен эр кес чалашларгъа сокъулды.

Дженкчининъ юкъусы да, джебэ геджелери де къыскъа ола. Дерсинъ, даа янъчыкъ яттынъ, санъа исе — тур, дженкчи, арбий ёлгъа азырлан, дейлер. Ёлда къолунънен арабанынъ четини тутып (эгер о да олса) юкъусырап кете билесинъ.

Адамлар танъда турып, кунь бою токътамадан, бомбардуман астында эп шаркъкъа таба ёл алдылар.

Къысымлар, айры аскер группалары эвельден азырлангъан мудафаа ёлагъына чекильдилер. Олардан бири — Березина озени. Мында — Белорусиедеки Речица шеэрини мудафаа этмек ичюн 58-нджи полк кельди.

Аскерлер акъшамдан саба оладжакъ чарпышмагъа азырлана эдилер. Траншеялар къазалар, анда патрон ве снарядларнен толу ящиклерни ташыйлар, озь шахсий атеш нокъталарыны къавийлештирелер.

Узеир о геджеси козюни юммады: эп тюшюнди, хатырлады. Дженкнинъ биринджи огъурсыз куню дарма-дагъын этильген ёл, манзараларыны, болюк командирининъ дешетли сымасыны тасавурында текрар ве текрар корьди, даа бир къач кунь эвельси онынънен берабер казармада тынч юкълагъан, шимди исе эляк олгъан аркъадашларыны хатырлады, кери чекилювнинъ зеэрини ис этти. Онынъ янындан олюм кечкенини козь огюне кетиргенде, теляш ичинде къала эди.

Кунеш нурлары ерге тюшкенде, чевре-четни козетеяткъан Узеир, узакъта немсе аскерлерини сечти. Олар орманнынъ къара «дивары» узеринде зар-зорнен корюне эдилер.

Гитлерджилер, де группаларгъа болюнелер, де кене даркъалалар — тюзгюнсиз бир зынджырнен келелер. Эгер олар бойле денъишювлер этип кельмеселер, ерлеринден къыбырдамайлар, деп санмакъ мумкюн.

Узеир якъынлашаяткъан душманларны козетерек, кергинли беклевден бутюн вуджуды агъырлашкъаныны сезди. Немселерден озюнинъ кескин бакъышыны алмадан, о ерге ятаркен, бирден буюк бир сары къырмыскъа корьди. Къырмыскъа ишчен бир тавурнен озюни сыкъмадан юкюни чалылар арасына сюйреклей берди. «Бакъчы сен онъа, — деп тюшюнди Узеир. — Этраф яна, дюньянынъ ахыры кельген киби дженк кете, о исе бир шей абайламадан озь ишини девам эте. Сизнен ишим ёкъ, озь къасеветим башымдан артып ята, деген киби».

Шу душман аскерлери корюнген орман беттен бирден къаплыбакъагъа бенъзеген, алчачыкъ машина корюнди ве бир тарафтан дигер тарафына салланып, пияделерни озаракъ, о мейдангъа атылды. Онынъ артындан дигери пейда олды, учюнджиси...

— Танклар! — деп багъырды бирев.

— Бронебойщиклер... танкларгъа къаршы! Гранаталар азыр олсун! — янъгъырады рота командирининъ сеси.

Бир машинанынъ огюнде атеш парылдады. Шу дакъкъасы мейданлыкъ устюнден сызгъырып снаряд кечти. Бу патлав къалгъанлары ичюн бир сигнал олды. Иншаатларда атмагъа имкяны олгъан эр шей арекетке кельди. Танклар эп якъынлашмакъталар. Олар пияделер артта къалмасын деп, агъырдан келелер.

Бронейбойщиклеримизнинъ атешиндан танкларнынъ бири токътады, ондан къою тютюн чыкъып башлады. Онынъ артындан кельген къырыджылар къарышып кеттилер. Экинджи танк да токътады, лякин шу ань о, шиддетли атеш ачты. Сонъра вызылдап огге атылды ве къутургъан айван киби орманнынъ четине вызнен кетти. Онъа къаршы ашыкъчанлыкънен атеш ачылды.

Узеир гранаталарны алып терек артындан бакъты да фурсат тапып огге таба сюйреклене башлады... Бираздан душман танкынынъ зынджырлы копчеклери тюбюнде атеш корюнди. Патлав зорнен эшитильди. Лякин, танк худжур суретте салланды ве бир тарафына чёкти.

Узеир башыны котерип бакъты. Танк бир тарафына янтайып тура, оны къою тютюн къаплап алды, лякин тёпесиндеки пулемёт чевре-четке эп къуршунларыны ягъдырмакъта. Машина артыкъ огге атылмагъа имкяны олмагъан, лякин аля даа къаршылыкъ косьтермеге къувети къалгъан яралы джанаварны анъдыра.

Энди атеш душман пияделерине къаршы догъруллтылды. Энди оларнынъ ачувлы, терли бетлерини, бири-бирине япышкъан сылакъ сачларыны сечмек мумкюн...

Сонъундан олып кечкен вакъиалар, Узеирнинъ хатиринде къалмады. Олар бири-бирине къарышып кеттилер. О башта чокъ атты, сонъра винтовкасынынъ сюнгюсинен ешиль-кульренкли душманнынъ вуджудыны санчты, къундагъынен онынъ башына, бетине бар къуветинен яндырды.

Немселер кери чекилип башлагъанларынен, Узеир, санки бир далгъа озюнен берабер оны алып кеткен киби ормандан чапып чыкъты ве душман пешинден тюшти...

Чарпышма биткен сонъ, сагъ къалгъанлар озьара теэссуратларынен пайлаштылар.

— Пайларыны алдылар, э, командир аркъадаш? Бир даа буруныны сокъмазлар.

— Сокъмазлар, дейсинъми? Сокъарлармы, сокъмазлармы, оны бильмейим, лякин пайларыны алмагъа алдылар. Акъикъатен, кереги киби яндырдыкъ.

Узеир этрафына айланып бакъты. Эр ерде даа демичик олып кечкен урушнынъ излери. Кенарда душман джеседи ята, янында дигери, бираз узакъта учюнджиси... Онынъ янында башыны артына аткъан алда къызыл аскернинъ джеседи ята. Озю даа пек яш, бала десенъ де оладжакъ. О санки азап ичинде къычыра. Буны корьген Узеир тюрленди, демики гъалебе къуванчы сёнди.

Немселернинъ уджюми 58-нджи полк мудафаа эткен участканынъ дигер ерлеринде де чул тутмады. Душман уджюмни бир къач кере текрарласа да, файдасыз олып чыкъты. Полк дженкчилери о куньки чарпышмадан сонъ фашистни урмакъ мумкюн деген хуляса чыкъардылар.

Бутюн гедже невбеттеки урушкъа азырлыкъ корюльди. Яралыларны джебэ артына ёлладылар, эляк олгъанларны дефн эттилер. Къабирлери башында интикъам алмагъа ант-емин эттилер.

Июль 17-де, сабадан, душман резервлерини ишке кирсетип, кене уджюмге кечти. Шу куню Узеир яраланды. Къуршун сол омузы янындан тешип кечкен олса да кемикке чокъ зарар кетирмеди, лякин баягъы къан джойгъаны ичюн оны башта медсанбаткъа, сонъра Брянск шеэриндеки госпитальге ёлладылар. Тедавийленювни Орёл шеэринде девам эттирди...

Эски истраат багъчасынынъ тёрюнде кильсе, онынъ янында туладан къалангъан эки къатлы узун эв тура. Адамларнынъ айткъанларына коре, бир вакъытлары анда папазлар яшагъан экенлер. Шимди исе госпиталь. Узеир къабул одасынынъ босагъасындан кечер-кечмез:

— Мени чокъ вакъыт тутар экенлерми, — деп сорады.

Невбетчи эким кулюмсиреди:

— Башта сизге не олгъаныны корейик, сонъ муддет акъкъында лаф этермиз.

Эким яралыны бакъып чыкъкъан сонъ, эмширени чагъырды:

— Машенька, сыворотка акъкъында къайгъырмакъ керек олур.

Машенька хирургкъа джевап бермейип, тегиз омузларыны силькти де, балдырларыны ойната берип къайтып кетти. Онынъ крахмаллангъан явлугъы тюбюнден къыскъа кесильген сары сачларынынъ уджлары тюртип чыкъкъан. Бу тесадуфен олгъан шей дегиль, буны махсус кузьгю къаршысында япа тургъанлар. Къашлары сюрмели. Аягъында арбийлер ичюн махсус сатылгъан окчели хром чызмалар.

Эким кеткен сонъ, Машенька не исе де Узеирнинъ кроваты янына «ялдап» кельди. Къоллары халатынынъ джеблерине сокъулгъан алда не ерлергедир бакъа.

— Къуршун ярасымы? Насыл олды? — деп Машенька онъа суаллер берип башлады.

— Ойле де олды, — яваштан джевапланды Узеир. — Я сыворотка не ичюн керек шу?

— Гангрена олмамасы ичюн, — деп омузларыны къысты Машенька. —

Къана, янбашлап ятынъыз. Бойлеликле, сизни не ерде къуршунладылар?

— Чалылар ичинде, куньджю бир эриф атты, — деди о шакъаланып.

Машенька индемеден енгильден дудагъыны тишлеп алды ве окчелерини такъылдатып чыкъып кетти.

Тедавийлев мувафакъиетли кечти. Узеир госпитальде булунувынынъ сонъки куню, акъшам емегинден сонъ азбарда лаф этип отургъан яралылар янына барды. Лаф уджюм арфесинде ким не акъкъында тюшюнгени хусусында кете.

— Билесинъми, джаным, чарпышма огюнде мен не акъта тюшюнем? — деди бир гурджи. — Сулико акъкъында. Бугунь эвленди — экинджи куню исе джебэге кетти. Тюшюнем иште. Вай-вай, насыл тюшюнем. Сен онда насыл козьлер олгъаныны бильсейдинъ. Къара денъиз киби.

Эр кес кульди.

— Мен исе анамны корем, — деп башлады бир огълан. — О мерametли инсан. Мен джебэге кеткен вакъытымда, билесинъми манъа не деди? «Халкъымызны утандырма, бабанъ-деденъ киби дженклеш. Ватан унутмаз», деди. Урушкъа киреджекте анамнынъ сымасыны корем, сесини эшитем...

Огъланнынъ сесинде эеджан дуюла.

— Сен ана акъкъында яхшы айттынъ, — деди сарышын бир огълан. — Юрекке барып тийди... Мен уджюм арфесинде бизим коюмизни, алтын тарлаларны, колхоз клубыны, къызларны корем. Аджайип къызларымыз бар. Дюльбер, чебер, я йырлагъанларыны эшитсенъиз. Фашистни богъгъан сонъ эпинъиз бизге келинъиз. Эр кимге келин тапылыр.

Шимдигедже сусып отургъан лейтенант лафкъа къошулды.

— Яхшы айттынъыз, аркъадашлар, догъру айттынъыз. Эльбет, инсан ичюн эр шей къыйметлидир: эм тувгъан эви, эм анасы, эм догъып оскен кою... Буларнынъ эписи бир ерге къошулып Ватан деген сёзни тешкиль этелер. Урушкъа азырлангъанда, сизлер Ватан акъкъында тюшюнесинъиз. Ватан ичюн джанынъызны фида этесинъиз. Онсыз мумкюн дегиль, онсыз гъалебе де ола бильмез...

Эр кес сукюнетке далды. Аскерлернинъ зеининде тувгъан эвлери, сой-акърабалары, дост-эшлери джанландылар. Яни олар шимди Ватанны хатырладылар. Бугуньде мына шу дакъкъада бу Ватанны душман чызмасы таптай, эзе. Бойле азиз хатырлавлар адамларнынъ юреклеринде душмангъа нисбетен терен нефрет къозгъады. Олар шу аньде душман устюне атыларакъ, онынъ титис вуджудына сюнгю санчмакъ, яхутта бу вуджудны тишлеринен йыртмакъ имкянындан марум олгъанларындан себеп, оларда умютсизлик дуйгъусы асыл олды.

Узеир еринден турып, орман ичине догърулды. О, асылында балалыгъындан берли бир ерде отурып оламай, онынъ яш вуджуды даима арекетни талап эте. Бу дакъкъаларда да, мийинде къозгъалгъан чешит ойлар ондан бир де-бир шей япмакъны талап эте эди. Шунынъ ичюн о бу истекни ич олмагъанда юрип къанаатлендиреджек олды. Узеирнинъ башында долангъан фикирлерни:

— Атынъны джойдынъмы ёкъса, атлы? — деген сес больди.

Къаршысында тургъан адамны абайламай кечип кетеяткъан Узеир, башыны котерди.

— Хаяли, — деп багъырды о, козюне инанмайып. — Пезевенк, сен мында не япасынъ? — Къуветли къоллар бири-бирине сарылдылар.

— Не япарым, балыкъ авына чыкътым. Мынавы къармакъны корьмейсинъми? — деп Хаяли гипсленген къолуны юкъары котерди. — Аз къалды оны сындырайздынъ.

Узеир къувангъанындан гипсленген къолны абайламады ве къабаат ишлеген адам киби:

— Багъышла, достум, эгер агъырткъан олсам, багъышла, — деди. Озюм яхшы тюзельген сонъ, башкъаларны да ойледир, деп зан эттим.

— Айды, энди аягъымны сындырмазсынъ, деп умют этем, — кулюмсиреди Хаяли.

— Аягъынъ да яралымы? — деп Узеир Хаялининъ къолтукъларына

къысылгъан къолтаякъларны корьди.

— Э, осколка ярасы. Бугунь бириндж керe азбаргъа чыкътым.

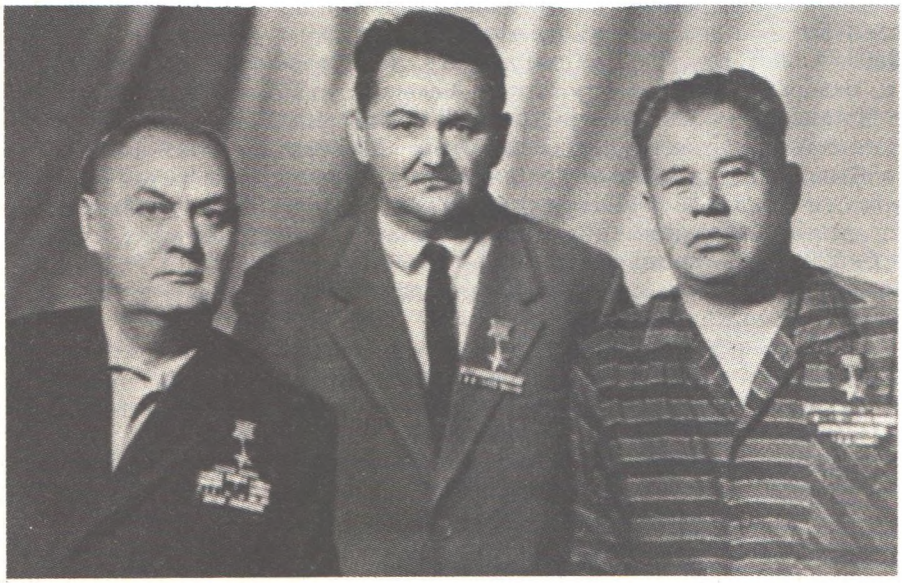
— Я сени не вакъыт алып кельдилер?

— Энди он дёрт кунь олды.

— Бакъса сен, эки афтадан берли бир госпитальде ятсакъ да, бундан хаберимиз олмады. Бугунь къаршыма чыкъмагъан олсанъ, ойле де корюшалмай, экимиз эки тарафкъа кетер эдик.

— Сен энди тюзельдинъми, ёкъса?

— Бугунь — сонъки куню. Ярын джебэге, — деп ташлады Узеир. — Олян сени расткетиргеним пек къувандым. Озь тилимизде лакъырды этмеге насыл сагъынгъанымны бильсенъ де. Эки йылдан берли ана тилинде лаф эткеним ёкъ. Сен бир шейлер айтса, айта бер. Бу мешакъатлы йыллар ичинде не яптынъ, не ишлединъ?

Советлер Бирлигининъ Къараманлары (солдан): Абдуреим Решидов, Узеир Абдураманов ве Сеитнафе Сеитвелиев.

— Шимди эр кес бир ишнен мешгъуль — Ватанны къорчаламакъ! — джиддийлешти Хаяли. — Бундан да алий макъсад ёкъ. Иште бу макъсад огърунда мен де къолумдан кельгени къадар тырышам. Я сен, сен не яптынъ? Атларынъ къайда шу? — Хаяли кене шакъа далгъасына кечеджек олды. Атлы атындан айырылмамакъ керек.

— Атым ёкъ, достум, пияделерге ат берильмей.

— Я мытлакъ атлы оладжагъым деген сен дегиль эдинъми?

— Эр шей тюшюнгенинъ киби олып чыкъмай экен. Мени тек атлылар къысымына дегиль, умумен ордугъа, баягъы вакъыткъадже алмадылар. Чокъ балалы аиледен олгъаным ичюн бир къач керелер кери чеке бердилер, — деди Узеир. — Сизлер койден отуз учьте кочьтинъизми шу?

— Отуз экиде, — деди Хаяли.

— Мен о вакъыт ФЗУ-да окъугъаным хатиринъде олса керек?

— Хатиримде олмайып. Койде сенинъ кийингенинъе сукъланмагъан бала ёкъ эди. Мен хусусан къушагъынъны бегене эдим. Я кокрегинъдеки нишанлар... Тыпкъы Ворошилов, — кулюмсиреди Хаяли.

— Э-э, нишанлар яхшы эди, — деп Узеир кечмишни хатырлаярякъ, сукюнетке далды. — Иште о ФЗУ-ны отуз учьнинъ башында битирдим, — деп девам этти о. — Ашчы олып Ялтагъа тюштим, ишчилер ашханесинде чалыштым. Муштерилернинъ айткъанларына коре, ярамай ашчы дегиль эдим. Лякин ашчылыкъ фаалиетим чокъкъа бармады. Язда, бабам агъыр

хасталанды. Койге къайтмагъа меджбур олдым. Аилени кечиндирмек ичюн бабамнынъ ерине атбакъыджы олып ишке кирдим, иште «атлы» оларакъ хызметим бунынънен де битти. Бабам тюзелип аякъкъа тургъан сонъ мен еди айлыкъ бухгалтер курсыны битирдим ве «Красный маяк» деген артельге чалышмагъа кирдим. Башта эсапчы, сонъра артель реисининъ медений-кутьлевий ишлери боюнджа муавини оларакъ чалыштым.

— Тамам санъа ляйыкъ иш. Къайтармагъа тюшкенинъни корьгендирлер даа, — деп шакъа этти Хаяли. Лякин Узеир буны сезмеди. Бу дакъкъаларда дженк де, госпиталь де Узеир ичюн санки ёкъ олдылар. О, хатырлавлар дерьясында ялдамакъта эди. Шимди о къадар узакъ кечмиш олып корюнген о вакъиаларны кене озь башындан кечире экен, бу хатырлавлар Узеир ичюн яра ве агърылар арасында санки мукъаддес тынч бир адачыкъ олып къалдылар. Шу артельде чалышкъан вакъытымда комсомолгъа кирдим, сонъундан комсомол комитетининъ секретары оларакъ да сайлангъан эдим. 1936 сенеси къардашым Зубейир догъды. Аман-аман къазангъан параларымнынъ эписини койге ёллайым. Яшайышым маддий джеэттен бол олмаса да, акъикъатен бахтлы эдим.

1939 сенеси ордугъа чагъырдылар. Полтава области Лубны деген шеэрге, окъчулар полкуна тюштим. Атлылар къысымы олмаса да хызметимни бегендим, — деп Узеир Хаялиге назар ташлады. — Низам, тертип... Кичик командирлер мектебинде окъудым. Бир йылдан сонъ политрук муавини олдым. Ордуда чокъ ишлер арасында вакъыт тез кече. 1940 сенеси де тез-тез кечип кетти. Мен ордуда къалып, хызмет этмек къарарына кельдим, бу ниетнен Харьков арбий окъув юртуна кирип окъумакъ ичюн азырланып башладым. Лякин дженк...

Оларнынъ лакъырдысы Хаялининъ палатасында девам этти. Суаллернинъ арды узюльмеди.

— Олян, ама да лаф эткенмиз, — деди Узеир палатагъа агъыр яралыларны ашатмакъ ичюн кельген эмширени корип. — Айды, мен энди барайым, кягъытларны ресмийлештирмек керек. Кетеджекте ич олмагъанда бир дакъкъагъа кирерим. Айды, раатлан.

— Узеир, — токътатты оны Хаяли. — Бир вакъытлар манъа айткъан лафынъ акъылынъдамы?

— Мен санъа чокъ шейлер айткъан эдим, эписи акъылда къалырмы? — деп кульди Узеир.

— Ёкъ, акъай, о лафынъ башкъалары киби дегиль, о лаф меним ичиме окъ киби къадалып къалды. Сен, бир кере давалашкъан вакъытымызда: «Къараман олмакъ ичюн бой-пост керекмей. Эсасы — Ватанны севмек керек» деген эдинъ. Сен бугунь джебэге кетесинъ. Мен де мында чокъ вакъыт къалмам, ама бир даа корюширмизми... буны алла биле. Дженк о. Шимди санъа шуны айтмакъ истейим ки, балалыгъынъда, мытлакъ къараман олурым деген ниетинъден вазгечме. Эгер эпимиз боюн-борджумызгъа шу ниетнен янашсакъ, эпимиз бойле макъсаднен дженклешсек, о копеклернинъ къабургъасыны тез сындырырмыз...

Узеир сагълыкъласмакъ ичюн палатагъа ашыкъып киргенде Хаяли юкълай эди. О тюшюнде ким бильсин нелер коредир, бети кергин. Узеир оны уянтып отурмады. Янына барып, ястыгъынынъ букленип къалгъан уджуны тюзетти де, яваштан:

— Айды, достум, сагълыкънен къал, частлы ол, — деерек палатадан чыкъты ве азбарда беклеп тургъан машинагъа догъру чапты.

Бундан сонъ Узеир Хаялини бир даа корьмеди. Арбий ёллар оларны бири-биринен расткетирмеди. Дженктен сонъ исе, Хаялининъ излери Узеир ичюн тамамиле джоюлып кеттилер. Сагъ къалдымы, я да бу «джеэннем» атешинде чокътан-чокъ аркъадашлары киби янып кеттими, буны Узеир билип оламады. Лякин, о Хаялининъ эр эки вазиетте де озь борджуны сонъуна къадар эда эткенине эмин эди. Сонъки кере лакъырды эткенде Хаялининъ парылдап тургъан козьлери буны косьтерип тургъан эдилер.

Шимди полуторканынъ тёпесинде госпитальден эп узакълашаяткъан Узеир бу козьлерни хатырлап: «Къасеветленме, достум, къараман олалмасам да, копеклерге къаршы эндирильген дарбеге къошкъан иссем сал-

макълы олур. Буны къатиен билем, буны ишандырып айта билем»,— деди озь-озьлюгинден.

VI

Узеир Брянск шеэрине ёл тута. Оны госпитальден сонъ Брянск шеэринде мудафаа ишлеринен огърашкъан 321-нджи арбий-инженер батальонына ёлладылар. Сапёр олса, сапёр, — деп тюшюнди Узеир. — Биз эмектен бир вакъыт къоркъмадыкъ. Эмек эр шейнинъ эсасыдыр, дей тургъан бабам. Догъру, гъалебенинъ эсасы да эмектир, солдатнынъ агъыр эмеги. Не олса олсун да, гъалебени якъынлаштырсын.

Душман шиддетле эп шаркъкъа джылышмакъта. Эр кес кери чекилюв вакъытында душманны къаттыджа урмакъ, онъа мумкюн олгъаны къадар чокъча зиян кетирмек кереклигини яхшы анълай. Аскерлер гъалебе эшкъына джанларыны аямадылар, сонъки тамчы къанынадже мукъаддес топракънынъ эр бир къарышы ичюн дженклештилер. Юкъу, раатлыкъ не олгъаныны о вакъыт бир кимсе бильмей эди. Лякин олар, артларында русларгъа да, озьбеклерге де, гурджилерге де, татарларгъа да, Ватанымызнынъ бутюн халкъларына мукъаддес олгъан совет топрагъы яткъаныны яхшы биле эдилер.

Узеир эвине къыскъа, лякин севги-асретлик толу мектюплер яза: «Меним джан-юректен севген анам-бабам! Сиз меним, шанлы къызыл аскерлер сырасында джанавар душмангъа къаршы дженклешкенимни билесинъиз. Аскерлеримиз севимли Ватанымызны джесюрдже къорчаламакъталар. Куню келир, биз кене дженкнинъ бириндже саатлеринде тургъан еримизге къайтып барырмыз. Ватан эшкъына джанымны аямам».

1941 сенесининъ декабрь айында Узеир хызмет эткен батальон Курск шеэрининъ этрафларына авушты. Сапёрлар ДЗОТлар, блиндажлар, гизли атеш нокъталары къурдулар, миналар къойдулар — шеэрни мудафаагъа азырладылар. Эр кунь къанлы чарпышмалар олып кече. 1941 сенесининъ сонъу ве 1942 сенесининъ бириндже афталары гъает агъыр, къанлы урушлар ичинде кечти. Узеир булунгъан батальон эп арткъа чекильди.

...Этрафтаки орманлар дерсинъ ер юзюни къаплап алгъанлар. Орман ёлу бунсыз да джан сыкъыджы къыш акъшамларыны даа зияде узунлаштыралар. Козьлеринъ огюнден аяздан къаткъан, чаларгъан уджсыз-буджакъсыз, сым-сыкъ орман сыралары кечелер. Куль ренкли къар устюнден чыплакъ телеграф диреклери агъыр-агъыр «адымламакъталар», зорнен корюнген теллер аджыныкълы «инълейлер». Ёлнынъ сонъу олмайджакъ киби корюне.

Ёл бою келеяткъан сапёрлар бир афтадан берли ял алмадылар. Олар тек бир кере эски бош аранда геджелеп олдылар. Бу аран да, немселер якъкъан койнинъ янында насыл этип къалгъаныны кимсе бильмей.

— Эр шейни якъа, джинабетлер, — деди Узеир ушюп-къалтырагъан давушнен. Оны шимди тек сесинден танымакъ мумкюн. Артларындан бакъсанъ, эр кес бир тюрлю корюне.

— Кетемиз, кетемиз, не вакъыт келеджекмиз шу? Инсан яшагъан бир ер тападжакъмызмы шу? — деди бирев.

— Санъа ротный дагъ артында, деп айтмадымы? — джанланды Узеир. — Не мырылдай бересинъ шу?

Анджакъ о онынъ не ичюн мырылдагъаныны яхшы биле. Аскерлер пек болдурдылар. Ёл агъыр. Сеферде болдургъан адам, озю дуймай колоннанынъ артында къала. Арттакилер исе озюнинъкилерни джоймамакъ ичюн вакъыты-вакъытынен огге таба къыскъа ынтылувлар япалар. Артта къалып кетмек пек кучь. Шу себептен, взводларнынъ ерлери авуштырылып тура.

— Учюнджи взвод колоннанынъ башына кечсин, — деген эмир эшитильди.

Лакъырдыларнынъ арды узюльди. Дженкчилер агъыр адымларнен ёлны «ольчемектелер». Курпелеп къар ягъа. Комбат кельгенде, взвод даа колоннанынъ башына авушып етиштирмеген эди.

— Косьтерильген эвлерге ерлешмели, — деди комбат мензильге

якъынлашкъанларыны бильдирип.

— Динълеймиз, — деп джевапланды рота командири.

Аскерлер джанландылар. Кене анълашылмагъан лакъырдылар башланды.

Ярым саат кечер-кечмез сапёрлар алчакъ агъач копюрчик устюнден кечип, насылдыр бир эали пунктына келип кирдилер. Тар, къыйыш-къонгъур сокъакъ, копюрден башлап къаранлыкъкъа синъип кете. Этраф чымчырт. Квартирмейстерлер аскерлерни эв-эвге ерлештирдилер. Олар не исе де, чокъ вакъыттан берли биринджи кере инсан киби юкъладылар.

Сабасына эали пунктыны мудафаа этмек ичюн азырлыкъ башланды. Мында, ич кимсе яшамагъан бир чокъ эвлер къалын беяз къар тюбюнде оксюзлер киби турмакъталар. Сапёрлар иште бу эвлерни мудафаагъа уйгъунлаштырып башладылар.

— Кель, мына буны бычайыкъ да, — деп мураджаат этти Узеир Миша Яковенко деген аскерге.

Миша ашыкъмадан къолчакъларыны кийди. Бычмагъа башладылар.

— Бизни бу якъкъа не маразгъа алып кельдилер аджеба? — деди Миша.

— Сенинъ шикяетлеринъ даа битмейми шу? Тюневин не вакъыт келирмиз, деп фысылдадынъ, энди исе мында не япаджакъмыз, дейсинъ?

— Шай даа. Биз пияделер дегильмиз де. Биз сапёрлармыз. Мутехассыслар.

— Мына бакъчы, мутехассыс, бычкъыны кереги киби тут, бир озюме арекет этмек кучь. Ана шай.

Олар куфленип къалгъан агъачны тез бычтылар. Узеир агъачтан тёмекни сол къолунен тутып, аякъларынынъ янына къойды да онынъ устюне чыкъып, тюфегини амбразура ичине сокъты.

— Мутехассыслармыз, дегенинъ догъру. Бизлерни нафиле ерде бойле чагъырмайлар, — деди Узеир тюфегининъ къундагъыны омузына тиреп. — Мутехассыс олсанъ, эр ишни мутехассысджа япмакъ керексинъ. Сен бизге окъчулардан кельдинъми шу?

— Пияделерден.

— Анда къолай: «Атеш ач! Огге! весселям. Бизлерде ойле дегиль. Мындаки халкъ окъумыш, бильгилидир, — деп шакъа тарзында тенбиеледи Узеир Мишаны. — Силя къулланмакънен бирге къуруджылыкъ алетлеринен де чалышмакъны бильмек керексинъ.

— Онынъ ичюн де сен бычкъынен чалышмагъа биле экенсинъ даа, — деди Миша озюни сыкъмайып.

— Асылында сапёрлар — бу не демек олгъаныны билесинъми? Бу сёз та къадимий заманларда пейда олды. Къорчалав вакътында, уджюм этиджилер мудафааны патлатмакъ ичюн къаленинъ астыны къазып анда патлайыджы мадде ерлештирелер. Мудафааджылар исе, уджюмнинъ чул тутмамасы ичюн оны патлавларнен токътатмакъ макъсадында озь невбетинде къаршылыкъ тунеллери къаза тургъанлар. Русиеде бойле ер асты кечитлерге «сапёрлар» дей эдилер. Зенаатнынъ ады да иште мындан келип чыкъты.

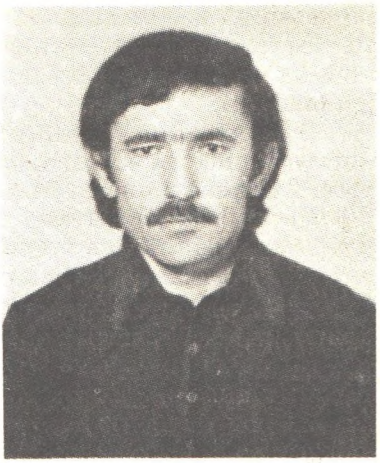
Сапёр алтын къоллу уста олгъаны эр кимге белли эди. Сапёргъа душман атеши астында чалышмакъ керек ола. Сапёр зенааты — бу джесюрлер зенаатыдыр.

Яхшы биль ки, санъа къаршы япылгъан дарбеге деръал дарбенен джевап бермеге имкянынъ олса, дженклешмек баягъы къолай ола. Сапёрларда исе бир чокъ алларда, бойле имкян олмай. Оларнынъ огюнде дигер вазифе тура. Олар тек чаресиз алгъа къалгъанда уджюмге къошулалар. Бу джеэттен, оларны разведкаджыларнен къыяс этмек мумкюн: эр ерде душман олса да, атмагъа имкянынъ ёкъ.

Эгер де душманнен козь-козьге кельсе, сапёр усталыкънен дженклешмек борджлу.

— Шимди орта ерде, манъа бу лекциянъны не манада окъугъанынъа акъылым етмей, — деди Миша.

(Девамы бар).

Юсуф Алиев

САРАРГЪАН КЯГЪЫТЛАР

ПОВЕСТЬ

Сельбилер тюбюндеки скемледе учюмиз — Белорусиеден Елена Владимировна, Москвадан Наталья Куликовна (экиси де эдибелер) ве мен субетлешип отурамыз. .Зифт къаранлыкъ ичиндеки денъиз бизге корюнмесе де, инъильтиси эшитильмекте. Уфукъта, кокюсини къабартып нефес алгъан далгъалар устюнде денъиз фенери янып сёнмекте. Далгъаларнынъ хош давушыны эсапкъа алмасакъ, чевре-чет сукюнет ичинде. Арасыра, огюмизден адамлар кечелер. Янашадан, сельби тереклери бою енгиль адымларле яш бир огълан кельмекте. О, янымызгъа якъынлашкъанынен, Наташа:

— Аркъадаш, багъышланъыз! — деди онъа. — Риджа этем, бизге адынъызны сёйлесенъиз!

Йигит токъталды. Бойле кеч маальде насылдыр къадын онынъ адыны сорагъанына элесленди, лякин деръал озюни эльге алды.

— Бекир! — деди о.

— Чокъ яхшы, демек мен бу сене мытлакъ, Бекир адлы адамнен таныш оладжагъым, — деди Наташа кулюмсиреп.

Биз де Еленанен онъа къошулып кульдик. Йигит элиндеки торбачыкъны скемле устюне къойып, янымызгъа отурды.

— Энди янъы йыл келип кирди, сиз исе Бекирнен таныш олдынъыз, — деди о. — Мусааденъизле, сизинъ адынъызны бильмек мумкюнми?

Наташа онъа озюни таныш эткен сонъ бизим адымызны да сёйледи. Бекир меним адымны эшиткенинен скемлеге яхшыджа ерлешип отурды...

О гедже дёрдимиз баягъы маальгедже субетлешип отурдыкъ. Субетимиз чешит мевзуда эди. Сёз эдебият акъкъында кеткенде Бекир:

— Менде чокъ сенелерден берли сакъланып кельген бир эльязма бар, — деди манъа. — Истесенъиз эвге баргъан сонъ, оны сизге ёллайым. Окъуп бакъынъыз, кене корюшкенде озь фикиринъизни сёйлерсинъиз...

Бу корюшювлер ве лакъырдылардан сонъ бир бучукъ ай кечти. Мен

энди чокътан раатлыкътан къайттым, озь ишиме кириштим. Бир кунь меним адыма бандероль кельди. Бандероль узериндеки языларны корип, кимден кельгенини анъладым. Зеинимде Иджатчылар эви, гедже субети джанланды.

Бандерольни мукъайтлыкъле ачтым. Андаки сарарып башлагъан кягъытларны элиме алдым. Оларны башта бирер-бирер саифелеп чыкъ-тым. Саифелерден узакъ кечмишнинъ къокъусы кельмекте...

Сараргъан кягъытлар, андаки вакъиалар ичине далдым.

...Гедженинъ зифт къаранлыгъы «иримекте», танъ атмакъта. Дагъда, аят эп уянмакъта. Тынчлыкъны узакълардан кельген душман самолётлары-нынъ, топларынынъ давушлары, ракеталарнынъ янып сёнювлери боза. Пар-тизан лагери раатлана. Ялынъыз бекчилер аякъталар. Бизлер исе, развед-кадан къайтамыз. Энъ кенарда тургъан бекчилернинъ янларындан кечтик. Лагерьнинъ четинде булунгъан Тамара адлы эмшире къыз бизлерни кескин назарынен озгъараракъ, къалын къашларыны чатты, сонъра омузларыны догърултты да, элиндеки автоматыны даа зияде сыкъты.

Нарвыш къызгъа мераметнен бакъты. Дженк бу назик вуджутлы къызны биле элине силя алмагъа меджбур этти. Бутюн халкъ арекетке кельди. Адамлар тынч, бол-сал яшай эдилер... Нарвыш озю оджа олып чалышкъан севимли мектебини, шенъ-шерамет талебелерини, къорантасыны, балаларыны хатырлады. Бугунь исе... Душман пис аякъларынен азиз топрагъымызны таптамакъта. Нарвыш, фикирлерине екюн чекерек: «Бугуньде бизим омюримиз ачыкъ-айдын корюнмекте, аятымыз ярыкъ ве ишанчлыдыр, — деген хулясагъа кельди. — Къальбимизде баскъын-джыларгъа нефрет, Ватангъа буюк севги беслев ве шу Ватан ичюн шеит кетмеге азыр олув — бугуньки омюримизнинъ макъсады, ярыкълыгъы ве алидженаплыгъыдыр». Тамаранен Нарвышнынъ назарлары чатышты. Олар бири-бирини сёзсиз анъладылар. Чевре-чет къушларнынъ нагъмеси ве гурь дагънынъ нешьэсинен толу эди.

Тереклернинъ талдасында уфакъ бир чалаш тура. Онынъ огюнде, бу-тюн гедже янып тургъан атеш сёнип башлады. Юксек тереклернинъ пытакъларында къушчыкълар чивильдешелер, гуя олар сабаны селямлай-лар. Чалаш огюнде, кутюк устюнде сары сачлы, кок козьли, арыкъча кельген, солгъун черели яш адам отура. Онынъ устюнде узун быджакъ, белине къушакъ сыкътырылып багълангъан. Къушагъына бир къач гра-ната къыстырылгъан, сагъ янында пыштав асылы. Автоматыны кутюкке таяп къойгъан. Устю-башы темиз-пак. Затен о, эр вакъыт бойле юре. Бу адам отряд командири Зайченко эди.

Зайченко бизим, разведкадан кетирген малюматларымызны эшитерек, мешин чантасындан харита чыкъарды, анда насылдыр бельгилер япты. Сонъ башыны котерип, манъа бакъты ве:

— Шай десе... Аппаз, бу къыйметли малюматларгъа башкъа бир де-бир шейлер къоша билесинъми? — деп сорады.

— Разведка нетиджеси шуны косьтерди ки, эсас ёлларны къорув къуветлешти ве бекчилернинъ сайысы баягъы чокълашты, — дедим мен.

— Къартым, я сиз бунъа кене нелер къоша билесинъиз? — деп сорады Зайченко энди сакъалы чаларгъан къарт разведкаджыдан.

Алим къартбаба тамакъ къырып оксюрди ве кольмегини догърултып:

— Бу фрицлерни ялынъыз шейтан анълай билир, — деди. — Ама биз-лер оларнынъ сырларыны билип кельгенимизге эминим...

Зайченко хаританы джыйыштырды, мешин чантасыны бойнына асты ве еринден къалкъып, бизлерге мураджаат этти:

— Яхшы. Раатланынъыз. Азырланынъыз.

Бизлер ерлеримизден къалкътыкъ. Партизан лагери де арекетке кель-ди. Зайченко булунгъан чалашкъа группа командирлери, сиясий хадим-лер, разведкаджылар, алякъаджылар келип кеттилер. Отряд невбеттеки операциягъа азырлыкъ корьмекте.

Бойледже, бизлерни булутсыз айдын сабалардан биринде янъы месуль вазифелер къаршылады. Партизан отряды разведканынъ берген малюма-тына эсасланаракъ, Севастополь джебэси вазиетининъ талапларыны козь

огюне алып, арбий план тизди. Багъчасарай — Севастополь таш ёлунынъ бир чокъ нокъталарына бир кереден — бир вакъытта уджюм этмек къарарына келинди. Ёлларны, копюрлерни, ёлгъа янтайып тургъан къаяларны патлатув, Севастополь джебэсининъ сагъ къанатына догърултылгъан душманнынъ арекетлерини аз вакъыткъа олса да, токътатув вазифеси къойылды.

Зайченко шу куню, тюрлю атеш нокъталарына он группа партизан ёллады. Эр бир группагъа вазифе берильди. Группалардан бирине Зайченконынъ озю ёлбашчылыкъ этти. Отряд чевре-четке даркъады...

Шапырып-копюрип акъкъан ирмакънынъ буллюр сувы озюнинъ салкъынлыгъынен этрафкъа тазелик багъышлай. Озенчикнинъ юкъарысындаки гурь чамлыкъта, бизим партизан группамыз булуна. Бу ерге даа деми келип токътадыкъ. Нарвыш чевре-четни бакъып чыкъты. Беш адамдан ибарет группасыны тешкерди. Бундан сонъ:

— Бизлер о бириси куню, сабадан операциягъа киришмек керекмиз, — деди о. — Яйля — уджюм этиледжек районымыз.

Нарвыш сёзни манъа берди. Мен юксек бойлы, джесюр Немировскийни, эмшире къыз Тамараны, группа командири Нарвышны ве сиясий хадим Титаренконы козьден кечирдим.

— Титаренкодан гъайры эпимиз, бу ерлерни яхшы билемиз, — дедим мен. — Бизге, кимерде бу орталыкъларда душманнен тутушмакъ сырасы келе. Бугунь акъшамгъадже, анавы къырнынъ тёпесине чыкъмакъ керекмиз. Гедже исе, учь кечитни отип, Буюк Дере районында къонмакъ борджлымыз. Ярын, куннинъ экинджи ярысында операция кечеджек ерни огренмелимиз...

Дагъларнынъ тёпелери, акъшам салкъынынен нефес алмакъталар. Душман бойле вакъытта партизанларнынъ уджюминден сакъынып, ёл арекетини токътата. Бизлер къаялардан, дагълардан кечип, операция ичюн къарарлаштырылгъан ерге келип чыкътыкъ. Бу юксекликтен дагълар, къырлар ве ем-ешиль Яйля корюнмекте.

Мына юз йыллар девамы яшап кельген тереклер арасындан — дагълыкътан, янтайып тургъан къаялардан, къырларнынъ энъишли-ёкъушлы этегинден Яйля бетке ёылан киби бургъучланып котерилеяткъан ёл. Узакъта сол якъымызда Бойка къаялары корюнмекте. Бойка ве Яйля араларында Буюк Деренинъ башлангъыч манзарасы гизленмекте. Мен Немировскийге бакътым да, дурбинни узаттым. О меним не демек истегенимни анълады. Дурбинни Бойкагъа ве дарма-дагъын этильген къышлавларгъа догърултты.

— Эбет, мында къатты урушлар олгъан эди, — деди о, дурбинни манъа къайтарып.

Шимди бизим экимизнинъ де зеинимизде бириндже партизан урушларындаки дженкявер левхалар джанланды.

...1941 сенеси ноябрь айынынъ экинджи ярысында, саат экиден отуз дакъикъа кечкенде душман апансыздан отрядкъа уджюм этти. Отрядда юзге якъын партизан бар эди. Олар дёрт къышлавда ерлешкен эдилер. Отряд командири ве отрядынъ сиясий ёлбашчысы бир къач партизан булунгъан чытырманлыкъкъа кеттилер.

Душман уджюм эткен вакъытта бизлер озь ишимизнен мешгъуль эдик. Башына энди чал тюшкен, юксек бойлы, кенъ омузлы Сервер чызмасыны темизлей. Кошеде отургъан алчакъ бойлу, мавы козьлю белорус йигити Харитон, силясыны козьден кечире. Кимдир дёгмесини тикмекте. Базылары бири-бирине тапмаджа айталар. Мен урбамны денъиштирмектем. Бир къач партизан яваштан йырламакъта:

Дагъдан энди бир къозы,
Бурма да, бурма бойнузы...

Бу вакъытта, бириндже душман минасы къышлавнынъ кошесини патлатты. Бунынъле бир вакъытта къуршунлар пенджере джамларыны парчакесек этти. Эвельдже даврангъан партизанлар алель-аджеле силяларыны алып къышлавдан чапып чыкътылар. Атышувлар башлады, гранаталар

фырлатылды. Мен деръал аякъларымны штаныма сокъып, быджагъымны кийдим. Силямны алып къапыгъа якълаштым. Къуршунлар чевре-четтен сызгъырып кечмектелер. Фашистлер къорагъа якъын кельдилер.

Сервер бираз аякъ устюнде турып атеш ачты да, сонъра бир къач адым огге чапып ятты ве атувны девам этти. Мен шашкъынлыкъле этрафны козь эттим. Менден йигирми — йигирми беш адым авлакъта, кубре обасынынъ артында Харитон ята. О меним шашмалап къалгъанымны абайлап, ишмарнен янына чагъырды. Харитон яткъан тёпеликнинъ артында, къуршунларнынъ урулувындан авагъа таш-топракъ савурылмакъта. Демек, сюйреклянип кетмекнинъ чаресини арамакъ керек, деп тюшюндим мен. Еримден бурулып, обачыкълар артында гизленип Харитоннынъ янына джылыштым. Харитон душман пекинген ерге ишмар этти. Мен, етмиш-сексен адым узакъта булунгъан эки фашистни корьдим. Олардан бириси кутюк устюнде турып, эллерини о якъкъа-бу якъкъа саллап бир шейлер айтып къычырмакъта. Бесе-белли, о озюнинъкилерге атеш ачмакъ нокътасыны косьтермекте. «Мына, иште булар, атеш ве къаннен янъы тертип тиклемек истейлер, — деп тюшюндим мен. — Эй, хаялперестликнен саргъушлангъан, бутюн миллетлерден юксекте турамыз, деген талиматтан делирген махлюкълар! Сизлер йигирминджи асырнынъ айдутлары, олюм сачыджылар! Авропаны юткъан фашист адждералары, сизлерни куньдогъушта шурет беклемей. «Янъы тертибинъизнен» бу ерлерден джойылынъыз! Бизим озь эвимиз, озь оджагъымыз, озь топрагъымыз, озь тертибимиз бар!..» Мен, иште, бойле хаялларнен, омюримде биринджи кере адамгъа тюфегимни догърулттым ве тапанджаны бастым. Кутюк устюндеки фашист юварланды... Харитон тишлерини сыкъып, кене девамлы атеш ачты.

Фашистлер сагъ тарафтан, къорадан кечип башладылар. Биз Харитоннен беш дакъикъа кечке къалгъан олсакъ фашистлернинъ элине тюшеджек эдик. Бизлер атешни оларгъа тараф чевирдик. Душман бираз сусты, ама арадан чокъ вакъыт кечмеден, олар шиддетле кене къорагъа ташландылар. Мен Харитонгъа, чекильмек вакъыты кельди деп къычырдым. Биз душман устюне кене къуршунлар ягъдырдыкъ, сонъки гранаталарымызны фырлаттыкъ.

— Тезликле чекильмек керек! — деди Харитон.

О бир къач адым атып етиштирмеден йыкъылды. Дигер ерлерде де атышувлар кетмекте. Миналар ве снарядларнынъ патлавларындан, автомат ве пулемётларнынъ тасырдыларындан, фашистлернинъ кийик къычырувларындан дереде асыл олгъан акс седалардан дагълар инълемекте эдилер.

Атышувлар акъшамгъадже девам этти. Къаранлыкъ чёккен сонъ эки партизан дереде гизленип, фашистлерни беклемекте эди. Олар меним аякъ давушымны эшиткенлеринен, душман беллеп силяларыны манъа догърулттылар. Кимдир теректен ашагъы секирди. Бакъсам, къаршымда Немировский ве Эмиров туралар. Олар мени корип севиндилер. Фашистлер бизлерни сарып башладылар. Олар гедже къаранлыгъынадже пешимизден къалмадылар...

— Сизлер анда не корьдинъиз? — сорады бизден Нарвыш.

Немировский агъыр тюшюнджелерден айынып, гъурурнен деди:

— Эм бакъамыз, эм де хатырламакътамыз. Биз Аппазнен сюфте, иште анда корюштик!

Нарвыш бизим дуйгъуларымызны яхшы анълай.

— Аркъадашлар, келинъиз орталыкъ даа ярыкъ экенде ишке киришейик, — деди о. — Тарихкъа къайтмагъа исе етиштиримиз.

Эбет, операция мувафакъиетли кечмеси ичюн эвеля онъайтлы ер сечмек керек. Къалгъан эр шей, атьта чекилюв ве сонъра топланув нокъталары биле бельгиленген эди. Мен операция ичюн башта бир ерни теклиф эттим. Теклиф этильген ер бакъылып чыкъылды.

— Аджайип атеш нокътасы, — деди Титаренко. — Фашистлернинъ машиналары аягъымызнынъ тюбчигинде оладжакъ. Оларны истегенинъ къадар урмакъ мумкюн.

— Сонъра, сенинъ пешинъе тюшеджеклер, сен исе къаягъа тырмашаджакъсынъ... — деп Тамара Титаренконынъ сёзюни больди.

— Атеш нокътасы келишикли, — деди Немировский. — Бу ерден яхшы дарбе эндирмек онъайтлы. Лякин кери чекильмек керек олса мындан кемиклеримизни де топлап оламазлар.

— Я сиз насыл тюшюнесинъиз? — сорады менден Нарвыш.

— Насыл тюшюнейим... — дедим мен. — Эбет, бу нокъта келише, душман биринджи уджюмден шашмалайджакъ. Патлатылгъан машина ёлны къапатаджакъ. Ама, мындан чекильмек къыйын. Арекетченлик, чалтлыкъ талап олуна. Эбет, бу телюкесиз дегиль.

Бу вакъыт енгиль машинанынъ гурюльтиси эшитильди. Бизлер деръал таш артына гизлендик. Машина вызнен кечип кетти. Анда башларында шляпа, яни гражданджа кийинген адамлар бар эдилер.

— Муим затлар кетмектелер! — деди Нарвыш мыскъылнен.

— Эбет, обер айдамакълар! — дедим мен. — Эгер махсус операция козьде тутулмагъан олса, шимди оларнынъ менменликлерине нокъта къойылыр эди...

Арадан он дакъикъа кечер-кечмез меним теклифим боюнджа башкъа ерге авшутыкъ. Бу ер таш ёлнынъ невбеттеки бурулышында эди. Эки ёлнынъ ортасында сийрек-сепелек тереклер осе. Бельгиленген еримиз ёлдан баягъы юксекте, атьта энъ балабан машина биле ашагъыдан кечеджек. Титаренко, теклиф этильген ерни бакъып чыкъты. Чалылар онынъ алчакъ бойыны къапатса да, о бу ерни бегенмеди.

— Ёкъ, занымджа, бизге бу атеш нокътасы келишмей, — деди о. — Бизлер эки ёлнынъ арасында къапкъангъа тюшкен киби оладжакъмыз. Чалылар исе, меним дедемнинъ сийрек сачлы башыны анъдыралар. Эгер де, биз бу ерни сечип алсакъ эм къомшуларымызнынъ операциясыны боза билемиз, эм де озюмизни туттурырмыз.

Немировский Титаренконынъ сёзлерини дикъкъатле динъледи, тюшюнди-ташынды, атеш нокътасыны бакъып чыкъты ве бир кереден башыны котерип:

— Бу, ярамай ер дегиль. Чекилюв вакъытында байырлар ёкъ. Сийрек тереклернинъ де зарары олмаз. Ама, мындан озюмизни душмангъа дуйдырмакъ онъайтлы, къамачавда къалув итималы да бар. Титаренко аркъадашнынъ сакъынувы нафиле дегиль.

О шай деди де, Нарвышкъа суаль назарынен бакъты. Бунынъле ондан, «сен насыл тюшюнесинъ?» деп сорамакъ истеди. Нарвыш индемей тура эди. Мен меселени анъладым, командирни меним фикирим меракъландырды.

— Эбет, бу ер зарарсыз, — дедим мен кене. — Чекилюв озь вакъытында темин этильсе, къамачавгъа тюшмемек мумкюн. Биринджи ерге коре бунда чекилюв баягъы къолайджа...

Мен бир шейлер даа сёйлейджек олдым, ама Нарвыш лафымны больди.

— Мында насыл гизленмек мумкюн, сёйлеп олурсынъмы? — деди о. — Керчек, тереклер де сийрек.

— Эбет, тереклер гурь дегиль, — деп мен сёзюмни девам эттим. — Бу ерде партизанлар бардыр, деген фикир фашистлернинъ акъылына кельмез. Бизим мувафакъиетимиз, яхшы гизленип апансыздан, душман беклемеген тарафтан уджюм этмектедир. Мен разведкаджы сыфатында бу ерни келишикли саям.

— Тюрлю фикирлер айтылды, — деди Нарвыш. — Эписи къандырыджы фикирлер. Мен, разведкаджынынъ сёйлегенлери догъру экенине эминим. Шунынъ ичюн ярын бу ерде булунайыкъ.

Эпимиз командирнен разы олдыкъ. Бизлер дагъ четиндеки къобада геджелемек къарарына кельдик. Ама Титаренко бойле къарарны янълыш таныды.

— Бу чукъур, къабирни анъдыра, — деди о. — Душман бизлерни истесе тири аладжакъ, истесе гранаталар вастасынен тири комеджек. Нарвыш, сен анъла, мен сенинъ тюрлю шакъалар, марифетлер этменъе къаршым. Акъыллыджасына урушмакъ керек. Сизлер богъазларынъызны пычакъ тюбюне къоймакътасынъыз ве бунынъле, душман анъламаз, корьмез, богъазымызны кесмез деп тюшюнесинъиз. Операция ичюн де ойле ер

таптынъыз ки, буны шейтан биле анълап оламайджакъ.

Насыл ола да, душман бизни бойле ачыкъ ерде корьмейджек? Бунъа ич де акъылым етмей. Бизлер не себептен ёлнынъ якъасында геджелемек керекмиз. Я дагъ янчыгъымызда да, анда гизленмек мумкюн де.

— Янълыш фикир сёйлейсинъ, — дедим мен. — Дагъгъа кирмек мумкюн дегиль. Эпимиз билемиз ки, дагъда ве дагъ четинде бойле чукъурлар бинълернен. Шунынъ ичюн бу чукъурларнынъ бириси де душманны озюне джельп этмейджек. Бундан гъайры партизанлар ёлнынъ янында токътагъандырлар, деп кимсе акъылына кетирмез.

Ниает, сонъки меселе, гедже чыкъ тюшеджек. Дагъда геджелесек, операция оладжакъ ергедже излеримизни къалдыраджакъмыз. Фашистлер исе, сабадан партизанларнынъ аякъ излерини къыдыралар. Биз бир кереден озюмизни душманнынъ элине береджекмиз.

Эписи меним фикириме къошулдылар. Атьта Титаренко да «сырадан» къалмады. Ама о, атеш якъмамызгъа къаршы чыкъты. Бизлер онынъ итиразына бакъмадан кучюк атеш якътыкъ, ашадыкъ. Сонъра эпимиз юкъламагъа яттыкъ. Юкъумыз партизанджасына эди. Невбетнен бекчи турса да, азачыкъ шытырды олса, яхутта гедже къушларынынъ сеслеринден уяна эдик.

Ашагъыда вадий. О, къойы думан ичинде. Эбет, анда душман бар. О тыпкъы думан киби, халкъны богъмакъта. Анда, думан ичинде адамлар инълемектелер, фашистлернинъ эллеринде эляк олмакъталар. Анда, думан ичинде гизли чалышкъан ватанперверлер де, бизлер киби, о айдамакълар-нен урушмакъталар. Фашист комендатурасынынъ архивини иште олар якътылар, кой ёлундаки копюрни патлаттылар. Олар душманнынъ мерамлары акъкъында малюмат топлап, бизлерни хабердар этип турмакъталар.

Вадийдеки думан парчаланып, дагъ бетке чекилип башлады. О гуя бир махлюкъ киби, панджаларыны яваштан узатмакъта, бунынъле озюнинъ къою пердесине орьтилип кенди гъаниметини ютмакъ истей...

Серин ельчик эсти, янгъын къокъусы бурунымызгъа келип урды. Моторларнынъ инъильтиси энди ачыкъ-айдын эшитильмекте. Бу ёлдан кеткен аскер ве техника толу машиналар эп якъынлашмакъталар. Олар инсанларгъа эджель, козьяш, ачлыкъ ве къуллыкъ алып кельмектелер.

Тамара башындаки кубанкасыны догърултты, чалт арекетлернен тюфегини къавий тутып, атеш нокътасында яхшы ерлешип ятты. Орта малюматлы. Эмшире. Володя адлы достынен мединституткъа кирмекни, эким олмакъны ве инсанларны тедавийлев киби алидженап зенаатнен огърашмакъны арз эте эди. «Душманны мытлакъа гъайып этермиз. Бизлер яшмыз, яш мемлекетимиз де бутюн дюньягъа — эмек дюньясына, видждан ве акъикъат дюньясына озюнинъ элини созмакъта. Ёкъ! Ёкъ!.. Ве къатиен ёкъ! Бизлер аятымызнынъ чичекленген баарини ич бир вакъыт, ич бир кимсеге бермемиз!» Тамара иште бойле фикирлернен кубанкасыны текрар манълайынадже басты, тюфегини даа къавий тутты, гранаталарыны кене бир дефа тешкерди, олар еринде экенлерине къани олды.

Моторларнынъ сеслери ойле къуветлештилер ки, гуя дагълар ве къырлар сарсылмакъталар. Мен якъынлашаяткъан душманны бутюн барлыгъымнен беклемектем, ондан интикъам алмакъ истейим. Мен энди зумрют киби ешиль дагъны, кунеш нурларындан парылдагъан къырларнынъ тёпелерини — ич бир шей корьмейим, къушларнынъ йырларыны да эшитмейим... Силя толу машиналар эп якъынлашмакъталар. Узакъ айланмада танклар корюнди...

Козьлерим огюнде къызчыгъым джанланды. Мавы козьлю къызчыгъым! Эр шей йылдырым тезлигинде къайдадыр гъайып олды. Ах! О кечмиш... Мен къорантамнен сагълыкълашмакътам. Бала-чагъанынъ агълавлары эшитильмекте. Дерсинъ адамларнынъ гъам-кедер толу юзьлери чёкеяткъан къаранлыкъны даа зияде къойылаштырмакъта...

Мен бойле азаплы хатырлавлардан къуртулмакъ истейим, ама олар кене юрегиме, мийиме келип сокъулалар. Учь яшында къувырчыкъ сачлы

къызчыгъым манъа сарылмакъта. Мен оларнен кетмегениме, къызчыгъымнынъ джаны агъыра... Айырылышув дакъикъалары. Къызчыгъымны котердим, багърыма бастым, онынъ яначыкъларындан опьтим. О, назик эльчиклеринен якъама сарылды. Козьчиклеринден козьяшлар тыгъырдылар. Назик, темиз бала козьяшлары! Козьяшчыкълар башта къабардылар, титредилер, къыгъылчымландылар, козьчиклерини толдырдылар да, сонъ дудачыкъларына тамдылар. Ах! Нейлейим, къызчыгъым!.. Сенинъ буллюр козьяшларынъ ичюн интикъам алмагъа ант этем!..

Къадыным Мерьем умют ве ишанчнен фысылдады: «Гъалебеге къадар, сагъ-селямет корюшкенге къадар, сагълыкънен къал...»

Кимдир омузыма элини къойды. Мен шу ань хаял дерьясындан ялдап чыкътым. Бу Нарвышнынъ эли эди. Назарымыз чатышты. Командир вадий тарафкъа ишмар этип:

— Аппаз, коресинъми, келелер, — деди о.

Командир эеджанлы эди. Анълашылды, мотопияделер колоннасы. Оларны танклар озгъарып кельмектелер. Фашистлернинъ къарынлары токъ, арбий талимни яхшы кечкенлер, яхшы силялангъанлар. Къуветлилер. Лякин мен бир кереден озь фикиримнен озюм разы олмадым. Ёкъ! Олар къуветли дегиллер. Олар айдамакълар, хырсызлар киби кельмектелер. Бизлер бу ерде беш партизанмыз: Немировский, Титаренко, Нарвыш, Тамара ве мен. Тек беш адаммыз. Ёкъ! Бизлер чокъмыз, бизнен бутюн халкъ! Бизнен акъикъат ве адалет! Бизлер кене бир къач дакъикъа кечер-кечмез Ватан ичюн, адалет ичюн бар къуветимизле ташланаджакъмыз...

Бурулышта танк пейда олды. Онынъ артындан биринджи машина корюнди. Сонъ экинджиси... Мына учюнджиси... Машиналар яваш арекеттелер. Олар пек балабанлар. Бир кереден бурулып оламайлар.

Биринджи машина бизлер яткъан ерге якъынлады. Танк огге кеткен эди. Апансыздан машина токътады. О не ичюн токътады, онъа не олды аджеба? Мавы комбинезонлы айдавджы дюмен башындан секирип тюшти. Сонъра эллиге якъын аскер де машинадан тюшти. Олар биз яткъан тарафкъа бакъмакъталар. Титаренко фашистлер энди бизлерни сечтилер белледи. Ама Нарвыш оны тынчландырды. Фашистлер эллеринен биз яткъан тарафкъа ишмар этип, не акътадыр сёйленмектелер. Юреклеримиз къаттыджа урып башлады. Чюнки, эпимизнинъ башымыздан энди бизлерни абайладылар деген фикир келип кечти.

Бурулышта кене машиналар пейда олды. Иште, не къадар къыйын олса да, буларны токътатмакъ керек. Титаренко Нарвышкъа бакъты. Онынъ козьлеринде башлайыкъмы деген суальни сечмек мумкюн эди. Лякин о командирнинъ кергин чересини корьгенинен, даа беклемек кереклигини анълады.

Фашистлер машинагъа миндилер. Машина колоннасы еринден кочьти. Мен оларны саям. Мына меним алдымдан биринджи машина кечти. Онынъ артындан экинджиси. Учюнджиси... Мен танккъа къаршы бир гранатаны бар кучюмнен фырлаттым. Къуветли патлавдан чевре-чет сарсылды. Машина сим-сия тютюн ичинде къалды. Дигер гранаталарымыз да энди машиналар устюнде патламакъталар. Машинадаки аскерлер шашмаладылар. Озюне келип етиштирген бир — эки фашист, расткельген тарафкъа атеш ачты. Ойлелерине кене гранаталар фырлатылды, автоматлардан атеш ачтыкъ.

Узакъларда да патлавлар, атышувлар эшитильмекте. Демек, дигер партизан группалары да уджюмге кечтилер...

Мен сонъки къуршунларымны атып битирген сонъ, энди чекильмек вакъыты кельди, деп тюшюндим. Артыма айланып бакъсам, аркъадашларым ёкъ. Фашистлер дарма-дагъыныкъ машиналар янында юрелер. Джеседлерни, яралыларны, силяларны топлайлар. Инълевлер эшитильмекте. Ачувлы юзьлерини сыкъ-сыкъ дагъ бетке чевирелер. Базылары исе топ-топ олып, дагъ четлеринден партизан къыдыралар. Эр бир машина янында секиз — он бекчи тура. Машина сыраларыны озгъарып кельген танклар, топларыны дагъларгъа ве къырларгъа догърултып атеш ачтылар.

Мен колонналар кеткен эки ёл арасында къалдым. Чевре-четимде

фашистлер юрьмектелер. Чалылар арасындан, ташларнынъ тюбюнден партизан къыдыра, колонналарнынъ де о якъына, де бу якъына кечелер. Мен язлыкъ урбада эдим. Автоматымны къушагъым арасына къыстырдым. Бир элимде пычакъ, дигеринде пыштав. Я част деп, яткъан еримден турдым. Озюмни сыкъмадан (эр алда бойле япмагъа тырыштым) яваш-яваш машиналарнынъ аркъа тарафындан сокъулып кете башладым. Фашистлер партизанларны кенарларда къыдыралар, расткельген тарафкъа атеш ачалар. Бир партизан бу къадар аскерни шашмалатып, колонна арасындан сербест кечип кетер деп, оларнынъ акъылларына кельмей эди. Бундан гъайры фашистлер эп орман бетке бакъалар... Самолётларнынъ учувлары, танкларнынъ арекетлери, къыдырыджылар группасынынъ чевре-четке атувлары — бойле бир вакъытта колоннада кеткен фашистлерде манъа нисбетен первасызлыкъ догъурды, эмиет бермедилер. Энъ эсасы, олар шимди арамыздан партизан кечедир деп, тюшюнмей эдилер. Бунъа инанмакъ да кучь, чюнки бу акъылгъа сыгъмайджакъ бир ал эди.

Аркъадашларым юкъарыдан турып, яни корюшмек ичюн бельгиленген бириндзи ерден нефес алмайып мени козь этмектелер. (Мен буны сонъундан анъладым)...

Бу арада биринджи эки машинадаки фашистлер ерге секирип тюштилер ве яры алкъа олып, оларгъа догъру келе башладылар. Буны корьген дёрт партизан корюшмек ичюн бельгиленген бириндзи ерни ташлап, экинджи ерге барып чыкъа. Сонъра бельгилеген учюнджи ерни айланып кече де, дагъ ичине чекиле...

Мен анълашкъанымыз киби, биринджи шу корюшеджек еримизге кельдим. Оларны анда расткетирмедим. Этрафны дикъкъатнен козь эттим. Къызылчыкъ терегининъ бир пытагъы къырылгъан. Демек олар мында эдилер, ама кеткенлер деп, тюшюндим ве алель-аджеле этрафкъа бакъындым. Думан ичинде кольгелер корюндилер. Бир, эки... дёрт. Дёрт данелер, демек булар бизимкилер белледим ве оларгъа тараф догърулдым. Шу вакъыт бешинджисини, алтынджысыны сечип къалдым. Фашистлер алкъа олып сарып кельмектелер. Бир дакъкъа биле беклемек олмай. Мен тарла ичинден, осюмликлер арасындан чапып, корюшеджек экинджи еримизге келип чыкътым.

Фашистлер меним думан ичине синъип кеткенимни корьселер керек, артымдан атеш ачтылар. Мында да бизимкилер олмагъаныны корип, мен де чапувымны токътатмадым.

Енгиль думан бир тамам дагъылып кетти. Фашистлер мени кене сечтилер ве атувларыны сыкълаштырдылар. Мен аселет ерге йыкъылдым. Олар мени яралы алда тутмакъ истеп адымларыны тезлештирдилер. Менден бир метр къадар янымда яткъан ташнынъ артына сюйрекленип бардым да, ярдан ашагъы секирдим. Дагъ ичинде пейда олдым. Аркъадашларым мени бу учюнджи ерде беклемек керек эдилер. Ама оларнынъ бу ерде булунгъанлары акъта ич бир тюрлю нишан ёкъ эди...

Фашистлер манъа бир тамам якъын кельдилер. Оларнынъ къуршунларындан башым тёпесиндеки пытакълар ашагъы къопып тюшмектелер. «Хальт! Хальт!» деген сеслер эшитильмекте. Аркъадашларым, корюшмек ичюн бельгиленген сонъки ерге кельмеден, дагъгъа кетмеге меджбур олгъанларыны анъладым. Демек, бугунъ корюшмекнинъ чареси ёкъ. Энди ялынъыз геджени беклемек ве корюшмек ичюн анълаштыгъымыз сонъки ерге бармакъ кереким. Эгер анда да расткелишмесек, отряд топланаджакъ ерде олмакъ кереким, деген къараргъа кельдим.

Мен аркъадашларыма хавф догъурмамакъ макъсадынен фашистлерден пек узакълашмайып, вакъыт-вакъытынен оларгъа корюнип турдым. Бунынъле, оларны пешимден алып кеттим. Озюмизнинъкилер не ерде экенлерини сечмек ичюн атышувларгъа да дикъкъат эттим. Дагъда автоматлар ве пулемётларнынъ тасырдылары эшитильмекте. Атышувларнынъ акс-садасы дерелерге барып ете, ама анда озюне ер тапамадан байырлардан, къырлардан кечип дагъ ичинде гъайып олып кетелер.

Узакълардан топларнынъ инъильтиси эшитиле. О, къуветли йылдырымны анъдырмакъта. Бу мудафаа туткъан шеэр джебэсининъ «нефеси»

эди. Анда къатты урушлар кете. Мудафааджыларнынъ топлары душманнынъ иншаатларыны урып дагъыта эди. Эки орду бири-бирине къаршы турмакъта. Бириси гитлерджилер ордусы. О мында джийренч макъсаднен, пис ниетнен кельди. Бу орду дюньяны бала козьяшына ве къанына богъмакъ истей. Сейярени къабаатсыз инсанларнынъ джеседлеринен толдырып ташламакъ истей. Эр бир тамчы къан оларгъа шурет кетирсе, укюмдарлыкъ кучюни арттырса еткен.

Бойле адалетсиз фикирли ордугъа къаршы бизим тынчлыкъ, сербестлик, достлыкъ ве бирдемлик ордумыз турмакъта...

Душман самолётлары дагълар ве къырлар тёпесинде айланып, бомбаларыны расткельген ерге ташлап учып кетелер. Танклар да токътамай атеш ачалар. Бизимкилернинъ не ерде экенлерини сезмек ичюн эп динъленем. Аркъадашларым шу этрафта олмалылар. Барып да юкъарыгъа кетселер, анда пек хавфлы. Ама ашагъыда, кой якъынларында да фашистлер ола билелер.

Фашистлер акъшам къаранлыгъынадже артымдан къалмадылар. Мен хавфсыз месафеден оларгъа де корюнем, де гъайып олам. Шимди де ойле яптым. Деренинъ янына келип, душмангъа озюмни косьтердим де, къаяларнынъ чатлакъларындан осип чыкъкъан чалыларнынъ тамырларына асылып, ашагъы тюшип башладым. Фашистлер шу учурым къаяларгъа келип чыкътылар. Олар ашагъыдаки чалыларны, чам тереклерни корип къоркътылар ве дерени атешке туттылар. Къуршунлардан чыкъкъан акссадалар чагъырылмагъан «мусафирлерни» даа пек къоркъузды.

Мен тезликле къаршыдаки дагъгъа тырмаштым. Фашистлернинъ арекетлери бош кетти. Акъшам устю кунешнинъ муляйим нурлары дагълар ве къырларнен сагълыкълашмакъта. Дерелерде кольгелер пейда олалар. Буруныма дагънынъ, чешит тереклернинъ таныш къокъусы келип урды. Не къадар лезетли, темиз ава деп тюшюндим ве элиме дурбинни алдым. Дерени, къаяларны козь эттим. Къаршыда корюнген озен асырлар бою къырнынъ ташлы кокюсини ялап кельмекте. Озеннинъ кимер юз элли — эки юз метр теренликте ве учь юз — беш юз метр кенъликте олып, къаттыджа ерлерден озюне тар ёл ачып акъып кетмекте.

Фашистлер къаялар астындан кетелер. Олар, ашагъы тюшмек ичюн озьлерине уйгъун ер къыдыралар гъалиба, ама не ичюндир ашыкъмайлар, бесе-белли къоркъалар. Деренинъ шималь бетинде къумрал къаялар корюне. Юз йылларнен оскен чам тереклерининъ тамырлары къая чатлакъларына япышып туралар. Олар къышта сель, йылдырым ве фуртынагъа; язда исе кунешнинъ нурларындан алгъан араретке къолайлыкънен чыдайлар. Чевре-четте терек япракъларынынъ ерге тёкюлюви-чурюви нетиджесинде асыл олгъан къуветли топракъта къарт тереклер оселер. Меракълы бир ал, не ичюн мына бу къаяларнынъ чатлакъларындаки чам тереклер ашагъыдаки мамюр топракъта дегиль де, бу ерде оселер? Табиатнынъ ич бир хышымы оларнынъ боюнларыны эгип оламай. «Эбет, омюрде де эр шей бойле къурулгъан, — деп тюшюндим мен. — Эр бир джанлы барлыкънынъ бир алышкъан ери ола. Олар асырлар девамында, ернинъ икълими ве шараитына уйып аят кечирелер. Мына шимди де эр бир чалы артында, эр бир бурулыш янында, эр бир койде къарт-яш озь Ватаныны, кенди оджагъыны душмандан къорчаламакъ ичюн аякъкъа къалкъты... Дюньяда бундан да буюк, кучьлю ве алидженап дуйгъу олмаса керек!»

Меним хаялларымны адым давушлары больди. Эгильдим, къулагъымны ерге токъундырдым. Керчектен де якъынлашмакъталар. Пыштавымны аякъ давушлары кельген тарафкъа догърултым. Бекледим. Фашистлер насыл этип учурым ерге айланып кечтилер аджеба! Ёкъ, оладжакъ шей дегиль. Я не ичюн олмайджакъ?! Мен, иште, бойле тюшюнджелернен гранаталарны азырладым, динъленип турдым.

Бельки де озюмизнинъкилердир. Я олар корюшмек ичюн бельгиленген учюнджи ерде ёкъ эдилер де. Олар бу ерден узакъта олмакъ кереклер. Ама адымлар якъынлаштылар, энди янымдалар десем оладжакъ. Башта бир, сонъ экинджи баш... Мен башларны корьгенимнен гонъюлим тынчланды, сербест нефес алдым. Къаршымда балабан бир сыгъын баласынен пейда

олды. Олар менден он адым къадар ерде токътадылар. Мас-мавы кок, емешиль дагъ, эфсаневий къырлар къойнундаки бу алидженап айванлар тынчлыкъны темсиль этмектелер. Эбет, сыгъынларгъа да раатлыкъ ёкъ. Оларнынъ дуракъларыны сайылгъан гурь дагълар, учурымлар, хавфлы кечитлер — бутюн дюльбер табиат, дженк мейданына чевирильди. Ялынъыз адамларнынъ асырлар девамында къурулып кельген ювасы дегиль де, айванларнынъ, къушларнынъ, бутюн джанлы дюньянынъ раатлыкъ «оджагъы» бозулды. Сув устюнде, сув астында, ерде, авада — ич бир ерде раатлыкъ ёкъ...

Тирсегим тюбюндеки пытакъ чырт этип къырылды. Бу ал сыгъынларны абдыратты. Олар артларына чевирильдилер де, бир аньде козьден гъайып олдылар. Энди тек туякъ тыпырдылары эшитильмекте. Бир къач дакъикъа кечер-кечмез сыгъынлар къачкъан тарафта атышувлар башлады. Гранаталар патлады.

Атышмалар чокъкъа бармады. Бираздан этрафны зифт къаранлыкъ къаплады. Мен бу аньде ничюндир къорантамны, учь агъамны хатырладым. «Олар да меним киби, бутюн халкъ киби душманнен дёгюшмектедирлер,— деп тюшюндим.— Сербестлик огърунда курешкен халкъ бир вакъыт енъильмей. Бахтымыз ве айдын келеджегимиз бизлерни буюк ёлгъа давет эте. Биз эпимиз дженк фуртынасы ичиндемиз. Я, ким сагъ къаладжакъ. Эльбетте, халкъ!» Мен бойле хаялларнен еримден къалкътым. Бельгиленген ерге догърулдым. Эгер аркъадашларым сагъ олсалар корюширмиз, деп тюшюндим.

Баягъы кеттим. Тюрлю кийик емиш тереклери арасындан кечтим. Бу ерлер бир вакъытлар дагълыкъ эди. Мейданлыкътан чыкъып, дагъгъа киргенимнен эмен тереклерининъ ерге саркъкъан даллары алтында тургъан аркъадашларымны расткетирдим. Бизлер къучакълашып, самимий корюштик.

— Сен Аппаз, эр вакъыт шай этесинъ!— деди Немировский кинаенен.— Душманнен урушкъанда дюньянъны унутасынъ... Бизлер сенинъ къулагъынъа эгилип не къадар къычырдыкъ. Сен исе бизге чевирилип биле бакъмадынъ, тек башынъны къакъыттынъ да, атувны девам эттинъ...

— Эр алда санъа аферинлер айтмакъ керек,— деди Нарвыш мени текрар къучакълап.— Деми япкъан ишлеринъ муджизе десенъ муджизе... Колонна арасындан кечмек... Озь козьлеринъе инанмакъ биле кучь...

Ничюндир, араларында Тамара корюнмей эди. Мен деръал:

— Я Тамара къайда?!— деп сорадым.

— Биз, фашистлернинъ алкъа олып сарып кельгенлерини корип, корюшмек ичюн бельгиленген учюнджи ерге бармадан айланчыкъ ёлдан кеттик де, дереге тюштик ве анда гизлендик,— деди Нарвыш.— Орталыкъны къаранлыкъ сарып башлагъанда аякъ сеслери эшитильди. Бесе-белли, бир де-бир дагъ айваны олса керек. Бизге якъынджа ерде атувлар башлады.

Анълашылды ки, бизлер фашистлер алкъасында булунмакътамыз. Олар къуршунларыны туякъ сеслери чыкъкъан тарафкъа ягъдырмакъталар. Атувны токътаткъанларынен невбет бизге кельди. Оларнынъ устьлерине тёпеден атеш ачтыкъ. Фашистлер буны беклемеген эдилер. Шашмаладылар. Эки джесед къалдырып табана къувет къачтылар. Тамара, иште, уджюм вакъытында бизлерден айырылып къалды...

Титаренко оджакъкъа агъач къояракъ деди:

— Келеджек, мытлакъа келеджек. О бир ерге кетмез.

— Мен де шай тюшюнем, ама ничюндир даа корюнмей,— деди Немировский.— Эр алда бир де-бир чарелер корьмели.

Мен Нарвышкъа чевирилип:

— Манъа бу ерлер таныштыр,— дедим.— Тамара тек сагъ тарафкъа, деренинъ тёрюне кете билир. Деренинъ дигер джапында исе, фашистлер бар. Хавф догъурмамакъ ичюн, о, дере бою башкъа ёлгъа тюшип, андан ашагъы догъру кетеджектир. Къаранлыкъта, андан эр ким чыкъып оламай. Оны къуртармакъ керек. Фашистлер саба дагъны темизлемеге киришеджеклер. О къолгъа тюше биле.

Эписи меним фикиримнен разы олдылар.

— Сизлер мында къалынъыз,— деди Нарвыш Немировскийге.— Биз Аппазнен Тамараны къыдырайыкъ. Эгер, Тамара келип къалса, тёпеге учь къуршун атарсынъыз. Башкъа ич бир тюрлю сигналгъа джевапланманъыз. Атешни сёндирменъиз. Юкъламанъыз.

Биз Нарвышнен къаранлыкъта кеттик. Манъа таныш эчки сокъачыгъындан юрьдик. Ниает, ири ташлардан атлап, юксек тереклер тюбюнде токътадыкъ.

— Мына бу ерде де къонаджакъмыз,— дедим мен.— Куньдюз бу ерден бутюн дере корюне.

— Бу ер бизге корюнгени киби, фашистлерге де корюнеджек,— деди командир.

— Олар шимди узакъталар. Бизлерни абайлап, саба мында келе билирлер. Эмин олмакъ керекмиз ки, олар бу ерге кельселер салкъын кульден гъайры ич бир шей тапып оламазлар.

Беш — он дакъикъа кечер-кечмез атеш якътыкъ. Бизлер Нарвышнен экимиз динъленип отурамыз. Не сигнал, не бир сес, не атеш — чевре-чет зифт къаранлыкъ, сукюнет ичинде.

Тамара фашистлернинъ якъынлашкъанларыны корип, дереден ашагъы кетти. Къаранлыкъта онынъ аякълары нелергедир илишмекте. Ёргъун, такъаты битеята. Не олса да, юкъары чыкъып, андан этрафны козь этмек керек. Хавфсыз ерге кельмек ве не къадар къыйын олса да озюмизнинъкилерни тапмакъ керек, деп тюшюнмекте о. Тамара къаянынъ чатлакълары арасындан осип чыкъкъан пытакъларны, тамырларны тутып, юкъары тырмашты. Къыйын... Пек болдырды. Мына онъайтлы ерчик. О сонъки къуветини топлады, къаядаки чатлачыкъны аягъынен тешкерди ве кене юкъарыгъа тырмашты.

Мына, мейданчыкъ. Отлар ве чёкюрли чам тереклери осьмекте. Отурды. Сыкъ-сыкъ нефес алды. Къаранлыкъ ичинде корюнмеген чичеклернинъ, чам тереклернинъ къокъулары оны эсир алды, бир ань озюнинъ не ерде булунгъаныны ве макъсадыны унутты. О, отлар устюне созулды. Башында агъры сезди, санки анда сюйрю таш саплангъан. Эсини джойгъан киби олды. Бираз вакъыт кечкен сонъ озюне кельди. Аякъларындаки ве башындаки агърылар кечип кетти. О, еринден алель-аджеле турды. Кене юкъары тырмашып башлады. Тамыргъа сарылды. Бар къуветини топлап котерильди. Онъа илле аркъадашларынен корюшмек керек.

Тамара аркъадашларындан пек узакълашкъан эди. Фашистлер онынъ огюнделер, янчыгъындалар. О, дере тарафкъа чевирильмеге меджбур олды. Сабаны беклемек — бу, душман элине тюшмек демектир. «Ёкъ, аркъадашларым мени ташламазлар,— деп тюшюнди о.— Олар мени къыдырадырлар. Бунъа эминим. Тез корюшсе эдик...» Тамара асылып тургъан тамыр эп салланмакъта. Аягъыны тиремеге де ич бир шей ёкъ. Аякъларыны о якъкъабу якъкъа арекетке кетирди, басмагъа ер къыдырды. Апансыздан тамыр къопты. Тамара элиндеки тамырнен берабер ашагъы, къаранлыкъкъа тюшип кетти... Бираздан о, къуршун сеси эшитти. Козьлерини ачты. Эбет, озюмизнинъкилер аталар, деп тюшюнди Тамара. О арды-сыра кокке къуршун атты. Шу вакъыт сол аягъында агъры сезди. Аягъыны арекетке кетирмек истеди. Демек аягъы зарарланмагъан. О, узакъта атеш янгъаныны ве онынъ янында адамларны корип къалды. Кене эсини джойды...

Бизлер деръал атешимизни сёндирип, къуршун сеси чыкъкъан тарафкъа кеттик. Бираз къыдырувдан сонъ Тамара яткъан ерге келип чыкътыкъ. О аля даа озюне кельмеген эди.

Атеш башында беш партизан — эпимиз топландыкъ. Кимсеге бир шей олмады. Ялынъыз Тамаранынъ сол аягъыны бинтлеп багъладыкъ. Ярасы деерлик къоркъунчлы дегиль экен. Бизлер озь-озюмизден мемнюнмиз. Кечкен кунни хатырлап, къазанчыгъымыздан боткъа ашаймыз. Айтмагъа келеми, яхшы кунь олды.

Немировский яваштан йырлап башлады. Бизлер де онъа къошулдыкъ. «Тез куньде мытлакъа дженкнинъ сонъуна чыкъаджакъмыз,— деген екяне умют эр биримизде яшамакъта.— Догъмушлар бизлерни ачыкъ юз, къуванч

ве незакетнен къаршылайджакълар. Багъчаларымызда кене чичек ачаджакъ».

— Я бизим даа не къадар айтыладжакъ тюркюлеримиз бар,— деди Тамара кокюс кечирип.— Биз даа йырламакъ ве йырламакъ, яшамакъ ве яшамакъ... керекмиз.

Яш къызнынъ бу табий истегини эпимиз анълай эдик. Бизим эпимиз айтыладжакъ дереджеде къарт дегильмиз.

— Билесинъизми,— деп мен аркъадашларыма хытап эттим,— кеченде Алим деденен меним аятым къыл устюнде къалды. Хавфлы дакъикъа кечкен сонъ, о мени къучакълады да, деди: «Э-й, Аппаз, Аппаз... мына мен къартым, етмишке якъынладым, ама козьлерим, джаным даа яш. Дюньягъа тоюлмай экен.— Шу вакъыт о бир кереден фикирини денъиштирди.— Насыл ола да, мен озюмни къарт эсап этем. Ёкъ, мен асыл да къарт дегилим. Вакъыт кече, сачларым чалара, ама кунь-куньден озюмнинъ яшаргъанымны дуям. Ёкъ, мен яшамакъ ве яшамакъ истейим...»

Акъикъатта, вакъыт кече, улькемиз осе, чичеклене, къувет ала, яшара. Орталыкъта эр шей еринде олса, аманлыкъ-эсенлик олса инсаннынъ гонъюли де къувана. Адамнынъ къальби къуванчкъа толса, о озюнинъ къартайгъаныны дуймай экен.

— Алим деде, аджайип адам,— деди Немировский.

— Догъру, пек гузель разведкаджы,— деп тасдыкълады Нарвыш.

— Эбет, мен оны чокъча билем, пек яхшы къарт,— дедим мен...

)Атешимиз эп янмакъта. Якъынлашаяткъан самолётнынъ давушы эшитильди. Тамара насылдыр хаялгъа далып сакин сесле йырлап башлады. Онынъ йыры достлыкъ, садыкълыкъ манасында эди. Партизанлар сустылар. Енгиль ельчик эсип кечти. Нарвыш раатланмамызны талап этти. Атеш кет-кете сакинлешти. Бизлер юкъугъа далдыкъ. Ялынъыз сиясий хадим Титаренко юкъламай. Бекчиликте турмакъ онынъ невбети. О сёнеяткъан атешке бакъып терен хаялларгъа далып отурмакъта. Бельки о, шимди фашизм мусибети, онынъ дюньягъа кетирген телюкеси акъкъында тюшюнедир. Бельки де халкънынъ джесюране, алидженап ве бирлик олгъаны акъкъында, бизлерни боюн эгдиреджек, бизлерни енъеджек къувет олмагъаны акъкъында фикир этедир. Атеш бир тамам сёнди. Титаренко кульни къарыштырды, сёнмей къалгъан кьорчыкълар къызардылар. Одун ташлады. Чытыр-чытыр янгъан агъач, аркъадашларнынъ юзьлерини ярыкълатты...

Куньдогъуш бетте, кок айдынлашып башлады. Этраф — дагълар геджининъ пердесинден арынмакъталар. Табиат уянмакъта. Биз еримизден турдыкъ...

Баягъы ёл алгъан сонъ, фашистлер, бизим атеш якъып тургъан еримизге якъын келип дагъ ичине къуршун ягъдырып башладылар. Бизге оларнынъ бойле арекетлери чокътан белли. Олар уджюм эткенде, энди биз бу ерден узакъта эдик. Дагъ башына келип, Яйляны козь эттик. Душман Яйля бою юрип, куньдогъуш тарафкъа кетти. Узакъта атышувлар башлады. Бу Зайченконынъ группасы олмалы. О насыл вазиетте къалмасын, илле вакъыт тапып, уджюм эте. Мен атышувларгъа динъленерек, Нарвышкъа дедим:

— Бу Зайченко. О, балыкъ киби тайгъакъ, къаплан киби дешет, къартал киби кескин козьлюдир.

— Догъру, о урушмагъа биле,— деди командир.

Бизлер яткъан еримизден эп Яйляны козь этмектемиз. Кунеш къырлар сыртындан бир тамам котерилип, этрафны ярыкълатты. Фашистлер дагъда озь башларына къуршун аталар. Манъа, тёпеликлернинъ биринде недир корюнген киби олды. Шунынъ ичюн дагънынъ бираз тёрюне чекильдик. Дюрбиннен козь этювимиз бир нетидже бермеди.

— Сен къардаш, бу сефер янъылдынъ,— деди Нарвыш дюрбинни козьлеринден тюшюрип.— Кимсе ёкъ. Бельки санъа шай корюнгендир. Кимерде ойле ола. Эйиси кетейик. Акъшамгъадже мензильде олмакъ керекмиз. Анда шараитни талиль этмели, группаларда керек денъишмелерни япмалы ве иляхри. Бир талай ишимиз бар.

— Командир аркъадаш, эр шей догъру, лякин...— дедим мен.

— «Лякин» дегенинъ не?— сорады о.— Шимди «лякинге» ер къалмай.

— Лякин, сиз бильгенинъиз киби, ашыкъчанлыкъ ишимизге кедер кетире биле,— деп онъа итираз эттим.— Ашыкъмадан исе, бунынъ огюни алмакъ мумкюн. Мен бу ерлерни пек яхшы билем, алдана билемиз. Эр бир чалы артында чалы, таш артында таш. Олар партизанларны яхшы гизлегенлери киби, душманны да шай гизлей билелер. Башта, тёпеликте бир де-бири барлыгъыны яхуд ёкълугъыны яхшы огренмек керекмиз. Айдынъыз, дагъ ичерсине чекилип бакъайыкъ. Эгер олар козь эте иселер, бизлерни джоювдан къоркъып, озьлерини мытлакъа косьтерирлер.

Аркъадашларым фикириме къошулдылар. Бойледже, бизлер бир шейден хаберимиз ёкъ киби, озюмизни душмангъа косьтерип арткъа чекильдик. Сонъра Нарвышнен экимиз дагънынъ четине сюйрекленип кельдик.

— Бир шей сезильмей,— дедим мен Нарвышкъа.— Къыбырдамайлар. Бешаретлер пек мукъайтлар. Бельки олар да бизни козь этедирлер.

— Мен санъа нафиле ерде вакъыт джоямыз,— деп айттым да.— Энди кетмек керек. Кимсе ёкъ. Не къадар вакъыт джойдыкъ. Айды, къалкъ...

— Бир дакъикъа сабыр этинъиз,— дедим мен ве тёпеликтен козюмни алмай бакътым.— Сёйледим де, Нарвыш аркъадаш, сагъ тарафтаки къара ташкъа бакъынъыз.

— Корем. О таш башта насыл олса, кене шай тура.

— Ёкъ, ташнынъ турушы денъишти. Анда я къуш отура, я да... Бильмейим, ама анда кимдир бар. Буны бильмегендже еримизден къыбырдамакъ мумкюн дегиль.

— Керчек, анда кимдир бар,— деди Нарвыш.— Ана, о, ташнынъ янындан кетти.

— Коресинъизми, о боз тюслю халатта.

— Бир шей анълашылмай, олар бизни корьдилерми, ёкъмы?— деди командир.

— Беш дакъикъадан бир де-бир фикирге кельмек мумкюн. Шимдилик эр шей еринде.

— Насыл этип еринде оладжакъ,— деди Нарвыш.— Арекет этмек керек. Сен озюнъни сыкъмайсынъ. Эр вакъыт, эр шейинъ еринде ола.

— Командир аркъадаш, сизинъ еринъизде олсам да озюмни сыкъмаз эдим. Олар не къадар усталыкънен гизленселер де, кене чул тутмады, биз оларны сечтик.

Нарвыш индемеди. Бойлеликнен козь этювни девам эттик. Бир кереден экимиз де: «Э-э, олар не къадар чокълар», дегенимизни дуймай къалдыкъ.

— Корюнип тура ки, олар бизлерни абайламадылар,— дедим мен.— Кетмек керек.

— Анги ёлнен кетсек яхшы олур?

— Бу тёпеликтен узакъ ерлер корюне. Тек дагъ ичинден кетмели. Мында урушмакъ хавфлы.

— Я ашагъыдаки койнинъ дагъ ёлчыгъындан кетсек насыл, анда адамлар олурмы экен?

— Акъшам устю шеэрден адамлар койге къайтып башлайджакълар,— дедим мен.— Биз оларгъа къарышып кете билемиз.

Бойледже, бизлер душмангъа озюмизни дуйдырмадан аркъадашларымызны алып, кой ёлчыгъына тюштик. Чевре-четте тынчлыкъ укюм сюрмекте. Ич бир ерде душмангъа расткельмедик.

Адджы алма тереги талдасында эсли-башлы, юксек бойлу азгъын бир эркек отура. Раатлана. Пек ёрулгъаны корюнип тура. Эркек аякъларындаки чылгъавларынен огърашмакъта эди. Мен оны корип, къувандым. Бу адамнынъ ады Къадыр, лагъабы Чауш. Ёлчыкъкъа чыкътым.

— Къадыр агъа, селям алейкум,— дедим онъа.— Корюшмегенимиз энди чокътан.

— Алейкум селям, джаным. Корюшмегенимиз тамам бир афта. Санъа бир шей олмадымы, аман-эсенсинъми?— деп о мени баштан-аякъ сюзди.— Алла эпимизнинъ сагълыгъымызны берсин. Чокъсынъызмы?

— Аз дегильмиз,— дедим.

— Фираунлар, Яйляда, кечитте юрелер,— деди Къадыр.— Сизлерни сораштыралар. Дагънынъ дженюп бетини тарамакъталар.

— Койде вазиет насыл?— деп сорадым да, артыма айланып, аркъадашларымны ишмарнен чагъырдым.

Олар юксек отлар ичинден чыкътылар. Къадырнен самимий корюштилер.

— Койдеми?— деди Къадыр тюшюнджеге далып. Онынъ юзюни гъамкедер сарды.— Фашистлер бир чокъ адамларны аттылар. Баягъы адамны тутып алып кеттилер. Оларны, партизанларнен багълары бар, деп къабаатлайлар. Фашистлер кой четиндеки эвлерни козь этелер. Мукъайт олмакъ керек.

Нарвыш Къадырны дикъкъатнен козь этти. Онынъ ири козьлерине бакъты.

— Сизден шубеленмейлерми?— деп сорады о.

— Олар шимди кимден шубеленмейлер, аджеба? Озьлерининъ кольгелерине де шубенен бакъалар.

— Даа нелер ола?— сорады кене командиримиз.— Фашистлер не тарафкъа, насыл юк ташыйлар, корьмединъизми?

— Дагъ этеги койлерининъ ёлларында джанлылыкъ башланды. Машиналарнен, арабаларнен ашайт маллары, силя ташыйлар.

— Адамлар топландылармы?— сорадым мен Къадырдан.

О, топландылар деген манада башыны ашагъы эгди де, олар энди юкъарыда экенлерини айтты. Бизлер адамлар янына кельдик, эпимиз эль сыкъышып корюштик. Бири-биримизден ал-хатир сорашкъан сонъ, эр итималгъа къаршы онъайтлыджа ерге авуштыкъ. Нарвыш газеталар даркъатты. Сонъ топлангъанларгъа бир назар ташлады да, сёзге башлады.

— Аркъадашлар, эпимиз баскъынджыларгъа даянылмайджакъ шараит яратмалымыз. Сизинъ бабаларынъыз, къадынларынъыз ве огъулларынъыз джебэде курешмектелер. Бизим шанлы ордумыз къараманларджа урушмакъта, душманны ве онынъ техникасыны гъайып этмекте. Сизлер бизим арекетлеримизни яхшы билесинъиз. Арекетлеримиз сизинъ козьлеринъиз огюнде ве ярдымынъыз саесинде олып кечмекте. Макъсадларымыз бир. Къыйынлыкъларгъа бакъмадан, душман техникасыны, анбарларыны якъмакъ-йыкъмакъ керекмиз. Фашистлернинъ аякълары тюбюнде топракъ янсын!

Нарвыштан сонъ сёзге мен чыкътым.

— Ватандашлар, достлар!— дедим мен.— Душман бизим койлеримизни, эвлеримизни джанаварджа басып алды. О бизим мейваларымызны, туварларымызны — сонъки отьмек парчамызны тутып алмакъта.

Ама бизлер эминиз ки, оларнынъ куньлери аз къалды. Олар мукъаддес Ватанымызны таптап, халкъымызны къул этип оламазлар. Фашистлернинъ макъсады белли. Бизим халкъкъа парлакъ омюр ёлуны Октябрь инкъилябы, Ленин, большевиклер ачып бердилер. Душман исе, топрагъымызгъа аякъ баскъанынен озюнинъ ким олгъаныны косьтерди. О, Ватанымызгъа атеш ве къылычнен кельди. Шунынъ ичюн балаларымыз, бабаларымыз, аналарымыз эшкъына оларгъа къаршы сюрюшни къуветлештирейик. Улькемизни фашизм баскъынджыларындан темизлейик...

Бу вакъыт яныма бир къартанайчыкъ келип, къулагъыма: «Огълум, энди битиринъиз,— деп фысылдады.— Олар якъынлаштылар». Мен командирге тез-тез кетмек керек лигимизни сёйледим. Бу вакъыт эсмери, сия козьлю бир осьмюр, командирнинъ янына келип бир шейлер айтып башлады.

— Эр шей анълашылды,— деди Нарвыш ве осьмюрнинъ элини сыкъып онынъле сагълыкълашты.

— Достлар, сагълыкънен къалынъыз, сизлерге огъурлы ёллар, мувафакъиетлер! — дедим мен адамларгъа. — Эйиликте корюшейик!

Койлюлер, учер — бешер олып, тюрлю тарафларгъа даркъалып кеттилер, сонъра чешит вакъытларда чешит дагъ ёлчыкъларындан буюк ёлгъа чыкътылар ве озьлерининъ койлерине тараф догърулдылар. Оларнынъ эр

бири сусып кетмекте. Душман расткельгенде, озюни сербест тутмагъа азырламакъта. Эсмери осьмюр, янында кеткен Эльведин къарткъа ве Заде аптеге чевирилип:

— Партизанлар не къадар аджайип, джесюр, атик ве алидженап инсанлар!— деди джошкъунлыкънен.

— Олар огълум, пек буюк инсанлар,— деди къарт ве осьмюрнинъ зифт киби сия козьлерине бакъты.— Олар халкънынъ эвлядларыдыр. Олар халкъ ичинден чыкътылар ве халкъкъа да аркъа таямакъталар. Барсын олар къаза-белягъа огърамасынлар.

— Меним огълум Ахмет...— деди Заде апте.— Я о насыл дюльбер, акъыллы эди. Меним гогерджинимнинъ не ерде экени тек аллагъа белли. Бу мельун тильсизлер койимизни басып алгъан сонъ, шаинимден ич бир тюрлю хаберчик алмадым. Бельки о да, бир де-бир ерлерде партизанлыкъ этип юредир, бельки де джебэде урушадыр. Бу партизанларгъа бакъам да, манъа эписи догъмуш киби олып корюнелер.

Къарт оксюрип алды, терен кокюс кечирди ве деди:

— Джебэде бизим гогерджинлер, шаинлер аз дегиллер. Олар мында дагъда да етерлик. Эр биримизнинъ юрегимизде шаин бар. Геджелери койимизнинъ эр бир дивары, бизим дагъ шаинлеримизнен фысылдашалар...

Биз баягъы кеткен сонъ, мен тёпеликке чыкътым ве этрафны козь эттим. Эр кес дагъылгъанына эмин олып, озюмизнинъкилерге къайттым. Аркъадашларымны бельгиленген ерге алып бардым, оларны чытырманлыкъ ичине къалдырып, этрафны тешкердим. Ун сакълы ерге якъын кельдим. Нарвыш меним арекетлеримни козь этмекте. Анда фашистлер ёкъ гъалиба. Эр итималгъа къаршы Нарвыш, Тамара ве мен къалгъан эки партизанны гизли ерде къалдырып, ун сакълы ерге бардыкъ. Аджеле суретте андан унны чыкъардыкъ. Немировскийнен Титаренконы чагъырдыкъ. Эр шей азыр олгъан сонъ, оны елькелеримизге юкленип кеттик. Къадыр бу ерге унны биринджи кере кетирмей эди...

Бизлер ёрулдыкъ, терледик, сувсадыкъ. Яйлягъа чыкъмаздан эвель, бираз ял алмакъ керек эди. Учурым бою тар ёлчыкъ кете. О, кийик эчкилернинъ ёлчыгъыны анъдыра. Мен аркъадашларыма бу ерде токътап турмаларыны теклиф эттим. Ёлчыкъ бою бир озюм кеттим. Эки дакъикъадан оларгъа ишмар этип, кетмеге мумкюн олгъаныны анълаттым.

Чевре-четте чичеклер осьмектелер. Узун тар текнечик корюнди. Текне эльбетте агъачтан ясалгъан. Онынъ эр ери къадифе киби, ёсуннен къаплангъан. Текне ичинде козьяшы киби темиз сув толу. Ёсуннен сарылы улукътан текнеге индже сув акъымы тамлап турмакъта. Бу улукътан текяран авлакъта экинджи улукъ ерлештирильген. Андан сув башта биринджисине, сонъра текнеге тюшмекте. Тамчыларнынъ арды-сыра акъувындан сув устюнде алкъалар асыл олмакъта.

Бизлер, иште табиатнынъ бу аджайип кошечиги — текне башына ерлештик. Сарымсакълы отьмекни сувгъа батырып буюк иштианен ашадыкъ. Бир къартанайчыкъ бизге сюзме къатыкъ да берген эди. Отьмек, сарымсакъ, къатыкътан ибарет емегимиз пек лезетли олды. Немировский бир мешребе сув алды да, яваштан ичип башлады.

— Тап тишлерим сызлады,— деди о.— Не де салкъын ве темиз сув.

— Бу пек шифалы сув,— дедим мен.— Буны терлегенде ичсенъ биле зарар корьмезсинъ. Ич бир вакъыт сувукъланмазсынъ, хасталанмазсынъ.

Нарвыш, акълап терегине, онынъ пытакъларындаки номай берекетке тааджипнен бакъты.

— Акъикъатта, бу дагълар, ешилликлер... Не къадар зенгин табиаттыр! — деди.

— Сиз не беллейсинъиз, нафиле ерде дженклешмектемизми ёкъса?! — дедим эеджаннен.

— Мен бир шей анълямайым, — деп Немировский лафкъа къошулды. — Бу эчки ёлчыкъларыны ким ачты. Текнени ким ойып ясады аджеба?

— Сизинъ бу суалинъиз мени пек эеджанландырды...

Акъикъатта бу ерчик койден узакъта. Табиатнынъ бу кийик кошечиги

къаялар ичинде, учурым кенарында, мында тек кийик эчкилер дегиль де, сийрек-сепелек ёлджулар да сув ичселер керек.

— Халкъымызда бойле бир яхшы адет бар, — дедим мен аркъадашларыма. — Сувнынъ не ерде козю пейда олса, оны адамлар даима темизлеп туралар. Ондан файдаланмагъа тырышалар. Бу зийнетли сувны коресинъизми, о инджи киби акъмакъта. Озю де пек аз акъа. Оны эйбетлемек керек. Эгер де бу сув козю темизленип турмаса, андан къушчыкълар да сув ичип оламаз эдилер. О ерде батакълыкъ асыл олур, нетиджеде чиркийлер мекянына чевирилир эди. Ама бакъынъыз, о насыл аджаип кошеге чевирильген. Бу теknени ким ясады! Буны бильмекнинъ чареси ёкъ. Бизде бу акъта сёйлемейлер...

— Аппаз, мен сени эм динълейим, эм де инанам, — деди Нарвыш. — Мына бу ерде инсан аягъы басмагъан ерде биле, эмексевер халкънынъ эли тийгени корюнип тура. Чокъ аджайип адетлер.

Бизлер бирер мешребе сув даа ичтик, савутларымызны да толдырдыкъ. Торбаларымызны догърулттыкъ, силяларымызны тешкердик ве еримизден кочьтик.

Яйлягъа чыкътыкъ. Койге кеткен ёлчыкъны кечкенимизнен, артымыздан фашистлернинъ кельгенини корьдик. Он, йигирми, элли... олар чокъ эдилер. Алкъа олып кельмектелер. Бизлерни корип, пешимизге тюшкенлер. Тамара болдурды. Торбасыны къалдырмагъа изин сорады. Командир разы олмады.

— Унны къалдырып кетмек... Бу не къадар партизаннынъ джаныны къуртараджакъ... Ёкъ, мумкюн дегиль, — деди командир. — Тамара, сабыр эт, къуветинъни топла. Азачыкъ къалды, бираздан эпимиз ял алырмыз.

Фашистлер атеш ачтылар. Къуршунлары бизге етип кельмеди.

Акъшам маали якъынлашмакъта. Ниает Тамарагъа торбасыны къалдырып кетмеге мусааде этильди. О енгильден нефес алды.

Мына буюк таш обасы. Биз шу ташлар янында ерлештик. Къуршунларнынъ сызгъырувлары эшитильмекте. Бизлер оларны эмин-эркин козь этмектемиз. Фашистлер ялынъыз бу обанынъ яндан кече билелер, башкъа ёл ёкъ. Пек тар ерчик. Автоматлар чалышкъанда, мындан кечмекнинъ чареси ёкъ. Душман сюйрекленип кельмекте. О учь дефа уджюм этти. Файдасыз. Ялынъыз озь джеседлерини къалдырып кене кери чекильдилер. Мына олар сонъки дефа арекет эттилер. Бизлер оларнынъ, якъынлашмаларыны бекледик ве сонъра бирдемликнен атеш ачтыкъ. Олар бир талай джесет къалдырып къачтылар. Анда, бизим сыртымыздаки дагъларда къатты урушлар кетмекте. О тарафтан минанынъ патлавлары, автомат ве пулемёт тасырдылары эшитильмекте. Нарвыш къачаяткъан фашистлернинъ артларындан къувмакъ эмирини берди. Олар бизден чокъ узакълаштылар... Бираздан душманнынъ ташлап къачкъан гъаниметлерини алып, артымызгъа къайттыкъ.

— Аркъадашлар, бизим раатланмагъа вакъытымыз ёкъ, — деди Нарвыш.

Немировскийнен Тамара энди ёлгъа тюштилер, Титаренко еринден къалкъты. Мен разведкаджы сыфатында командирден огде кетмеге эмир алып:

— Сизлерни къышлавнынъ сол тарафында къаршыларым, сагълыкънен къалынъыз, — дедим...

Бизлер фашистлернинъ эсас къысымы топлангъан ерге ашыкъамыз. Олар, тюневин саба Яйляны тарагъанда, Зайченконынъ группасынен ве дигер группаларнен дженклештилер.

— Бизлер душманнынъ сыртындан чыкътыкъ, — дедим мен дёрт аркъадашымны къаршылап. — Бизимкилер анда озен янларында дженк этмектелер. О ёл бизим миналы мейданларымызгъа барып чыкъа. Фашистлер къышлавдалар. Апансыздан уджюм этмелимиз. Аркъадан этильген бойле уджюм, душманны баягъы шашмалатыр.

Биз шу вакъытта озюмизден бираз кенарда, къаранлыкъта къара бир нокъта абайладыкъ. Тамара элине ханджерини алып онъа тараф сюйрек-

ленди. Артындан якъын келип устюнё атыладжакъта бакъса, Зайченкодан алякъаджы кельген. Бу адам эр кеске белли шенъ ве арекетчен яш партизан эди.

— Фашистлер пек чокълар, — деди о. — Командир шу ань аркъа тарафына бир группа ёллады. Олар сагъдан айланып кеттилер. Къышлав огюнде миномётлар ерлештирильген. Сизлер оларнынъ сыртларындан уджюм этип, къышлавны дагъытып, миномётны сустырмакъ керексинъиз.

Алякъаджы сёзюни битирген сонъ, къайтып кетти. Биз невбеттеки операциягъа кириштик. Мен Яйля беттен барып, къыджыткъан отлары ичине секирдим де, тезликле къышлав бетке сюйреклендим. Нарвыш анда группанен якъын кельди, фашистлерге атеш ачты. Буны беклемеген душман бир тамам къутурды. Бир талайдан фашистлер Нарвышке тараф чевирильдилер. Кокте ярыкълатыджы ракета пейда олды. Уруш эп къуветлешти. Хачлы самолётларнынъ гудюрдиси эшитильди. Олар бизим тёпемизде айланып башладылар. Чевре-чет куньдюз киби олды. Душманны бу ракеталар ве самолётлар рухландырмакъталар. О шиддетли урушмакъта. Миналар, гранаталар патламакъта. Автоматларнынъ ве пулемётларнынъ тасырдылары эп къуветлешмектелер. Ашагъыдан кучьлю патлав сеслери эшитильмекте. Фашистлер миналы мейдангъа расткельдилер.

Мен когетлер ичинден сюйрекленип, къышлавгъа якъынлаштым. Мына, душманны ачыкъ-айдын корьмектем. Энди беклеп турмагъа шей ёкъ. Лякин... О апансыздан автоматындан атеш ачты.

Нарвыш исе, фашистлерни эп айдаштыра. Ашагъыда Нарвышнынъ группасына якъын кене бир партизан группасы онъа къолтутып уджюм этмекте. Олар, Зайченконынъ тешеббюсинен айланмадан кельген партизанлар олмалы. Душман оларны тертипсиз атешнен къаршылады, ама уджюмни кери къайтарып оламады, къамачавгъа тюшеяткъаныны анълады.

Мен автоматлы фашистнинъ янына сюйрекленип кельдим. Учь фашист къышлав янындаки бекчининъ атувыны эшитип, онынъ янына чапып кельди. Олар шиддетле, къыджыткъанлыкъны къуршунладылар. Мен исе, оларнынъ аякълары янында къыбырдамай ятмакътам. Фашистлер шамата котермектелер. Кимсе ёкълугъына эмин олгъан сонъ кене артларына къайтып кеттилер. Мен енгиль нефес алдым ве онъайтлы вазиетни беклединим. Бекчи меним янчыгъымда. Учь — беш адым басты. Ёкъ, даа онъайтсыз деп, тюшюндим. Мен бир фикирге кельгендже, бекчи энди чекилип етиштирди. Окюнчли ал... Вазиетни эльден къачырдым. Мына, о кене артына къайтты. Кельмекте... Якъын къалды... Энди янчыгъымда. Кене чевирильди. Яткъан еримден онынъ устюне секирдим. Аркъасына пычакъ урдым. Адждже къычырув... Сонъ ерге серильди, сусты. Мен деръал миномёт башында булунгъанларгъа тараф секирип, арды-сыра гранаталар фырлаттым ве даа янъчыкъ ерге серильген фашистнинъ элинден чекип алгъан автоматтан атеш ачтым.

Нарвыш группанен къышлавгъа ынтылды. Зайченкодан кельген группа ярдымы саесинде уруш баягъы кескинлешти. Миномётлар сустылар. Бойледже, бизлер тешеббюсни эльде этип, фашистлерни эр тарафтан зыкъарладыкъ. Къышлав янып башлады. Душман, уджюмимизни токътатып оламады. Миномётлары гъайып олгъан сонъ, пулемётларыны, топларыны къалдырып къачты.

Партизанларнынъ «ур-ра» садасы дагъ бою янъгъырады. Зайченко эсас къуветнен фашистлерни сыкъыштырып, къышлавгъа келип чыкъты. Къышлавдан чыкъкъан алев бутюн этрафны ярыкълатмакъта. Орталыкъта миналар, гранаталар, джесетлер, къазанчыкълар ве каскалар ята. Тамара яралыларгъа ярдым косьтере. Автомат сеслери энди узакълардан эшитильмекте. Партизанлар, къачаяткъан фашистлернинъ пешинден къувмакъталар.

Мен сол аягъымдан яраландым. Манъа ярдым косьтердилер. Зайченко багълы аягъымны бакъты да, кемигим зарарланмагъаныны билип, мени къучакълады.

— Аферин, эр вакъыт аферин! — деди о. — Яранъ хавфсыз! Бойле вакъытта, бунъа енгильден тырналгъан демек мумкюн!

— Алим деде, не алда?! — сорадым мен.

— О, сагъ-селяметтир, бир ери зарарланмады.

Нарвыш, Немировский, Титаренко келип чыкътылар. Партизанлар эп кельмектелер. Отряд энди топланды. Бойледже, бу муим уруш бизим файдамызгъа екюнленди. Чокъкъа созулмаса да, эр алда душманнынъ аскерлери ве техникасынынъ арекети токътатылды, фашистлер озьлеринынъ баягъы къуветлерини партизанларгъа къаршы ташламагъа меджбур олдылар. Бизлерни къыдырувлары масхаралыкънен битти. Олар къачмакъта эдилер.

Бизим куньлеримиз иште бойле кече эди. Бу, отряднынъ адий куньлеринден бири. Ярын... Янъы план, янъы ёллар. Янъы ишлер...

Мен сараргъан саифелерни мукъайтлыкъле топлап башладым. Козьлериме думан чёккен киби олды. Шу вакъыт, дерсинъ думан ичинде Нарвыш, Аппаз, Тамара, Немировский, Алим деде... эписи сыранен пейда олдылар. Мен хаялымда оларнынъ джесюр ве дюльбер черелерине бакъып къалдым... оларнен лаф этмек истедим. Ама ничюндир тилим курмекленип, дерсинъ ич бир шей сёйлеп оламайым. Ниает тилим чезильген киби олды.

— Сизлер аджайип Инсанларсынъыз! Сизлер чокъ аджайип Инсанларсынъыз!.. — деп бир къач кере фысылдадым.

Аппаз манъа дикъкъатнен козь этти де, деди: «Ёкъ, къардашым, ялынъыз бизлер дегиль...» О, фикирининъ сонъуна чыкъмадан, аркъадашларынен думан ичине синъип кетти. Бу сес, манъа узакъ кечмиштен эшитильген киби дуйылды. Мен озюме кельдим. Одада тек кендим отурам. Огюмде, вакъыт сараркъан саифелерден барот къокъусы кельмекте...

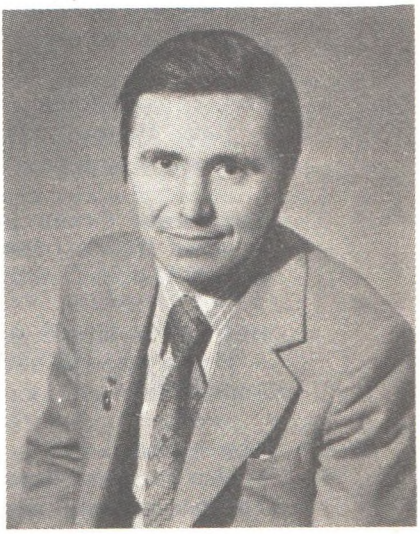
Эртеси куню, Бекирге мектюп яздым. Мектюпте ондан, бу кимнинъ куньделик дефтери экенини ве муэллиф сагъ исе, манъа онынъ яшагъан ерини язып бильдирмесини риджа эттим. Эр кунь къаршылыкъ бекледим. Джевап мектюби кельмеди. Кене яздым... Теэссюф ки, бир кунь мектюплерим топнен озюме къайтып кельдилер. Конвертлер устюнде: «Адресте косьтерильген адам кочип кетти» деген сёзлер язылы эди...

Сараргъан саифелер менде къалдылар. Чокъ йыллардан сонъ оларны артыкъ кендимде сакъламагъа акъкъым ёкъ экенини анъладым ве окъуйыджыларгъа такъдим этмеге къарар бердим.

Хайырлаймыз!

Шаир Иса Абдураман 50 яшыны толдырды. Онынъ ана тилинде биринджи шиири «Ленин байрагъы» газетасында 1961 сенеси басылгъан эди. Шимди энди онынъ дёрт шиирлер китабы бар: «Чокъракъ» (1972), «Танъ нурлары» (1976), «Нал» (1979), «Огълумнынъ кунеши» (1984). Бундан башкъа Исанынъ эки дане икяелер джыйынтыгъы ве озьбек тилинде повести чыкъты. 1973 сенеси Иса Абдураман Озьбекстан Журналистлер бирлиги мукяфатынынъ лауреаты олды. О «Несиллер субети», «Излер», «Саласпилс» киби бир сыра поэмаларнынъ да муэллифидир.

Иса Абдураман шимди пишкин иджадий девиринде булунмакъта. Оны элли яшынен джан-юректен хайырлаймыз ве иджадий яратыджылыкъ ишлеринде мувафакъиет истеймиз.

Иса Абдураман

ЭМ КЪУВАНЧЫМ, ЭМ КЕДЕРИМ...

I

Юрегимнинъ энъ тёрюнде
Ниджe йыллар гизли тургъан
Буллюр киби саф севгимни
Багъышладым санъа, эй яр!
Энди бильдим,
Бу раатсыз яш юрегим сенчюн ургъан.
Сен къаршымда шенъ йылмайдынъ
Олып гуя акъ танъ, саарь.
Козюнъдеки нурлар иле айдынланды ой-хаялым,
Дудагъынънынъ арареги
Мельэм олды дертлериме.
Черенъдеки тебессюмден
Къувет алдым,
Ильхам алдым.
Эр бакъышынъ
Сатыр олып энди меним дефтериме.
Сен сачымны сыйпагъанда —
Меним башым кокке етти.
Кулькюнъни де, назынъны да
Сатырларгъа синъдирдим мен.
Сен сёйлеген эр татлы сёз
Шиирлерге синъип кетти.

Яваш-яваш юрегимнинъ энъ тёрюне ерлештинъ
сен.
Энди меним
Эм бугуним, эм ярым санъа багълы.
Эм къуванчым, эм кедерим,
Эм баарим, эм къышымсынъ!
Сенинъ бахтынъ — меним бахтым!
Сенинъ акълынъ — меним акълым!
Эм тюшюнджем, эм эйджаным,
Эм омюрге бакъышымсынъ!

II

Эгер санъа бирев десе:
— Бакъ Исагъа, такъатлангъан!
Биль ки, ярем, манъа такъат берген адам —
сен озюнъсинъ.
Эгер санъа бирев десе:
— Бакъ Исагъа, къанатлангъан!
Биль ки, ярем, манъа къанат берген адам —
сен озюнъсинъ.
Эгер санъа бирев десе:
— Иса кульмей, тёбен башы.
Севинчимни сёндюрген ве кейфим бозгъан —
сен озюнъсинъ.
Эгер санъа бирев десе:
— Иса гъамлы, козю яшлы.
Гъамгъа комип, козьлеримден яш акъызгъан —
сен озюнъсинъ.
Эгер санъа бирев десе:
— Бакъ Исагъа, гульдай солгъан?
Тааджипленме,
Бунъа себеп сенден гъайры кимсе дегиль.
Эгер бир кунь бирев десе:
— Иса янгъан, дели олгъан.
Мени якъкъан ве делирткен
Тек озюнъсинъ, сен яхшы биль!
Эгер санъа бирев десе:
— Иса шенъ-шад, о яшаргъан!
Биль ки, ярем, сенсинъ мени эм яшарткъан, эм
кульдюрген.
Бир кунь келип, бирев десе:
— Иса севгисин унуткъан!
Биль ки, ярем, шу дакъкъадан
Иса ёкътыр, Иса ольген!

СЕН ОЛГЪАНДА...

Дженк далгъасы азабындан чыкъкъан
халкъым,
Ташны тешип, озюне ёл ачкъан халкъым,
Яралангъан къанатынен учкъан халкъым,
Сенинъ иле гъурурланам эр кунь, эр ань.
Керек исе олсун санъа джаным къурбан.

Керек исе олсун санъа джаным къурбан,
Сенинъ адынъ — меним ичюн ярынки танъ.
Манъа сенсиз ве Ватансыз ёкъ шереф-шан,
Дамарымда акъасынъ сен олып ал къан.
Мен де сенинъ дамарынъда джошып акъам.

Мен де сенинъ дамарынъда джошып акъам,
Улу Ленин козю иле огге бакъам.
Ёлларымда келеджекчюн мешъаль якъам,
Даим сеннен нефес алдым, сеннен осьтюм.
Шуретинънен ольченмекте боюм-постум.

Шуретинънен ольченмекте боюм-постум,
Мен къыйналсам, къолун соза миллион
достум.
Достларымнен фашизмнинъ тахтын боздым...
Кокке учтым ве шахтагъа эндим сеннен...
Атешке де, озенге де дёндим сеннен...

Атешке де, озенге де дёндим сеннен,
Эр кунь гедже айдын танъгъа ынтылам мен,
Сен олгъанда тар ёллар да, олалар кенъ,
Сен олгъанда кечмишим бар, ярыным бар.
Сен олмасанъ, гуль багъчамда гуллер солар.

Сен олмасанъ, гуль багъчамда гуллер солар,
Менде огълунъ Амет-Ханнынъ гъуруры бар.
Менде къызынъ Алименинъ сабыры бар,
Сен олгъанда юрьген ёлум нурлу, айдын.
Меним ичюн куньдюз — Кунеш, гедже —
Айсынъ.
Меним ичюн куньдюз — Кунеш, гедже —
Айсынъ.

Буюк сафта ич ёрулмай атам адым.
Эр дакъкъада сезип турам аят дадын,
Сеннен яшап, сеннен агълап, сеннен кулем.
Сенсиз аят меним ичюн зеэр, олюм!

Сенсиз аят меним ичюн зеэр, олюм!
Сен бар олсанъ атта Марскъа етер къолум.
Сен олгъанда ильхамланып, алам къалем,
Хасталансам, дертлериме сенсинъ мельэм!
Сен олгъанда манъа догъмуш бутюн алем!

Сен олгъанда манъа догъмуш бутюн алем!
Йыллар кечип кеткенине янмайым мен.
Санъа синъип, сенинъ иле яшайым мен...
Биревлерчюн тамчы киби кучюк халкъым,
Меним ичюн денъиз киби буюк халкъым!

БАСАМАКЪ УСТЮНДЕ

Эр инсан — къадын да,
Эркек де,
Дерсинъ ки,
Басамакъ устюнде
Кечире омюрин.
Бириси — алчакъта,
Бириси — юксекте...
Анъламакъ пек къыйын
Омюрнинъ бу сырын.

Басамакъ, басамакъ...
Санки ёкъ фаркълары.
Тизилип туралар.
Кечелер адамлар.

Кечкенлер балалар,
генчлерми,
къартлармы?—
Итибар бермейлер...
Атыла адымлар.

Омюр шай.
Биревчюн
Эр бир йыл — басамакъ.
Даа бир адамчюн
Эр бир ай — басамакъ...
Шаирчюн
Кимерде
Эр бир ань — басамакъ...

Арекет, арекет...
Макъсаттыр яшамакъ.

Юксекке ынтылып,
Аякълар талалар.
Биревлер энмеге
меджбурлар,
Башкъалар
Ашагъы тюшкенин
Ич сезмей къалалар.
Биревлер нефисхор,
Юреги — буз ве къар...

Басамакъ
Устюнде
Яшамакъ — чин куреш.
Енъильмек пек къолай,
Меселе — енъмек!
Тапалсанъ
Озюнъе
Акъикъий дост ве эш,
Сен кучьлю инсансынъ,
Зенгинсинъ — демек.

Эеджан, кедернен
Артыма бакъам мен:
Кечкеним омюрде
Чокъ чешит басамакъ.
Нелердир къыдырам...
Чыракълар якъам мен.
Корюнген шейлернинъ
Эписин анълямакъ
Къолаймы?
О озен
Ичинде акъам мен.
Не ичюн?.. Не ичюн?..
Суальнинъ сонъу ёкъ.
Не ичюн кимерде
Къар ягъа баарьде?
Не ичюн алемде
Севинчтен
Къаарь чокъ?
Не ичюн адджы шей
къатыла
Шекерге?
Не ичюн зельзеле
Титрете
Саарьде?..
Басамакъ устюнде
Ярам пек сызлады.
Кимлердир сездирмей
Туз септи устюне.
Чокъ кере яндым мен,
Чокъ кере бузладым...
Тениме
Санчылды
Бинълернен
Окъ, ине.
Кимлердир оларны
сувурып алдылар.
Кене де — агърылар,
Кене де — азаплар.
Ярамнынъ устюне
Мельэм де салдылар...
Дертлер де — адамлар...
Дерман да — адамлар...

Басамакъ устюнде
Корюштим батырнен.
Корьдим мен:
Къоркъакъны,
Алчакъны,
Саткъынны.
Эзильдим
Ве огге ынтылдым
сабырнен.
Яхшы сёз, алгъышкъа
Денъиштим алтынны.

Достумнынъ севинчи
Семагъа еткенде,
Енъишим
Кимнидир раатсыз
эткенде,
Къуванмакъ керекми,
Мугъаймакъ керекми?—
Бильмедим.
От янды,
Буз юрьди
Тенимде.
Яремнинъ юзюнде
Ялкъ эткен тебессюм
Къаранлыкъ гонълюме
Ышыкълыкъ кирсетти...
Табиат шадлыгъын,
Кедерин
Ис эттим.
О мени
Ильхамджы ёлларда
юрьсетти.
Къаранлыкъ геджеде
Басамакъ устюнде
Ферасет кунеши
Нур септи этрафкъа.
Кене мен токътамай
Ынтылдым эп огге.
Зиндандай ойларым
Дёндюлер чыракъкъа...

Басамакъ устюнде
Турам мен
Бугунь де.
Кунь сакин батмакъта.
Тикилем уфукъкъа.
Токътамай суаллер
берем мен
Озюме.
Беденим сезсе де
Ярынки сувукъны...
Танълярнынъ шавлеси
Корюне
Козюме...

ОЗЬБЕК КЛАССИК ШАИРЕЛЕРИНИНЪ ЭСТЕТИКАСЫ

Улу Октябрь социалист революциясы гъалебе къазангъангъа къадар кечкен девирде мейдангъа кельген эстетик фикир, озьбек медениети ве эдебиятынынъ тарихында озьбек классик шаирелери Зебуннисо (1639—1706), Увайсий (XVIII асырнынъ сонъу — XIX асырнынъ бириндже ярысы), Надира (1792—1842), Махзуна (XVIII асырнынъ сонъу — XIX асырнынъ бириндже ярысы), Дильшоди Барно (1800—1905), Самар бану (1834—1894), Анбар атын (1870—1915), Назима ханым (XIX асырнынъ экинджи ярысы — 1920) киби онларнен иджаткярлар къалдыргъан классик асабалыкъны къаплап ала. Лякин, озьбек халкъынынъ кечмиштеки эстетик асабалыгъы, шу джумледен, озьбек классик шаирелеринынъ эстетик бакъышлары аля даа этрафлыджа ишленильгени, тамамы иле бельгиленгени ёкъ.

Шу ери дикъкъаткъа ляйыкъ ки, академик В. Абдуллаев, филология илимлеринынъ докторлары А. Къаюмов, Л. Къаюмов ве М. Къадырова, эдебиятшнас алим Т. Джалалов, корюмли таджик алими А. Мухтаров, фельсефе илимлери кандидаты А. Хамраева, филология илимлери кандидаты Ф. Хусаинова киби алимлернинъ ильмий ишлеринде классик шаирелернинъ къалдыргъан эстетик асабалыгъыны тедкъикъ этиджи ильки материаллар топланылгъан. Бу джеэттен доцент Азима Хамраеванынъ «Озьбек шаирелери гузеллик истеп» (Ташкент, 1974 с.) адлы рисалеси ильк къарылгъач китапчыкътыр. Онынъ муэллифи шаирелернинъ эстетик дюньясыны зиядесинен оларнынъ эстетик идеалы нокътаий назарындан ачып косьтере.

Озьбек классик шаирелеринынъ эстетик кучю, эстетик асабалыгъы ве эстетик бакъышлары эм миллий, эм интернациональ джеэттен эстетик зенгинликтир. Оларны тедкъикъ ве тешвикъат этюв исе эр вакъыт зарурий эдебий ве эстетик меселедир.

Белли ки, XVIII асырнынъ сонъу — XIX асырнынъ бириндже ярысында озьбек классик эдебиятынынъ тарихында шаирелернен бир сырада Андалиб, Ракъим, Нишатий, Пахлаванкъул Равнакъ, Мужрим Абид, Мунис, Гульханий, Махмур, Агахий киби шаирлер де яшап, иджат эткенлер.

Бунъа эсасланып, базы биревлер «Шаирелернинъ эстетик бакъышларыны шаирлернинъкинден айырып алмакъ, оларны айры-айры огренмек керек экен»,— деген шубели фикирлерни ортагъа къоялар. Бизим фикиримиздже, бойле экиленюв етерлик дереджеде эсасландырылмагъан. Бунда, бириндже, умумен къадынлар ичтимаий-тарихий меселеси козьде тутула. Экинджиде, озьбек къадынлары Улу Октябрьге къадар девир ичинде эалининъ энъ истисмар олунгъан ве бойсунмагъа макюм этильген бир пытагъы эдилер. Бу тарихий акъикъат оларнынъ бедиий иджады ве эстетик бакъышларында озюнинъ айдын ифадесини булды. Анджакъ бойле манада, яни социаль-сынфий, тарихий нокътаий назардан, озьбек классик шаирелеринынъ фаалиетлери XVIII асырдан башлап, 1917 сенесине къадар бутюн бир тарихий девирни ве озюне аит иджадий мектепни тешкиль эте.

Дильшоди Барно бу тарихий акъикъатны шойле тарифлей:

Урьлюк юзюн орьтип тура къара феределже,
Шундан себеп ер ве кокте аким эсарет.
Дюльберлер зульметте, зафрандай юзю,
Гъадап къозгъап, солып кете гуль киби чере.

Корюне ки, шаирелер ичтимаий эсаретке, аиледеки сынъырсыз итааткярлыкъкъа, зулумгъа къаршы олгъан эстетик гъаелерни огге сюрелер: сербестлик, адалет, акъикъат йырджысы оларакъ мейдангъа чыкъалар. «Шаирелернинъ яратыджылыкъларында,— дей Махбуба Къадырова,— инсаннынъ рухий дюньясынынъ терен араштырувлары, эдебиятта къадын психологиясы акъкъында къадыннынъ озю язувына пек муим вакъыа оларакъ къыймет кесиле. Оларнынъ яратыджылыкъларында шахс сербестлиги, маариф ве сербестликнинъ тильге алынувы да озюне аит ёлнен аль олуна». Бу джеэттен де озьбек классик шаирелеринынъ эдебий мираслары ве эстетик бакъышлары айрыджа ве муим проблема оларакъ огренильмеси лязимдир.

Озьбек шаирелеринынъ эстетикасы оларнынъ зенгин, чешит тюрлю поэтик яратыджылыкъларында, айны заманда, оларнынъ тарихий, яхлякъый, фельсефий рисалелеринде акс эттирильген, умумлештирильген.

Классик шаирелернинъ эстетик принциплерини талиль эткенде, биз, даймиз В. И. Ленинниннъ антогонистик сынфий джемиетте эки миллий медениет олувы акъкъындаки талиматына аркъа таяймыз.

Медениет ве саньат акъкъындаки марксча-лениндже талиматкъа коре, сынфий джемиетте эр бир саньат векили, эдип муайен ичтимаий сыныф я да группанынъ идеологы оларакъ мейдангъа чыкъа, о сыныфнынъ менфаатларыны, дюньябакъышыны ве гъаелерини озь иджадында акс эттире.

Эбет, табиий оларакъ озьбек классик шаирелери, эвеля озь девирлеринынъ эвлятлары оларакъ, о девирдеки мурекеп ичтимаий-икътисадий, сиясий шараитлер, идеологик, медений, эстетик омюрдеки объектив зиддиетлер оларнынъ яратыджылыкъларында озь тесирини къалдыргъан.

Эр бир реалист саньаткярнынъ иджадында онынъ озь девиринен багълы, лякин ондан сонъки несиллер ичюн эскирген тарафлары олмасы да мумкюн. Айны вакъытта онынъ яратыджылыгъында, асабалыгъында «кечмишке дёнмей, келеджекке менсюп олгъан»[1] мусбет тарафлар да ола. Биз озьбек классик шаирелеринынъ яратыджылыкъларындан шимдики куньге къадар озюнинъ эстетик къыйметини джоймай, умумджиан эмиетине малик олгъан назм инджилери иле бирликте эскирген бейитлерни, фикирлерни, образларны да расткетиремиз.

Озьбек классик шаирелери реакцион феодал-сарай эдебияты ве диний мистик эдебияткъа къапа-къаршы олгъан халкъпервер, демократик тенденциядаки прогрессив эдебияткъа менсюп эдилер. Олар озь иджатларында зулум ве акъсызлыкъны къараладылар, яхшылыкъ ве гузелликни, адалет ве сербестликни, достлыкъны ве севгини, къараманлыкъ ве джесюрликни йырладылар.

Классик шаирелернинъ эстетик бакъышлары оларнынъ яшагъан девирдеки ичтимаий-икътисадий мунасебетлер, сиясий тертиплер, хусусий мулькчиликнен тенъештирильген. Айны вакъытта шаирелернинъ иджадий принциплерине халкъ агъыз яратыджылыгъы, Навоий, Низамий, Хафиз, Хайям, Джамий киби буюк сымаларнынъ асабалыгъы буюк тесир косьтерген.

Биз классик шаирелернинъ эстетик бакъувлары дегенде, тек гузеллик категориясыны козьде тутмаймыз, чюнки шаирелернинъ яратыджылыкъларында гузеллик категориясынынъ ифаделенюви, умумен эстетик бакъышлар ве эстетик идеал проблемасынынъ ялынъыз бир тарафыдыр.

Объектив шараитлерге уйгъун кельген алда классик шаирелернинъ яратыджылыкъларында фельсефий, яхлякъый, диний, эстетик ве бедиий бакъышлар озьара къошулып кеткенлер. Меселенинъ назик тарафы шунда ки, шаирелер фельсефий бакъыш нокътаий назарындан идеализмге янтайгъан алда, эстетик дуйгъуларында эсасен материалистик тарафында туралар, бедиий иджатта исе реализмге риает этелер.

Халкъперверликни эсас эстетик принциплерден бири, деп бильген озьбек шаирелери халкънынъ эки ичтимаий сыныфкъа — байлар ве фукъарелерге болюнювини яхшы анълагъанлар, байларнынъ эмекдарларгъа зулумлыкъ япкъанларыны олар джесюрликнен беян эткенлер, яни, фукъарелернинъ тарафыны туткъанлар.

Бабур Мырзанынъ торунынынъ баласы олгъан Аврангзеб шахнынъ къызы — Зебуннисо шойле яза:

Шахнынъ къызы олсам да, фукъаре ёлуны туттым,
Бу зийнетлер керекмей, адым Зебуннисодыр.

Увайсий исе факъыр-фукъарелернинъ элемине къошула:

Эмек ве элемлерге расткельген Увайсий меним,
Нерде дерт или олса, мен андам, Увайсий меним.

Самар бану исе халкънынъ башына ягъгъан къыйынлыкъларнынъ огюни алмакъ ичюн азыр тургъан халкъ къараманыдыр. О, шойле яза:

Беля къуршуны ягъса эр сефер халкъ устюне,
Дюньяда нидже беля олса, озюмни къаршы къойдым.

Иште бойле исьянджылыкъ рухундаки реалистик эсерлернинъ иджатчылары олгъанларына бакъмадан, классик шаирелер бу сынфий зиддиетлернинъ эсас себеплерини ве оларны ёкъ этюв ёлларыны догъру тасавур этип оламай эдилер. Буны оларгъа феодализм шараитинде бильмек де къыйын эди. Шу себептен олар эмекдар халкъны зулумдан, хурафаттан къуртулув ёлуны, сербестликке ве илери-

---

[1] В. И. Ленин. Толу эсерлер джыйынтыгъы. 20 т., 26 с.

левге иришюв ёлуны илим ве маарифетте деп эсап эттилер. Меселя, Дильшоди Барно илимнинъ хазинеси олгъан китапны джеми дертлерге дерман, «Адиль-инсафны омюрге кечире биледжек укюмдар султан» деп бильди, маарифни халкъ арасында даркъатувгъа давет этти ве бойле олгъан такъдирде «Мазлум халкънынъ бахтына чокътан-чокъ акъылданелер» етишип чыкъаджагъына умют беследи.

Назима ханым исе «Эй, махкумлер...» серлевалы шиирине озьбек къадынларыны асырлар бою девам эткен юкъудан уянмагъа давет этти: «Дигер миллетлернинъ къызлары киби окъуп», илим ве зенаатларны, икметлернинъ сырыны бильмеге, бойлеликнен «озь итибарыны эм де укъукъыны эльде этмек» мумкюнлигини бильдире.

Самар бану исе халкъкъа маарифни етиштирген къалем, кягъыт ве даветни аджайип табипке бенъзете.

Аллагъа бинъ кере шукюр ки,
Къалем киби сырдашым бар.
О, бинъ дертке дева булгъан
Табип, гузелликке даветтир.

Умумен алгъанда, озьбек классик шаирелерининъ эстетикасы бу — маарифчилик эстетикасыдыр. Бу эстетиканынъ материалистик мундериджеси шунда ки, о барлыкъкъа — табиаткъа, джемиеттеки вакъиаларгъа — адиселерге, халкънынъ аятына эм де ият акъикъатына таяна. Меселя, Дильшод озюнинъ «Олсун ият» деп башлангъан шиирине «Иль ве халкъ истеги язылгъан киби олсун ият», «Эр бир гъарип эхвалыны анълайыджы олсун ият», «Эй табип, илядж ичир, кунь корьгендай олсун ият» деп, озюнинъ аятий-эстетик программасыны беян эте.

Озьбек классик шаирелерининъ эстетикасында кене бир аль этиджи хусусиет — халкъперверлик, инсанперверлик, къардашлыкъ, достлукъ ве интернационализм принциплерининъ бири-бирине озьара сыкъы къошулып кетювидир. Къомшу ве къардаш халкъларны, башкъа миллетлернинъ прогрессив миллий хусусиетлерини самимиетле къаршылагъан классик шаирелер табиий аньанеге коре бир кереден эки тильде: озьбек ве фарс-таджик тиллеринде аджайип эсерлер яраттылар. Иджатта эки тиллилик оларнынъ эписине аит эстетик чизги олып, бу хусусиет озьбек ве фарс-таджик халкъларынынъ озь миллий медениетлерини яратувда эр вакъыт къол-къолгъа берип чалышкъанларынынъ джанлы мисалидир.

Бунынъ киби де, мезкюр шаирелернинъ яратыджылыкъларында рус, инд, азербайджан, франсыз, татар, арап, афгъан ве дигер халкъларнынъ озьара достлукъ ве къардашлыкъ гъаелери эстетик принцип эсасында беян олунгъаныны коремиз. Меселя Анбар атын озьбек ве рус халкълары достлугъынынъ тарихий аньанелерини шойле тасвирлей:

Къуш олып, илим Фергъана, урускъа бир мекян олды,
Урус озьбек илине бир догъмуштай агъа олды.

Классик шаирелернинъ яратыджылыгъында дюльберлик ве чиркинлик, улулыкъ ве ашшалыкъ, фаджиа ве шакъа, адалет ве акъсызлыкъ, севги ве нефрет умум инсаний ахлякъ ве укюмран сыныфкъа хас олгъан ахлякъсызлыкъ озьара къапакъаршы принциплер ва категориялар тарзында ифаделене.

Адалетке, акъикъаткъа, дюльберликке, эль-юрткъа хызмет этюв, эляллыкъ, паклик инсаннынъ къадыр-къыйметини бельгилеген эсас ольчюлердир. Бу чизгилерни тешвикъат этер экенлер, озьбек классик шаирелери маневий гузелликни биринджи ерге къоялар. Олар озь устазлары изинден кетип, оларнынъ аньанелерини зенгинлештирип ве мукеммеллештирип кельдилер. Олар маневий гузеллик дегенде, тек саф рухий гузелликни дегиль де, айны вакъытта джемиетте инсанлар арасындаки озьара мунасебетлер, инсаниетлик, самимиет, адалетлик, джесюрлик, сафлыкъ, эмексеверлик, маарифперверлик киби принциплер ве чизгилерни реаль омюр нефасетининъ корюниши эсасында тасавур этелер. Бу исе шаирелернинъ адалетсизликке, зулум ве акъсызлыкъкъа, инсафсызлыкъ ве резилликке къаршы даима курешюв эстетик программасынынъ зарурий къаиделеридир, деп айтмагъа етерлик эсас ола биле.

Акъикъатен де, озьбек классик шаирелерининъ яратыджылыкълары бугуньки куньде, яни инкишаф эткен социализм девиринде де эстетик ве бедиий фаалиетте, биз ичюн, озюне аит эстетик норма ве джазибели нумюнедир.

Махмудджан НУРМАТОВ,
фельсефе илимлери докторы.

Мунаджатхан НУРМАТОВА,
Ташкент девлет медениет институты
марксча-лениндже фельсефе
кафедрасынынъ оджасы.

Белли озьбек шаири Рауф Парфи муджизевий шиириет аятына бундан йигирми йыл эвель аякъ баскъан эди. Шу девир ичинде о буюк шаир олып етишти, еди-секиз шиирий джыйынтыкъ нешир этип, окъуйыджыларгъа танылды, шиириет севиджилерининъ урьметини къазанды. Шаир шимди озюнинъ иджадий пишкинлик чагъында булунмакъта. Якъында онынъ кечкен сене нешир этильген «Сабыр тереги» адлы шиирлер китабына Озьбекстан Языджылары бирлигининъ энъ яхшы шиирлер ичюн Хамид Алимджан адына мукяфаты берильгени бунынъ ачыкъ делилидир. Биз талантлы бу шаирни юксек эдебий мукяфатнен хайырлай ве окъуйыджыларны онынъ шу китабындан алынгъан бир къач эсеринен таныш этемиз.

Рауф Парфи

ЭНЪ УЗУН ТЕРДЖИМЕИЙ АЛЫМ

Догъгъан йылым: 43. Бабам-багъчеван.
Анам-йипекчи.
Окъувгъа вакъытлары олмагъан оларнынъ.
Кой мектеби. Шеэр мектеби. Акъшамки.
Сонъра бутюн аят мектеплери.
Пишкинлик шеадетнамеси. Ленин дарульфунуны.
Студентликнинъ екюни.
Студентлигимнинъ башланувы.
Зенаатым: эр чешит эмек.
Иляве: севем шиирни. Шиириет...
Эгер шиир демек мумкюн олса,
Биринджисини язгъан кунюм:
53. март 5.
Дерс: Алишер Навоийден та Абдулла Арифкедже.
Александр Пушкинден та Виктор Соснорагъадже.
Сонъ, мен бильген шаирлер.
Мен бильген адджы-татлы дерслер.
Итикъадымнынъ ёлбашчысы: Владимир Ленин.
Севимли языджым: Назым Икмет.
Элимден кельмейджек иш: шиир язмамакъ.
Ниетим:
Язув ишаретлери киби садыкъ олмакъ —
зенаатыма, дерслерге ве арзуларгъа.
Олюмми?.. Керчек...
Олюмнен узлашамайым.

* * *

Бутюн гедже ойчан ве сакин,
Янъгъыз къалдыкъ хане ичинде.
Бир чылгъынлыкъ рухума аким,
Шай акимсинъ рухума сен де.

Аэнк акъа. Диварда сурет:
Мавы денъиз ичинде геми...
Теналыкъ ве арада урьмет,
Бильмем севги киби бир шейми.

Мен ойланам не сёйлейим деп,
Сен ойлайсынъ не оладжагъын.
Не куле ве не агълай къальб, эп
Бакъышларда бузлагъан сагъын.

Бутюн гедже ойчан ве сакин
Тена къалдыкъ хане ичинде.
Сёйлемедим севем деп сени,
— Севалмайым,— демединъ сен де.

* * *

Ягъмур ягъа, эзгинли ягъа,
Тамчылай, тамчылай сачыма.
Ягъмур ягъа, эзгинли ягъа,
Эм къайгъыма, эм къуванчыма.

Ягъмур ягъа, эзгинли ягъа,
Мен онъа кенъ ачам багърымны.
Ягъмур ягъа, эзгинли ягъа,
Яваштан унутам ягъмурны.

Ягъмур ягъа, эзгинли ягъа,
Ахыр мени эте эсир-къул.
Ягъмур ягъа, эзгинли ягъа,
Ягъып башлай кягъыткъа гонъюль.

АСРЕТ АНАНЫНЪ АЙНЕНИСИ

Татлы къозум, татлы тюшлер корь, балам,
Сен меним тенимсинъ, сен меним джаным.
Ананънынъ коксюнде гизли интикъам,
Юрегинде окъ парчасы — Ватаным.
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

Ана юртны басты явуз йылдырым,
Якъып-йыкъты, мескен артыкъ куль олды.
Ана юртны къан ичинде къалдырып
Айры тюшмек, балам, пек мушкюль олды.
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

Къан уюшкъан уфукъларда ал чабакъ,
Кунеш биле къоналмайып турмакъта.
Адам юклю поезд кете шаркъ таба,
Копчеклери кокюсиме урмакъта.
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

Ялыларгъа чапа, дёне далгъалар,
Кедерим думанлы кок киби, балам.
Багъчалар ичинде къара къаргъалар,
Багъчалар бульбульден айрылды, балам.
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

Анда къуршун выз-выз уча-дёнедир,
Къуршунлар учмазлар ботенден-ботен.
Тири джаннынъ, балам, шеми сёнедир —
Яв ичюн кунеш нур сачмасын коктен.
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

Бельки эфсанелер сёйлей булутлар,
Тюркюлер айтадыр мусаффа, уйгъун.
Узакъ-узакълардан уча турналар,
Айрылыкъ тюркюсин йырлайдыр бугунь.
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

Бабанъ дженкте. Бабанъ сени корьмейджек,
Ананъ къара мектюп алды, эвлядым,
Бабанъ келип эхвалынъны бильмейджек,
Бу алемде янъгъыз къалды анайынъ.
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

Яныкънен козьлерин юмгъандыр бабанъ,
Джан берип душмандан алгъандыр очюн.
Ничюн далгъын нефес аласынъ, балам,
Ничюн къоркъып сескендинъ, ничюн?
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

Шекер къозум, татлы тюшлер корь, балам,
Сен меним тенимсинъ, сен меним джаным.

Ананънынъ коксюнде гизли
интикъам,
Юрегинде окъ парчасы —Ватаным.
Фигъан эттим, нида эттим, ай-нени,
Сени ёкътан пейда эттим, ай-нени.

* * *

Сагълыкънен къал, яхшы къал энди,
Ферьяд чеке козюнъде севинч.
Тюшюнджеге бир ань дал энди,
Узурынъа къайтмам энди ич...

Сени якъар сонъ адджы пешман,
Айрылмакътан къоркъмайсынъ
менден.
Севги эви олды куль-виран —
Бир тесселля беклемей сенден.

Бир кунь корип мени сокъакъта,
Ана о, деп элинъни узат.
Хатра киби сонъки геджеден
Ёл янында бир сание къат.

Баш эгильтип кельме мен таба.
Сен кетебер... яныма къайтма...

Айрылмакътан къоркъмайсынъ
менден,
Ёкъ, ёкъ, «мени афу...» деп айтма.

Сагълыкънен къал, артыкъ кетем мен,
Кетеятам бу къара гедже.
Къайтмасам да бойле севгимден,
Узурынъа мен къайтмам андже!

* * *

— Анам, анам, манъа сёйленъ:
Бармы меним де озь ёлум?
— Алай яхшы ёллар сенинъ,
Энъ яхшы ёл сенинъ, огълум.

— Ана недир юксек учкъан,
Ничюн етмей меним къолум?
— Ерден кокте юксек учкъан
Хаялынъдыр сенинъ, огълум.

— Ана, дженк не, сёйленъ манъа,
Недир онынъ ады — олюм?
— Сёйлер эди олса бабанъ...
Дженк — бу фаджиадыр, огълум...

БЕРНД ИЕНЦШКЕ[1] ВАТАН АКЪКЪЫНДА МЕКТЮБИМ

Ватан акъкъында санъа, Бернд,
Бу мектюбимни язаяткъан вакъытта
Тышарыда къар ягъмакъта эзгин-эзгин,
Бем-беяз, джапалакъ-джапалакъ. Нелерни ягъа къар?

Ойчан ягъа. Ойчанлыкъ атына минген кок.
Бернд, бойле яшамакъ чокъ мушкюльдир бельки.
Бернд, бельки хаста эткен бизни вакъытсыз
Йигирминджи асыр деп адлангъан агъры.

Мен шойле анълайым Ватанны.
Ялварам, юксек сёзлер деп ойлама сакъын.
Бельки, чезип бырakъмакъ керектир къара шалны
Дертли хатыранынъ монълу башындан.

Итимал, бизни арзулар аэнкинде алдаяткъанлар
Акъкъында ойламакъ керектир бизлерге чокъча.
Къар ягъмакъта ойчан. Йырджы ёсмам сачларына
язылмакъта шашмакъам[2] —
Меним Ватанымнынъ темсили олып.

Мен шойле анълайым Ватанны.
Къар исе ягъмакъта.
Унутмакъ мумкюн олмагъан шейлернинъ
Эписини ягъмакъта.

Освенцимни унутмакъ олурмы?
Эр сефер гъайры-инсаний окюрем Арвин Мюллер[3]
«Освенцим»ини окъугъанда.
Акълынъдамы, онда:

---

[1] Бернд Иенцш — земане немсе шаири.
[2] Озьбек халкъ макъамы.
[3] Армин Мюллер — земане немсе шаири.

Дёрткоше баджалардан
Еллерге къарышыкъ тютюнлер орьлей,
Сары тоз киби япыша тютюн.

Тереклер далында титис, олю къар.
Къар. Къар. Инсан сеслерине толу къар.
Сачларгъа япышкъан тютюн. Сюеклер тозу.
Етер, къар. Лякин ягъмакъта о эзгин-эзгин.

Адждж бир шиир богъазыма келип тыкъылды.
Козьлериме сачрады Бехер шиирлерининъ къаны,
Огюни къапатты къарларнынъ,
Козьлеримнинъ диварында исе ал чабакъ орьтюси.

Германия, сен о къара куньлерде
Къайда эдинъ, кимлерге баш эгдинъ,
Кимлерге теслим эттинъ талийинъни?!
Мен шойле анълайым Ватанны.

Унутувгъа ляйыкъ бахт, шан-шурет, башкъа...
Унутылмаз шей факъат фаджиа, Ватандыр.
Унуткъанларнынъ ишинде хайырсызлыкъ олур,
Хата олур даима...

Олар кягъытнынъ юзюне акъча язалар...
Олар ана тилини унуталар тахтчыгъынынъ янында...
Олар алдавдан, шербеттен, къырмызы эттен
Сарайлар-кошклер къуралар истегени къадар...

Атта сынап бакъалар ираделерин, чыдамлыкъларыны.
Джиренч, аджыныкълы дуюлса да озь аятлары,
Оларны къыйнай атта
Видждан азабы.

Кимерде истей олар
Демирёлгъа бойнуны къоюп ятмакъны,
Я да бир япон фильминдекиси киби озь башларыны
озьлери
Къылычнен яваш, раат-раат кесип ташламакъны.

Я да самурайлар киби озь къарынларыны бутюнлейин
сойып алмакъны.
Лякин бойле япмагъа чыдам бар оларда,
джесарет бар.
Бундан да бетерини корьгенлер олар,
Видждан къыйнавыны корьгенлер олар...

Ойле вакъытта Ватан пейда ола козь алдымда.
Къар ягъмакъта.
Ничюн къар къап-къара? Къар ягъмакъта.
Бойле къарны ильк сефер коредирим бельки, Бернд.

Санарсынъ, мен зульмет ичерсинде кетмектем,
Эллеримде ярыкълыкъ сачмагъан мешъальнен.
Санарсынъ, Зульмет Барлыкъкъа чевирильген
Тыпкъы Байрон сёйлеген киби.
Къар ягъмакъта. Ойчан-ойчан ягъа.
Онынъ керван-керван булутларыны эллеримнен
тутып бакъам.

Олар йигирми миллион шеит адындан сёйлейлер.
Бу — буюк миллет эди.
Бу — Буюк Девлет эди.
Дюньянынъ севимли Ватаны эди...
Ёкъ энди. Ёкъ энди. Ёкъ энди.

Мен шойле анълайым Ватанны, Бернд.
Назым Икмет сёйлегени киби бир заман:
Ватанларнынъ Ватаны бардыр дюньяда, лякин
Бу Ленин денильген Ватандыр, Бернд.

Тыпкъы о чуваш эйкельтрашы киби мен де
Озюм яраткъан Ленин эйкелининъ янында
Йыкъылып
Ольмеге азырым бугунь.

Билем, о эйкельтраш
Лениннинъ сымасында
Ватан ве азатлыкъ темсилин корьгендир.
Мен шойле анълайым Ватанны.

Пенджеремнинъ о тарафында исе аля даа
Токътамай къар ягъмакъта.

Озьбекчеден терджиме эткен
Шакир СЕЛИМОВ

Джевдет Аметов

ТАКЪДИР ДЁНЮМЛЕРИ

ИКЯЕ

Затен, къыш-къыяметте узакъ ёлгъа самолётнен кетмейджексинъ. Кетеджек олсанъ, эльбетте, уйгъунсыз бир алгъа огърайсынъ. Истер-истемез аэропортта къадала да къаласынъ. Ана о вакъыт дикторнынъ: «Фелян рейстеки самолётнынъ фелян вакъыттан тюген вакъыткъа къадар учувы токътатыла»— деп илян эткенине бойсунмайып бакъчы? Иште, не япаджакъсынъ? Самолётнынъ учаджагъыны беклейджек отураджакъсынъ. Аэропорттан кенаргъа чыкъмакъ къайда? Еринъден къыбырдадынъмы, еринъни де джоярсынъ, самолёттан да къалырсынъ.

Пек чокъ вакъыт сарф этильсе биле, бу месафени поезднен кечмек онъайтлыдыр. Мен ойле тюшюнем. Я, башынъ чаргъан сайын къыбырдамакъ да къолайсыз ола даа. Саатлернен саатинъе бакъып беклемек исе ондан да мушкюль. Я барып да янынъда къорантанъ олса?! О якъыны сорама, мен айтмайым. Айткъанда да ягъы чыкъаджакъмы?

Дейджегим, самолётта учмакъны пек бегенмесем де, манъа ёлгъа самолётнен чыкъмакъ сырасы кельди. Озю де къыш-къыямет куню. Вакъытны тезлештиреджек олып, анда-мында аэропорт ичинде салланып юрьдим. Беклевден талып, эзилип, пек ач олдым. Буфетке барып, одыр-будыр къапындым. Ашагъан сонъ агъырлыкъ баса башлады. Отурмагъа тена бир ерчик къыдырдым. Скемлелер рыкъма-рыкъ адам толу. Кимиси юкъусырап, кимиси сёйленип озь рейслерини беклейлер. Не ичюндир, бильмем, илян этиджи де сусып къалды. Онынъ ичюн эр кес озь ерлеринде пысып отуралар, ерлерини джоймагъа къоркъалар.

Бираздан дикторнынъ къарылгъан давушы эшитильди. Скемлелерде отургъан адамлар къыбырдана башладылар. Меним къаршымдаки скемледе отургъан эки адам, къары-къоджа олсалар керек, чемоданларыны къолларына алып, регистрация япылгъан тарафкъа ашыкътылар. Мен де бу фурсаттан файдаланып, бошагъан скемлеге гурс этип отурдым. Отургъанымнен мени юкъу баса башлады. Юкъусырайым, ама дикторнынъ иляныны къачырмамагъа да тырышам.

Озюмни энди озь тёшегимде зан этип, сандыракълап башлагъанда, кимдир тизинен тизимни къаба тарзда къакъыштырды. Абдырап, башымны котердим. Сагъымда отургъан кишиге ачувнен бакътым.

Сакъалы бираз оськен, башындаки къалпагъынынъ бир къулагъы тёпеде, дигериси ашагъы саркъкъан, къомшум манъа мыскъыл козьнен бакъып:

— Огърурлар олсун, ёлдаш?— деди.

Онынъ къаба арекетлери манъа терс кельди, ачувым даа бетер къозгъалды. Ама озюмни тутмагъа тырыштым. Истер-истемез лаф этип башламакъ керек олды.

— Я озюнъиз не тарафларгъа къанатландынъыз?— дедим мен онынъ суалине суальнен джевапланып.

— Иркутск шеэрине... Ондан сонъ даа шималь бетке.

— Шай бакъкъанда, сиз дженюпте догъып-оскен адамгъа ошайсынъыз? О якъларгъа насыл тюштинъиз я?

— Э, бу пек узун лакъырды, акъай,— деди о джебинден сигарет къутусыны чыкъарып. Ичинден бир сигар алып думанлата башлады.— Анам раметлининъ «Акъан сувлар мерекеп олса, язылмаз меним дердим» дегени киби, меним де бу омюрде кечкен ёлларымны хатырлайджакъ олсакъ, самолётларымызны къачырырмыз деп къоркъам.— Субетдешим лафны яры шакъагъа урып, енгильден ырджайды.

Янымда бойле субетдеш пейда олгъан сонъ, юкъум да къачты. Онынъ бетсымасыны, арекетлерини дикъкъатнен козетип чыкътым. Сакъалы агъарып башлагъан, яшы эллиден кечсе керек? Ойнакъ кок козьлери гурь къашлары астындан инсангъа чокъ ишанмайып, шубенен бакъмакъталар. Козьлеринининъ акъларында заметтенми, юкъусызлыкътанмы, къырмызы чызыкълар асыл олгъанлар. Азачыкъ къамбырайгъан киби корюнсе де, элинде-белинде даа кучь-къувет барлыгъы сезиле.

— Бу тарафларгъа насыл тюштинъиз?— деп сорадым мен, субетдешимнинъ лафазанлыгъыны дуйып.

— Мында меним тиземнинъ балалары яшайлар. Иште, оларгъа кяде бир келип кетем. Олардан башкъа тувгъаным къалмады. Яшлыкъта янъгъызлыгъынъны сезмей экенсинъ, ама эсленген сайын сой-акърабанъ янынъда олгъаныны арз этесинъ.

— Я къорантанъыз къайда?!

— Къорантадан эсер биле къалмады, достум. Къадыным кечинди. Бир огълум бар эди, о да ишке кирип, дигер бир шеэрде озь ягъында озю къавурыла. Сонъки вакъытларда мектюби де сийреклешти. Догърусыны сёйлейджек олсам, къабаат

тек онда дегиль. Балтада да, сапта да, оны япкъан устада да дегенлери киби, эсас къабаат меним озюмде,— деерек,, субетдешим сигарыны текрар якъты ве кене бир къач вакъыт индемейип, козю тикильген нокътадан назарыны алмады.

Янъгъызлыкъны ис эткен инсанлар озьлерине динълейиджи тапсалар, ичлерини бийлеген лафларны шу арада тёкмеге севелер. Эм оларнынъ лафлары уйдурма олмайып, юректен айтыла. Меним субетдешим де шойле хасиетли адамлардан олса керек, меним лакъырды эте башлагъанымны дуйып, лаф чувалыны бошата берди. Мен де, юкъусызлыгъымны унутып, онъа суаль артындан суаль бердим.

— Сонъ, бу тарафкъа кочеджек олдынъызмы?!

— Ойле япмакъ ниетиндем, лякин даа бир къараргъа кельмедим. Себеби — тиземе бираз джаным агъыра. Раметли анамнынъ риджасыны беджермеди, анам кечинген сонъ, мени балалар эвине алып кетип теслим этти. Сонъра бир даа меним такъдиримнен ич де меракъланмады. Мен исе оларгъа арды-сыра мектюплер яза бердим. Джевабы кельмеди. О вакъыт балалар эвинде вазиет агъыр эди. Ильки вакъытлары андаки балалардан баягъы котек ашадым. Барып тербиеджимизге шикяет эткенде, о да меним сюмсюрлигимден безип: «Сени урсалар, сен де бакъып отурма»— деди. Сонъра кендимни къорчаламасам, мени аджыгъан кимсе ёкъ экен, деп башта бизим группамызнынъ атаманы сайылгъан Мишка-Тарзанны котеклеп, козюни къоркъуздым, сонъ озюм «атаман» олдым. Омюр шай огрете экен, не япаджакъсынъ?.. Сонъ балалар эвинден дёртевлешип къачтыкъ. Къайдаларда олмадыкъ... Эки кере къолгъа тюштик, сонъ кене бир яланлар уйдурып, къуртулдыкъ. Вокзалдан вокзалгъа, чешит сокъакъларда сюйрекленип юрьдик. Сувукъ къыш куню бир даа тутулдыкъ. Бу сефер бизлерни осьмюрлер колониясына ёлладылар...

Шу арада диктор насылдыр бир самолёт учаджагъыны илян этти. Кене зый-чув котерильди. Скемлелерде адамлар азлаша башладылар. Субетдешимнен отургъан ерлеримизден турып, бираз кезиндик, отурмакътан аякъларымыз уюшкъан эди. Сонъ келип кене озь ерлеримизге отурдыкъ. Биз самолётымызнынъ сабагъа якъын учаджагъыны бильдик.

Меракълы ки, не ичюндир, шу таныш олмагъан адамнынъ огюнде озюмни къабаатлы сандым. Бу адам менимле лаф этмек макъсадынен мени тюрткенине ачувлангъаным ичюн пешман эттим. Онъа олгъан ачувым лаф къызышкъан сайын, эп ятыша берди.

Орталыкъ текрар тынчлангъан сонъ, бизим лакъырдымыз кене де къызышып кетти.

— Багъышланъыз, эки-учь сааттен берли лаф этемиз, лякин таныш олмадыкъ, адынъыз не я?— деп сорады субетдешим менден.

— Фетта. Я сизинъки?

— Сеитасан. Лякин озюмни бильгенимден берли, мени озь адымнен кимсе чагъырмады. Эр кес Сенька деп чагъыра тургъан. Сиз Сеитасан десенъиз пек къуваныр эдим,— деди о ве икяесини девам этти.— Колониядан окъуп, тербиеленип чыкъкъанда, мен энди деликъанлы — он еди яшларында бир йигит эдим. Устюмде — анда берильген бушлат, къолумда — тахтадан япылгъан сандычыкъ ичинде алетлер. Къайда барайым? Чокъ ойланмайып, Иркутск тарафкъа ишке язылып ёл алдым. Анда бир орман ходжалыгъынынъ автоколоннасында чалышмагъа башладым. Шу куньден сонъ озь эмегимнен яшамагъа гъайрет эттим. Къазанчым кунь-куньден артты. Устюме баштан аякъ урба алдым. Бир къач йылдан сонъ ордугъа чагъырылдым. Хызметимни одеп къайткъан сонъ, тиземни барып корьмек къарарына кельдим. Оларгъа къыйметлидже бахшышлар алып, ёлгъа чыкътым. Лякин олар мени бу дюньяда барлыгъымны бир тамам унуткъан киби къаршыладылар. Ама мен:

— Тизе, мен тарпиджи Мамутнынъ огълу Сеитасаным,— деген сонъ, тизем:

— Вай, балам, сен къайдаларда эдинъ, бир хабер, бир мектюп биле язмадынъ,— деерек, окюр-окюр агълады.— Афу эт, мени, джигерим.— Тизем раметли анамны хатырлап такъмакълай берди.

Тиземнинъ такъмакълары меним де юрегимни сызлатты, онъа айтаджакъ сёзлеримни унуттым, бутюн ниетим тюрленди. Тиземнинъ бетине бакъып, анамнынъ сымасыны корьдим. Меним де янакъларымны, козьлеримни адджы козьяшлар якъа башлады.

Мен къайткъан сонъ, чокъкъа бармай, тизем кечинген. Энди онынъ балалары, торунларына келип кетем. Мына шай, достум, не япаджакъсынъ, кимерде багъышламакъ, озюнъни ашагъы къоймакъ да эйилик кетире экен...

Субетдешим бираз ах чекти, даа бир шейлер хатырласа керек? Сонъра озюнинъ омюр аркъадашы акъкъында айта башлады.

— Раатлыкъ куньлерининъ биринде, мен насылдыр компаниянен бир ерде отурышып, саргъушлангъаным. Сабасына уянсам — таныш олмагъан одада ятам, башым да десенъ, мына ярылып кетеятыр. Ичим-багърым, богъазым къурып яна.

— Сув,— деп багъыргъан эдим, къапыны ачып ичериге бизим автохозяйство-

мызнынъ бухгалтериясында чалышкъан къадын — Рая кирди.

— А-а, уяндынъмы, сув истейсинъми?— деп барып бир мешребе сувукъ сув кетирди. Ичкенимнен козюме ярыкъ кирген киби олды. Сонъ тааджипнен этрафыма козетип:

— Рая, я мен мында къайдан тюштим, бу сенинъ эвинъми?— деп сорадым. О меним яныма отурды да, кулер юзынен: «Сенька, сен бойле ичмей тургъансынъ да, бу насыл олды я?»— деди.

Шу къадын эвеллери меним козюме кимерде бир илишсе де, онынънен адам акъыллы лаф этмек сырасы кельмеди. Къыскъасы Рая, мен саргъушланып стол артына йыкъылып къалгъан сонъ, аркъадашларымнынъ риджасынен, мени озь эвине алып келип яткъызгъан. Гедже саргъуш алымда меним онъа япкъан мерафетлеримни айткъанда, терлеп кеттим. Ойле олса да, менден джийренмей, эвинде устюм-башымны ювгъаны, яткъызгъаны, аджыгъаны манъа бир сыджакъ кельди. Не ичюн десенъ, мени шу яшыма къадар аджыгъанларыны, мен ичюн къайгъыргъанларыны бильмеген эдим.

Бираздан турып ювундым, таралдым, лякин чыкъып кетмеге аягъым тартмады. Рая чай къойды, софра донатты. Софра башында севинч толу козьлерини менден алмай, дерсинъ, мен онъа бир эйилик япкъаным... Шу куньден сонъ о къадындан айырылып да оламадым. Инсан ойле бир махлюкъ ки, оны кяде бир башыны сыйпап, гонъюлини алсалар олды... Рая — асылында озю молдавиялы экен. Мында о менден эвель келип тюшкен. Бир йигитнен таныш олып, мында ишлемеге ёлланманен кельген экенлер. Акъайы чокъ акъча тапалмагъан сонъ, Раяны быракъып, ким биле къайда ёкъ олып кеткен. Рая исе кимсеси ве къайтмагъа ери олмагъаны ичюн шу ерде темеллешим къалгъан. Онынъ да меним киби кимсеси ёкъ экен, ойле олса, такъдирлеримиз бир къалемнен язылгъан экен, деп эвлендик.

О хастаджан къадын эди. Догъгъан ерини пек чокъ хатырлай эди. Ойле вакъытларда мен онъа:

— Сабыр эт, апай, бираз пара топлайыкъ да, сонъ сенинъ сыджакъ улькенъе барып, бир заметсиз яшармыз,— дей эдим. Чокъкъа бармай, огълумыз да олды. Бала догъгъан сонъ анасынынъ сагълыгъы даа зияде бетерлешти. Экимлер де онъа бу ернинъ икълими келишмегени акъкъында айтып тура эдилер. Раатлыкъ вакъытында бир къач кере Кавказгъа да баргъан эдик. Эр сене раатлыкъны анда кечирмек ичюн пара керек эди. Меним дердим — пара топламакъ олды. Шу вакъытта биз яшагъан посёлкада, анда-мында япылгъан теплицалар козюме илишти. Баарьнинъ ильки айларында базарчыгъымызда тазе хыяр, помидор пейда олып башлады. Килосыны он беш-йигирми кумюштен ерге тийсетмей алалар... Апайымнен келишип, бизлер де теплицалар яптыкъ. Эманет китапчыгъымда пара да чокълаша башлады. Пара арткъан сайын, мадде де артты. Апайым бичаре, хаста олгъанына бакъмадан, мен эвде олмагъанда, геджелери юкъламай, теплицаларны сувукътан сакълап чыкъа эди. Атешни вакъытында якъмасанъ, бутюн заметлеринъ бошына кете.

Озюм де аздым-тоздым, козюме юкъу кирмеди, богъазымдан аш кетмеди. Бир кунь апай базардан эрте къайтты, алып кеткен помидорларны да къайтарып кетирди. Агълай-агълай эвге киргенде, ачувнен ондан:

— Не олды? Помидорларны не ичюн къайтарып кетирдинъ?— деп сорадым ве устюне атылдым.

О исе козьяшларыны токътаталмай:

— Ёкъ, акъай, учь-дёрт помидоргъа мен адамлардан он беш-йигирми кумюш алып оламайым. Халкънынъ лафындан утанам. Бугуньден сонъ мен базаргъа сатыджы олып бармайджагъым,— деди.

Мен туташып кеттим, козюме къаранлыкъ чёкти. Онъа бир-эки шамар яндырдым. Къайтарып кетирген помидорларны чочкъалар огюне бырактым.

— Сенька, тувгъаным, кетейик мындан, мен энди даянып оламайым, корип турасынъ, хасталыкътан да козь ачып оламайым, кетейик акъай, ялварам санъа, о тарафларда мен де озюме келишкен иш тапарым, халкълар киби яшармыз, инсанларгъа къошулырмыз,— деди.

Онынъ бетине бакътым, аджындым. Озюме келе башладым. Шу да шу олды, мен бир даа онъа къол котермедим. Огъланны ишке еке башладым. Устюндеки урбалары, джинси, костюми къайдан кельгенини анъласын дедим. Апайым чокъкъа бармайып кечинди,— деп субетдешим тынып къалды. Чокъ вакъыт индемей отурды. Сонъ кене икяесини девам этти:

— Апайым ольген сонъ манъа бир ойланмакъ, озюмни къолгъа алып насыл яшагъаныма бир козь ташламакъ керек эди. Ама мен даа бетер къутура башладым. Огъланчыгъа да тыныш бермедим. Бутюн ишлерни онынъ устюне юкледим. Акъкъы керекмей, айткъан ишлеримни эписини индемейип япа эди.

Куньлернинъ биринде, о, энди онунджы сыныфта окъуй эди, аркъадашларынен отурушув япаджакъ олгъанлар. Софраны донатмакъ ичюн эр кес бир де-бир шей

кетирмек керек экен. Бизим огълан да, манъа сёйлемей, эвден бир-эки кило помидор, хыяр алып баргъан. Ама мен оны дуймайыммы? Мен оларнынъ пишеджегини дёрт козьнен беклеген адам, помидорларнынъ узюльгенини шу ань дуйдым. Огълындан сорадым: О да олгъаны киби айтты. Аз къалды баланы котеклейяздым. Онъа айтмагъан ашшалыкъларым къалмады, джаныны пек агъырттым. Мен бираз тынчлангъан сонъ, о меним бетиме бакъып:

— Баба, багъышла, бу ишлерде аз да олса, меним де акъкъым бар деп ойлагъан эдим,— деп къапыны урып, чыкъып кетти.

Шу куньден сонъ огълум менден сакъынып юрьди, меннен корюшмемеге тырышты. Маначыкъ тапып, эвден чыкъып кете башлады. Мектепни битирген сонъ о, Челябинск шеэрине кетип, анда окъумагъа киреджегини, кирип оламаса, анда бир ер тапып чалышаджагъыны бильдирди. Юрегим шув этти. Шу ерде мен бу дёрт дивар арасында бир озюм къалгъанымны анъладым.

— Институткъа киралмасанъ, эвге къайтырсынъ даа, балам. Сен оксюз дегильсинъ, шукюр аллагъа, яшайышымыз да башкъаларнынъкинден эксик дегиль. Санъа анда къыйналып юрьмеге не керек?— дедим мен, ама о, агъызына экши бир шей къапкъан киби чырайыны сытты да, бир шей айтмайып, чыкъып кетти.

Арадан ярым йыл кечти. Огълумдан селям-келям олмады. Ниает, янъы йыл арфесинде бир мектюп кельди. Севингенимден башым кокке тийди. Огълан сагъ-селямет олгъаныны, заводда чалышкъаныны яза эди. Завод ятакъханесинден ер бергенлер, яхшы аркъадашлары пейда олгъан экен. Ама бу эки сатыр козьлерим огюнден ич де кетмейджек, гъалиба? Чюнки о сатырлар манъа пек санчыла. «Манъа пара ёлламанъыз. Ёлласанъыз — озюнъизге къайтарырым. Пара сизге керек. Пара дердине къапылып раметли анамны вакъытсыз мезаргъа къойдынъыз». Ана, энди бу сёзлерни сиз де эшиттинъиз.

Субетдешим башыны ашагъы эгильтти, сонъ башыны котерип, козьлериме бакъты. Утанып дегиль. Янып. Чекеджек джезасына разы олып. Сонъ кене де огълунынъ адыны тильге алып, икяесини девам эттирди:

— Бу мектюпни алгъан сонъ огълумны бутюнлей джойгъанымны анъладым. Пек окюндим. Башымны ёргъаннынъ тюбюне сакълап, козьяшларымны туталмайып, окюрип-окюрип агъладым. Мен омюримде, къадынымны джыйгъанда биле, даа бойле агъламагъан эдим. Азмы яттым, чокъмы яттым, сонъ бирев коксюмден къакъкъан киби олды. Еримден атылып турдым. Софагъа чыкъып, балтаны алдым, теплицаларнынъ бутюнини балталап чыкътым. Тек шундан сонъ, манъа тыныш бермеген пара топлав, капик устюне капик къоюв маразы якъамны бошады. Козьлеримни баскъан акъ — пара тапув дерди, козьлеримден чекиле башлады. Ама бу айынув манъа пек паалыгъа отурды, аилевий яшайышымны озюм харапладым. Къабаат менде, мени багъышласын, къартлыгъымда янъгъыз къалдырмасын деп, огълума узундан-узун бир мектюп яздым. Ама къаршылыгъы кельмеди. Янъгъызлыкъ азабы, мени догъмушларгъа тараф уйтеди. Бу якъларда темель къурмакъ ниетиндем. Бельки, омюримнинъ сонъунда, мен де халкъ киби озь яшайышымдан лезет алырым, деп умют этем.

Экинджи бир тарафтан, мен огълум ичюн пек гъурурланам. Мустакъиль тарзда озюне керекли, тек озюне дегиль, эр кеске файда кетирген ёлны сайлап алгъаныма къуванам. Онынъ яшайышы келеджекте кутеджек зенаатынен суварыладжагъыны да дуям. Онынъ туткъан ёлу, сайлап алгъан зенааты ялынъыз маддий джеэттен теминленюв менбаы олып къалмай, онъа рухий джеэттен джошкъунлыкъ багъышлагъаныны да сезем. Мен не къадар эшек киби чалышкъан олсам да, шу теплицада чекишкен олсам да, гонъюлим тек пара чокълашаджагъына къувана эди. Меним бутюн омюримни бербат эткен бу чизги огълумда ёкътыр. Шунынъ ичюн де шимдики къуванчым та коклерге ете. Асыл да, маддий теминленюв рухий теминленювнен къыяс этиле билеми?!

— Эльбет де, ёкъ!— дедим мен.— Фикиримдже, сизге мытлакъ бу якъларгъа кочип кельмек керек. Лякин огълунъызнен де багъынъызны узьменъ, эрте-кеч о сизни багъышлар. Келип сизден афу сорар. Сиз бу якъларгъа кочип кельсенъиз, о да мытлакъа сизни ёкълап келир. Не ичюн десенъиз о якътаки эвинъизде эр шей онъа анасынынъ олюмини ве дигер, сиз тариф эткен онъайтсызлыкъларны хатырлатаджакъ, кене де эски дертлер къозгъаладжакъ. Мында исе, эминим, о келип сизни тапар эм де бутюн къабаатларынъызны да багъышлар...

Мен шай дедим де субетдешиме бакътым. Онынъ юзю рушенлешти, озюни агъыр юктен къуртулгъан киби ис этти.

Шу арада дикторнынъ янъгъыравукъ давушы эм мени, эм де оны абдыратты. Диктор, Сеитасан учаджакъ самолётнынъ рейсини илян этти. Биз бири-биримизге хайырлы ёллар тилеп, сагълыкълаштыкъ.

Инсанларнынъ аятында худжур аллар ола. Озюнънен берабер яшагъан, бир локъманы болюшип ашагъан инсангъа кимерде озь сырынъны ачмай, умютсизден таныш олмагъан инсаннен расткелишкенде, бутюн сырынъны тёке ташлайсынъ...

Риза Фазыл

ХАЛКЪ ХЫЗМЕТИНДЕ

«КЪАЙТАРМА» АНСАМБЛИНИНЪ 30 ЙЫЛЛЫГЪЫНА

1957-джи йыл. Янъы мейдангъа кетирильген кърымтатар оюн ве йыр ансамблининъ ильки концертлери. Шеэр сокъакъларында бириндже афишалар, рыкъма-рыкъ толу концерт заллары. Эр ерде аншлаглар, юзьлеринде тебессюм, юреклеринде эеджан ве къуванч олгъан темашаджылар... Саньатымызнынъ янъыдан илерилевинде о вакъытта япылгъан шу ильки адымлар энди тарих олып къалса да, олар бугунъки киби козюмизнинъ огюнде туралар.

Мына, энди арадан 30 йыл кечти. Бу, бедиий коллектив ичюн буюк бир ёл, бутюн бир девирдир. Бу девир бизге, ансамбльнинъ отип кечкен ёлуна, онынъ къазанчларына ве ихтияджларына бир козь ташламагъа, яратыджылыкъ фаалиети хусусында фикир юрьсетмеге имкян бере.

Эвеля шуны айтмакъ керек ки, бу ансамбльнинъ мейдангъа келюв тарихы, онынъ отуз йыллыкъ фаалиетининъ аман-аман ярысы ве коллективнинъ эсас къазанчлары да Озьбекстанда нам къазангъан артист, белли композиторымыз Ильяс Бахшышнынъ адынен багълыдыр. Шунынъ ичюн бу ансамбль насыл мейдангъа кельди, насыл тешкиль этильди, бу иште кимлер иштирак этти, онынъ бириндже программасы насыл азырланды — бу суаллернен биз ансамбльнинъ тешкилятчысы ве онынъ ильки бедиий ёлбашчысы Ильяс Бахшышкъа мураджаатта булундыкъ.

— 1956 сенесининъ сонъу эди. Мен о вакъытта Фергъанада чалыша эдим,— деди о.— Манъа Ташкенттен языджымыз Шамиль Алядин телефон этти. О, республиканынъ пайтахтында кърымтатар оюн ве йыр ансамбли тешкиль этиледжеги хаберини бильдирди ве шу ансамбльни тешкиль этиджи вазифесине сени ляйыкъ коремиз, деп къошты. Бу къуванчлы хабер эди, эльбет. Баягъы вакъыттан берли дургъунлыкъта булунгъан музыка саньатымызнынъ янъыдан илерилемесине ёл ачылувы мени гъает рухландырды ве деръал Ташкентке келип, бир сыра аркъадашларнынъ ярдымынен янъы ансамбльни тешкиль эте башладыкъ.

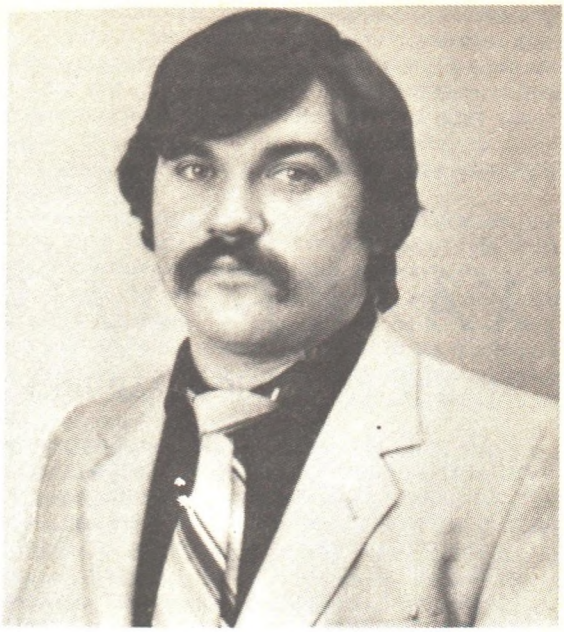
Бириндже меселе — ансамбльге керек чалгъыджы, оюнджы ве йырджыларны тапмакъ эди. Бу макъсатнен биз областларгъа, районларгъа, чешит шеэрлерге чыкътыкъ, истидады олгъанларны топлап, конкурс шекилинде тешкерювлер кечирдик ве озюмизге керек артистлерни сечип алдыкъ. Бириндже вакъытта эркянымыз 20 адамдан ибарет эди. Лякин оларны Ташкентке кетирмек, ерлештирмек меселесинде чокъ къыйынлыкълар олды. Сонъундан эр кеске квартиралар да берильди ама, о вакъытта ким къайда бир коше тапса, анда пара тёлеп, шай яшадылар.

Иште, ойле этип керек адамларны топладыкъ ве ансамбльнинъ бириндже программасыны азырлавгъа кириштик. Бу меселеде эсас къыйынлыкъ чалгъыджылардан багълы олды. Чюнки оларнынъ арасында махсус музыка бильгиси олгъан ялынъыз эки адам бар эди. Шунынъ ичюн чалгъыджыларнен эр бир ава устюнде ве атта эр бир нотаны огретип, гедже-куньдюз чалышмакъ керек олды.

Ниает, ильки программамызны азырладыкъ, ильки афишалар япылды ве 1957 сенеси июнь 6-да Ташкентте Озьбекстан девлет филармониясынынъ Навоий сокъагъындаки эвельки залында бириндже концертимиз олды. Иште, шу кунни «Къайтарма» ансамблининъ догъгъан куню деп эсап этмек мумкюн. Бу программанен биз бириндже олып гастрольге Наманган шеэрине бардыкъ. Андан Андижан, Фергъана, сонъра Самаркъанд областларыны айланып чыкътыкъ. Бу бириндже программамызда намлы йырджыларымыз Сабрие Эреджепова, Эдие Топчы, Осман Асанов, Рефат Асанов ве яш йырджы Февзи Билялов, оюнджылардан исе Аким Джемилев, Шевкет Мамутов, Рефат Асанов (эм йырлай, эм ойнай эди), Селиме Челебиева, Айше Крымская, Рефат Челебиев ве башкъалар иштирак эттилер. Чалгъыджылардан Мемет Абибуллаевни, Абдуреим Диншаевни, Къабул Сеитвелиевни, Энвер Шерфединовны ве дигерлерни къайд этмек мумкюн. Сонъундан ансамбльге яш саньаткярлардан бир сыра йырджылар, оюнджылар, чалгъыджылар джельп

Озьбекстан ССРде нам къазангъан артист Ильяс Бахшыш.

«Къайтарма» ансамблининъ бедиий ёлбашчысы Дилявер Бекиров.

этильди ве оларнынъ усталыкъларыны арттырув устюнде даима ве гъайретнен чалыштыкъ.

Программадаки оюнларны Ленинабаддан махсус Ташкентке кочип кельген намлы оюн устасы ве балетмейстеримиз Усеин Бакъкъал саналаштырды. Концертлер вакътында эр бир номерни бири-биринен багълап, яраштырып илян этювде исе талантлы конферансьемиз Аблямит Умеров буюк меарет косьтерди. Гастроль ишлеринде теджрибесизлигимизден шойле бир мисаль кетирмек истейим. Юкъарыда айткъаным киби, бириндже гастролимиз Наманган шеэринден башланды. Эр кеснинъ теклифинен администратор вазифесине ишке алынгъан Энвер Пашаев кунь-эвельден Намангангъа барып, андан бизге: «Келинъиз, эр шей азыр», деп хабер берди. Биз бардыкъ, ама концерттен сонъ Пашаев:— Юрюнъиз, меним бир достума барайыкъ,— деп эпимизни бир адамнынъ эвине алып кельди. Биз оны шакъа эте десек, ёкъ, о мусафирханеден ер азырламайып, бизни, яни бутюн ансамбльни шу эвге ятмагъа алып кельген. Сонъундан бу вакъианы чокъ вакъыткъадже хатырлап, кулип юрьдик.

Бу ильки концертлеримизни халкъ, эльбетте, эр ерде буюк къуванчнен, эеджаннен, гурьдели эльчырпмаларнен къаршылап алдылар. Бойле сыджакъ къаршылав артистлеримизнинъ кучюне кучь, гъайретлерине гъайрет къошты ве янъы догъгъан коллективге озь гурьдели аятыны эминликнен башламагъа ярдым этти. Ансамбль озь огюне къоюлгъан кърымтатар музыка, оюн ве йыр саньатыны яшатмакъ, инкишаф эттирмек, кениш халкъ кутьлесине еткизмек, онынъ миллий аньанелерини сакъламакъ ве илерилетмек, композиторларымызнынъ земане эсерлерини пропагандирлемек киби агъыр, лякин алидженап вазифенинъ эдасына джиддий месулиетлик иле кириштти.

Композитор Ильяс Бахшыш бизни «Къайтарма» ансамблининъ тарихынен таныш этер экен, онынъ ильки девирини буюк эеджанле хатырлай. Талантлы саньаткярымыз Ильяс Бахшышнынъ ёлбашчылыгъы алтында ансамбль коллективи кеткен сайын пекишти, иджадий джеэттен осьти, профессиональ коллектив дереджесине котерильди, онынъ эркяны 40 адамгъа чыкъарылды. Коллективге яш йырджылардан Ташкент девлет консерваториясыны битирген Урие Керменчикли ве Рустем Меметов, оюнджылардан Ленияр Якубова, Али Османов ве Энвер Сеттаров, чалгъыджылар Мемет Арсланов, Къабул Сеитвелиев ве бир сыра дигер яш истидатлар келип къошулдылар. Бутюн булар бир тарафтан Озьбекстан партия ва укюмет органларынынъ къолтутувы олса, дигер тарафтан коллектив озюни халкъкъа кереги киби танытты демектир. Халкъ да озь севгисини бильдирип, ансамбльге «Къайтарма» адыны берди.

Ансамбль эр йыл янъы программа азырлап, эр ай, эр кунь деген киби, Озьбекстан бойлап чешит областларда, шеэрлерде, районларда юзлернен, бинълернен темашаджыларгъа, ишчи коллективлерине, колхоз ве совхоз эмекдарларына концертлер берип кельди. Айны заманда артистлеримизнинъ чыкъышларына, бизим миллий оюнларымызгъа, йырларымызгъа бир сыра къардаш республикаларнынъ сейирджилери де эльчырптылар. О девирде ансамбль Азербайджанда, Чечен-Ингуш ве Дагъстан автоном республикаларында, Къазахстанда, РСФСРнинъ Астрахан, Къазан, Ижевск, Челябинск, Свердловск киби шеэрлеринде булунды. Шу аз девир ичинде ансамбль коллективи темашаджыларнынъ акъикъий севгисини къазанды, ансамбльнинъ кельгенини халкъ эр вакъыт джан-гонъюльден беклей эди. Ансамбльнинъ кельгени эр ерде джемаат ичюн бир байрам эди. Эльбет, о бизим энъ муим медениет оджакъларымыздан бири:

Ансамбль халкъымнынъ медений оджагъы,
Истейим бу оджакъ туташсын, сёнмесин!
Кейфимнинъ чокърагъы, эм ана къучагъы.
Яшасын саньат! Саньат ольмесин!

Ансамбль саньатымызны тек яшатмакъ дегиль, оны юксеклерге котермеге наиль олды. Иджаткяр коллектив концерт программаларынен бир сырада, темашаджыларгъа «Къайнана», «Арзы къыз», «Эки йигит, бир къыз», «Зораки келин» киби пьесаларны да азырлап косьтерди. Коллективнинъ мувафакъиети шунда ки, онынъ ёлбашчылары концерт программаларында халкъ йырлары ве оюнларынен бирге классик композиторымыз Асан Рефатовнынъ, земане композиторлар Яя Шерфединовнынъ, Ильяс Бахшышнынъ, Къабул Сеитвелиевнинъ эсерлеринден де усталыкънен файдаландылар. Программа тизювге, онъа эсерлер сечип алувгъа, о эсерлер устюнде чалышувгъа гъает джиддий янаштылар.

Барнынъ башы — эмекте, дейлер. Коллективнинъ миллий саньатымызны пропагандирлев огърунда гъайретли, федакяр иджадий эмеги сезильмей къалмады. 1970 сенеси улу даймиз В. И. Ленининнинъ 100 йыллыгъына багъышланып, шаир Эшреф Шемьи-заденинъ иштирагинен азырлангъан «Ленин яшай, Ленин яшайджакъ» адлы махсус программа ичюн «Къайтарма» ансамблине Озьбекстан Ленин комсомолынынъ мукяфаты берильди. Бу, коллективнинъ иджадий фаалиетине кесильген юксек къыймет эди. 1972 сенеси исе ансамбль Бутюнсоюз бедиий коллективлер конкурсынынъ дипломанты олды. Миллий музыка саньатымызны инкишаф эттирюв ве пропагандирлев саасында буюк хызметлери ичюн ансамбльнинъ бедиий ёлбашчысы Ильяс Бахшышкъа, энъ севимли йырджыларымыз Сабрие Эреджепова ве Эдие Топчыгъа Озьбекстан ССРде нам къазангъан артист унваны берильди. Ансамбльнинъ шу котеринки девири ве Ильяс Бахшышнынъ шу девирдеки фаалиети даа чокъ вакъыткъадже дикъкъатымызны джельп этеджектир.

— Эльде этильген бу къазанчлар, эльбетте, озьлюгинден кельмеди,— дей Ильяс Темирович.— Бунынъ артында бутюн коллективнинъ ве хусусан саньатны акъикъатен севген, бу саада юректен берилип чалышкъан Эдие Топчы, Сабрие Эреджепова, Селиме Челебиева, Аблямит Умеров, Аким Джемилев киби теджрибели сана усталарынынъ ве Февзи Билялов, Урие Керменчикли, Рустем Меметов, Мемет Арсланов, Къабул Сеитвелиев киби яш иджаткярларнынъ да буюк эмеги бар эди. Ансамбльге берильген Озьбекстан Ленин комсомолы мукяфатыны анъар экенмиз, мен коллективимизге о вакъытта бу мувафакъиетни эльде этмеге ярдымда булунгъан, озь иджадынен бизим программамызны яраштыргъан, зенгинлештирген композитор, шаир, языджы, балетмейстер, артист аркъадашларымыз ве достларымызны анъмай кечалмайым. Белли композиторымыз Яя Шерфединов, белли шаир ве языджыларымыздан мерхум достумыз Эшреф Шемьи-заде ве Юсуф Болат, шимди даа фааль иджат эткен Шамиль Алядин, о вакъытта даа яш композиторлар Эдем Налбандов ве Къабул Сеитвелиев; намлы балетмейстерлеримиз Усеин Бакъкъал, Энвер Алиев, талантлы оюнджы ве балетмейстеримиз, Озьбекстанда нам къазангъан артист Диляра Керимова ве даа бир чокъ аркъадашлар бу мукяфаткъа бизнен берабер акълы эдилер. Бу ерде шуны айтмакъ керек ки, о девирде ансамбльге аз бир вакъытлар белли режиссер Гъани Мурад ве композитор Эдем Налбандов да ёлбашчылыкъ яптылар ве коллективнинъ ишине озь исселерини къоштылар.

Эльбет, саньат ойле шей ки, о бир адамнынъ гъайрети яки иджадынен сынъырланмай. Буюк ташкъын озенге келип къошулгъан ирмакълар киби, саньатнынъ да темелини чешит сааларда иджат эткен саньаткярларнынъ бирликли фаалиетлери, иджадий кучьлери тешкиль этелер. Лякин шу иджадий кучьлерден файдаланмагъа, оларны ансамбльнинъ ишине джельп этмеге ве коллективни бирлештирип бир макъсаткъа догърултмагъа бильмек керек.

Теэссюф ки, Ильяс Бахшыш ансамбльден кеткен сонъ, яни 1972-джи йылдан башлап бунынъ акси олды, ансамбль озь ягъына озю къаврулып юрьди. Ама ишке

бойле мунасебетнинъ ве эски усулларнен ёлбашчылыкъ япувнынъ нетиджеси эпимизге малюм. Шу девирден башлап, ансамбльнинъ фаалиетинде белли бир осюв сезильмеди.

Бу ерде окъуйыджыларда севимли ансамблимизнинъ 30 йыллыгъына багъышлангъан макъаледе бойле тенкъидий фикирлер керекми, деген суаль догъа биле. Керек, деймиз биз. Чюнки партия бизлерден шимди эр шейде ачыкълыкъ, акъикъат, ашкярлыкъ олмасыны, ялынъыз макътавлар олмамасыны талап эте. Шунынъ ичюн ансамбльнинъ кечмишине назар ташлар экенмиз, онынъ эльде эткен мувафакъиетлеринен бир сырада, отип кечкен ёлундаки нукъсанларны да ялдызламайып, оларгъа догъру козынен бакъмакътан къачынмамакъ керекмиз. Кечмиште ёл берильген эксикликлерни, янълышлыкъларны козь огюне алмадан илери догъру адымламакъ къыйын, деп огрете бизни партия джемиетимизнинъ рухий джэттен гъайрыдан янъартылувы девиринде. Ансамблимизни севемиз деп де, макъалемизни башындан сонъунадже макътавнен толдурсакъ, бу акъикъаттан чокъ узакъ олур эди, эм де ондан кимсеге файда олмаз.

Дейджегимиз, ансамбльнинъ кечкен 30 йыллыкъ тарихынынъ бириндзи ярысы, яни аман-аман 15 йылы, онынъ эр джэттен гурьдели осюв, иджадий юксекликлерге котерилюв девири олгъан олса, экинджи ярысы онынъ кет-кете зайыфланув, даа йымшакъча айтаджакъ олсакъ, иджадий джэттен бир ерде тапталув девири олды.

Бунынъ себеплери чокъ, эбет. Лякин энъ эсасы шу ки, ансамбльге 1972 сенесинден сонъ ёлбашчылыкъ япкъан аркъадашлар коллективни эвельки киби бирлештирип, онынъ ишини ёлуна къойып оламадылар. Бунынънен бирге Ильяс Бахшышнынъ ансамбльден кетмесине ёл берилювинен бир сырада, 1972 сенеси ансамбльден халкъымызнынъ севимли йырджысы Сабрие Эреджепованынъ, талантлы оюнджы Селиме Челебиеванынъ, аджайип сёз устасы Аблямит Умеровнынъ, йырджылар Зейнеп Люманова ве Субхи Зейтуллаевнинъ ве дигерлернинъ ансамбльден чыкъарылувы да коллективнинъ бутюн илеридеки чаресизлигине темель къойды. Бойле, бир къач корюмли ветераннынъ, энъ теджрибели сана усталарынынъ бир кереден коллективден чыкъарылмасы ансамбльге ойле тюзетильмеси мумкюн олмагъан зарар кетирди ки, шундан сонъ коллектив аля даа кереги киби озюне келип оламай.

Бу иш ансамбльнинъ эркяныны яшартмакъ, яни оны яш истидатларнен текмиллемек ичюн япылгъан эмиш. Эльбет, коллектив даима яшларнен текмилленип турмакъ керек. Бу догъру. Лякин къаш якъам деп, козь чыкъармакъ керекмей эди. Коллективни яшларнен текмиллемек ичюн он беш йылдан берли ансамбльнинъ озегини тешкиль этип кельген, онъа бутюн истидадыны, юрек алевини берген эм озьлеринде даа етерлик дереджеде кучь-гъайрет сезген сана усталарынынъ чыкъарылмасы шарт эдими? Ёкъ, ич де шарт дегиль эди. Аксине, янъы алынгъан яшларнынъ бильгисини, усталыкъларыны арттырув, оларны пишкинлештирюв миллий саньатымызнынъ инджеликлерини терен менимсемелери ичюн шу «къарт» талантларнынъ бай теджрибесинден сонъ дередже файдаланып къалмакъ керек эди. Ансамбльге реберлик япкъанлар буны анълап оламадылар.

Эгер шимдики ашкярлыкъ тилинен айтаджакъ олсакъ, я бизлер — языджы ве журналистлер, саньат эрбаплары ве дигер зиялыларымыз къайда эдик? Бу шейлер бизим козюмиз огюнде олды да. Бизлер исе саньатымызнынъ бойле балталангъаныны коре билип, индемей, агъызымызгъа сув алып отурдыкъ. Демек, бунда белли дереджеде эпимиз къабаатлымыз. Янълышлыкъларны корьсек де, оларгъа козь юмып, даима ялдызлап кельдик., Шай экен, кечмиштен джиддий дерс алып, келеджекни ойланайыкъ да, бугуньки эксикликлерге, янълышлыкъларгъа козь юммайып, оларнынъ озь вакътында устюни ачып, тюзетильмесине, оглери алынмасына ярдым этейик.

Эбет, ансамбльнинъ коллективи бу девирде де яни онъа Февзи Билялов ве Кязим Ваниев ёлбашчылыкъ япкъан йылларында да бутюн къыйынлыкъларгъа бакъмадан, гъайретнен чалышып кельди, тырышты. Онда янъы программалар тизильди, эвелькиси киби, республика бойлап концертлер берильди, чалгъыджылар чалдылар, йырджылар йырладылар, оюнджылар ойнадылар. Чареси тапылып ансамбльнинъ финанс планлары да толдырылды. Лякин бу зораки фаалиет саньатымызны илерилетювде, коллективнинъ бедиий севиесини юксельтювде, янъы талантларны осьтюрювде сезилир бир из къалдырды, яки белли бир нетидже берди деп оламаймыз.

Эр алда, ансамбль яшады, о озюнинъ темелини, негизини сакълады, сюрюнсе де, йыкъылмады, бели майышса да, сынмады.

Ниает, кечкен сене ансамбльнинъ бедиий ёлбашчысы вазифесине бундан бир къач йыл эвель Душанбе саньат институтыны битирип кельген яш мутехассыс Дилявер Бекиров тайин этильди. Яш олса да, онынъ макъсаткяр гъайрети ве бутюн барлыгъынен ишке берилюви саесинде, эр шейге чыдамлы коллектив, бугуньде бутюн къыйынлыкъларны енъип, чокъ созулгъан дургъунлыкъны битирип, озюнде

«Къайтарма» ансамблининъ биринджи девиринде чалышкъанлардан бир группа. Ортада: ансамбльнинъ бедиий ёлбашчысы Ильяс Бахшыш.

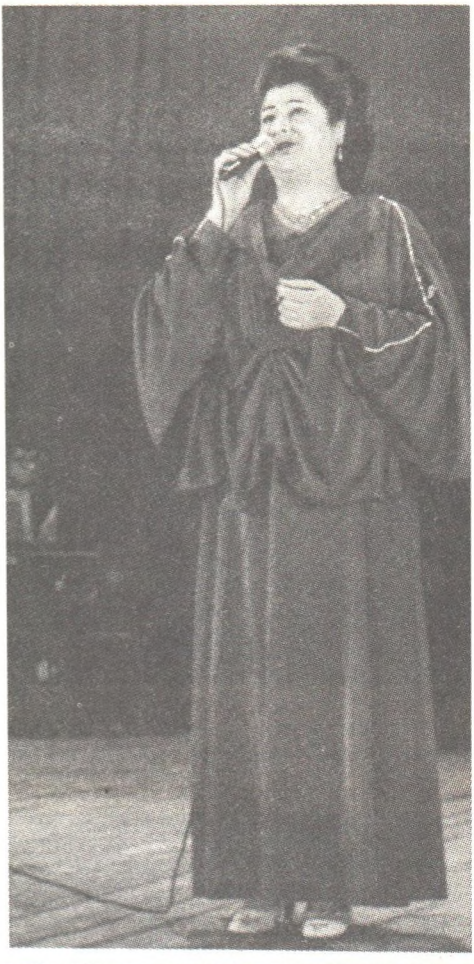
Эдие Топчы

Сабрие Эреджепова

Джемиле Османова

Урие Керменчикли

«Къайтарма»нынъ ильки программаларындан бир левха: «Азбарында къуюсы бар да, вай, вай, вай!». Иджра этелер (солдан) Шевкет Мамутов, Рефат Асанов, Аким Джемилев.

Селиме Челебиева

Аблямит Умеров

Гулизар Бекирова

«Къудалар кельген геджеси» темашасындан корюниш. Алып барыджы ролюнде Рустем Меметов, Фатма апте ролюнде Зарема Шейхзаде.

Мемет Арсланов

●

Февзи Билялов

●

Зейнеп Люманова

●

Ансамбльнинъ оюнджылар группасы.
З. ШЕРФЕДИНОВнынъ фотолары.

гъайрыдан аякъкъа турмагъа кучь-ираде тапаракъ, мукъаддес саньатымыз ашкъына даа чокъ шей япмагъа икътидарлы олгъаныны исбат этмекте. Ансамбльнинъ юбилей йылында азырлангъан оригиналь программа иле мувафакъиетнен чыкъышта булунгъаны бунынъ ачыкъ делилидир. Коллективге исе бу мувафакъиетни эльде этмеге, сценариясы композитор Ильяс Бахшыш тарафындан язылгъан ве янъы программанынъ эсасыны тешкиль эткен «Къудалар кельген геджеси» серлевалы оюнлы, йырлы, музыкалы темаша ярдым этти. Ат айланыр, къазыгъына байланыр, дегенлер. Ансамбль кене айланып, Ильяс Бахшышнынъ иштирагинен аякъкъа турды. Айны заманда бу, яш ёлбашчынынъ етекчилиги алтында бутюн коллективнинъ бирликли иджадий эмегининъ нетиджесидир.

Шуны да къайд этмек керек ки, ансамбльнинъ бугуньки аятында Озьбекстан ССРде нам къазангъан артистлер Февзи Билялов ве Урие Керменчикли, йырджы-солист Рустем Меметов, уста чалгъыджы Мемет Арсланов, оюнджы Михаил Пурювкин киби ветеранларнынъ, талантлы оюнджы Джемиле Османова ве истидатлы йырджы Гулизар Бекирова киби саньаткярларнынъ ве дигер артистлернинъ де хызметлери шубесиз буюктир.

«Къудалар кельген геджеси» темашасы эсасында азырлангъан сонъки программада «Къайтарма» ансамблининъ коллективи озюнинъ иджадий имкяны кениш олгъаныны тасдикълады. Артистлер бу темаша девамында чешит роллерде чыкъышта булуналар. Хусусан темашадаки баш роллерни иджра эткен белли йырджымыз Рустем Меметов ве программаны алып барыджы Зарема Шейхзаде озьлери ичюн алышыкълы олмагъан бу вазифенинъ астындан мувафакъиетнен чыкъмагъа наиль олгъанлар. Бу исе артистлернинъ эксериси эр анги мурекеп вазифени беджермеге икътидарлы экенини косьтере. Бу имкянлардан кеткен сайын кениш суретте ве билип файдаланмакъ керек.

Ансамбльде бир муим иджадий янъылыкъ даа бар. Коллективге бир сыра яш чалгъыджылар къабул этилип, олардан ансамбльнинъ янында айры эстрада группасы тешкиль этильди. Яш композитор Эдип Асановнынъ гъайретинен озьлери ичюн айры программа азырлагъан «Эфсане» адлы бу эстрада группасы мустакъиль суретте концертлер берип юреджек. Бу группада Озьбекстанда нам къазангъан артист Февзи Билялов йырлай ве онъа етекчилик япа.

Ансамбльнинъ аятында ве музыка саньатымыздаки бу янъылыкъ да «Къайтарма» ансамблининъ иджадий ве иджраджылыкъ фаалиетининъ ве онынъ халкъкъа медений хызмет косьтерюв, миллий ве земане музыка саньатымызны инкишаф эттирюв имкянларынынъ кенишлегенини косьтере. Ансамбльнинъ огге догъру юкселюв макъсадынен япкъан бугуньки ынтылышларына бутюн джемаатчылыкъ тарафындан эр тюрлю ярдымны косьтермек керекмиз.

Юкъарыда айтылгъанларгъа екюн чекерек, севимли ансамблимиз бутюн джемиетимизде олгъаны киби, гъайрыдан къурув ве янъарув рухунен ашланып, исрарлыкънен иджадий осюв басамакъларына тырмашмакъта. Коллектив улу Октябрьнинъ 70 йыллыгъыны ве озюнинъ 30 йыллыкъ юбилейини халкъкъа намуслы хызмет иле къаршыламакъта.

Иджаткяр коллективни журналымызнынъ чокъ бинъли окъуйыджылары адындан бу юбилей йылында самимиетле хайырлай ве онъа иджадий осюв ёлунда мувафакъиетлер истеймиз.

ШЕФЛЕРНЕН КОРЮШЮВ

Бир къач йылдан берли «Йылдыз» журналынынъ коллективинен Пскент районындаки «Вахрущево» совхозынынъ эмекдарларыны озьара шефлик алякъалары багълай. Бу иджадий коллектив кой эмекчилеринен мунтазам суретте корюше, озюнинъ япкъан ишлери, илеридеки планларынен шефлерни таныш эте, айны вакъытта койлюлернинъ ишлеринен меракълана.

Бу йыл февраль 21-де совхоз клубында невбеттеки бойле корюшюв отькерильди. Район медениет болюгининъ мудири Хасанджан Абдуллаев корюшювни ачып, шойле деди: «Бугунь бизим ходжалыгъымызда байрам. Шу себептен къуванчымыз сынъырсыз. Бизге мусафирликке кърымтатар эдиплери — шефлигимиздеки «Йылдыз» журналынынъ коллективи кельди...»

Журналнынъ баш редакторы Айдер Асанович Османов «Йылдыз»нынъ фаалиети, сонъки вакъытларда онынъ саифелеринде дердж олунгъан эсас материаллар, илериде насыл романлар, повесть ве поэмалар, куннинъ актуаль меселелерине багъышлангъан публицистик макъалелер дердж этильмеси къарарлаштырылаяткъаны акъкъында, кърымтатар эдебиятынынъ инкишафы огърунда журналнынъ алып бараяткъан ишлери ве илеридеки планлары хусусында икяе этти.

Шундан сонъ эмекдарлар огюнде «Йылдыз» редакциясынынъ хадимлери — шаир ве языджылар: Черкез-Али, Аблязиз Велиев, Риза Фазыл, Адхат Сеногъул, Сабрие Сеутова, Айше Кокиева озь эсерлери иле чыкъышта булундылар.

Совхоз эмекчилери адындан чыкъышта булунгъан Джафер Шерфединов, совхоз меркезиндеки орта мектепнинъ директоры Рустем Ведутов меракълы корюшюв ичюн тешеккюр бильдирип, илериде бойле корюшювлерни сыкъ-сыкъ отькермек истегини бильдирдилер.

Корюшюв композитор Февзи Алиевнинъ ёлбашчылыгъындаки вокальчалгъы ансамбли ве маллий бедиий авескярлар тёгереги иштиракчилерининъ бирликтеки концертинен екюнленди. Топлашув кечкен клуб огюнде китап тиджарети тешкилятландырылды.

Ресимде: совхоз эмекчилери корюшюв залында.

«ЙЫРЛА, КЕДАЙ!»

3 ОЗЬБЕНСТАН 3
ЯЗЫДЖЫЛАРЫ БИРЛИГИ

ЙЫРЛА, КЕДАЙ!

ЧЕРКЕЗ-АЛИ,
РИЗА ФАЗЫЛ,
БИЛЯЛ МАМБЕТ
ФЕВЗИ АЛИЕВ
ИДЖАДИЙ АКЪШАМЫ

Апрель учьте Хамид Алимджан адына Эдебиятчылар эвининъ буюк залында «Йырла, кедай!» деп адландырылгъан эдебий акъшам отькерильди.

— Бугуньки акъшамымызда сизлер йыр язгъан шаирлеримиз Черкез-Али, Риза Фазыл, Билял Мамбет эм де оларнынъ сёзлерине музыка язгъан композитор Февзи Алиевнен корюшеджексиз, — деди Озьбекстан Языджылары бирлиги янындаки кърымтатар эдебияты Советининъ реиси Айдер Асанович Османов, топлангъанларгъа мураджаат этип.

— Йырнен корюшюв инсан ичюн эр вакъыт къуванчлы ве эеджанлыдыр, — деди акъшамны алып баргъан языджы Аблязиз Велиев. — Эгер о янъы эм де яхшы йыр олса, бу — йыр севдалары ичюн акъикъий байрамдыр.

Йыр ве инсан. Бу сёзлерни бири-бириндан айырмакъ мумкюн олмаса керек. Инсан догъгъанынен ильк куньлерден йыр онынъ ёлдашы ола. Ана айнениси онынъ ичюн ана сюти киби зарур олып къала. Сонъундан байрам-сейранларда да, тойджыйынларда да, кедерли дакъикъаларда да, къыскъасы, бутюн омюр бою йыр инсангъа ёлдаш ола. Демек йыр адамларгъа ава, сув киби керек. Йыр догъургъан иджаткярлар бахытлы инсанлар. Олар Ватангъа, халкъкъа, умумен джемиетимизге пек файдалы, зарур иш япкъан адамлардыр. Бу — айны вакъытта шаирлер ве композиторлар узерине буюк месулиет юклей. Чюнки, язылгъан йыр адамларгъа иште, яшайышта ярдым этмеси, оларны янъы енъишлерге рухландырмасы керек.

Музыка жанрлары арасында эстрада салмакълы ер тута. Бугуньде о энъ кутьлевий сайыла. Шойле экен, эстрада йырлары язгъан авторлар озь эсерлеринининъ гъаевий тарафына пек буюк эмиет бермек кереклер.

Не акъкъында язасынъ? Ким ичюн язасынъ? Насыл язасынъ? Иджаткяр бу талапларны ич бир вакъыт унутмамакъ борджлу.

Иште бу акъшамда иштирак эткен шаирлеримиз ве композиторларымыз бирликте йыр язувнен чокътан берли огърашалар, эм де бу эснада энди баягъы ишлер яптылар. Композитор Февзи Алиевнинъ шаир Черкез-Алинен бирликте яраткъан «Умют ёлу», «Телефоным», «Чипчелерим», Билял Мамбетнинъ сёзлерине язгъан «Бириндже вальс», «Мустафа», Риза Фазылнен бирликте догъургъан «Акъан сувлар», «Чалынсын къайтарма», «Амет-Хан», «Аналар яш экенде» киби эсерлер халкъ бегенген кутьлевий йырлар олып къалдылар.

А. Велиев акъшамгъа кельгенлерни бу шаирлернинъ иджадынен таныш этювнен бир сырада, олар язгъан йыр текстлерине де токъталып кечти. Черкез-Али, Билял Мамбет, Риза Фазыл композитор Февзи Алиевнен бирликте язгъан йырлары насыл догъгъаны акъкъында меракълы икяе эттилер.

Озьбекстанда нам къазангъан артистлер Урие Керменчикли, Февзи Билялов, «Къайтарма» ансамблининъ солистлери Рустем Меметов, Гулизар Бекирова эм де йырджы Зарема Алмазова, музыка мектебининъ талебеси, яш иджраджы Алим Алиев акъшамда иштирак эткен шаирлернинъ сёзлерине Февзи Алиев тарафындан музыка язылгъан популяр йырларны иджра эттилер. Бу акъшамда, Февзи Алиевнинъ «Осман» (сёзлери Черкез-Алининъ), «Достума», «Алиме» (сёзлери Февзи Алиевнинъ), «Къызылчыкъ джыя-джыя» (сёзлери Шерьян Алиевнинъ) киби янъы йырлары бириндже кере иджра олунды.

Эдебиятчылар эвининъ фойесинде ана тилимизде чыкъкъан китаплар ве грампластинкалар сатув тешкилятландырылды.

Акъшамда Озьбекстан Языджылары бирлиги правлениеси президиумы реисининъ бириндже муавини Е. Е. Березиков иштирак этти.

Усеин Куркчи

Сёз бирикмелери

Журналнынъ бу сене 1-джи номеринден башлап, тилимизнинъ фразеологизмлери яни сёз бирикмелери лугъатыны дердж этмектемиз. Муэллифтен кениш бильги ве теджрибе талап эткен бу гъает мурекkеп ишни белли тильджимиз Усеин Куркчи япты. Япылгъан ишнинъ колеми пек буюк олгъанындан, эвельде айткъанымыз киби, журналда оны къыскъартып бермек зарурietиндемиз. Муэллифнинъ риджасынен окъуйыджыларгъа шуны бильдиремиз ки, лугъаттаки эр бир сёз бирикмесининъ янындаки анълатувдан сонъ кетирильген мисаллер — джумлелер эсасен эвельки ве шимдики языджы ве шаирлеримизнинъ эсерлеринден алынгъанлар. Журналда басылгъаны лугъатнынъ толу варианты олмагъанындан себеп, о мисаллернинъ къайсы автордан ве анги эсеринден алынгъаныны косьтермекни зарур деп танымадыкъ. Усеин Куркчининъ ишинде буларнынъ эписи косьтерильген. Бир шейни даа айтмакъ керек ки, лугъаттаки айры сёз бирикмелерининъ янында оларнынъ бир къач варианты яки онъа сойдаш сёз бирикмелери кетирильген. Биз олардан ялынъыз бирисини яхут чокъ олса экисини аламыз. Лугъатнынъ журнал ичюн махсус къыскъартылгъан бу вариантыны фразеологизмлер меселесинен яхшы таныш олгъан языджы Риза Фазыл азырламакъта.

Баба-деде кунюнден. (Адем атанынъ кунюнден). *Пек эски вакъыттан, эвель-эзельден манасында.* Биз таш устюнде тютюн етиштирген адамлармыз. Онынъ бутюн инджелигини бабадеде кунюнден огренип кельдик.

Бабам сени! *Башкъалардан устюнлик сездириджи бир де бир арекет эткенде макътаныл, къопайып, гъурурнен мына санъа йигит, манасында айтылгъан ибаре.* Яхшы кийинем, устюмде бостон костюм, шляпа, галстук... Бабам сени! Меркезий джадде бою кетем.

Бабам артына кетсин! *Къаргъыш яки сёгиш ибареси.* Джоюлсын, ёкъ олсун, къайда кетсе кетсин манасында. (Эсасен къадынлар тилинде).

Бавыны тапмакъ. *Бирисини тынчландырмакъ, ачувыны, кедерини язмакъ, дагъытмакъ, агълавыны токътатмакъ.* Джаным, тизем, бу баланынъ бавыны сиз пек тапасыз. Бир эки саатке сизге ташлайым да оны, ишим бар.

Багъча байлыкъ — бир айлыкъ. *Девамсыз, муддети къыскъа олгъан адисе, арекет, зевкъсефа, кейф-раатлыкъ ве илляхри хусусында.* Багъчада киразлар тез арада джыйылып алынгъанлар. Эбет, багъча байлыкъ — бир айлыкъ, деп нафиле айтмагъанлар.

Базнанъ отьмек. *Бир де биревнен аранъ, мунасебетинъ пек якъын олып, онъа эр анги лафны чекинмеден, сыкъылмадан айта бильмек, мураджаат эте бильмек.* Сизлер яшлыкъта берабер осьтинъиз. Базнанъ отер, беллейим. Сен де бир керечик айтып бакъ, анълат!

Бакъмагъа тешик къалдырмакъ. *Биревге нисбетен къаба, ерсиз, чиркин арекет япкъанда, давалашкъанда, лаф айткъанда, сынъырдан чыкъмамакъ, къарарыны къачырмамакъ.* Бу къадар къызышмасанъ олмазмы эди!? Джемаат ичинде яшайсынъ. Дава эткенде къарарыны къачырма, бакъмагъа да тешик къалдыр.

Баштан-аякъ сюзьмек. *Биревни яхут бир шейни дикъкъатнен, этрафлыджа бакъып чыкъмакъ.* Оджапче сыныфкъа янъы кельген баланы баштан-аякъ сюзьди.

Бала джанлы. *Къарардан зияде бала севген киши, пек мераметли.* Бирден-бир эвлятлары олгъаны ичюнми, ёкъса озьлери пек бала джанлы олгъанлары себебинденми, огъулларыны пек севе ве онынъ ичюн артындан къалтырай эдилер.

Балабан шей экен! *Асыл эмиетке ляйыкъ шей дегиль, къыйын шей дегиль (фикир, теклиф, япылгъан иш, ал, вазиет, арекет ве ильх. акъкъында.).* Алты километр о якъкъа, алты километр бу якъкъа — балабан шей экен!

Балакътаки бит башкъа чыкъты. *Сёйлейиджининъ фикрине коре, бирисининъ яки биревлернинъ ляйыкъ олмагъанлары ве бийсинильмегенлерини, такъдирде сайгъы ве урьметке, итибаргъа наиль олувыны, оларнынъ устюн чыкъувыны, юкъары котерилювини къайд этюв.* Халиль бай девам этти: — Коресинъми сен, «балакътаки бит башкъа чыкъты» дегенлери бунынъ киби ола.

Балкъурт сепети киби. *Зияде чувалдашкъан, гурюльдешкен, шаматалы адам йыгъыны.* Фериде абла да Нусретни озгъарып вокзалгъа кельди. Перрон балкъурт сепети киби къайнамакъта.

Балландырып айтмакъ. *Бирисини, бир шейни къарардан зияде макътамакъ, къошып-чатып, безетип ялдызлап косьтермек. Къыскъа келям, сыгъмагъан къучагъына девлети, балландырып айткъанда: «Ялан дюнья дженнети».*

Балтагъа бир сап. (Кес балтагъа бир сап). *Ерли-ерсиз, келишиксиз, шаплавузджа лаф айтмакъ.* Сен, Якъуп, кес балтагъа бир сап, дегенлери киби, агъызынъа не расткельсе айта да йибересинъ, — деди Менбари. **Синоними:** Лаф олсун моллакъам.

Балтада да бар, сапта да. *Эксиклик, къабаат, айып тек бир тарафта дегиль манасында.* Сонъ, Гъулям ака, бу иште ким къабаатлы? — Ким олсун,— деди о,— балтада да бар, сапта да.

Балыкъларгъа аш олмакъ. *Сувда богъулып*

Девамы. Башы 1-джи ве 2-джи санларда.

ольмек, сув тюбинде эляк олмакъ. Сакът ол, капитан, геминъ авдарылыр, озюнъ де балыкъларгъа аш олурсынъ.

Бар бакъайым. *Кучюнъ етсе, япа бильсенъ, элинъден кельсе.*— Меним къолязмамны не ерге къойдынъ? Бу къалабалыкъ ичинде бар бакъайым тап оны.

Бар да бар. *Бириси, бир шей муакъкъакъ, мытлакъа, шубесиз оладжакъ.* Усть-баш енгиль, джавгъан джавун джан-джигерден кечмекте, ал ятайым ёлда десем, олюм пешин бар да бар.

Бар-ёкъ. *Бар ёкъ бир шей олур. Илле, мытлакъа демек. Илериде бир ниет ве арзунъ, уюмтинъ ерине келеджегине ишанув ибареси.* Инсанлар трактордж олып догъмайлар, барёкъ мен де огренирим.

Бара-бара. *Энъ сонъунда, ахыр сонъу, тап сонъу, ниает манасында.* Эгер операция олунмаса, бу шишик бара-бара рак хасталыгъына чевириле билир.

Баргъан сайын. *Кет-кете, яваш-яваш, вакъыт кечтикче.* Йигит курек тарта, ыдрына... Вира таша толкъунлар, сёне умют, къайта козь... Баргъан сайын къолларда такъат бите тюметюз.

Бардагъынынъ сапы къырыкъ. *Саф виждан лы, темиз юрекли адам дегиль, намусы лекели демек.*— Виждан? Шай экен... Мен къабаатлым. Джезаланъыз. Лякин манъа бинъ бир дереден сув кетирменъиз. Озюнъизнинъ де бардагъынъызнынъ сапы къырыкъ экенини унутманъыз.

Бармагъа ер тапмамакъ. *Тарсыкъмакъ, сыкълетленмек, чыдап оламамакъ (агърыдан, къоркъудан, къасеветтен, яныкътан, ачувдан ве ильх.).* Каштановны дивангъа ерлештирдилер. Озюни анда-мында ташлай, юварлана, бармагъа ер тапмай.

Бары-ёкъу. *Олгъаны-оладжагъы, тек шу къадар (аз), эписи олып, бутюни, бутюн олгъаны.* Мен о вакъытта комсомол эдим. Комсомоллар десенъ, пармакънен саймакъ мумкюн: бары-ёкъу секиз-он адам.

Барыны-ёкъуны. *Эр бир шейини, бутюн вариетини, бутюн олгъан мал-мулькюни.* О, тап сонъунда Эсманынъ барыны-ёкъуны сатып савургъан. Куньлернинъ биринде къартбабамыз барыны-ёкъуны сатып, устюне бир костюм, аягъына чызма алгъан.

Баткъан геминиң малы. *Къыймети, эмиети олмагъан, бозулып башлагъан шей, мал, яхут насылдыр бир фелякеттен сонъ къалгъан одырбудыр.* Алмаларынъыз энди эзилип, чюрип башлагъанлар, сиз кене бу баткъан геминиң малыны юксек фиятнен сатмакъ истейсиз.

Бахтынъ кульмек. (Бахтынъ юрьмек, частынъ юрьмек). *Бахтлы олмакъ, омрюнъ бахтлы кечмек, ишинъ онъ кельмек, ишинъ яхшылашмакъ.* Ислямнынъ бахты юрьгенине, онъа ойле тез иш тапылгъанына Энвернен Сервер де севиндилер.

Бахтынъ юрьмемек. *Бахтсыз олмакъ, ишинъ онъ кельмемек.* Рафиеге бахт кулип бакъмады. Эвленген сонъ, онынъ омюри комюрге чевирильди.

Баш айландырмакъ. (Баш кутьмек). 1. *Нафиле ерде бирининъ вакъытыны алмакъ, алдамагъа ынтылмакъ.* Бир шей айтмам ве адамларнынъ да башыны айландырмам, мен мында онынъ ичюн кельмедим. 2. *Бош лафнен, ерсиз суаллернен адамны бездирмек.* Етер энди, башымны айландырма, юкъламакъ истейим мен.

Баш ашагъы. *Аст-устьке, устю асткъа келип юварланмакъ, деврильмек, саркъмакъ, энмек, чапмакъ.* Кемалнынъ аягъы астында пытакъсынды ве о теректен баш-ашагъы юварланып кетти.

Баш-башкъа берип. *Бир-биринъе якъын отурмакъ, дертлешмек, самимий къонушмакъ.* Ниярнен Исмаил залнынъ бир кошесинде баш-башкъа берип дертлешмекте эдилер.

Баш белясы. *Олмайджакъ, керексиз, мешакъатлы ишлер, азап.*— Анда килерде адджы, экши бир шейлер олса керек, амма къадынлар къойгъан шейни тапмакъ баш белясы,— деди Билял Бекирович.

Баш бермек. *Табий олмакъ, бойсунмакъ, сёз динълемек.* Къуда кельдик Мырзачёльден, айтчы, гонъюль разымы? Афакъанлы киббар дерья ич баш бермек истемей.

Баш бермемек. *Табий олмамакъ, бойсунмамакъ, сёзге кельмемек.* Бугунъ мында иш ордусы эсир ала асырларгъа баш бермеген Днепрни.

Баш кестирмек. *Бир шейни къатиетле, исрарнен сёйлемек, бир де бир фикирде къатты турмакъ.* Менсаре оны хастаханеге яткъызаджакъ олды. Лякин Тургъунбай баш кестирди, разы олмады.

Баш котермек. (Баш къалдырмакъ). 1. *Исъян этмек, курешке бельсенмек, бир шейден озь хошнутсызлыгъынъны къатый суретте бильдирмек; акъкъынъны талап этмек.* Бириндж демирёл батальонынынъ 2-джи, 4-джи, 6-джы роталары ташкентли аркъадашларына гонъюльдешлик бильдирип, баш котердилер. 2. *Корюнмек, пейда олмакъ, осе башламакъ.* О, урлукъ сачты да, бекледи. Кениш тарлаларда баш котерген ешиль япракъларгъа бакъып къуванды.

Баш котерменинъ чареси ёкъ. (Башыны котермеге чареси ёкъ). 1. *Бир ишнен пек зияде мешгъуль олмакъ, ондан бошаманынъ имкяны олмамакъ.* Ишим о къадар сыкълет, сабадан берли отурып чалышам, баш котерменинъ чареси ёкъ. 2. *Пек хаста, зайыф, такъатсыз.* Анам алты айдан берли тёшекте, пек азды. Башыны котермеге чареси ёкъ. **Синоними:** башынъны къашымагъа вакътынъ олмамакъ.

Баш къошмакъ. 1. *Бирисинен бир ерге къошулмакъ, яни эвленмек, аиле къурмакъ, догъмушлашмакъ.* Бириндж къадынындан айырылгъан сонъ, арасы бир ай кечер-кечмез Билял экиндж бир къадыннен баш къошты. 2. *Бир шейге, биревлерге, бир де бир даиреге къошулмакъ, иштирак этмек.* Чынъласам ялмам. Чынъджыларгъа баш къошып, къарап къалмам. **Синоними:** баш багъламакъ.

Баш урмагъа (сокъмагъа) ер тапмамакъ. *Эйджандан, къоркъудан, элемден, кедерден, яныкътан яки джан сыкъысындан не япаджагъыны бильмей къыйналмакъ.* Акъшам олса, джан сыкъысындан баш урмагъа ер тапмайым.

Баш урмакъ. 1. *Бирисине, бир шейге мураджаат этмек, риджада булунмакъ.* Аслы ишнинъ белясы да шунда ки, бир шей ола къойса, баш урмагъа да адам ёкъ. 2. *Шашмалап чапкъаламакъ, тарсыкъмакъ, урунмакъ, сокъулмакъ.* Не япмагъа бильмейип, эр якъкъа баш ургъанда... келип къонды омузыма бир гогерджин баласы. 3. *Бир ишни япмагъа, беджермеге ынтылмакъ.* Гестаподжылар провокациягъа баш урмагъа меджбур олдылар.

Баш устюнде еринъ (еринъиз) бар. *Бирисине бююк урьмет, юксек сайгъы бильдирип айтылгъан ибаре.* Къадын кулюмсиреди, незакетнен: — Мадамки бизим шезрчигимизни сайлагъансыз, баш устюнде еринъиз бар,— деди.

Баш эгмек. (Боюн эгмек). 1. *Бирисине, бир шейге зияде урьмет, сайгъы беслемек, итибар этмек, огюнде теменна этмек.* Мерзие эля козьлерини озь къуртарыджысына тикти ве тильсиз тешеккюрнен башыны эгип, токъталды. 2. *Биревге, бир шейге, бир къуветке табий олмакъ, коньмек.* Къараны акъ дегенге, омюрлик баш эгмедим... Такъдирге баш эгмейип кунь корьмеге алыштым.

Баш язысы. *Такъдир, талий, омюрде кореджегинъ.* Агъа-ини экиси эки якъкъа джонейлер, баш язысы иджирин куньге пишип тёлейлер.

Башкъа чыкъылмаз. Бирисинен анълашмакъ, умумий тиль тапмакъ мумкюн дегиль. Садыкъ ачувыны дуйдырмайджакъ олып, опькелейиджи давушнен:— Сизлернен башкъа чыкъылмаз, деп сёзюни кести.

Баштан аткъармакъ. (Баштан савмакъ). 1. *Бирисининъ талап яки риджасыны япмадан, алдав-сылтавнен озгъармакъ.* Бутюн вакъыт трактордджы олмакъ тюшюнджесинен яшадым. Агрономымыз исе «сен даа яшсынъ» деп, мени баштан аткъара эди. 2. *Истенильмеген бир иштен, яки бир алдан бир чаренен къуртулмакъ.* Вебер Анягъа «севгиси»ни биле ачаджакъ олды, лякин акъыллы ве сакът къыз оны къолайлыкънен башындан аткъарды.

Баштан-аякъ. 1. *Башындан аягъынадже, бутюнлей, тамамен.* Къайдандыр, баштан-аякъ арбий урба кийген мазаллы бир адам келип чыкъты. 2. *Янъыдан, къайтадан, бутюнлей, тюбю темелинден.* Турсунов цехте моторларны баштан-аякъ дагъытып, сонъра янъыдан джыйып къойгъан. 3. *Башындан сонъунадже.* Сененинъ эр айында, атта эр афтасында озюне махсус хутбелерни баштан-аякъ эзберлеп чыкъмакъ шубесиз зорджа бир иш.

Баштан чыкъармакъ. *Янълыш яки яман арекетлернен, янълыш тербиенен бирисини яман ёлгъа чекмек, саптырмакъ, адаштырмакъ, шашмалатмакъ.* Эр кишилерни баштан чыкъаргъан къадынлар дегильми?— Ёкъ, кимсе кимсени баштан чыкъармай. Адам озю адам олмалы.

Башынъ айланмакъ. 1. *Озюнъни олгъанынъдан зияде, имкянынъдан артыкъ кучълю, устюн санмакъ.* Къуван, эгер кимгедир сен керек олсанъ, иджат шуретинден башынъ айланмаса. 2. *Ашыкъ олмакъ, зияде севда олмакъ.* Айланды баш, кетти акъыл, эс ёкъ менде, теним юрер тентиреп. гонълюм сенде.

Башы-аягъынен. *Тамамынен, бутюнлей.* — Вакъты кельдими, баланы ашатып юкълатынъыз. Оны башы-аягъынен сизге теслим этем.

Башынъ кокке тиймек. (башынъ коклерге етмек). *Къарардан зияде севинмек, пек ферахланмакъ, озюнъни сонъ дередже бахтлы дуймакъ.* Мен имтианлардан яхшы кечтим ве къуванчымдан башым кокке тийди. **Синоними:** аягъынъ баскъан ерни козюнъ корьмемек.

Башы тазмы? *Бириси ич кимседен эксик дегиль.* — Сенинъ джыйында ишинъ ёкътыр, — деди Вели. — Я не ичюн? — деди апайы мугъайып. — Меним башым тазмы?

Башынъ чакъмакъ. *Эр шейни тез анълямакъ, тез фаркъына бармакъ.* Дерслеримизни де бирликте азырлаймыз. Ашырнынъ башы эсаптан яхшы чакъа. **Синоними.** Фынтынъ урмакъ, акълынъ етмек.

Башына етмек. 1. *Бирисини ольдюрмек яки тюрлю зулумларнен оны олюмге кетирмек;* Душман къуршуны Сеит-Халильнинъ де башына етти. 2. *Бир шейни ёкъ этмек, бозмакъ, парламакъ, харап этмек.* Шу саатнен огъраша-огъраша онынъ да башына еттинъ. 3. *Япкъан бир джинаетинъ яки къолайсыз арекетнинъ нетиджеси оларакъ харап-бербат олмакъ, масхара олмакъ.* — Джинает устюнде эльге тюштинъ, кене лаф патлатасынъ. Озь башынъа озюнъ еттинъ. **Синоними:** башыны ашамакъ, башына сув къоймакъ.

Башынъа иш тюшмек. *Кучьлюклерге, онъайтсыз агъыр вазиетке къалмакъ.* Башымызгъа бир иш тюшсе, я айрылсакъ дост-эштен, юрегимиз ич шубхесиз, яралана, эзиле.

Башынъа кельмек. 1. *Омюрде чешит агъырлыкълар корип-кечирмек, насылдыр бир фелякетлерге, къазаларгъа огърамакъ, агъыр алларгъа къалмакъ.* Бир афтадан сонъ биз ЗАГСке бардыкъ. Хатидже башына кельген шейлернинъ эписини айтты. 2. *Бирисинде бир фикир, тюшюндже догъмакъ.* Къырмызы хораз, умют этильмегенде, башына кельген бир фикирге пек къуванды. **Синоними:** башынъа тюшмек.

Башынъа къабакъ патламакъ. *Белягъа къалмакъ, джезагъа огърамакъ.* Бекмуратов къабаатлы, асав атлар киби алып чапты. Онынъ башына патлайджакъ къабакъ энди башкъасынынъкине патлайджакъ.

Башынъа къалмакъ. *Бирисини яки бир ишни темин этмеге, ёлуна къоймагъа къайгъырмагъа борджлу олмагъаны алда, буны япмагъа меджбур олмакъ, къошма бир вазифе алтында къалмакъ.* Директор командировкада. Айлыкъ эсабат бермек де меним башыма къалды.

Башынъа миндирмек. *Бирисине тамамынен бойсунмакъ, онынъ истек ве арзуларынынъ, джильверининъ къурбаны олмакъ.* Мен Асиеге индемей, индемей, текмиль оны башыма миндирдим.

Башына минмек. (Елькесине минмек, аркъасына минмек). *Бирисини тамамынен озюнъе табий этмек, ондан истегенинъ киби файдаланмакъ.* Меним козьлерим эр шейни коре, индемесенъ, башынъа минеджек.

Башынъа (башынъызгъа) парлансын! *Бир шей хусусында бирисинден хошнут олмаюв, мемнуниетсизлик бильдирюв яки къаргъыш ибареси.* Сырынъ башынъа парлангъайды езитнинъ баласы! Бар, бутюн эвни алынъыз, башынъызгъа парлансын! **Синоними:** башынъдан (башынъыздан) къалсын!

Башында тыраш огренмек. *Бильмеген ишинъни башкъасынынъ эсабына, башкъасынынъ устюнде япып огренмек.* — Сен асыл агрономлыкъ эттинъми шу? Ёкъса тырашны бизим башымызда огренесинъми? Сенинъ косьтеришинънен фиделер харап олды да!

Башынъдан кечирмек. *Яхшы-яманны озь омрюнъде корьмек, озь устюнъде корип бильмек; чокъ сынавлардан кечмек.* Энзиле де даима уруш мейданларында булунып, бу къыйынлыкъларнынъ эписини башындан кечирди.

Башынъны алып кетмек. *Эр шейни ве якъынларынъны ташлап, къайда олса олсун, бир тарафларгъа чыкъып кетмек; къачып кетмек.* Айше башыны алып, кене Шаипни къыдырмагъа кеттими ёкъса. Дуя ана бу хаиннинъ истегин, дей: — Башымы алып чыкъып кетердим.

Башынъны тёбен алмакъ. *Ишлеген бир къабаатынъ себебинден утанып, сыкъылып, яки насылдыр бир къасеветтен, яныкътан кедерленип, биревнинъ козюне бакъмайып, башынъны ашагъы алып, эгильтип турмакъ.* Директорнынъ къапысыны хырсыз мышыкъ

киби ачтым. Чырайларына бакъмакъ мумкюн дегиль. Башымны тёбен алып, селям бердим. **Синоними:** башынъны асмакъ, башынъны саркъытмакъ.

Башынъны котермек. *Озь тюшкюнлигинъни енъмек, озь кучь ве икътидарынъа ишанып рух котеринкилигинен яшамакъ, арекет этмек.* Гъарипнинъ баласы джаныны Ватан ичюн феда эткен, башынъны котер де, гъурурланып юрь, анъладынъмы?!

Башынъны къалпакъ сыкъмакъ. *Эр джеттен агъыр вазиетте чаресиз алда къалмакъ.* — Ашыр баба-ана эвине йылларнен кельмей эди, шимди неден эйилик корюнип къалды? — Башыны къалпакъ сыкъкъандыр!

Башынъны къуртармакъ. *Насылдыр агъыр вазиеттен, давадан, джезадан, махкемеден, яки олюмден, эляк олувдан къуртулмакъ.* Къардашым шу алчакъ эрифнен тутушты, лякин бутюн чарелерни корип, онынъ башыны къуртардыкъ. **Антоними:** башынъны къуртарамамакъ.

Башынъны-сачынъны юлкъмакъ. 1. *Пек яныкъламакъ, азап чекмек, пешман этмек; агъыр вазиеттен чыкъув ёлуны тапамамакъ.* Ремзие гедже-куньдюз башыны-сачыны юлкъып агълай, озь масхаралыгъына къаарълене. 2. *Бирисини зияде хырпаламакъ, дёгмек.* — Эгер бу масхаралыгъынъдан сонъ къаршыма чыкъайым деме, башынъны-сачынъны юлкъарым.

Башыны сыйпамакъ. *Бирисине мерамет этмек, аджынмакъ, къорчаламакъ, онъа эйилик япмакъ, озь имаенъе алмакъ, маддий-маневий ярдымда булунмакъ.* Шимди сырасы ойле кельди, онынъ ичюн башынъны сыйпайым, лякин чокъкъа дегиль. **Антоними:** башыны сыйпамамакъ.

Башынъны таштан ташкъа урмакъ. 1. *Бир шейден отърю озюнъден мемнюн олмамакъ, сонъ дередже пешман олмакъ.* Алие онъа севгисини бильдирмеди, менлиги кедер этти. Энди бар, башынъны таштан ташкъа ур, анъкъав. 2. *Не ишлесенъ, не къадар чапкъаласанъ, арекет этсенъ де, файдасыз. Вазиетни тюзетмеге имкян ёкъ, мумкюн дегиль.* Энди башынъны таштан ташкъа урсанъ да, файда бермез. Шаипке ойлеси керек эди.

Башыны тешмек. *Бир ишни япалмамакъ, япмагъа икътидары олмамакъ, вазифени, озь ишини беджераламакъ, инкяр, олумсызлыкъ манасында къулланыла.* — Де окъув комбинатынынъ директоры олгъан, де арбий комиссар. Лякин не онынъ башыны тешкен, не де бунынъ.

Башынъны тутмакъ. 1. *Авада, сувда чалкъанувдан яки агъыр къокъулы бозукъ авадан юрек буланмакъ, къусмакъ.* Самолёт башымны тутты. Къусып башладым. 2. *Бирисине аскъы асмакъ, нафиле, бош лафларнен онынъ вакътыны алмакъ.* Эвден чыкъмагъа азырлангъанда, бир гевезе къомшум келе къалды. Тамам бир саат башымны тутты.

Башынъны джоймакъ. *Агъыр, кучь вазиеттен насыл чыкъаджагъыны билялмамакъ* Анифенинъ юреги теляшнен урды. Башыны джойгъан бу адам не десенъ япар. 2. *Мувафакъиеттен къопайып, къабарып, буюклик япмакъ, озюнъни имкяндан кучьлю санмакъ, бурнунъны котермек.* Чалышмагъа, тапмагъа билемиз, ама аякъкъа турдыкъмы — сагъымызны-солумызны унутамыз, башымызны джоямыз. 3. *Ашыкъ, севда олмакъ.* Аджы, алтмышкъа атлагъанына бакъмадан, башыны текмиль джойды. Эсма къайда кирсе, акъ сакъал теке де анда пейда олды.

Бедавадан беш ашагъы. (Бедавадан уджуз). *Пек уджуз, ёкъ ерине, джабба, сонъ дередже тюшюк фиятнен.* О эриф факъыр-фукъарелернинъ сыгъырларыны ногъайлыкъкъа алып къача, анда оларны бедавадан беш ашагъы сата экен.

Бейлер бейи киби. (Бейлер киби). *Пек яхшы, тавлы, ич бир шейге ихтияджы олмай (яшамакъ).* Мидат институты битирген сонъ, совхоз болюгининъ агрономы олды. Шимди яхшы къазана, бейлер бейи киби яшай.

Бейнадем масхарасы. *Резиль; эр кеснинъ козюнден чыкъкъан кулюнч адам.* — Агъызынъны ач, бейнадем масхарасы! Суалиме джевап бер. Менден не алып-береджегинъ бар?

Беклей-беклей козюнъ чыкъмакъ. *Бирисини, бир шейни сабырсызлыкънен ве чокъ беклемек, бакъып турмакъ.* — Автобусны беклей-беклей козюм чыкъты, къайда маразда къалды, кечикеятам, — деп тарсыкъты Селим.

Белинъ букюльмек. 1. *Агъыр, чыдалмаз ишлерде къыйналмакъ.* 2. *Вуджуттан тюшмек, кучьсизленмек, къартаймакъ.* Эсманынъ баари де тез кечти. Бир локъма отьмек пешинден чапмакътан бели букюльди. 3. *Рухан къыйналмакъ, агъыр яныкъ ве кедерден кучьсизленмек, джисмен йыкъылмакъ.* Къызыны комсомол оджапче деп, кой ортасында астылар. Бу дешеттен ананынъ бели букюльди.

Белинъ къатмакъ. *Пишкинлешмек, йигитлешмек, кучь-къуветке кирмек.* Бирин башлап, бирин ташлап, иштен лезет алмагъан, елькесине эт битсе де, бели ише къатмагъан.

Бель букмек. 1. *Агъыр ве сюрек ише къыйналмакъ яки бирисини къарарсызджа ишлетип къыйнамакъ.* Бай топрагъында чалыштыкъ, гедже-куньдюз бель буктик. 2. *Эгильмек, баш эгмек, табий олмакъ, алчалмакъ.* Кимсеге бель букмейип, чалпан-чарыкъ чалыштым.

Белли-башлы. 1. *Муим, эсаслы, козьге чарпар, конкрет (бир шей).* Муслим даа кельмеди. Хатиджеден де белли-башлы бир хабер ёкъ. 2. *Пек сайгъылы, танылгъан, урьмет саиби (бир адам).* Чайханеде маалленинъ белли-башлы къартлары, акъсакъаллары топлангъан эди.

АВТОРЛАРЫМЫЗ АКЪКЪЫНДА

* **Аджиабла ЭМИРОВ** *1920 сенеси Кезлев районындаки Джолчакъ коюнде догъды. 1938 сенеси мектеп-интернаты, 1943 сенеси медицина институтыны битирди ве джебэге кетти. Полкнынъ кучюк экими вазифесинден бирлешме медицина болюгининъ башы вазифесинедже, адий аскерден медицина хызмети полковниги дереджесинедже олгъан ёлны кечти ве 1966 сенесине къадар Совет Ордусы сафларында хызмет этти. Истифагъа чыкъкъан сонъ чокъ йыллар девамында Ташкент шеэрининъ сагълыкъ сакълав системасында чалышты. Шимди Узсовпрофта ишлей. КПСС азасы. «Къызыл хачлы чадырлар», «Танъны къаршылап», «Генерал Булатов» китапларынынъ авторы. I ве II дереджели Ватан дженки, Къызыл Йылдыз, Халкълар достлугъы орденлеринен, он алты медальнен эм де бир сыра Фахрий ярлыкълар ве нишанларнен мукяфатланды*

* **Юсуф АЛИЕВ** *1949* сенеси Самаркъанд областынынъ Къарадарья районындаки Валиджан коюнде *догъды. Ташкент девлет университети филология факультетининъ рус тили ве эдебияты болюгини битирди. Истисалда, орта мектепте, сонъра «Ленин байрагъы» газетасынынъ редакциясында ишледи. 1980 сенесинден берли «Йылдыз» журналында проза болюгининъ мудири олып чалыша. Эсерлери мунтазам суретте матбуатта басылып кельмекте. 1986 сенеси Гъ.Гъулам адына эдебият ве саньат нешриятында ана тилимизде чыкъкъан «Фесильген къокъусы» китабынынъ авторларындан биридир*

* **Риза ФАЗЫЛ** *1929 сенеси Эски Кърым районындаки Челеби-Эли коюнде догъды. 1955 сенеси Костромадаки тиджарет техникумыны, 1959 сенеси исе Самаркъанддаки совет тиджарети институтыны битирди. 1965—1977 сенелери «Ленин байрагъы» газетасында чалышты. 1980 сенесинден берли «Йылдыз» журналында поэзия болюгининъ мудири олып ишлей. «Наврез», «Садыкълыкъ», «Аметханнынъ йылдызы» (Л. Софунен соавторлыкъта) китапларынынъ муэллифи, «Къайда бирлик, анда тирилик», «Чынълар ве манелер», «Аналар яш эженде» китапларынынъ тертип этиджиси. СССР Языджылары бирлигининъ азасы.*

На крымскотатарском языке. **«Йылдыз» № 3 («Звезда» № 3).**
Орган Союза писателей Узбекской ССР.
Ордена Трудового Красного Знамени типография Издательства ЦК КП Узбекистана.

Ташкент — 1987.

Техникий редактор А. Сеногъулов. Корректор З. Эреджепова.

Рессам Ремзи Алиев.

Бир матбаа табагъы колеминден эксик эльязмалар муэллифине къайтарылмаз.

Басылувгъа 20.04.87 с. берильди. Басылувгъа 9.06.87 с. рухсет этильди. Р-00479. Кягъытнынъ форматы 70+108 1/16. Юксек басма. Шартлы матбаа табагъы 12,6. Физ. табагъы 9. Нешрият-эсап табагъы 13,5. Тиражы 6657. Сымарыш 908. Фияты 80 к.

Условных печ. л. 12,6, физ. л. 9. Уч-изд. л. 13,5. Зак. 908. Основан в 1980 г.

Адресимиз: 700000, Ташкент шеэри, Ленин проспекти, 41-нджи эв.
Телефонлар 33-41-91, 33-83-63, 33-28-36.